A. FIEDLER

LÕHNAV KANADA

VAIGUST LÕHNUS

MAAILM JA MINNA

ARKADY FIEDLER

VAIGUST LÕHNAV KANADA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1962

91(T)
F34

Originaali tiitel:
Arkady Fiedler
KANADA PACHNĄCA ŻYWICĄ
Iskry, Warszawa, 1955

POOLA KEELEST TÕLKINUD
A. Raid

KAANE KUJUNDANUD
E. Maisaar

ESIMENE OSA

1. LABRADORI TUUL

Kui ma Gdyniast Kanadasse välja sõitsin, paistis Poolas kuum juulipäike ja põldudel alustasid laulvad inimesed lõikust. Läänemeri oli võrdlemisi tüün, Põhjameri pilvine, aga tõeline põrgu algas teispool Šotimaad, kui olime jõudnud päris Atlandile. Tugev, peaaegu tormine läänetuul paneb meid tublisti õõtsuma ja puhub nii raevukalt, et tundub, nagu rebiks ta meil nahka maha. Raske on pardal püsida. Laev tantsib hiigellainetel otsekui hullunud baleriin. Külm tungib üdini, inimesed põevad ega tõuse voodist.

Kolmandal päeval pärast lakkamatut piinlemist merel küsin ühelt laevaohvitserilt, kas niisugused tuuled siin Põhja-Atlandil alati võimutsevad.

«Sügisel, talvel ja kevadel alati, suvel — peaaegu alati.»

«Ja kas nad on alati niisama tugevad nagu praegu?»

«Enamasti tugevamad.»

Labradori ja Gröönimaa vahel puhuv tuul on läbilõikav, külm ja kõle . . .

Tormist pillutatud norra meremehed avastasid 863. aastal Islandi ja asustasid selle ranniku. Sajand hiljem külastas üks nende järeltulijaid oma kodumaad Norrat, kuid tagasiteel Islandisse eksis, sõitis liiga kaugele läände ja avastas Põhja-Ameerika ranna. Kui ta kord hiljem jälle Norrasse sattus, jutustas ta avastusest oma sõbrale Leif Eriksonile.

Erikson osutus hulljulgeks juhiks, kelle auahnes hinges sõnum rikkast rannast tekitas mõtte rajada seal uus riik. Ta ehitas laevad, värbas mehed ja purjetas uuele maale kolooniat asutama. Kui Ameerika juba tookord, tuhat aastat tagasi ei sündinud, siis pole süüdi mitte uljas norralane, vaid tema järeltulijad: nii tema ise kui ka Norra-

maa haarasid suurest koloniseerimisideest kinni, katsudes seda mitme sajandi kestel teostada. Nende pingutused äpardusid üksnes Põhja-Atlandi tormise lainetuse tõttu, mis kohutas isegi viikingeid. Nii purustasid norralaste Uue Maailma loomise ulja plaani Labradorilt ja Gröönimaalt puhuvad tormised tuuled.

Ka hiljem, uusaja algul avaldab seesama tuul maa ja rahva saatusele otsustavat mõju. Kolumbuse päevil avastas Genua kodanik Giovanni Caboto Inglise kuninga nimel Newfoundlandi, kakskümmend aastat hiljem annekteeris üks teine itaallane, merereisija Verrazani Põhja-Ameerika ranniku Prantsusmaa kuningale. Ent esialgu olid need avastused ilma praktilise väärtuseta, sest ei prantslased ega inglased saanud seal püsivalt kanda kinnitada. Nii ühed kui teised, eriti aga inglased tundsid kabuhirmu hispaanlaste pärast, kes pretendeerisid kõigile Ameerika maadele. Emigratsiooni ei soodustanud ka muud, sisepoliitilist ja majanduslikku laadi põhjused, kuid kõige rohkem hoidis inimesi tagasi tormine meri. Tuul jahutas emigrantide keevalisust, lastes Newfoundlandi kala püüdma ainult põliseid kalamehi, kes olid tormides karastunud. Need aga ei rajanud kolooniaid, vaid pöördusid sügiseti vanasse Euroopasse tagasi.

Sadakond aastat hiljem olid tingimused muutunud. Hakati ehitama suuremaid laevu, sugenesid tõelised pioneerid ja avastajad. XVII sajandi algul tärkavad uuel maal esimesed tagasihoidlikud asulad: prantslastel St. Lawrence'i jõe ääres, inglastel lõunapoolsematel aladel, James Riveri ümbruses Virginias. Aga enne kui asi niikaugele jõudis, takistas tuul kogu mandri põhjaosade arendamist üle saja aasta.

Oma retkedel Lõuna-Ameerikasse tuli mul korduvalt ületada teid, mida mööda Kolumbus oma hispaanlastega oli läände purjetanud. Kolumbus oli igavese kevade maale sõitnud päikesepaistelisel, rahulikul merel, püsivalt maheda tuulega. Ei olnud tema teel mingeid jäämägesid ega tormiseid iile. Seepärast arenes tema avastuslugu kibekiiresti. Tema avastas, omandas, aga Hispaania oma tuhandete hispaanlastega asustas selle maailmajao lühikese ajaga, sellal kui samaaegselt avastatud Põhjas ei toimunud veel mitte midagi.

Põhjaaladel andsid tuuled end eriti teravasti tunda prantslastele, kujunedes viimaks nende ajalooliseks tra-

göödiaks. Kahest Põhja-Ameerikat koloniseerivast rahvast ilmnes prantslastel vaieldamatult märksa rohkem hakkamist, vallutajameelt ja fantaasiat kui inglastel. Nad hõivasid maa-ala, mis oli kõige sobivam retkedeks mandri südamesse, nimelt St. Lawrence'i jõesuudme, ja tungisid sealt lääne kaugetesse metsadesse, jõudes Suure Järvistuni, kus asustasid vähem kui saja aastaga kogu Mississipi kalda kuni Mehhiko laheni. Samal ajal istusid inglased veel ikka rannikul ja kisklesid meeleheitlikult indiaanlastega, suutmata kuidagi ületada Apalatši mäeahelikku.

Kui siis viimaks XVIII sajandi keskpaiku asuti lahendama küsimust, kumb keel, kas inglise või prantsuse, ja kumb kultuur peab Põhja-Ameerikas valitsema, said prantslased täielikult lüüa. Selgus nimelt, et juba tol ajal oli Põhja-Ameerikas kaks ja pool miljonit inglast, prantslasi aga vaevalt kuuskümmend tuhat. Tragidus ja vaprus ei aidanud midagi, need lämmatas vastase arv.

Prantslasi oli nii vähe sellepärast, et Kanada-idee ei saanud Prantsusmaal kunagi populaarseks. Champagne'i või Gironde'i maheda taevasinaga hellitatud prantslast heidutas asumaa karm kliima ja talvepakane, kuid mitte sugugi vähem ka vaevane reis üle tormitseva mere. Prantslastest asukad põlvnesid peamiselt kahest provintsist, Bretagne'ist ja Normandiast, mida asustasid ettevõtlikud merekarud, viikingite järglased, kes olid Leif Eriksoniga sama verd. Nemad olid Kanada ja suurema osa Põhja-Ameerikast Prantsusmaale vallutanud, see aga ei tulnud nendega kaasa. Põhjamaa jäine tuul oli ta ära hirmutanud.

Inglastele oli see tuul ilmselt soodus. Temast sõltubki suurel määral, et praegu valitseb Ottawas Tema Kuningliku Majesteedi inglasest kuberner, mitte aga Prantsuse Vabariigi kuberner, et juurdepääs Põhjamandri mõõtmatutele rikkustele kuulub üksnes inglise keelt kõnelejaile ja et peale prantsuslikult kõlavate Mississipi linnanimede Saint Louis ja New Orleans pole siin prantslastega enam midagi ühist. Labradori tuul ei soosinud prantslasi.

Ei soosinud see tuul ka minuga ühes kajutis sõitvat lätlast. See vaeseke lamab, oigab, oksendab juba nädalapäevad ja räägib, et sureb enne teekonna lõppu.

Ei ta sure ühtigi. Tänapäeva masinad on Labradori tuulelt tema mürgise teravuse ära võtnud.

2. BENSIINIST LÕHNAV KANADA

Montrealis, James Streetil, mis vastab New Yorgi Wall Streetile, kõrgub muude hiigelehitiste keskel imposantne «Royal Bank of Canada» pilvelõhkuja — dollari ja võimu marmorpühamu. Läbi uhke, raskest pronksist portaali sisenevad ja väljuvad inimesed, kes kaubitsevad miljonitega, mitte ainult dollarite, vaid ka inimhingedega, hoides maa saatust oma portfellides ja mitte alati puhtates kätes.

Siinsamas panga sissekäigu juures, surutud ootavate autode vahele, seisab leierkastimees ja väntab oma pilli. See on mingi kaval instrument, millest selge ning kõlava häälega purskub lustakaid, elurõõmsaid meloodiaid. Oma lõbususega haaravad need kogu tänava ja põrkavad vastu «Royal Bank of Canada» hoonet. Kuid nad ei haara panka astuvaid inimesi, ei küüni nende teadvuseni ja taskusse. Mõne aja pärast taipab leierkastimees leplikult naeratades, et ta on valinud halva koha, lakkab väntamast, ronib oma instrumendi otsa, paneb mootori käima ja kolme rattaga mootorratas-leierkast kihutab teise linnaossa õnne otsima.

Kahe tänava ristumiskohal tekib liiklusummik. Keegi pikatoimeline autojuht peatab oma veoauto ootamatult siinsamas ristteel ja tõkestab niiviisi talle tavalises sõidutempos järgnevatele autodele tee. Lähim masin, rafineeritult voolujooneline «Chrysler» on peaaegu veoautosse sisse sõitmas. Viimasel hetkel pöördub sõiduauto järsult kõrvale, möödub tolli kauguselt käpardi tagarattast, lähenedes ohtlikult naaberreale, lükkub siis hulljulge pöördega kitsasse tühimikku, ainsasse väljapääsu, ja väldib nii meistrikäest juhituna paratamatuna näiva kokkupõrke.

Seda vahejuhtumit jälgivad kõik pealtnägijad hinge kinni pidades ja «Chryslerit» tunnustades. Seda juhib naine. Ta on vähemalt seitsmekümne aastane, hallide, kaunilt onduleeritud juustega. Mitte hetkekski ei kaotanud ta külma verd. Õnnetust autojuhist möödudes pilgutab naine talle kelmikalt silma ja hõikab heatahtliku ilmega mingi sõna. See peab olema salvav, sest autojuht punastab.

Sellest ajast peale silmitsen ma Montreali autosid tähelepanelikumalt. Sageli näen, et neid juhivad eakad daamid. Vanaemad, kes Euroopas vaikselt oma viimseid

elupäevi veedavad, istuvad Montrealis motoriseeritud amatsoonidena autodes . . .

St. Catherine Streetil, mis olevat kakskümmend inglise miili pikk, asub hiiglasuur ja omapärane kauplus. Siin toimub pruugitud autode alatine oksjon, kuid tavalisest erinevalt: autode hinnad lähevad aina odavamaks. Mõne päevaga, vahel koguni iga päev langevad hinnad viis kuni kümme dollarit. Auto, mis täna maksab sada nelikümmend dollarit, hinnatakse kolme päeva pärast saja kümnele dollarile. Seega, kui ma kolm päeva ootaksin, võiksin selle hinnaga osta, kui ainult täna või homme keegi teda nina alt ära ei krahma.

Esimeses reas seisab kaheksa autot (ridu on mituteistkümmend): «Hudson» 150 dollarit, «Pontiac» 128, «Buick» 118, «De Soto» 108, «Packard» 102 ja nii edasi.

Huvi pärast astun kauplusse ja küsin kõige odavamat autot. Mulle näidatakse «Chevrolet'd». Näotu kastilogu, aga maksab viisteistkümmend dollarit.

«Kas ta liigub ka?» küsin skeptiliselt.

Liikuvat küll ja nagu mulle kinnitatakse, sõitvat ma sellega veel läbi kogu Kanada kuni Vaikse Ookeanini ja tagasi.

«Pole tõsi!» vaidleb keegi minu kõrval rämeda häälega.

Kaupluses tekib kerge kahin. Müüja kibrutab kulme ja ta karm pilk kiindub vahelesegajale.

«*I beg your pardon?* Vabandage?» küsib ta häirituna.

Noormees, kes oli vahele seganud, tundub enesekindla mehaanikuna.

«Palun väga vabandust,» ütleb ta ründavalt, «aga te eksite!»

Noormees silmitseb asjalikult automootorit ja kinnitab siis häälel, mis ei salli vastuvaidlust:

«Vaikse Ookeanini, tõsi küll, sõidab ära, aga tagasi mitte! Ärge petke ostjaid!»

Vaikse Ookeanini on viis tuhat kilomeetrit.

See materiaalse heaolu avaldus või õigemini erand oleks imponeeriv, kui sellega käiks kaasas inimlik õnn ja rahulolu. Kas ta aga käib? Seda mitte.

Põhja-Ameerika elanikud rabelevad kui segased, ajavad midagi meeletult taga, püüavad hullumeelselt kuhugi, kihutavad üksteist vastastikku kõige veidramast auahnusest aetuna ja selles arutus tõtlemises ei teagi nad õigu-

poolest, kuhu ja milleks sedaviisi rutata. Nende rahutuses peitub midagi haiglast.

See St. Catherine Street Montrealis on mulle tugevasti mällu sööbinud: ma hakkasin pööraselt igatsema Euroopat, selle rahulikke inimesi, vaikseid Augustowo järvi ja varjurikkaid haralisi tammesid. Põlismetsi ja kutsuvaid laasi leidub ju Kanadaski, kuid see, mis toimub Kanada või Ameerika linnades, paistab mulle arusaamatusena, mõistete vassinguna. Tehnika arengu eesmärgiks on ju ometi loodusjõudude taltsutamine inimese hüvanguks, tema elu hõlbustamine, siin aga on juhtunud midagi paradoksaalset: loonud hiiglasliku ning kauni tehnika, on inimene ise sattunud oma kätetöö vangistusse. Inimkond püüab ja peabki igati püüdma heaolu poole, kuid hoidku teda armuline saatus selle ohtliku heaolu eest, mille on loonud Põhja-Ameerika manner.

Inimeste hulgas valitsevat siin niisugune tava: suveks ostetakse pruugitud auto, sõidetakse sellega mööda maad ringi, lõpuks aga jäetakse masin saatuse hooleks, kuhugi kõrvalise tee äärde, ja pöördutakse rongiga koju tagasi. Seejuures tekib paradoksaalne olukord: auto mahajätmine peab toimuma ettevaatlikult, et seda keegi ei näeks, eriti mitte politseinik. Kui see näeb, teeb ta protokolli ja käsib lisaks ka masina ära koristada.

Kanada on maa, kus autosid on keelatud tänavale maha jätta.

Kogu see asi algas tõsiselt Esimese maailmasõja päevil. Ustest ja akendest sisse vajuv heakäekäik oli avanud Kanada silmad auto suhtes. Hõredasti asustatud, kuid absurdsuseni avar maa eeldas raudtee kõrval kiiret ning kõikjale küündivat ühendust. Autotööstus paisus kui pärmi väel. Igasugused ameeriklaste «Fordid», «General Motorsid» ja «Chryslerid», haistnud kord kasu Kanada neitsilikelt maadelt, rajasid siia suuri vabrikufiliaale.

Ameeriklane, kes hävitas indiaani rändsuguharud ja paigutas nad reservaatidesse, on tänapäeval suurim nomaad. Minevikus hävitasid pärismaalasi mitmesugused nakkushaigused, mida valge endaga kaasa tõi, tänapäeval aga on valget inimest ennast vallanud autode epideemia. On tekkinud isesugune kultus või pigem kultuur autoasjanduses, milles peitub teatud barbaarsuse sugemeid. Oma maju ja kortereid, mis on sisustatud uusimate tehnika saavutustega, väldib ameeriklane järjest enam.

Ta ei talu kodust elu, vaid põgeneb selle eest. Kino, *dancing*, sport ja alatine *party* peavad lämmatama tema hirmu enda ees. Kihutavas autos ei piina teda rahutus nii väga.

Koos areneva autotööstusega tekkis Kanada lõunavöönd is tihe, tuhandete kilomeetriteni ulatuv sõiduteede võrk. Igal aastal veereb üle nende teede mitmemiljoniline rahvaränd. Peale kanadalaste kihutavad siin ameeriklased, et imetleda kõiki looduseimesid Vancouveri saarest kuni Saguenay jõeni. Neid ameeriklasi aga on ennekuulmatu malev: oma kakskümmend miljonit aastas.

Aga lennuasjandus? Põhja pool, kus leidub maailma rikkamaid väärismineraalide lademeid, ei ole sillutatud teid, vaid metsad, tundrad, jõed ja järved. Sinna võimaldavad juurdepääsu lennukid, mis on Kanadas kujunenud igapäevaseks tarbeesemeks. Mõned trapperid käivad lennukiga püüniseid kontrollimas, soliidsed perenaised aga lendavad vahetevahel kolmsada kilomeetrit lõuna poole naabrinaisele külla.

Ühel õhtul sõidan autos ühe tuttava poolakaga linnast välja Lachine'i suunas. Mitme miili ulatuses autodega palistatud asfalttee ääres harrastavad jõukad inimesed sel ajal kaht kirge.

Vanad ja noored, mehed ja naised mängivad golfi. Mänguväljakuid on terve rida, mängijaid sadu, kui mitte rohkem. Öö on alla laskunud ja heledate kaarlampide sinkjas valguses näivad inimesed tontidena. Eemalt vaadates võiks neid hulludeks pidada: tiirutavad mööda väljakut, tõstavad ühtevalu kaikaid ja äigavad siis täie hooga vastu maad, otsekui seda mingi süü pärast nüpeldades. Teadagi ei peksa nad mitte maad, vaid pallikesi maapinnal, püüdes neid hämaral luhal võimalikult kaugemale lüüa. See mäng on anglosaksid oma võimusesse haaranud. Ja kuuldavasti olevat see väga kasulik: mida kõikvõimas auto on rikkunud, seda peab golf parandama lõtvunud lihaseid pingutades.

Aga teine kirg? See on niisama vana kui maailm: kanada nooruk süleleb ja suudleb oma *sweetheart*'i. Ta teeb seda autos. Et aga sõidu ajal midagi ei juhtuks, on sõidutee ääres avatud arvukalt autobaare, mille ees masin peatatakse ja sellest väljumata tellitakse soovi järgi kas siis midagi kõhtu jahutavat või meeli kuumutavat. Nii-

sugune baar paistab pentsik: pole siin laudu ega toole, külalisteks on aga rida poolringis seisvaid autosid. Naiskelnerid teenindavad kärmelt ja diskreetselt. Meeskelnereid siin maal peaaegu ei leidugi. Baari sügavusest kostab enam või vähem diskreetne muusika.

Ka meie sõidame säärase baari ette ja tellime, teadagi, midagi karastavat. On ju soe, peaaegu troopikaline juuliöö. Ümberringi seisvatest autodest kostab kirglikke sosinaid. Kustki kuuldub summutatud naerukihinat. Üle kõige aga kõlab lõbus tantsuviis.

Äkki teritan kõrva. Tõepoolest, ma tunnen ära selle muusika. See on too mootorrattaga leierkastimees, keda ma hommikul olin kuulnud «Royal Bank of Canada» juures. Ta on siia sõitnud, et armunuile mängida rõõmsat pillilugu. Paistab, et seekord ei tule tal pettuda. Siin kuulatakse teda meelsamini kui hommikul panga ees.

3. RIKKUS JA VAESUS

«Eaton». St. Catherine Streetil, Montreali peamisel äriarteril, asetseb «Eaton». See võtab enda alla terve bloki mitmeteistkümne korrusega maju. Kanada suurim universaalkaubamaja «Eaton», mis koos kahe teise taolise aktsiaseltsiga on oma kätte haaranud kaks kolmandikku kogu Kanada väliskaubandusest, kujutab endast oma ala monopolistlikku titaani.

«Eaton» on kuulus oma paindliku organisatsiooni poolest. Tehingud, mis mujal võtavad veerandtunde aega, õiendatakse siin mõne minutiga. Võimsa reklaamiga on «Eaton» osanud oma kliente veenda, et ta olevat lõpmata aus, et ta andvat parimat kaupa täpselt väljaarvestatud hindadega ja et võrdse hoolikusega kalkuleeritakse paadi ja nööpnõela, söögitoasisustuse ja paelakese hinda.

Juba hommikust peale on «Eatoni» maja alati rahvast tulvil. Iga päev käivat siit läbi oma sada tuhat inimest. Kas igaüks midagi ostab? Seda küll mitte. Käin kaubamajas korduvalt ja igakord märkan, et paljud mehed ja naised ei osta midagi. Nad jätavad isesuguse mulje. Sammudes ühe leti juurest teise juurde ja haarates, ei — neelates hõõguva pilguga väljapandud kaupade rohkust, kannavad need inimesed oma näol justkui tardunud

vaimustust, nende hoiakus aga väljendub hardus nagu kirikulistel. Võib-olla ongi nad tõepoolest palvetaolises meeleolus, uimastatud nii paljudest kaunitest asjadest?

Pärin selgust ühelt oma Montreali tuttavalt.

«Teil on õigus,» vastab ta lõbusalt, «see on üks nende palveliike. Nad vahivad kaupu nagu altarit, kuigi midagi ei osta, või õigemini — osta ei suuda . . .»

«Miks nad ei suuda?»

«Ei ole jaksu. Küllap need on töötud.»

«Ja ikkagi lähevad sinna, et end piinata isutegemisega?»

«Noh, eks me ole ometi kõige rikkam maa päikese all! Piiritu optimismi maa. Need mitteostjad usuvad, et homme naeratab neile saatus ja siis nad ostavad. Esialgu aga palvetavad nad nõndaviisi ja ülendavad oma hinge rikkuse vaatlemisega.»

«Kas aga saatus neile naeratab?»

«Kõigile mitte, mõnele — jah. Meie konjunktuur käib üles ja alla nagu kiik. Läheb see alla, siis kaotavad sajad tuhanded töötajad päeva pealt oma koha ja leiva, läheb see aga üles, siis võib neist teatud osa «Eatoni» juures sisseoste teha. Enne aga kui see juhtub, unistab ja palvetab igaüks nende lettide ääres. Olge ka ise ettevaatlik!» hoiatab mind tuttav.

Me naerame, kuid liiga vara, sest peagi valdab mindki ärevus, kui ma, juhituna mingisugusele «Eatoni» majakorrusele, silmitsen mind kõige enam huvitavat osakonda: laagrivarustust. Küll on siin alles mitmekesisus, mähe-dune rohkus, oi sa mu meie! Kui ma aga olen imetlenud viitteistkümmend liiki telke, kahteistkümmend eri laadi kanuusid ja kaheksat tüüpi päramootorit, siis hakkab mul pea ringi käima ja mind haarab vaikne hullus . . .

Kanada on arenenud niisama julgesti ning maruliselt nagu Ameerika Ühendriigid, ainult pool sajandit hiljem. Tänu sellele hilinemisele võis Kanada paremini ära kasutada kogu seda tehnika arengukäiku, mis vahepeal oli toimunud, nii et võis ühes kui teises suhtes järele või koguni ettegi jõuda oma lõunanaabritest.

Seda, et nisu on Kanada rikkus, teab igaüks. Hoolas maa kogub seda nii palju, et kaks kolmandikku toodangust saadetakse välismaale. Kaks maailmasõda aga, mis Kanadale lõid fantastilise konjunktuuri, viisid tööstuse

säärasele tasemele, et selle toodang on põllumajanduse oma ammu ületanud.

Kanada põhjaosas, tänini ikka veel ebapiisavalt uuritud tundrates ja metsades on juba nüüd avastatud nii palju mineraaliladememeid, et Kanada on nende poolest ees paljudest teistest maadest. Kanadal on maailmas esikoht nikli, plaatina, raadiumi ja asbesti poolest, aga samuti ka alumiiniumi, elavhõbeda, molübdeeni, vase, tsingi, hõbeda ja arseeni alal. Nii on lood praegu, kuid tulevik tõotab erakordseid võimalusi mäeasjanduses.

«Valge kulla», see tähendab veejõu gigantne kasutamine on kujunenud tööstuse peadpööritava arengu maagiliseks mootoriks. Ka selles suhtes on Kanada tunduvalt ees teistest maadest nii elektrivoolu hulga kui ka odavuse poolest. Puidutööstus on vaid üks paljusid selle energia kasutajaid. Oma paberi ja tselluloosiga varustab Kanada Ameerika hiigelturgu.

Maa hiilgav areng, ülemaailmne esikoht mitmes valdkonnas, nii paljude väärtuste tootmine — meenub «Eaton», väike vastuhelk sellest produktsiooni hiilgusest — ja rikkuste kuhjumine, lühidalt: vaevalt neljateistkümnemiljonilise tööka rahva enneolematud saavutused tekitavad siirast imetlust. Selles hoogsuses on kangelaslikkust, kuid kahjuks peitub selles ka sünge, inetu «saladus».

Mind jälitab mälestus leierkastimehest James Streetil, pankade tänaval. Leierkast oli tal, tõsi küll, mootorrattal, kuid ta ju ikkagi kerjas. Ta oli kerjus. Kerjus nii rikkal maal? Ja mida rääkis minu tuttav mitteostvatest inimestest «Eatoni» juures — need olla töötud? Töötud niisuguses riigis?

Kahjuks jah. Nii tohutu produktsiooniga maal, kus kauplused on valitud toiduaineid lausa täis tuubitud, on olemas nälgivaid inimesi. On olemas jahmatavalt palju neid, kes tahavad töötada, kuid tööd ei ole. Looduse suhtes röövmajandust harrastav maa heidab tuhandeid väljaspoole inimlikku eksistentsi ega tea, kuidas vaigistada nende nälga. Abi antakse neile vähe, kuigi korraga kolmest allikast: munitsipaliteedilt, provintsilt ja riigilt. Alles siis, kui juhuslik tuuleke elustab pisut soodsamat konjunktuuri mõnes tööstusharus, leiavad need inimesed tööd.

Nende inimeste olemasolu tumestab õnnelike ning toidetud inimeste idülli. Selleks, et kehvikud ei häiriks rahu,

saadetakse nad laantesse. Seal, niinimetatud töölaagreis, tehakse neist puuraiujad ja kästakse oodata saatuse naeratust. Puhuti sõidab sinna mõni boss, ettevõtja lähemast linnakesest ja valib enesele töömehe. Boss katsub tema lihaseid ja uurib just samuti, nagu seda tegid valged plantaatorid kakssada aastat tagasi mustade orjadega, keda osteti Ameerika sadamais.

Ma kohtan mitmeid, kes on viibinud töölaagreis. Nad ei kurda, et neid oleks halvasti koheldud, kuid nende jutustused nii rikkas ja suurte võimalustega riigis kõlavad painajaliku unena.

«. . . Pärast aga seisin jällegi vabrikute ees lootuses, et vahest vabaneb mõni töökoht,» räägib Andrzej Pastuszak, üks neid õnnetuid. «See võitlus leiva, elu ja töö pärast viis niisuguse metsikuseni, et sa lausa rõõmustasid, kui mõnel vabrikutöölisel juhtus mingi õnnetus või haigus, sest siis mõtlesid endamisi: üks koht on vabanenud, vahest võetakse mind . . .»

Kas see siis pole absurdsus, et rikkusest pakatavas tänapäeva Kanadas leidub töötuid või et tuhanded töölised saavad elatusminimumist poole vähem palka? Millest see absurdsus? Vastus on samavõrd lihtne kui sünge: käputäis rikkaid on Kanada mõõdetamatud rikkused oma ahnesse kätte haaranud. Monopolistlik suurkapital määratseb siin veel metsikuma hoolimatusega kui naabruses, Ühendriikides.

Siin on finantsmagnaatide paradiis: sadakond tööstus- ja kaubanduskompaniid valitseb 90% Kanada toodangust ja turust. Üheteistkümne tähtsama panga direktorid hoiavad oma käes üle tuhande kahesaja koha Kanada ettevõtete valitsustes. Kuusteistkümmend suuremat tööstur ja pankurit valdab üle poole rahvamajandusest, olles seeläbi iga valitsuse käsutajaks Ottawas. Üks selliseid peremehi on sir Herbert Samuel Holt, neljakümne kahe suure aktsiaseltsi esimees, mille kogukapital on üle viie miljardi dollari. Aga kehvemad ei ole ka «Royal Bank of Canada» ja «Bank of Montreali» presidendid ja veel mõned teised.

Veenvalt ning ilmekalt kirjutas Modest Maryański juba XIX sajandi lõpul oma raamatus Põhja-Ameerika kohta: «Uued jõud (tehnika areng, rikkuse kasv) ei teeni siin mitte kogu ühiskonda, vaid ainult selle ülemist poolt; oma mõjult sarnanevad need jõud hiigelkiiluga, mis aga pole löödud kogu ühiskonna alla, vaid selle keskmistesse

kihtidesse. Need, kes leiavad end pealpool lõhenemispunkti, kerkivad; selle eest aga need, kes jäävad allapoole, tehakse pihuks.»

4. VOLTAIRE UNUSTAS . . .

Auväärne Voltaire oli kord Kanada kohta väga halvustavalt väljendunud, öeldes, et see olevat üksnes «mõni morg lund», *quelques arpents de neige*. Filosoofi eitav otsus levis, muutus üldiseks tõekspidamiseks ja vääramatuks hukkamõistuks, kujunedes prantslaste käsituseks Kanadast.

Siin ma nüüd istun nendel Kanada morgidel. Mõne päeva eest sõitsin välja Ottawast, Kanada pealinnast, siirdudes sada ja mõnikümmend kilomeetrit põhja poole Lièvre'i jõele. Elan siin poola küti Stanisławi metsaonnis.

Augustikuu. Voltaire'i lund ei ole, küll aga on kuum, kole kuum. Hetke eest astusin üle lagendiku keset tihedat, kõrget rohtu ja rõõmustasin, et taevas mu pea kohal oli sügavsinist värvi, rohu sees aga kihas nii palju putukaid, nii palju pulbitsevat elu. Suur, kahekordne kuumus lõõmas ülalt päikesest ja alt taimedest. Siis äkki lakkasin rõõmustamast, silmade ette kerkisid mustad sõõrid ja minuga juhtus midagi ootamatut. See, mida ma ei olnud kogenud Brasiilias Amasoonase ääres ega ka Kordiljeeride jalamil, see juhtus mul siin, Ottawast sada miili põhja pool: sain päikesepiste. Õnneks leidus läheduses varjurikas vaher. Lohistasin end selle vilusse pikali.

Kuumavat lagendikku ümbritsevas metsas esinevad kõik roheluse varjundid. See on väga viljakas ning loomarikas mets. Kuigi ta kasvab kaljusel pinnasel ja kuigi kahekümne aasta eest on siin ulatuslikult möllanud tulekahju — Kanada laante nuhtlus — ja kuigi puud ei ole väga kõrged, siiski tundub siin mingit väljendamatut elu-, kasvu- ja paljunemistahet. Siinsete puude soontes voolavad mahlad pulseerivad nähtavasti võimsamalt kui meie Euroopa tüvedes ja koore alt immitseb kirglikumalt lõhnavat vaiku. Kevadel sõõrutavad inimesed oma anumaisse magusat vahtrasiirupit, ilma et see puude tervist rikuks.

Üllatav on metsade suur mitmekesisus. Vahtra alt, kus ma nüüd puhkan, näen enda ümber mituteistkümmend lehtpuu- ja mitut okaspuuliiki. Neid on siia üsna kena

seltskond kokku kogunenud. Tammed, sarapuud ja pöökpuud, haavad, saared, pärnad, kased, seedrid, nulud, kuused, männid ja veel mingisugused mulle tundmatud liigid. Kõik nad on meie Euroopa puude sugulased, ent ometi pisut erinevad üksikasjus, lehe kujus: eelkõige on nende elurütm kuidagi tugevam, rõõmsam ning lopsakam. Euroopas ei leidu säärast metsade vitaalsust. Paraskliimas leidub maailmas kõigest üksainus sarnane, niisama uhke, taimening loomarikas, suuruselt aga ulatuslikumgi laas — see on Siberi taiga.

Ei kusagil Euroopas ole ma näinud niisugust rohutirtsude ohtrust kui siinsetes laantes. See on rohutirtsude tulv. Iga jalasamm peletab neid putukaid sadadena rohu seest. Nad kargavad laiali igasse kaarde otsekui elav, kahisev pilv. Mõned suuremad eksemplarid paistavad silma oma iluga. Laotavad katted laiali ja paljastavad äkki muinasjutuliselt sinised tiivad, lennates mitu meetrit eemale. Maha laskudes lõpeb nende ilu ja tirts näib taas halli, mullakarva, märkamatu kuhikuna.

Tirtsud söövad rohtu. Siinse rohu lopsakust tõendabki see, et lagendikul pole näha mingit jälge, miljonitest õgardidest hoolimata. Putukate rohkus meenutab mõningaid paikkondi Amasoonase ääres. Kas ei ole see mingi looduse paradoks? Kus asub Amasoonas ja kus on maa, millel on külma inimtühjuse kuulsus? *Quelques arpents de neige*. Ja ometi on siin tirtse tohutu hulk.

Leidub siin muidki putukaid, tõelisi päikeselapsi — tsikaade. Keskpäevases kuumuses kaigub õhk nende tüütavalt kimedast häälest: see on metalne, veniv sisin, peaaegu kisa. See iseloomulik sisin käib nii Kanada kui ka Rio de Janeiro elanike närvidele. Kuigi suhteliselt lühike, on siinne suvi ühtlasi ka kuumem Poola suvest, võimaldades kasvõi üürikest elu troopika tsikaadile.

Stanisław on endale onni ehitanud lagendikule. Ta elatab end põtrade lihast, kellele peab jahti naabermetsas, kõik rapped aga viskab onni lähedusse. Nende rapete juurde lendavad liblikad. Ilusate ilmade korral ümbritseb Stanisławi onni justkui lendav nimbus: värviline pillerkaar lõbusaid vesikiile, nõgeseliblikaid, admirale ja muidki. Nad on siia rännanud meie juurest, Euraasia mandrilt. Sellesse lihtsasse seltskonda ilmub aeg-ajalt üks teistsugune külaline: väärikas, uhke ja suur nagu inimese peopesa. Ta on ilus, mahlakalt pronksi- või heledalt kas-

tanivärvi, kaunilt toonitatud mustal äärisel valged tähnikesed. Juba eemalt paistab ta silma, kuid seejuures on tal hämmastav lendamisviis. Ta ei lehvita tiibu teiste omasuguste, näiteks meie kapsaliblika moodi, vaid laotab need tavaliselt liikumatult laiali, hõljudes õhus. Ta liugleb nii sujuvalt ning õilsalt, nii võluva väärikusega, et inimene vaatleb teda kütkestatult.

Teda nimetatakse monarhiks *(Anosia plexippus)*. Siia on ta rännanud kaugelt lõunast, kas Floridast või Alabamast, et uidata Kanada luhtadel ja suve lõpul kodumaale tagasi pöörduda. Ta on väsimatu maailmarändur. Tagasiteel tavatseb ta rändlindude kombel teistega ühineda. Virginia elanikud silmitsevad sageli päikesesoojuse poole tõttavat kaunist pronkspilve.

Monarhi nägemine äratab minus kaugeid mälestusi ja liigutab südant. Tema arvukaid nõbusid, kes on pärit samast tõust, olen ma kohanud Paras, Amasoonase suudmel. Minu tuttav Stanisławi juurest siirdus põhja usus siinsesse päikesesse ja ta ei pettunud. Nüüd toitub ta põdra jäätmete mahladest, kelle on tapnud poola trapper Stanisław. Nii elab monarh Kanada päikest ülistades.

Kui ma nõnda vahtra all puhkan, on meeldivalt põnev matkata mõttes kaugetele maadele ja kaugesse minevikku. Kas või Voltaire'i juurde, tema põlastatud «mõne morgi lume» juurde. Tunnustatud tarkade teravmeelsus on vahel petlik. Milliseid rumalusi võivad nad mõnikord välja pahvatada! «Ma pean rahust kaugelt rohkem lugu kui Kanadast; arvan, et ilma Quebecita võib rahu õnnelikult saabuda,» ütles Voltaire. Meie teame, et rahu Prantsusmaa ja Inglismaa vahel nii õnnelikult ei saabunud, küll aga on Kanadas prantslaste nina alt tohutuid rikkusi ära näpsatud.

Meenub veel üks fataalne viga, mille aga tegi keegi teine kuulus mees — kardinal Richelieu. Prantsusmaalt pagendatud hugenotid olid tahtnud Kanadasse elama asuda, nii nagu enne neid Bostonis puritaanid, keda jälitati Inglismaal. Richelieu ei lubanud, kuna ta ei tahtnud Kanadat ketseritega rüvetada, soovides seda säilitada katoliiklikuna. Hugenotid valgusid mööda Euroopat laiali, paistes kõikjal silma oma hakkaja leidlikkusega teiste rahvaste hüvanguks. Kanada seevastu, küll väga katoliiklikult, aga hõredasti rahvastatud, langes inglaste koloonia saagiks . . .

Vahtra otsa, mille all ma puhkan, on lennanud mingi lind ja hakkab millegipärast närvitsema. Tema sulestiku kirevus, kriiskav erepunane, köidab pilgu endale. Vaatan, ega usu oma silmi. See on ju, tont võtku, tangaar — kõige ehtsam punane tangaar, nagu neid esineb Amasoonase ääres või Paranis. Nüüd on mul neist Brasiilia mälestustest juba villand. Kargan maast lahti ja ruttan lähedalasuva jõekese, St. Denis Creeki poole.

Vette karates kohutan ära mõned forellid: vesi on kalarikas ja meeldivalt jahe. Mõne minuti pärast astun kaldale otsekui ümbersündinu. Rõivastumisel peletan heri-laseparve ja kärbseid, suuri ning õelaid. Vaevalt olen nende rünnaku tagasi löönud, kui kuulen uut suminat. Sedapuhku jääb mul hingamine seisma. Kas tõesti koolibri?

Jah, see ta ongi. Lendab ligi, hõljub minu kohal õhus ja silmitseb mind jultunud uudishimuga, mis on omane kõigile koolibritele. Niisama tilluke, väle, pika nokaga ning värvikas nagu tema velled Ukajali jõe ääres. Samasugune lillede austaja, päikese kummardaja, ületamatu lendaja, armas koolibri!

Koolibri on liialt silmatorkav tõend: Voltaire'il ei olnud õigus. Peale karmi, pika ning lumerohke talve on Kanadal olemas kuum suvi päikesepistetega, tsikaadi, tangaari ja koolibriga. Selle oli Voltaire unustanud.

Aga võib-olla ka, et ei unustanudki? Tema ebasoodsad sõnad Kanada kohta on leidnud laialdast vastukaja, kuid samavõrra kuulus on keegi teine prantslane, La Fontaine, oma valmiga kavalast rebasest ja hapudest rohelistest viinamarjadest. Voltaire lausus oma eitava otsuse siis, kui Prantsusmaa oli pärast kaotust Inglismaale jäänud Kanadast ilma. Kaval reinuvader nimetas viinamarju hapuks siis, kui ei saanud neid kätte.

Kanadas aga leidub ka viinamarju. Nad kasvavad Toronto lähikonnas ja pole sugugi hapud.

5. LAANE JA JUMALA VAHEL

Stanisław leidis oma õnne lõpuks päikesepaistelisel metsalagendikul St. Denis' jõe ääres, mis suubub Lièvre'isse. Lagendikust ida pool laiub lõpmata suur mets. Leidub seal kõrgendikke, järvi, kopraid, karusid ja põtru. Seal ei

ole aga inimesi ega radu. Inimesed on jäänud Stanisławi seljataha linnadesse ja asulaisse. Inimeste seas oli Stanisław sammunud okkalist rada, kuni jõudis siia välule. Praegu, hiilides põdra jälil, tuleb Stanisławil samuti läbi okaste ronida, kuid sedapuhku on tegemist vaarika, kitsemuraka ja tihniku okastega. Stanisław on õnnelik.

Talle langes osaks poola emigrandi põli. Päritolult on ta Sroda mehi, kelle isa, kuldse südamega inimene, oli lambakarjus ning lugupeetud kodanik. Stanisław abistas oma isa, aga kui teda taheti värvata Preisi sõjaväkke, putkas ta Ameerikasse. Nagu ikka, katsus ta siin igati jalad alla saada. Tal vedas vahel hästi, vahel halvasti, töötas küll trammikonduktorina, küll mitmel pool vabrikutöölisena. Hiljem sattus ta metsa, Otter Lake'i kašuubide juurde. Seal haaras ta püssi järele ega lahkunud enam metsast.

Hulk aastaid viibis Stanisław Otter Lake'il, hiljem aga ilmnes, et ümberkaudsed tihnikud ei sisalda enam väärilisi loomi ja mees asus otsima uusi tandreid. Nii jõudis ta St. Denis' jõe äärde, leidis siin metsalagendiku, kuhu rajas oma onni. Siin elab ta hulga aastaid. Kasvatab naaberkingul kartuleid, korjab Kanakullimäe nõlvadel musti marju, püüab St. Denis Creekist forelle, Lièvre'i jõest havisid, ümbruskonna metsadest aga hangib oma peatoiduse — põdrad. Ta on meisterlik laskur.

Stanisław elab nii suvel kui ka talvel üksi ja tema kaaslaseks on ainult koer, pisike must õuepeni, nime poolest Nigger. See on äpardunud tõusegu, koeravärdjas, ustav, kuigi kasutu. Võib-olla sellepärast, et Nigger on kretiin, hoiab Stanisław teda hellalt ja armastab teda. Armastada tuleb midagi elavat.

Kauges Montrealis on Stanisławil mõni juhuslik kanadalasest sõber. Sügiseti sõidavad need mõneks nädalaks jahile ja jätavad siis talle pisut raha, mille eest ta ostab laskemoona ja tagasihoidlikud talverõivad.

Stanisław on üpris vaene, kui asi seisab rahas, ja mingisuguseid linnainimeste tahtmisi tal ei ole. Ta ei ihalda raha teenida: ta valmistab kõike ise — ta on iseendale rätsep, kingsepp, arst ja tisler. Naabrid Lièvre'i jõe äärest käivad sageli temalt abi palumas. Seda annab ta meelsasti.

Üksindus ja sagedane metsas puude keskel viibimine on kajastunud tema meelelaadis. Mitte ainult füüsiline visadus, ka erakordne vaimne tasakaal on tal välja kujune-

nud. Tema liigutused on aeglased, meelelaad on libisenud kuidagi lihtsustatult vaikseisse, arhailiselt kindlaisse mõtteröövpaisse. Seejuures ei ole Stanisław kaugeltki mitte inimpelgur. Üldiselt on ta tõsine, kuid leplik, ja mõnusast jutupuhumisest ei ütle ta iialgi ära.

Ma imestasin kaua aega, miks Stanisław ei ole perekonda asutanud — ta on juba viiekümne lähedal. Naine ja lapsed on laanes väga vajalikud. Puudutasin kord seda juttuainet ja küsisin mehelt, miks ta ei ole naist võtnud. Tema aga ei anna rahuldavat vastust.

«Kuidagi on ilma naiseta läbi saadud,» kostab ta puikleval. Kas siin ei ole tegemist läbielatud pettumustega?

Stanisław on pisut kohmetunud ja kõhkleb, kuidas seda seletada. Näilise rahu all näib ta nagu midagi varjavat.

«Ei,» vastab ta nõrgalt muiates. «Pettumusi pole mul olnud.»

Ilmselt oli see liiga ennatlik kinnitus, sest Stanisław lisab kerge kulmukibrutusega:

«Oigupoolest . . . Noh, mis seal ikka tühja juttu ajada.»

Nii et ikkagi, mingisuguseid läbielamusi on tal olnud. Küsin, kas ta ei oleks tahtnud lapsi.

«Oma lastest pole ma kunagi mõelnud,» kinnitab tema.

Vaatan talle kaastundlikult otsa. Stanisław, keda saatus on metsa ajanud, et ta elaks lähimas kokkupuutes looduse ja jõudude sigimiskihku. Kuid mina ei tunnista end võidetuks:

«Peagi saabub sügis ja põhjatuul hakkab puhuma. Siis tulevad lumesajud ja talv vältab pool aastat. Küllap nii pikk ja üksildane viibimine pimedas hurtsikus on piinav. Kas siis ei igatse ka lähedase inimsüdame järele?»

Stanisław jääb mõttesse ja vastab siis, et ei tea, kas igatseb. Või siiski, ta teab, et ei igatsegi talveti inimeste järele, sest siis viibivat temaga keegi teine.

«Kes siis?»

«Issand jumal!» ütleb Stanisław vaikselt.

Tõsi küll, ta on ju harras usklik. Tema usk on nii siiras ja sügav, et see paistab kuidagi haiglasena. Jumal olevat taevast tema juurde laskunud — kinnitab Stanisław ilma kõhklemata, — võtvat osa tema toimetustest ja seisvat siinsamas tema kõrval. Jumalaga vestlevat ta nagu mõne juuresolijaga, küsivat temalt nõu. Jumal seltsivat Stanisławiga tema hurtsikus pikil talvepäevil ja see ligiolu hoidvat teda närvivapustuste eest. See on kummaline

meelehaigus ja kui Stanisław mulle neid asju räägib, hiilgavad tema silmad ebaterves säras.

Selle mehe elus on juhtunud kaks lugu, mida ta ise peab imeks. Kanada provintsis Quebecis, kus elavad peamiselt prantslastest katoliiklased, valitseb tänini mujal tundmatu kiindumus ususse ja seal leidub palju imede poolest kuulsaid kohti. Kõige kuulsam neist on Püha Joosepi kirik Montreali lähedal mäel ja Püha Anna kirik Beauprés, Quebeci lähedal.

Aastate eest oli Stanisławil kauakestev ja raske maohaigus. Asi oli juba üsna halb ja arstidel kadus lootus teda elus hoida. Sosistati, et tal olevat vähk. Viimses ahastuses sõitnud mees Püha Joosepi kiriku asutaja paater André juurde. Paater kinnitanud, et Stanisław saavat terveks. Tõepoolest läinudki haigus mõne nädalaga mööda.

Teinekord võtnud Stanisław osa palverännakust Püha Anna kirikusse Beauprés, kuna aga olevat kombeks sel puhul mingit heategu paluda, soovinudki ta tervenemist ekseemist, mis tal juba aastate eest sõrmele tekkinud. Tema suureks jahmatuseks hakanudki ekseem mõne päeva pärast kahanema ja kadunudki üsna pea hoopis. Kui need mõlemad lood ongi õiged, siis igatahes tõendavad nad Stanisławi erakordselt tugevat autosugestiooni tema suure usu taustal.

Kõige selle juures ei ole Stanisławil mingeid ebahariliikkuse ja ammugi mitte kangelaslikkuse jooni. Vagadusest hoolimata ei kõrveta teda leek, mis sütitas upsakaid ristirüütleid. Kuigi ta elab metsas, ei ole tal Tarzani keha, ka tema lohkus põskedega nägu pole fotogeeniline. Ei pakitse temas J. Londoni kangelaste janu suurte tegude järele: Stanisław on jäänud vaikseks ning tagasihoidlikuks, tasakaalukate ja rahulike unenägudega inimeseks, kuigi tema teadvuses peitub kaks ülevat ning ergutavat jõudu, mille vahele elu on teda paisanud: ürgmetsa ja jumala tunnetamine.

Kaks-kolm tundi pärast päikese loojumist heidame puhkama. Stanisław viimasena. Enne naftalambi kustutamist puhastab ta veel püssi, põlvitab Częstochowa jumalaema pildi ees ja lausub palveid. Seda teeb ta kaua, oma mitu-teistkümmend minutit. Ülespoole suunatud silmis süttivad jällegi palavikulised tulukesed, otsekui vaataks ta teise maailma. Õndsa tasaduse ja rahulolu ilme on nüüd Stanisławi näol.

Sama aja paiku uluvad naaberorgudes sageli hundid, asudes oma öisele kiskjajahile. Täiesti varjamatult ning jõhkralt kuulutavad nad sõja kõigile laane nõrgematele olevustele. Pärast kuuldub muid hääli. Kaks lühikest kõlavat bassihüüatust, millele järgneb kolmas — pikem ja veelgi süngem: hu, hu, huuu. Ka see on öine kiskja — öökull. Ka tema kuulutab, et on näljane ja ohtlik naabritele.

Kummaliselt sobivad kõik need hääled: siin hurtsikus pöördumine jumala poole, seal laanes — hüüe saagi poole.

Ühinumegi viimaks poola trapperi osmikus näljase laane ja Stanisławi samavõrd küllastamatu usu vahel.

6. NAABRID

Igal hommikul läheme varakult jahile, Stanisław on meister jälgi mõistma ja sosinal seletab ta mulle teel, mis öösi on juhtunud. Siitkaudu on läinud kaks põtra, seal peatunud okassiga ja närinud koort, siin aga andis kolmas põder hirmunult jalgadele valu. Karujälgi kohtame hulga, ent need on vanad: metsmureli murdunud oksad koos näritud marjadega, samuti pehkinud kännud, mis larvide otsingul välja kistud. Värskeid karujälgi ei ole kahjuks näha. Õnneks aga ei ole näha ka naabri, Desautelles'i värskeid jälgi.

Desautelles peab meie peale jahti. Sugugi mitte naljatades tegi ta teatavaks, et tulistab meie pihta, niipea kui näeb meid metsas, tema metsas. Kuna tegemist on tigeda hulluga, siis on ta tõemeeli valmis tulistama. Me oleme valvel.

Varemalt elas Desautelles külas, inimeste hulgas. Naabrite elu tülitas ja mürgitas ta sel määral, et neil viimaks hing täis kargas ja mees peksti vaeseomaks. Pärast haavade tervenemist kolinud ta metsa, St. Denis' jõe äärde oma vaese kaasakesega majapidamist rajama. Oli ka koer. Kord sidunud ta selle puu külge ja näljutanud surnuks. Oli ka hobune — selle piinas surnuks.

Stanisławi vastu kannab see mees viha, sest trapper asus tema lähedusse elama ja peab metsas jahti. Desautelles ise polegi jahimees, mets aga ei kuulu kellelegi. Sel-

lest hoolimata ähvardab see nurjatu Stanisławi surmaga, sest et see kütib. Ähvardus on nüüd kandunud minulegi.

Et seda painajalikku romantikat lõpetada, lähen metsalise juurde, et temaga kuidagi leppida. Mees võtab mind oma lagunenud hurtsikus vastu, kuid vestleme nagu pime kurdiga. Pärast esitlemist räägin talle, et olen siia külla sõitnud, et imetleda kohalike metsade ilu. Selle peale vastab ta oma ajast ja arust läinud prantsuse keeles, et ta püssil olevat ilus kirp ja ta tulistavat hästi. Mina palun temalt luba käia tema metsas. Tema aga teatab, et on saanud uusi padruneid. Nii kulges kogu meie jutt.

Siis kargab ta äkki püsti ja hakkab, asja ees teist taga, raevuhoogu sattudes vihast vahutama, et siin olevat puha tema metsad, et tema olevat siin peremees ja et ta mitte kedagi ei salli. See pole nõdrameelsus, vaid pigem vahutab ta huulil lõpmatu tigedus. Ent kust see tuleb? Avar, rikas maa ja karge õhk loovad siin tingimused eluks tervetele ja rahulolevatele inimestele. Desautelles, prantsuse talupoja neljakandilise näoga, karu rühi ja hundi silmadega mees oleks nagu halb paise, võõras ning vaenulik, kes on siia tekkinud, teadmata milleks. Selles laanes moodustab ta ebakõla.

Hoopis teistsugused inimesed elutsevad teisel küljel, lääne pool, Lièvre'i jõe ääres. Ligi kahekümne miili ulatuses laiub seal Val des Bois' nimeline asula, kus elavad üksnes Kanada prantslased. Nad kujutavad endast otsekui väljalõiget XVII sajandist ja on armsad, rahulikud, kuigi vaesed ning tagasitõmbunud maainimesed. Nõrguke on nende naeratus ja tagasihoidlikud nende soovid. Ei nad aja kasu taga, peaaegu kõik vanad on kirjaoskamatud. Põllulapid ei ole neil suured, sirbist ja kõplast jätkub. Maailmale ei anna nad midagi, ega ka võta maailmalt peaaegu mitte kui midagi. Oma rõivad koovad nad suuremalt jaolt ise. Need on lihtsad inimesed: kadedavõitu, pisut väiklased ja keelepeksjad, parajal määral kavalad. Kitsas, laudadega kinni löödud maailm.

Val des Bois' asulas ei ole Ameerikat. Viimane asub lõuna pool, vaevalt kolmetunnise autosõidu kaugusel: Ameerika ehitab pilvelõhkujaid, raudteevõrku, miljonilisi linnu, pingutab mõtteid, kolistab traktoritega, rikub oma närve, loob ja keeb. Val des Bois' juurde see kõik ei ulatu. Nagu peaaegu kõik prantsuse asulad Kanadas, ei võta Val des Bois' Ameerika tormamisest osa, ei tunne

peapööritust, vaid püsib eemal, täielikus vaikuses. Kaks äärmuslikku maailma, kaks paradoksaalset vastandit, kuid nende vahel on kõigest kolm tundi autosõitu.

Kõige lähemal Stanisławi hurtsikule, St. Denis Creeki suubumiskohal Lièvre'i jõkke elab kolm suuremat perekonda: Tacki omad ja kaks Collard'ide perekonda. Need on tublid, heatahtlikud inimesed ja neil on ka omad pisimured. Nendega elab Stanisław kõige paremas heanaaberlikus vahekorras. Mehed on rühikad ja sitked, naised suurepärased. Mis aga üle kõige rabab, see on laste arvukus. Kolme pere peale tuleb neid oma kolmkümmend, kuna aga talud asuvad ligistikku, siis tekib küla mulje. Lasteasjanduses on mul raske korralikult orienteeruda, kuid peaaegu igas perekonnas tuleb siin aasta peale üks uus kodanik.

See enneolematu sündivus on Kanada prantslaste iseloomulikke jooni. Kui kuski Val des Bois' peres on ainult mõni laps, — näiteks seitse või kaheksa — siis häbenetakse, et nii vähe. Arvukat järglaskonda peetakse siin patriotismi ülimaks käsuks ja jumala tahteks. Siinseis peredes ei ole see üksnes bioloogiline, vaid ka poliitiline asi.

Arvatakse, et Prantsusmaa võimupäevil kolis siia mitte enam kui kakskümmend tuhat prantslast, kes poolteise sajandi kestel paljunesid ligemale kuuekümne tuhandeni. Inglaste valitsemisest alates on juurdevool Prantsusmaalt peaaegu täiesti lakanud, kuid prantslastest elanike arv on sellest hoolimata kuni tänapäevani usutamatult paisunud, nimelt kuue miljoni lähedale, kellest peaaegu neli miljonit on jäänud Kanadasse, ülejäänud aga kolinud Ühendriikidesse.

Elades kobaras massina Quebeci provintsis, on Kanada prantslased säilitanud oma emakeele ka inglise pealetungist hoolimata ja lisaks sellele saavutanud täieliku võrdõiguslikkuse puhuti ägedas võitluses, nii et praegu on nad samavõrd õiguslikud kodanikud nagu nende inglastest kaasmaalased. Isegi Kanada rahad kannavad kahekeelset kirja. Viljastav häll pühitseb hiilgavat võitu.

Passiivne ning tagasitõmbunud talurahvas moodustab küll prantslaste enamiku, kuid linnades elab arvukas tööliskiass ja töötav haritlaskond. On olemas tihe teaduslike instituutide, kesk- ja kutsekoolide võrk, leidub kõrgemaid õppeasutusi, ülikoole, ent kõigepealt vaimulikke seminare.

Kanada prantslased kuuluvad Rooma ustavamate poegade kilda. Vaimulik seisus valitseb kogu nende elu — kultuuri- ja isegi majanduselu. Prantslaste kõrgeima õppeasutuse, Montreali ülikooli rektoriks on, teadagi, preester. Preestrid juhivad siin vabrikuid, nemad kuuluvad ettevõtete juhtkonda ja veavad kokku kümnise andameid kirikule. Kardinal Richelieu' poolt külvatud seeme vohab nii ägedalt, et paljud nurisevad, vihjates umbrohule...

Suurim võimukandja, viimne kohtumõistja ning ainus autoriteet Val des Bois' asulas on preester Vilmore, samuti muidugi prantslane. See askeetlik, järeleandmatu ning despootlik mees raksab rusikaga kantslisse ja heidab patuste sekka välgunooli. Tackidel, Collard'idel ja teistel võtavad näod vapustatud ilme, nii et lüüakse endale vastu rinda. Preester Vilmore mõtleb nende eest, tema on nende aru, nende intelligents ning karjane, otseses mõttes karja karjane.

Ent viimastel aegadel on kogudus võtnud julgeks minna ja riidu sattuda. Selleks oli ka põhjust. Ilma kirikukomisjoni teadmata oli vaimulik ostnud toole, asendades nendega osa kirikust kõrvaldatud pinke. See liiga uljas edumeelsuse idee lõhnas ilmselt ketserluse ning novaatorluse järele. Kogudus soovis edaspidigi pingil istuda ja läks preestriga tülli. Montreali piiskopi juurde läkitati delegatsioon kaebusega preestri peale.

Sõidab siis sellekohaselt Val des Bois'sse keegi äärmiselt joviaalne kavalpea — prelaat ja paiskab välja jutluse liiga pikkadest keeltest, tarbetutest delegatsioonidest ja tulipeadest. Jutlus sädeleb elurõõmsast, tervest lõbususest ja on pipardatud nii paljude naljadega, isegi pikantsete «palakestega», et koguduses tõmbuvad tusased näod muhelema. Ei ole enam pilvi, on aina rohkem muhelemist, mõned aga naeravad laginal. Kui siis hingekarjane arvab pikki keeli ja tarbetuid delegatsioone küllalt naernud olevat, järgneb tagasihoidlik küsimus, kas on halb istuda toolil, kiites nii mugavas poosis Issandat Jumalat? Milleks ometi rabelda, milleks kohe revolutsioonid? Kogudus möönab, et tõsi jah. Nii lõpeb see pingisõda, oma autoriteedi taastanud preester Vilmore aga peab edasi oma karmi võimu Val des Bois' koguduses.

Jällegi mõtleb ta oma tallekeste eest, taas on ta nende karjane ja südametunnistus. Ennäe, viimase jutluse ajal

sarjanud ta koguduseliikmeid õige mehiselt nende patumeelse hooletuse pärast abielukohustuste täitmisel. Millist häbi pidi küll seedima mõni Therese Collard, kui preester talle üldsuse ees torkas küsimuse, et mispärast sel naisel pärast viimast, ligi üheaastast last pole veel midagi uut märgata?

Kui vaadata neid vaeseid, muldaharivaid talupoegi, siis on raske uskuda, et needsamad prantslased Kanadas on kolme sajandi eest teinud vägitegusid ja suuri avastusi.

Võib imeks panna, kui kärmesti need hiilgavad uljaspead on mandunud, niipea kui algas inglaste ike: prantsuse talurahva passiivne mass on kujunenud vaguraks tallekarjaks oma hingekarjastele.

Hommikuti, pisut enne päikese tõusu kostab meie hurtsiku ümber kõlavat linnuvilet ja hõikeid. Need agarad ning targad linnud, keda siin kutsutakse *blue jays*, on lihtsalt Kanada pajuharakad. Nad ilmuvad välu servale, häälitsevad ning sõimlevad mõni minut, et lahkuda siis tihnikusse teisel pool oja. Mulle meeldivad need linnud. Nad alustavad päeva kuidagi südilt, lõbusasti ja tänumeelse väljakutsega.

Nad on mitte ainult meie lähimad, vaid ka armsaimad naabrid.

7. ROBERT CAVELIER, SIEUR DE LA SALLE

Coureurs des bois! Sitked olid need poisid, tugevad, kohkumatud ja vastupidavad igas toimetuses, taltsutamatud ning pöörase fantaasiaga mehed. Kõigest hingest armusid nad laanetihnikuisse, indiaanitüdrukuid aga võtsid nad endale seltsilisteks ja kaasadeks. Küll olid nad tulised ja muretud! Nende tüdrukute vennad aitasid neil koguda loomanahku ja kui siis *coureurs des bois* — metsarändurid — jõudsid tagasi oma kaasmaalaste asulaisse St. Lawrence'i jõe ääres, tõid nad kaasa karusnahkade tagavara ja sütitavaid sõnumeid kaugetest järvedest, kütkestavatest jõgedest ja kaunitest metsakurudest.

Suurte maavalduste omanikud St. Lawrence'i jõealadelt, prantsuse *seigneur*'id vihkasid noid metsarändureid kogu südamest ja püüdsid neid väevõimuga asulate külge kin-

nistada: töökäte puudus põldudel kahjustas isandate elulisi huve. Ei aidanud aga ei karmid dekreedid ega tagakiusamine. Laane võlu osutus tugevamaks, karusnaha ahvatlus tõrjumatuks.

Muide, egas ainult sulased või rentnikud üksi kippunud metsa: nii mõnegi *seigneur*'i poeg läks teiste jälgedes. Läksid säärasedki mehed, kes unistasid suurtest vägitegudest ja vallutustest, kes tahtsid metsavaikust täita uue, pulbitseva eluga.

Niisuguseks loovaks ning julgeks, ühtlasi aga ka üheks traagilisemaks pioneeriks osutus Robert Cavelier, *sieur de la Salle*. Tal oli hulljulgeid unistusi ja ta teostas need. Prantsusmaa kuningad armastasid teda selle eest, ta kinkis riigile kakskümmend korda suurema territooriumi kui emamaa. Kuna sellel mehel oli uhke ning tuline süda, siis vihkasid teda kadetsejad ja viimaks hävitasidki ta salakavalalt.

Lapsepõlvest peale oli La Salle unistanud ja igatsenud. Oma kodulinnas Rouenis igatses ta kauge ning metsiku Kanada järele, vahtides leegitseval pilgul loojeneva päikese poole. Kui tema lapselikud unistused olid kahekümne kolmandal eluaastal täitunud ja ta asus elama Montreali lähedusse St. Lawrence'i jõe äärde, hakkas La Salle jällegi unistama läänest ja vaatas Suure Järvistu poole.

Need järved — Ontario, Erie ja Huron — moodustasid tollal piiri valgete asukate teadmistele Kanadast. Nende järvede kallastele küündisid vahel kõige südikamad nahakauplejad või ka misjonärid. Sellest aga, mis asus järvedest kaugemal läänes, sellest ei teadnud keegi midagi täpsemalt. Kuuldi vaid ähmaseid jutte maade ja metsade mõõtmatuist rikkustest ja mingist päratu suurest imevärki jõest, mis voolas teadmata kuhu ja mida indiaanlased nimetasid vete emaks — Mississipiks.

Noil aegadel, XVII sajandi teisel poolel, ei olnud veel kadunud lootus leida läbi Ameerika lühim veetee Hiinasse ja Indiasse. Tundmatu maa ja suure jõe salapärasus peibutasid La Salle'i rahutut hinge üha enam, tekitades temas palavikulise rahutuse. Esialgu õppis mees tundma St. Lawrence'i ümbritsevat laant, õppis indiaani keeli, karastas end, rikastus kogemustega ja mehistus.

La Salle ei olnud üksnes unistaja. Terase pilguga vaatas ta maailma ja vallutas selle enesele oma võimsa õla ning raugematu tahtega. Ta pani kuningale ette julge

kava: oma kuludega oli ta valmis rajama Suurest Järvistust mööduva fortide kee kuni salapärase Mississipi jõeni, kui kuningas hõlbustab tal ainelise toetuse saamist, rendib talle Ontario järve äärde hiljaaegu rajatud Frontenaci fordi (nüüdse Kingstoni linna) ja annab temale ainuõiguse nahakauplemiseks ümbruskonna metsade arvel.

Louis XIV tegi õnnelikke korraldusi. Ta andis mehele Frontenaci fordi. La Salle asus oma suure ürituse teostamisele, kuid tõmbas sellega endale Montreali mõjukate nahakaubitsejate viha, mille masendavad tagajärjed tulenesid eesõiguste kadestamisest.

Esimene fort kerkis Niagara juurde. Mandri vallutamisel nii tähtis tegur, nagu seda on Ameerika fort, kujutas endast rida puuonne ja barakke, mida kaitses ümbritsev vallaraa.

Hiljem ehitas La Salle Erie järvele suure kuunari — esimese purjeka sealsetel vetel —, kogus kokku mitukümmend jõõmameest, sõitis nendega läände, rajas iga paarisaja kilomeetri järel uue fordi, kuni jõudis välja Michigani järve edelakaldale. Avastas siin edasisõidu võimatuse ja asjaolu, et ihaldatud Mississipini jõudmiseks tuleb ehitada uus laev Illinoisi jõele. Siin ilmnes küll puudus varustusest ja rahast, kuid selle eest oli nahkade näol kogunenud hiigelvarandus. Need toimetas ta purjekaga ida poole, koju, et need seal rahaks teha. Tookord tabaski teda esimene saatuselöök. Muide, keegi ei tea, kelle temp see oli: kas kurja saatuse või vaenulike irokeeside oma. Laev oma kalli lastiga pärale ei jõudnud, vaid jäi kuskil Suurel Järvistul teadmata kadunuks.

Mõnekuuse ootamise järel hakkasid nälginud inimesed mässama. Tahtes neile abi muretseda, rändas La Salle jalgsi läbi metsade kahe tuhande kilomeetri kaugusele Quebecini. Hirmsate piinade, nälja ja lumetormide võimuses, magades jäätunud rõivastes ja jälitatuna indiaanlaste poolt ilmutas La Salle imepärast visadust ja raudset tahet. Ta jõudis oma eesmärgile, kuigi poolsurnult.

Quebecis sai talle osaks teine saatuselöök: selgus, et St. Lawrence'i suudmes oli purunenud tema teine laev, mis oli talle Prantsusmaalt varustust vedanud. Kogu vara oli hävinud. La Salle'i olukord oli ahastamapanev. Ometi ei heitnud ta meelt, laenas raha ja ruttas oma meestele appi.

Laagripaigale saabunut ootas Illinoisi ja Miami jõe ääres kolmas hoop: inimesi ei olnud. Need olid hullunult

laiali pagenud. Mõned neist hukkusid metsades, teised olid tapetud indiaanlaste käe läbi. Mõned ellujäänud päästis La Salle viletsusest, tõstis nende tuju (kuigi oli ise kõige rohkem kannatanud ja kaotanud), minetamata hetkekski raugemata võiduusku.

La Salle sõlmis Mississipi lisajõgede juures elavate suguharudega kaitseleppe, et irokeese, neid ühisvaenlasi vaos hoida. Seejärel pöördus ta Montreali tagasi ja kogus seal uusi ressursse. Ligi viiekümnepealise salga eesotsas — pooled olid indiaanlased — liikus La Salle veel kord läände, et lõpule viia oma töö, millest oli unistanud aastaid. Michigani järvelt jõuti Miami jõeni, sealt Illinoisi jõeni, selle voolust kantuna aga Mississipini välja.

Võit. Pärast kahekuust teekonda suurel jõel jõudis La Salle jõe suudmesse ja tagus 9. aprillil 1682. a. maasse vägeva vaia, millele oli uuristatud kolm Bourbonide liiliat. Piduliku kõnega oma kurnatud kaaslastele tähistas La Salle Suure Mississipi annekteerimist koos selle lisajõgede, lahtede, saarte, maa, inimeste ja loomadega Prantsusmaa kuningale, äravõitmatule Louis XIV-le. See hetk kujunes tõepoolest tähtsaks ajalooliseks momendiks, rikastades Prantsusmaad päratu kolooniaga — Louisianaga.

Nüüd tuli uuel maal kiires korras võim kindlustada ja inimesi jõe juurde kokku tõmmata. La Salle läks neid tooma sama teed mööda, kust ta oli tulnud. Quebecis varitses teda veel üks äpardus. Kasutades Quebeci kuberneri kui La Salle'i pooldaja ärasõitu Prantsusmaale, olid maadevallutaja võlausaldajad anastanud kõik tema fordid Suure Järvistu ümber, vaenlased aga taotlesid tema panemist võlavangi. Otsekui tagaaetav loom varjas end La Salle, hiljem aga põgenes Prantsusmaale.

Prantsuse kuningas võttis ta vastu avasüli, nimetades teda oma sõbraks. Valitseja mõistis uue koloonia tähtsust, nimetas La Salle'i Louisiana asekuningaks ja andis uljaspeale neli laeva ligemale kahesaja inimesega, et ta asustaks Mississipi jõesuu.

Merereisil puhkes La Salle'il tüli laevastiku kapteniga. Kurja saatuse tujul ei pääsenud laevad sihtkohta, vaid randusid Mississipi suudmest mitusada kilomeetrit lääne pool. Torm oli purustanud ühe laeva, teise anastasid hispaanlased, kolmanda ja neljanda kaptenid põgenesid ree-

turilkult kogu varustusega, jättes La Salle'i ja tema inimesed metsikul ning ebatervislikul maal iseenda hoolde.

Hüljatuil algas tõeline põrgu. Haigused, nälg, nääklused, venditappev kadedus, hullumeelsus ja võitlus indiaanlastega hävitasid inimesi. Mõne aja pärast oli üle jäänud veel ainult kasin käputäis poolelusaid inimvarje. Kui mere poolt abi ootamine oli osutunud lootusetuks, valis La Salle kuusteistkümmend, nagu talle näis, ustavamat ning tervemat kaaslast ja otsustas nendega maad kaudu Kanadasse abi järele minna.

Kaaslased aga olid valitud viletsad: ei pidanud närvipingele vastu. Kui marsiraskused kuhjusid, vallutas mõningaid hullumeelsus. Väetites südametes tärkasid alatus ja viha. Ühtäkki ning arglikult tapeti La Salle lasuga seljatagant. Seejärel hakati tapma üksteist vastastikku. Ellujäänud pudenesid metsas laiali, põgenesid indiaanlaste juurde. Kõigest seitse inimest, kes mõrvadest osa ei võtnud, pöördusid tsivilisatsiooni juurde tagasi.

La Salle'i üritus ei jooksnud tühja. Peagi lõid Mississipi prantslaste asulad õitsele, ümbritsedes koos Kanada valdustega laia rõngana inglaste rajatud kolooniat. Põhja-Ameerika ajaloos saabus moment, millal näis, et tänu üheainsa inimese vaprusele levivad Bourbonide kolm liiliat üle kogu mandri ja vallutavad selle.

Teatavasti nad siiski ei vallutanud. Inglased ei lasknud endid varitsevat ohtu silmist ja parajal juhul, kui Prantsusmaa oli sekkunud Seitsmeaastasesse sõtta Euroopas, hävitasid britlased XVIII sajandi keskel tolle prantslaste rõnga, anastades Kanada Inglise kroonile.

Hulljulge La Salle hukkus kuski Texases, praeguse Trinity jõe lähistel. Metsloomad on tema jäänused kindlasti nahka pannud. Laas neelas mehe, ta hukkus nagu ehtne *coureur des bois*.

8. KOPRAD

Laanes sünnib asju, mis panevad hinge kinni. Kolme päeva eest lookles oru põhjas tagasihoidlik ojake. Jahile minnes hüppasime temast üle. Aga näe, täna laiub meie ees ojakese asemel võimas veelaam, oma pool miili pikk. Uputatud on põõsad, rohi ja puutüved; suur, tõeline upuluis. Ja ometi pole kolme päeva kestel tilkagi vihma sada-

nud, ka ükski naaberjõgi pole sentimeetrigi võrra juurde võtnud. Ainult see üksi.

Veelaama pervi mööda jõuame selle lõppu ja siin näeme uputuse põhjust: kolmkümmend sammu pikka tammi, mis on ehitatud mudast, puulehtedest, puutüvedest ja kividest risti üle jõe. Paiga on ehitajad valinud suure asjatundlikkusega: tamm asub oru kitsaimas kohas, nii et suhteliselt vähese töövaevaga võidi luua suur järv. Ainus pilk tammile veenab Stanisławi selles, kes siin on tegutsenud. Koprad.

Jahimees ei suuda oma rõõmu valitseda ja seletab, et ta ei mäletagi, kui palju aastaid pole ümbruskonnas enam olnud kopraid, need aga on siia rännanud nähtavasti põhja poolt.

«Tuleb pikk talv,» järeldab Stanisław.

Nii. Peaaegu meie silme all tekib järv, uus geograafiline üksus ja juba on selle ümbruskonna kaardid ebatäpseks muutunud. Seda vett me aga nimetame Koprajärveks. Nüüdsest peale tuleb meil oma jahiretkedel sellest kaares mööduda.

Kopraid endid me ei näe, ent igal pool leidub nende jälgi: varisenud puulehti.

«Miks nad oma tammi just siia ehitasid?» küsin Stanisławilt.

Esialgu ei oska ta vastata. Uurime järvekaldaid ja ühes kohas märkame hästi palju pervele ilmuvaid koprajälgi. Siin kasvab mituteistkümmend paplit, ümberringi teisigi, peamiselt okaspuid.

«Näed sa, kus on seletus!» hüüatab Stanisław elavalt, osutades paplitele. Mingisuguse temale ebatavalise huviga asub mees jälgi uurima . . .

Paplikoor on kobrastele maiusroaks. Need ainult vees elavad loomad langetavad oma teravate hammastega üksnes kaldaäärseid puid, nii et need variseksid sinna, kus loomakesel vaja. Paplisalu ei asu jõe ääres, vaid enam kui kahesaja sammu kaugusel. Seepärast ehitasid arukad loomakesed tammi ja tõstsid kunstlikult veepinda, et see ulatuks papliteni.

«Küll on ikka nõukad elukad!» imetlen mina.

Oma tamme ehitavad koprad veel muudelgi põhjustel: selleks, et vesi oleks küllalt sügav. Nad püstitavad vette puudest ja hagudest tehtud urgusid. Need urud ulatuvad veepinnast välja, kuid nendesse pääseb üksnes maa- ning

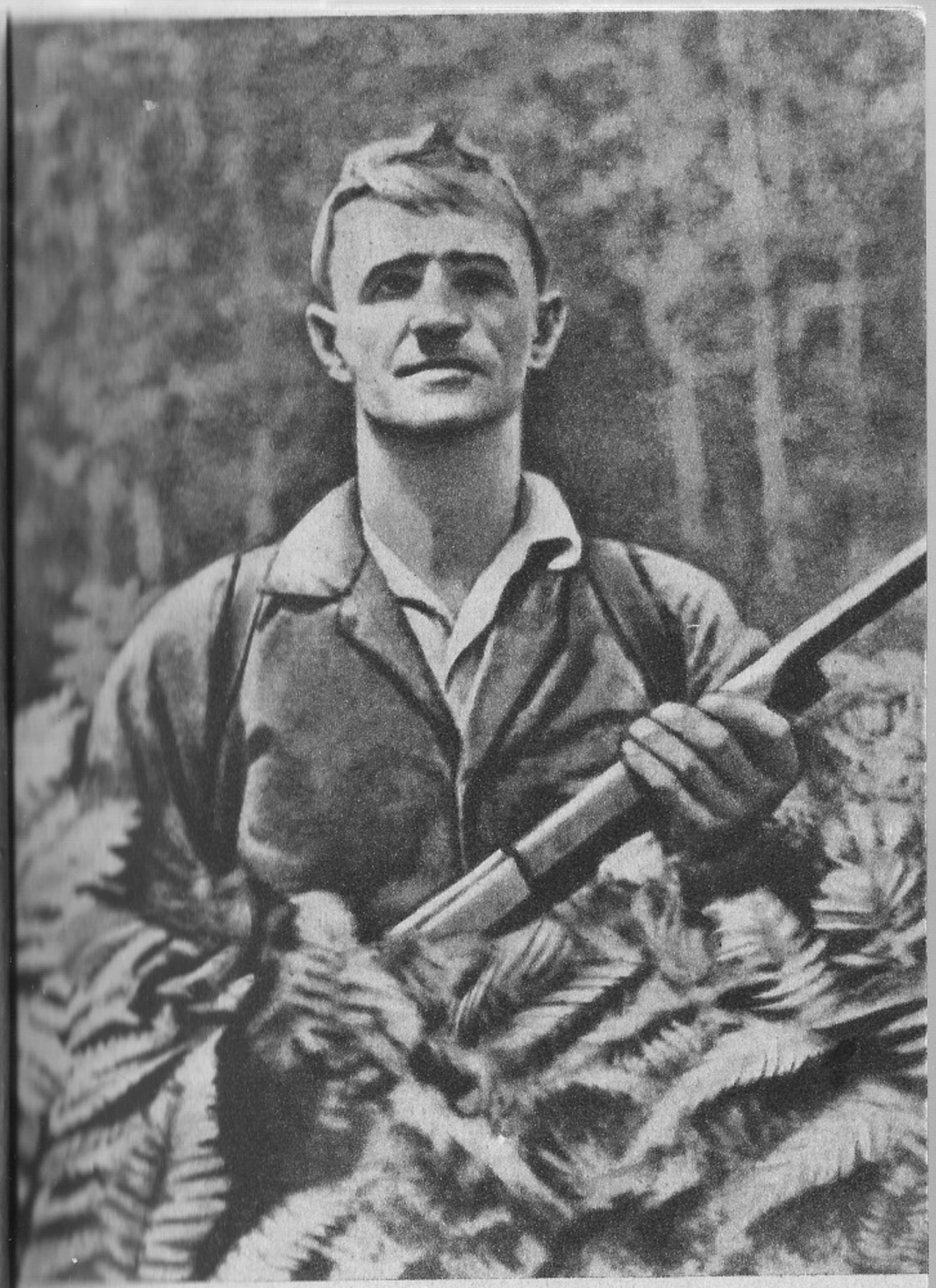

Stanisław leidis oma õnne lõpuks päikesepaistelisel metsalagendikul *(lk. 19)*

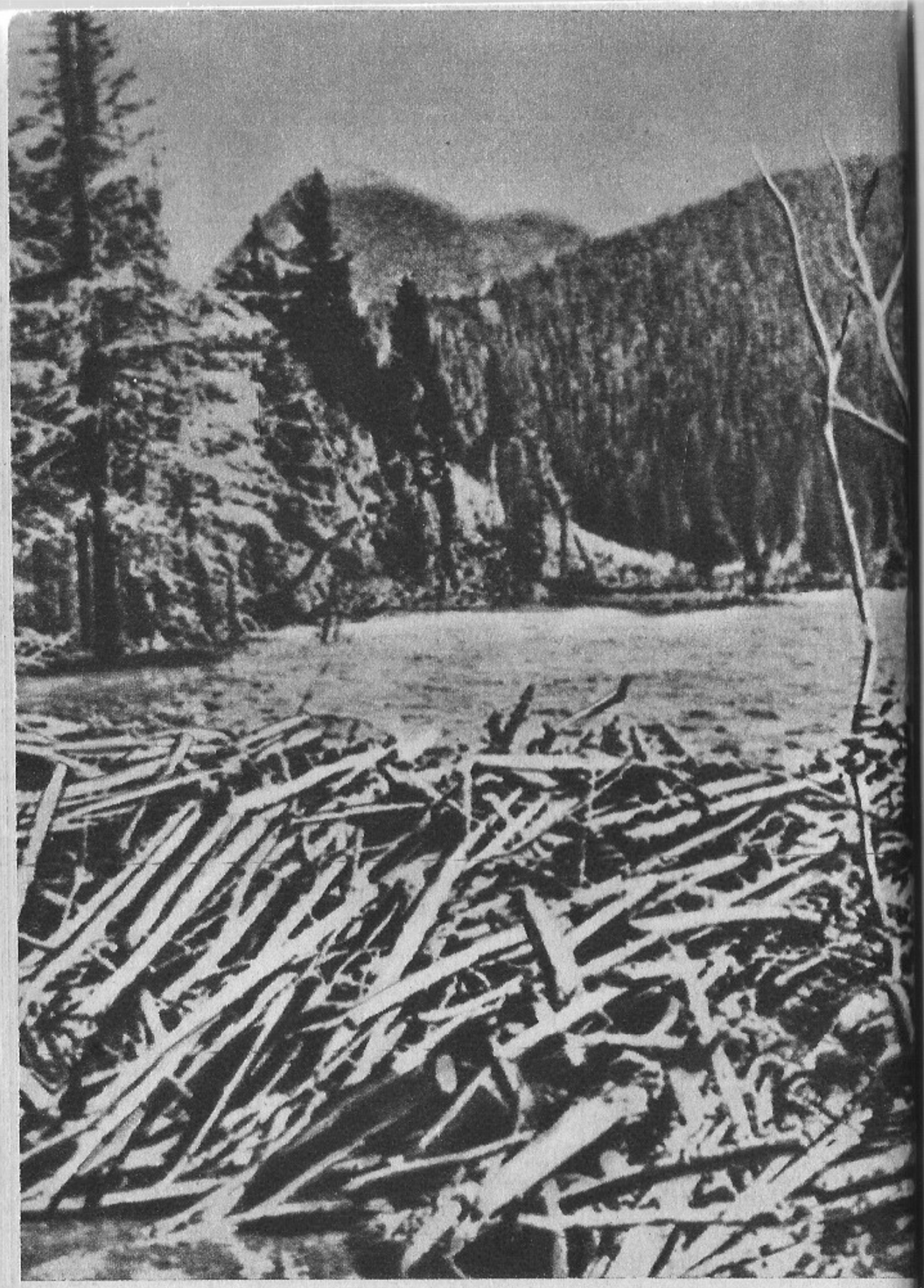

Peaaegu igal järvel võib leida kobraste tegevuse jälgi (lk. 33)

veealuste käikude kaudu, mis peavad asuma väga sügaval, et nad käreda pakase ajal ära ei jäätuks. Kuuldavasti aimavad ja teavad koprad suurepäraselt, missugune talv tuleb ja kui palju neil vett vaja läheb.

Omal ajal olnud kopraid Stanisławi naabruses palju: peaaegu igal järvel võib leida kobraste tegevuse jälgi. Kahjuks on need siiski märgid kaugetest aegadest, mõned mitukümmend aastat vanad. Siin-seal vahivad nüüd järvest taeva poole surnud puutüved, mis kord kasvasid kuival maal, nüüd aga mädanevad vees.

Üldiselt on tammid hästi säilinud, tõendades oma ehitajate tublit tööd; küll aga on kobraste urud ammugi kokku varisenud. Kõigest kahes järves avastame veepinna kohal kuplitaolisi kõrgendikke, mis on tehtud okstest ja mudast; elu ise on neis aastaid välja surnud. Nendest vetest on koprad välja kolinud, või — mis tõenäosem — püütud kõige visama hävitaja, inimese poolt.

Kui Stanisław silmitseb paplite all koprajälgi, löövad tema silmad rahutult vilama. Koju jõudes otsib ta raudu. Kopraid ei tohi püüda, selle kohta kehtib range keeld. Stanisław on läbini aus ning õiglane kodanik, ent ometi seab ta rauad valmis. Kas tõesti need koprad — trapperi võitmatu kiusatus — on kõigutanud tema tasakaalu?

Vaesed koprad! Tänu oma erakordsele intelligentsile on nad end kaitsnud tunnustusväärselt igasuguste varitsejate vastu laanes: karude, huntide, kaljukasside ja rebaste eest. Kopraid sigines rohkesti, kelleleĝi nad jalgu ei jäänud. Nad elatusid puudest, mida jätkub piisavalt. Kobrastest kubisesid kõik jõed ja järved, jõgesid ja järvi aga on Kanadas vist küll miljon. Need loomad on ehitanud tammisid, reguleerinud vett, loonud kolooniaid ja uuristanud kanaleid, pannes igasse oma ettevõttesse arukat visadust, kaalukust ja sihiteadlikkust, mida ei esine muudel loomadel. Nad on teinud tarkade puuraiujate, puuseppade, arhitektide ja müürisseppade tööd, kusjuures tööriistadeks on neil hambad, jalad ja lame, labidataoline saba.

Indiaanlased, kellel on erk meel tähtsate loodusnähtuste tunnetamiseks, peavad kopraid oma neljajalgseteks vendadeks ja nende tapmist kuriteoks. Nad omistavad koprale inimese aru ja lapse hinge.

Siis aga ilmus valgenahaline, tõi põhjalaantesse oma energia, hoolimatuse ja ahnuse. Koprakasukas oli Euroo-

pas tarvilik naise ilu toonitajana ja mehe tähtsuse tõstjana. Kui koprad läksid moodi, algas Kanada tihnikuis klaperjaht ja iga aasta veeti pool miljonit nahka üle mere. Valge mees hakkas tapma ja sundis indiaanlast, et see samuti tapaks.

Koprad, kes end nii hiilgavalt olid kaitsnud looduslike vaenlaste vastu, ei teadnud enam, mis peale hakata. Häälestatud seniajani ainult ülesehitustööle, sukeldunud oma urgude loovasse püstitamisse ning perekonnaellu, ei osanud nad uuele ohule vastu astuda, nii nagu seda olid teinud hundid. Hunte on Põhja-Ameerikas peaaegu rohkem kui kunagi varem. Neljajalgsed kiskjad on targu kahejalgse kiskja relvi tundma õppinud ja satuvad nüüd juba haruharva tema püünistesse, võtavad mürki või jäävad kuuli ette. Koprad seda õppinud ei ole.

Kui nad XIX sajandi 80—90-ndail aastail olid peaaegu täiesti välja surnud kõige kaugemaiski metsakolkais, tõusis kisa ja nutt: pandi maksma range keeld kopraid tappa. Ometi hukkusid nad Kanada võimude silmade all mõttetu ning roimarliku tapatalgu tagajärjel. Tark loom oli langenud inimese häbiväärse apluse ohvriks.

Mõned aastad enne seda said inimesed hoiatava näite Ühendriikide preeriates, kus Ameerika metslased lühikese aja vältel mõrvasid riigivõimude kuritahtlikul[1] nõusolekul ühe toredaima looma maa peal — ameerika piisonhärja. Kanada valitsus ei tahtnud aga sellest barbaarsusest õppust võtta ja sallis enda juures samasugust hävitustööd kobraste kallal.

Rakendatud kaitsevahendid tõid õnneks soovitud tulemusi. Aastate jooksul paljunesid koprad Kanada laantes uuesti. Peaaegu kõikides vaiksetes jõgedes, mis olid inimasulaist kaugel, kerkisid jälle nende urud, nii et uhke loom kujunes koos põdraga taas Kanada metsade ehteks.

Ent lühinägelikud võimud tahtsid selle pealt teenida. 1914. a. tühistati kobraste kaitse seadus. Puhkes midagi koprapalaviku sarnast, midagi sarnast kullapalavikuga Klondike'is. Kiire teenimise janu vallutas tuhandeid inimesi, muude seas neidki, kes kunagi ei olnud undki näinud küttimisest, ning kes kunagi oma elus ainsatki korda

[1] Kuritahtlik seepärast, et Ameerika Ühendriikide valitsusel oli väga tähtis hävitada piison kui peatoidus indiaanlastele, kellega tollal preeriates peeti viimset ning otsustavat võitlust.

ei olnud tulistanud. Kibekiiresti soetati nüüd jahiload, püünised, jahikoerad ja kihutati meeletute maniakkidena põhja. Kus aga satuti loomale, seal hävitati see kõikvõimalikul kombel, isegi dünamiidiga urgusid õhku lennutades. Juhul kui teised «jahimehed» sattusid möödumisi teele, tulistati neidki. Kogu laanes, Suurest Järvistust ja preeriatest alates kuni tundrani põhjas levitati hävitust ja mõrva.

Kanada võimud aga vaatasid sellele tükil ajal ükskõiksel pilgul, rõõmustades selle üle, et nii palju raha voolas jahimaksudena nende kassasse.

Mõneaastase laastamise ja veristamise järel tühjenesid Kanada metsad, koprad olid peaaegu kõikjal hävinud. Võis sõita sadu kilomeetreid, märkamata ainsatki loomakest, puha väljasurnud ja tühjad veealad. Tammid Stanisławi naabruses on vaid nukrad jäänused mitte nii väga ammusest kobraste hiilgeajast.

Kopraga koos sai kannatada ka põder, see tapeti lihaks. Tuhandete sesoonitrapperite ja nende kümnete tuhandete koerte nuhtlus oli laantes neelanud kohutavad kogused liha. Tapeti, mis aga püssi ette sattus, säästmata ka tiineid emapõtru ja nende noori vasikaid. Omal ajal loomarikkuselt kuulsad redupaigad olid nüüd vaesunud; tore loom muutus harulduseks. See asjaolu, et koprad ja põdrad ei ole Kanadas lõplikult hävinud, pole mitte inimese, vaid tänini asustamata jäänud metsade teene.

Valgenahalisel on tänulik süda, ah kui tänulik! Pärast peaaegu jäägitut hävitustööd kobraste kallal kuulutas ta nad rahvuslikuks pühaduseks. Ta omistas loomakesele isegi tsiviliseerivaid teeneid, sest et kopraid jahtides olevat kütid kogu maa läbi jooksnud ja inimtühje laasi avastanud, leides seejuures hinnalisi mineraale. Seetõttu näeme kopraid Kanada riiklikel embleemidel, niisama nagu Ühendriikide müntidel võib näha väljasurevaid indiaanlasi ja preeriatest väljaroogitud piisoneid.

Koprad olid muutunud sangariteks. Vaesed kangelaslikud koprad!

Stanisław on rauad välja otsinud. Ta seab nad korda ja teatab siis, et läheb homme metsa üksinda. Ta ei taha tunnistajaid.

9. HALL ÖÖKULL JA KOPRAD

Stanisław on koprarauad küll korda seadnud, kuid ta ei pane neid välja. Ta loobub oma kavatsusest ja seletab, et ei tasu püüda loomakesi nüüd, augustis, millal nende karv on suvine, väärtusetu. Seega võivad need koprad ohutult elada, kes endale ojakesele tammi ehitasid ja metsas paisvee tekitasid. Keegi nende rahu ei riku. Uudishimust aetuna sammume vahel paplisallu silmitsema, kui palju puid närijad juba on langetanud. Öötöölised ei laiskle. Kõikjal vedeleb maa peal laaste, lehti ja tüvesid.

Edasi läheme tammi enda juurde. Loomaliku inseneerikunsti töö! Mind köidab see väga, nii et pean aina imetlema. Läbi tammi voolab ojake, moodustades väikese kose. See soliseb kuuldavalt ning lõbusasti, otsekui fanfaar kobraste auks.

Inimesed saavad kobrastest kasu mitmel moel. Tapetuilt nülitakse hinnaline nahk, elusatel aga on märgatud intelligentsi. Loomadelt on nad õppinud looduse ohjeldamist ja ehitavad jõgedele samasuguseid tamme, ainult betoonist. Kanadas otsivad inimesed esijoones niinimetatud pehme metsa puid, peamiselt kanada seedreid, seejärel ehitavad nad tamme ja kergitavad veepinda, et pääseda soovitud puudeni ja neid hõlpsamini parvetada, kusjuures toimitakse täpselt niisamuti, nagu seda teevad koprad. Kõik jõed ja ojad, mis suubuvad lõunasse, St. Lawrence'i jõkke ja Suurde Järvistusse, on põimitud arvukate tammide võrku, mille lähedale on püstitatud saeveskid ja päratu suured paberivabrikud.

Põhjamaa puudest valmistatud paber on Kanada suur rikkus. Ühendriikidest naabrid neelavad tohutuid koguseid paberit, paberitööstus ja selle saadused on kujunenud siinse kontinendi tsivilisatsiooni ja rikkuse peamiseks vahendiks. Seda majandust suunavad inimesed teevad häbiväärseid vigu, neil pole selgeid plaane, aga kui neid ongi, siis rajanevad need lühinägelikule egoismile ja saamahimule. Ikka ning jälle tekivad lõuna pool majanduskriisid, mis siin, põhja pool kajastuvad ebatavalisel viisil: Kanada jõgesid ummistavad mitmemiilised puude kuhjatised. Naabruses asuval Lièvre'i jõel, mis on tammide tõttu ülemääraselt paisunud, pole veepinda nähagi sajad tuhanded tüved ootavad nädalaid oma saatust. Hii

gelsuur tontlik mets risti-rästi lebavatest puulaipadest kisendab taeva poole kättemaksu mõttetu, vahest koguni roimarliku ülekohtu eest loodusele. Puude parvetamine on tõkestatud. Väär majandamine tasub end kätte.

Samal ajal aga ei väsi oma töös koprad, need inimeste õpetajad. Kaugetel vaiksetel jõgedel püstitavad nad oma tamme ja langetavad papleid aina edasi. Juhituna eksimatust vaistust ei kogu nad tagavarasid rohkem kui neile talveks just vaja. Metsa ei laasta nad eales. Oma tööd teevad nad kaalukalt, looduse poolt seatud õiguse raamides eksimatu sihiteadlikkusega. Nad on rahulolevad ja õnnelikud. Koprad ehitavad oma tamme hallidest aegadest peale, seevastu aga inimesed vaevalt mõnd aastakümmet. Koprad on arukamad ja neil on rohkem kogemusi.

Metsade röövraiumine Ühendriikide nõndanimetatud Kesk-Läänes on teatavasti muutnud senised suured viljakad maa-alad poolkõrbeliseks ahermaaks, mida piitsutavad lendliivatormid. Kuuldavasti olevat kanadalased arulagedalt majandanud Manitoba, Saskatchewani ja Alberta metsi, mis põhja poolt piirnesid nende nisupreeriatega. saabus viletsus. Pärast padriku ärakasutamist halvenes tervete piirkondade kliima: vihma sadas vähem, järvede ja jõgede veepind alanes murettekitavalt, kevadised üleujutused laastasid maad ja suvine põud ohustas saaki.

Siis meenus inimesele, et nendes paikades hävitatud kobras oli olnud parimaks metsavahiks, kes oma hammastega suurepäraselt reguleeris veeseisu. Kahetsedes tagantjärele oma barbaarsust, palus inimene loomalt vabandust ja püüdis teda tühjenenud jõgedesse tagasi koondada. Asjata! Oli juba liiga hilja. Ka kõige rangemad kaitse-eeskirjad ei taastanud neis paikades loomastikku. Hakkas siis inimene ehitama kunstlikke tamme ja kibedasti metsastama kõnnumaid — vaevane askeldus, kulukas ja nagu ilmnes, mitte väga tagajärjekas. Omaaegse kaalumatuse vead lasksid end parandada ainult osaliselt.

Tema nimi oli Grey Owl (Hall Öökull) ja ta oli mestiits: isa šotlane, aga ema indiaanitar apatšide suguharust. Nii ta vähemalt rääkis ning kirjutas ise kogu oma elu vältel, ja mitte ükski ei tulnud tollal mõttele selles kahelda. Kui ta aga siis üürikest aega enne Teist maailmasõda suri, tekitas Suurbritannia ajakirjandus ülima sensatsiooni väi-

tega, et Grey Owl polnud sugugi segavereline, vaid kõige puhtam britlane.

Sündinud oli ta 1888. aastal Inglismaal mõni nädal pärast vanemate saabumist Ameerikast. Tema ema oli ameeriklanna ja seega pole võimatu, et indiaani päritoluga ameeriklanna. Lapseaastaist peale kiskus vastupandamatu igatsus poisikest Kanadasse. Nagu paljudel temavanustel, oli tema tuline pea täis tuubitud Fenimore Cooperi jutte. Poiss unistas, kuidas saada mingiks loomade hirmuks ja leida romantilisi, verd tarretama panevaid seiklusi, hulkudes Ameerika laantes.

Koolis õppis ta hädapärast, ent umbses Inglise linnakeses kulgev elu, pealegi väärikalt igava tädi hoolduses, muutus peaaegu vanglapiinaks, arvestades ahvatlevaid pilte, mida manas poisikese kujutlus indiaanlaste, põtrade ja karude maast.

Kolmeteistkümnendal eluaastal purustas ta sidemed kõigega, mis teda oli ümbritsenud. Hüljanud kodu ja kooli, reisis ta üle Atlandi, tõenäoselt ilma tädi nõusolekuta, tasudes sõidukulud laevapoisitööga.

Järgmised aastad kaovad hämarusse. Autobiograafilised raamatud, mis ta hiljem kirjutas, esitavad paljusid seiku üksikasjalise täpsusega. Seevastu libiseb ta muudest elujärkudest pinnapealselt üle, luues midagi vaikimise müüri taolist. Pärast Kanadasse saabumist olevat noor nadikael, keda kuuldavasti vastu võtnud tšipevi suguharu, elanud indiaanlaste keskel ja õppinud tundma laante saladusi. Kuidas see vastuvõtt suguharru välja nägi, pole teada. Kindel aga on see, et nooruk õppis põhjalikult tundma metsaelu oma sagedaste rännakute ajal põhja.

Esimese maailmasõja nelja aasta kestel viibis ta Euroopa rindel, sai haavata, pöördus siis tagasi Kanada laantesse ja elas seal jällegi nagu kogenud trapper, teenindades sageli linnade jahimehi teejuhina.

Külastades ühel päeval moodsat meelelahutuspaika kuski Kanada rahvapargis, kohtas ta meeldivat neidu, kes tundus kenakesena: lahked mustad silmad, karmiinpunased huuled ja kütkestav kuju. Inglisepäraselt hüüti teda Gertrudiks, kuid lisaks sellele olnud tal hoopis ebatavaline indiaani nimi — Anahareo. Neiu oli kas indiaanlane või segavereline, kes põlvnes irokeeside pealikuist, moderniseerunud tüdruk, hästi kasvatatud ja tal oli ka mingi

haridus, üle kõige aga paistnud ta silma erakordse südamehead usega.

Grey Owl, nagu teda juba tollal hüüti, armus kõrvuni, kuid kütkestavast olevusest ujedaks muutudes ei söandanud suudki paotada. Alles oma metsatühjuses kogus ta julgust, kirjutas Anahareole kirja ja päris, kas neiu ei tahaks saada tema naiseks ja elada trapperi onnis. Tema imestuseks saabus peagi vastus: jah — ja peatselt ilmus neiu ise põhjamaale.

Kaks suurepäraselt sobivat inimest olid teineteise leidnud. Neid ühendas kuum armastus; sügavas laanes ürgse looduse rüpes tärkas sügav tunne. Õnnelik trapper töötas nüüd kahe eest, seadis tihnikuisse palju püüniseid ja kandis hurtsikusse rikkalikku saaki.

Anahareo osutus suurepäraseks olevuseks ja tubliks seltsiliseks, täis särtsu ja hingeleebust, «kes ühteviisi hästi valitses nii kirvest kui huulepulka». Nagu välk selgest taevast langes Grey Owli selga, kui ta ühel õhtul jahilt koju jõudes leidis naise üleni pisarais, murtuna ja ahastuses kössitamas onni kõige pimedamas nurgas.

«Mis sul on, *darling*?» hüüdis mees imestunult. «On sinuga midagi juhtunud?»

Vapustatult ja võimetuna sõnagi lausuma raputas tüdruk eitavalt pead, midagi ei olevat juhtunud.

«Mis sul siis on! Anahareo, mis siis on?» anus mees, süüdeldes nuuksuvat olendit.

Piinavad mõtted tulvasid trapperi peas. Ta oli naise tundide kaupa jätnud üksinda tühja onni. Kogenud kütt teadis, millega säärane üksindus ähvardab: mõnigi kord oli see metsaelanikke hullumeelseks teinud. Kas mitte samal pinnal ei tekkinud naiselgi närvihäire?

«Ütle, kallis, kas see on üksindus,» küsis mees.

Jah, üksindus rusus küll, kuid see polnud kõige halvem.

«Mis siis?» käis trapper peale. «Kõnele, ma palun.» Jälkusega silmis osutas naine jahisaagile, mille trapper oli metsast kaasa toonud. Mitu tapetud piisamrotti rippus tema vöö küljes. Grey Owl sai pilgust aru. Taolisi südametunnistusepiinasid oli temagi juba pikemat aega tundnud. Teades, et naine ei talu loomade mõrvamist, oli ta oma trapperielukutset peaaegu juba vihkama hakanud. Aga mis ta pidi tegema hakkama? See oli tema elatusvahend ja ta ei kujutlenud, kuidas end teisiti ülal pidada.

Esialgu pöördus kõik endise korra juurde tagasi. Anahareo sai endast jagu, tema tavaline naeratus ilmus jälle. Sellest ajast peale võttis Grey Owl teda enesega sageli jahile kaasa, tahtmata naist üksinda jätta.

Kevade algul püüdis trapper mõned koprad ja lisas nende väärtuslikud nahad oma kogule. Kui ta järgmisel päeval naise seltsis sama veepaisu külastas, ujusid kaks koprapoega piiksudes veepinnal. Võis kergesti aimata, et kütt oli nad orbudeks teinud.

«Vaesekesed!» lipsas Anahareo suust.

Piinav probleem, mida nädalaid oli summutatud, kerkis äkki täie teravusega päevakorrale. Laanes olid niisugused abitud olevused määratud paratamatule surmale. Nii püüdsid Grey Owl ja Anahareo nad kinni ja otsustasid neile asendada ema.

Tühine vahejuhtum, ent kuivõrd kaaluv oma tagajärgedes! See osutus pöördepunktiks Grey Owli elus ja äratas valju vastukaja kogu Kanadas.

Ettevaatlikult tõid nad väetikesed onni, soojendasid neid ja jootsid neile plekktoosist piima. Kopraimikud, suurte peadega villakerad, ei peljanud juba algusest peale inimesi, vaid vaatasid desarmeeriva usaldusega nende naeratavasse näkku. Üllatavalt ruttu kodunenult avaldasid nad üsna sõbralikku meelelaadi ja pidasid end jalamaid inimperekonna liikmeks. Kui siis Grey Owl mõne aja pärast kavatses neile vabaduse kinkida ja koprapojukesed lähedalolevasse järve viis, ei olnud jõnglased sellega päri. Nad piiksusid nutuselt, ujusid inimese kannul, tungisid onni ega lubanud end välja ajada. Nad tahtsid elada koos lahke inimpaariga.

Nii algas Kanada metsas ebatavaline idüll. Hall Öökull ei suutnud sellest ajast peale loomi tappa. Ei kopraid ega teisi loomi. Ta loobus trapperitööst, viskas püssi ja püünised kõrvale. Ükspuha, kas tema soontes indiaani verd voolas või mitte, oma südames oli ta juba indiaanlane. Indiaanlased aga olid kopraid alati pidanud oma neljajalgseteks vendadeks, kellele kuulub lugupidamine ja armastus. Grey Owl, hukkuva indiaani rahva eestkostja, oli võtnud hukkuvad loomad oma hoole alla.

Anahareo rõõmuks õnnestus tal peagi soetada hurtsikusse veel teisigi kopraid. Jälgides nüüd teraselt loomade mängusid, ei jõudnud õnnelikud inimesed küllalt imet-

leda, et leidub selliseid arukaid, naljakaid ja ühtlasi armsaid ning sarmikaid olevusi.

Sel ajal tegi Hall Öökull otsuseks nende eest võidelda. Naise abiga koostas ta oma metsaonnis sõjaka artikli kobraste kaitseks ja saatis selle ajalehele. Ta pani kirja ka aruande vahejuhtumist neljajalgsete seltsilistega ja läks sellega inimeste juurde. Mõju oli erakordne. Teda kuulati hinge kinni pidades ja loeti tähelepanelikult. Õppides agaralt koos oma ustava elukaaslasega kirjakunsti, ei lakanud Grey Owl uusi artikleid avaldamast. Ta oli välja töötanud terava sule ning võitles visalt ja meeleheitlikult. Ikka kirglikumalt avaldas ta oma kogemusi. Ta oskas veenda, liigutas südameid ja avalikku arvamust.

Kanada valitsus kehtestas uuesti range koprapüügi keelu. Metsades eraldati hiigelsuuri maa-alasid, kus koprad ei tohtinud mitte ainult tappa, vaid isegi mitte häirida. Niisugune reservaat James Bayst lõuna pool hõlmas üle 40 000 ruutkilomeetri. Seega siis umbes niisama palju kui kaks poola vojevoodkonda. Kuulus Algonquin Park, pealinnast Ottawast lääne pool (ligi 60 000 hektarit), on samuti kobraste kaitseala.

Hall Öökull ise nimetati loodusliku reservaadi riiklikuks hooldajaks oma hurtsiku lähikonnas Quebeci provintsis. Järeleandmatu võitleja sai Kanadas populaarseks. Isegi rohkem: tema nimi muutus loosungiks.

Kodustatud kopraid tekkis Halli Öökulli hurtsiku ümber järjest rohkem. Nad tundsid end suurepäraselt, vahtisid iga hetk onni sisse ega mõelnudki põgeneda. Nad lõbutsesid ja hullasid lähedases järves. Need lapse ja looma vahepealsed kentsakad olevused tõttasid kohale hüüu peale ja sõid peost. Halli Öökulli ja Anahareo ahastuseks sõitis arvukalt kohale turiste, kes fotografeerisid neid imeloomi. Käis ka filmirahvast oma võtteid tegemas. Kuulsuse omandas Jelly Roll, piibrist filmitäht. Kanada valitsus oli leidnud sensatsiooni turismipropagandale.

Grey Owl kirjutas mitu haaravat raamatut oma elust, mis kandsid tema kuulsuse kaugele üle inglise keele piiride ka teistele maadele. Kõige huvitavam neist on vahest «*Pilgrims of the Wild*» («Palverändurid ürgmetsas»).

Palverändurid — need olid tema ise ja ta naine, ent kõige enam on raamatus kirjutatud kobrastest. See on tore raamat, väga tore, ergutav ja haarav, seejuures aga ülatavalt küps. Siin esineb ennenähtamatu loomaarmas-

tus. Grey Owl oli poeet. Ta kasutab lihtsaid ning tagasihoidlikke sõnu, kirjeldades näiliselt tavalisi ja igapäevaseid sündmusi kasinas, peaaegu sõnaahtras keeles, kuid äkki lööb sellest kõigest lõkkele suurepärane armastuse leek. Grey Owli raamat on dokument, mis rikastab inglise kirjandust tõeliselt omapärase valdkonnaga. Ja seda mitte ainult inglise, vaid ka teiste rahvaste kirjanduses. Poolas näiteks on suurepärase tõlke teinud J. Dobrot ja 1937. aastal J. Przeworski poolt kirjastatud raamat on võitnud leegioni tuliseid austajaid nii tollasele kui ka uuele, sõjajärgsele väljaandele.

Koprad on erakordsed loomad. Nad annavad inimesele üllatavalt palju. Nad õpetavad valgeid inimesi tamme ehitama, avavad trapperi südame, loovad armastuse idülli ja saavad kangelaseks kauneimas raamatus, milles indiaanlaste lapsendatud poeg palub valgenahalistelt loomaarmastust.

Aga valged?

10. VALGE HUROONI SAATUS

Vähem kui pool sajandit pärast Kolumbuse maadeavastusi külastas Põhja-Ameerika rannikut Jacques Cartier, kelle oli teele saatnud Prantsusmaa kuningas. Oma matkal St. Lawrence'i jõge mööda üles jõudis ta indiaanlaste külla, sinna, kus praegu asub Montreal. See purjetaja St. Malost, pärit kõige hulljulgemate seiklejate hällist, kandis rinnas kartmatut südant, omas teravat silma, kuid valitses nõiduslikult ka sulge. Leidub küll neidki, kes väidavad, et ta kirjutanud halvasti, kuid ometi on tema reisikirjeldused tekitanud kõmu ja ajanud Prantsusmaa elevile. Tema kirjeldused igatahes ei liialda, teatades, et Kanada järved ja jõed on täis kalu, metsad kihavad loomadest ja väärtuslikust karusnahast, indiaani kütid aga müüvad neid meretagustele tulnukaile poolmuidu.

Kobraste, kärpide ja sinirebaste karusnahad! Cartier oli osutunud võluriks. Tema ajast peale vallutasid unistused karusnaharikkustest prantslaste mõtted sedavõrd, et Kanada mõiste põimus lahutamatult mõttega väärisnahkade rohkusest, ja kui XVII sajandi algpäevil asuti püsiva koloonia rajamisele, oli selle peamiseks eesmärgiks karusnahkade tootmine.

Tõepoolest, kõik suundus selle eesmärgi poole: nii

kuberneride poliitika, eriti indiaanlaste suhtes, kui ka prantsuse aadli ja varakate kaupmeeste ahnus, kes asutasid kompaniisid muinasjutuliste kasumite saamiseks; niihästi taltsutamatu kehvistu trügimisõhin kaugetesse ürgmetsadesse kui ka pioneeride kangelaslik hoog.

Sellest hoolimata, et kõik koloniseerivad rahvad ühteviisi janunesid kerge saagi järele, leidus nende seas ometi erinevusi: hollandlased läksid vürtside, hispaanlased esijoones indiaanlastelt röövitud kulla pärast, inglased tahtsid hävitatud suguharude põllumaid, prantslased aga karusnahku, mida hangiti või peteti välja üksikutelt indiaanlastelt. Nii et erinevalt teistest anastajatest ei olnud prantslastel pärismaalaste hävitamise kavatsust, sest neid vajati küttidena. Prantslaste äri pärast jäi indiaanlane ellu ja heatahtlikuks.

Kui Kanada koloonia asutaja Samuel Champlain 1608. aastal pealinna Quebeci aluseid rajas, oli tal indiaanlaste suhtes selge programm: võita huroonide ja algonkinite sõprus ning abi. Need olid esimesed suguharud, kellega prantslased kokku olid puutunud ja kellest oli kirjutanud Cartier. Nii saatiski Champlain nende juurde oma hakkajamad kaasmaalased, keda hüüti tõlkideks või vahemeesteks — *interprètes*.

Sõjakäte huroonide poole läkitas ta noore Etienne Brulé. Võimas suguharu, keda Cartier omal ajal suuresti ülistas, elas tol ajal kaugel läänes, kesk põhjatuid ürgmetsi salapärase Huroni järve ääres. Siit lootsid prantslased saada suuremat saaki, nii et kui Champlain sellele vastutavale eelpostile tolle kergemeelse noormehe määras, kõigutasid paljud kadetseiad pead, teised aga pahandasid kurjasti: Etienne Brulé oli vaevalt üheksateistkümne aastane, aga vandus juba nagu vanamees, jõi nagu hobune, ajas indiaani tüdrukuid taga nagu kõuts märtsikuul ja kes teab, kas ta üldse uskuski jumalat. Logard, riivatu tuulepea.

«Ajab meil kõik nurja,» arutasid inimesed. «Peletab huroonid eemale! ... Murrab tee peal oma kaela, see nolk!»

Kuid Etienne oli võitnud Champlaini usalduse ja viimane ei muutnud oma otsust. Saates nooruki kenakese vahetuskaubaga teele, andis ta temale täpse ülesande: leida tee huroonide juurde, uurida maad, õppida nende keelt, omandada nende eluviisid, mõjutada suguharu

kaubalepet sõlmima prantslastega ja tuua siis järgmisel kevadel kaasa terve virn karusnahku.

Kolme kuuga läbis Brulé ligemale tuhat viissada kilomeetrit mööda veeteid, aerutades oma kanuul sõbralike indiaanlaste abil vastu St. Lawrence'i voolu, hiljem võitles ta selle lisajõe Ottawa kärestikkudega ja jõudis Nipissingi, sealt aga Huroni järve. Ta osutus esimeseks eurooplaseks, kes söandas tungida neisse padrikuisse, ja on kaljukindel, et ta osutus ka noorimaks maadeavastajaks, kellel iganes on osaks langenud vastu astuda nii paljudele ohtudele.

«Indiaanlaste suve» ajal, kui vahtralehed lõid sarlakpunaselt hõõguma, jõudis Champlaini piimahabemest saadik huroonide külla, kus teda üsna sõbralikult tervitati: halastamatute vaenlaste irokeeside retked olid end üha sagedamini huroonidele tunda andnud, noore tulnuka saabumine aga ennustas prantslaste abi.

Kohe algusest peale näitas Etienne Brulé, et tal polnud pea asjata kaela otsas. Suurepäraselt oskas ta laane metsikute elanikkudega hakkama saada ja isegi enam — võita nende usalduse. Vaevalt oli ta pisut nende keelt õppinud, kui ta tõmmati kaasa suguharu sisetülidesse. Juba pikemat aega oli suguharus pakatamas kodusõda või vähemalt lõhestumine. Olles vanade despootlikust valitsemisest kibestunud, valmistusid noored sõjamehed relvastatud ülestõusuks. Asi ähvardas kujuneda suguharu hävitamiseks irokeeside poolt. Noorte poole hoidev Etienne oli nendele suutnud avaldada võimsat mõju ja rahustanud ülestõusjaid erakordse osavusega. Noored tahtsid teda koguni oma juhiks valida. Olles taibukas ning taktitundeline vanade suhtes, ei lasknud noor prantslane end keelitada. Ta eelistas jääda üksnes vahemeheks ja nahakauplejaks. Küll aga veenis ta suguharu metsa talvisele jahiretkele minema.

Kui Etienne järgmisel suvel Quebeci tagasi saabus, siis tuli ta triumfiga: rohkem kui pooled suguharu liikmed olid teda arvukate paatidega saatma tulnud. Brulé oli kaasa toonud tohutu suure laadungi karusnahku, kuid samavõrdse laadungiga sõitsid oma kanuudes ka huroonid.

Mullused irvitajad ei osanud imestusest midagi peale hakata. Kaupmehed hõõrusid käsi. Champlain, nägu rõõmust punane, pani käe saabunu õlale ja teatas:

«Nüüd aga, poju, puhkad end Quebecis välja. Annan sulle sobiva korteri!»

«Ei, härra. Tänan väga!»

«Loobud?»

«Jah. Pöördun huroonide juurde tagasi.»

Kuberner vaatas tähelepanelikult noormehe päevitunud ning uljasse näkku. Brulè kandis seljas hirvenahkset indiaanlaste riietust.

«Tohoh, Etienne!» puhkes Champlain naerma. «Kas tahad hurooniks muutuda? Kas noored indiaani neiud on sulle nõnda meeldima hakanud?»

Peagi sõitsid huroonid oma metsadesse tagasi, rahul väljakaubeldud esemetega, nagu palvekeed, läikiv pudipadi, tekid, noad, kirved ja püssid — viimaseid kahjuks vähevõitu. Rahule jäid huroonid seda enam, et prantslastega oli sõlmitud lepe vihatud irokeeside vastu. Koos huroonidega lahkus ka Etienne Brulé.

See oli ebatavaline, varaküps noormees. Tubli ning taltsutamatu; meeleline, lodev ning kaval; väsimatu, hakkaja, meeletu, lõbus ning vennalik. See talurahva laps Pariisi lähikonnast, kelle sünnipaigaks oli Champigny-sur-Marne, osutus siin Kanada metsades otsekui kõigi gallia rassi vooruste ning pahede kehastajaks. Ta oli võrdsel määral tule ja terase sünnitis, tühiste tujude, ülevate ideede ja sitke visaduse ühendaja.

Kui Champlain järgmisel aastal noisse kaugeisse paikadesse ise matka sooritas, leidis ta huroonid võlutuna oma *interprète*'ist. Just nagu oleks Brulé nad ära teinud: paljud sõjamehed olid valmis tema järel tulle minema. Üksnes vanad ei jaganud noorte innukust, kuid sellest saadi aru — ja üsna õigusega — kui varjatud kadedusest.

«Kuidas sa seda saavutasid?» küsis kuberner. «Oled sa nad ära nõidunud? Võib-olla joodad viinaga?»

«Viinast ma ära ei ütle!» vastas Etienne hooplevalt, naerdes teisele näkku.

«Sa ehk rikud neid? Viid kõlvatule teele?»

«Tont võtku, pühak ma ei ole!»

Prantslased olid irokeesidega Kanadas kokku põrganud juba esimesel aastal. Muide, nad olid ise norima hakanud, aimamata tookord, millise salvavate herilaste pesaga tegemist on. Alles hiljem, järgnevatel aastatel avanesid nende silmad ähvardava ohu suhtes, mis neile oli kasvamas kättemaksuhimulise vaenlase poolt lõunast. Irokeesid ela-

sid praeguse New Yorgi osariigi aladel; see oli oht, mis kogu sajandi vältel ähvardas prantsuse kolooniat peaaegu ära hävitada.

Champlain, keda ärritasid irokeeside alatised norimised, kasutas ära teiste suguharude viha nende indiaanlaste vastu ja otsustas 1615. aastal irokeesidele surmahoobi anda. Käputäie kaasmaalastega, kaasas arvukalt huroone, ründas kuberner vaenlaste territooriumi põhja poolt, sellal kui usaldusväärne Etienne Brulé pidi suskehannide suguharu poolehoiu võitma, et selle sõduritega lüüa lääne poolt.

Brulé täitis oma ülesande kohusetundlikult, kuid saabus liitlassalkadega pärale hilja: haavatud Champlain ja huroonid olid juba taganemas pärast irokeeside küla Onondagi asjatut mitmepäevast ründamist.

Suskehannide taganev väesalk sattus omakorda hätta, olles kimbutatud ülbeks muutunud vaenlaste poolt. Ühe kähmluse ajal sai Etienne Brulé nuiaga pähe ning sattus vangi. Irokeesid tundsid agarat prantslast. Pidulikult vedasid nad ta oma külla, et kuulsat vangi piinamissurmaga austada.

Teravmeelsus ja erakordne juhus päästsid tema elu. Brulé kaelas rippus ketiga krutsifiks. Tundes indiaanlaste tavasid, talus ta silmagi pilgutamata piinamised, nii et ta isegi naeratas, kui ta ihu kõrvetati, ja päevis sellega irokeeside lugupidamise. Kui siis pealik, kes oli ta kinni püüdnud, tahtis krutsifiksi rinnalt ära rebida, teeskles Brulé järsku hirmsat kohkumist ja kisendas, et tema talismani ei puudutataks.

Tahtmatult tõmbas pealik käe ära ja vaatas vangile rabatult otsa.

«Kui sa seda puudutad,» hoiatas Brulé äreval häälel, «siis hukkud esimeses lahingus.»

Nagu tema viibimisest huroonide juures on teada, oli Etienne'il erakordseid omadusi indiaanlaste vaimu ja kujutluste kütkestamiseks. Kurjaennustavad sõnad leidsid uskumist seda enam, et just samal hetkel kõlas kauguses juhuslikult kõuemürin. Kuna aga vang oli nii mehiselt käitunud, siis kinkis pealik temale barbaarse rüütellikkuse hoos elu ja vabaduse.

Brulé jooksis lähimate liitlaste, suskehannide juurde. Seal märkas ta suurt lõuna poole voolavat jõge, mis kandis sama nime, mis suguharugi. Väsimatu avastaja, kes

jaanuses uute muljete järele, otsustas jõe suuna kindlaks teha. Kas see viimati ei suubu Vaiksesse ookeani?

Mõne indiaanlase saatel sõitis ta pärivoolu, kuni mõne nädala pärast jõudis tänapäeval Chesapeake'iks nimetatud lahte, avastades teel toreda viljakandva maa, praeguse Pennsylvania.

Kui noormees mitme kuu pärast jällegi Quebeci ilmus, tervitasid teda kaasmaalased nagu teisest maailmast tulnut, tema aga esitas kubernerile aruande ja jättis nad otsekohe maha, et pöörduda oma huroonide juurde tagasi.

Samal aastal, kui äpardus irokeeside ründamine, saabusid Kanadasse esimesed misjonärid. Suure eduga alustas huroonide keskel tööd paater Le Caron. Selles ei olnud midagi erilist. Indiaanlastele, keda irokeesid ahistasid järjest ägedamalt, paistis prantslastega üks usk uue ühendajana, mis sidus neid liitlastega ja osutus uueks julgeoleku tagatiseks. Ennenägematu õhinaga võtsid nad ristiusu vastu. Misjonärid leidsid eest tänuliku tegevusvälja. Poolehoid, mille oli võitnud Etienne Brulé, oli misjonäride silmis teadagi pinnuks, sest need taotlesid neidsamu punaste inimeste hingi, keda nii jäägitult oli võlunud Etienne, see lõbus, pillerkaaritav, liikuv ning «paganlik» Etienne. Talleke ta ei olnud: vagurate tallekeste arvel heitis ta nalja. Mitte keegi, ei Brulé ise ega misjonärid, veel vähem huroonid, ei andnud enesele esialgu aru sellest, et selles kauges metsasopis on aegamisi valmimas raske konflikt, mis pidi tubli vahendaja lõppude lõpuks viima traagilisele surmale.

Vahepeal säras tema täht üha hiilgavamalt. Etienne tõõtas väsimatult ja saatis Quebeci tohutul hulgal karusnahku. Ta ei hoolinud kurjadest sosinatest oma selja taga. Ta tundis rõõmu paljude huroonide sõprusest ja sellest oli talle küllalt. Veel enam, oma igapäevases elus, isegi mõtlemisviisis oli ta kõigest indiaanlikust niivõrd läbi imbunud, et lõppude lõpuks hakkasid inimesed temas nägema rohkem hurooni kui prantslast.

Seejuures ei kadunud tal avastajakirg. Teda ahvatlesid tundmatud paigad ja ohtlikud seiklused. Haprates paatides sõitis ta kaugele läände mööda Suurt Järvistut. Esimese eurooplasena sõitis ta Mägijärvele ja samuti Michiganile.

Imelikult kujunesid tema vahekorrad misjonäridega. Sageli tõendas ta neile oma abivalmidust, aitas oma kogemustega ja mõnigi kord saatis neid nende teekonnal

juhina ja kaitsjana. Seevastu aga võõristasid nemad teda ilmselt ja panid talle mõndagi pahaks. Kahtlemata unistasid siin jesuiidid valitsemisest indiaanlaste üle samal kombel nagu see oli ilmnenud Paraguais ja Amasoonase ääres Lõuna-Ameerikas. Ohjeldamatu ja kütkestav Etienne aga osutus hoopis äparduste ja takistuste allikaks. Oma palja olemasoluga ajas ta nurja nende auahned unistused võimust, tõmbas kriipsu läbi isevalitsuslikest püüetest. Nad võitlesid tema vastu omal viisil: prantslaste silmis püüdsid nad kahandada noormehe teeneid, eitada tema häid külgi ja suurendada tema patte, indiaanlaste juures seevastu aga õõnestada tema populaarsust.

Oma aruannetes ei kinkinud nad temale pisimatki väärratust. Millise nördimusega kirjutas vend Sagard, kroonik, patuse indiviidi ennekuulmatust käitumisest: kord surmasuhu sattunult ei olevat Etienne Brulé suutnud — oh õudust — meenutada ühtki muud palvet kui söögipalve. Niisugune oli see allakäinud inimene!

Põhja-Ameerikas, samuti nagu Euroopaski purelesid prantslased ja inglased alatistes sõdades. 1629. a., seega juba 20 aastat pärast prantslaste koloonia tekkimist, rünnasid inglased Quebecit ja haarasid võimu kogu kolooduna jalga laskma, ainult vähesed jäid kohale, leppides uue korraga. Nende viimaste seas oli ka Etienne Brulé.

Champlaini ärasõidu päeval Prantsusmaale sõitis Etienne oma huroonidega ja suure karusnahalaadungiga Quebeci. Nahad olid sedapuhku määratud juba inglise kaupmeestele. Pahasena paiskas Champlain talle paljude inimeste juuresolekul näkku süüdistuse, et ta on reetur.

«Mina olen huroon!» vastas Brulé enda õigustuseks. «Ma hoolitsen oma rahva huvide eest.»

«Sa oled niisama palju huroon kui mina inglane,» torkas Champlain ja pöördus ägedalt kõrvale.

Seda stseeni, mille Champlain muide kohe unustas, panid tähele Etienne'i vaenlased ja see kajas laialt vastu metsades. Huroonide juurde olid jäänud üksikud misjonärid, kes end varjasid inglaste eest. Nemad ei jätnud neid sõnu vaka alla. Kui Kanada kolme aasta pärast Euroopa rahulepingu alusel uuesti prantslaste võimusesse sattus, Champlain aga uuesti Quebecis võimule tuli, siis hullutati huroone, et nad peavad reeturi minema kihutama, kui ei taha oma pea peale kuberneri viha koguda.

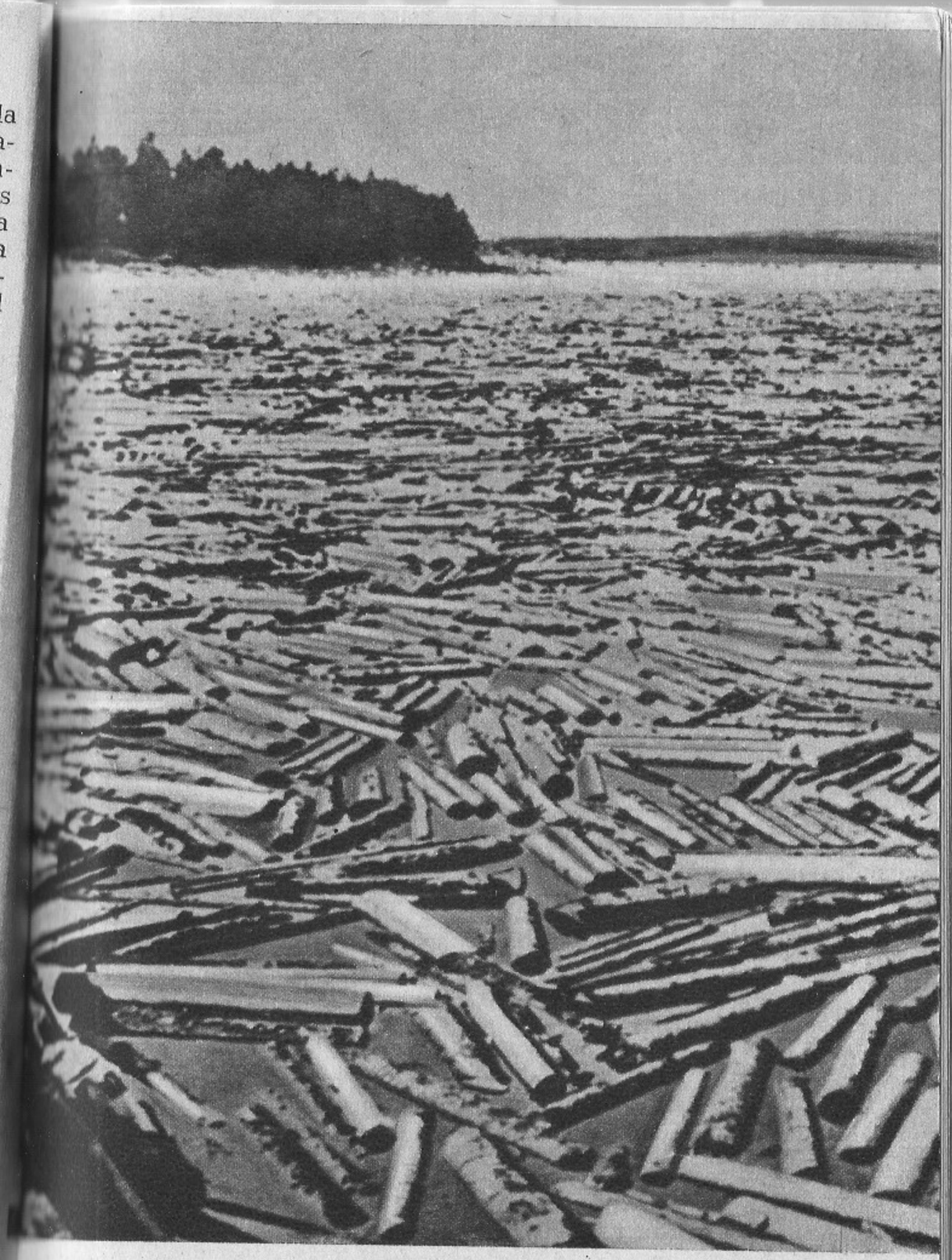

Puude parvetamine on tõkestatud. Väär majandamine tasub end kätte (lk. 37)

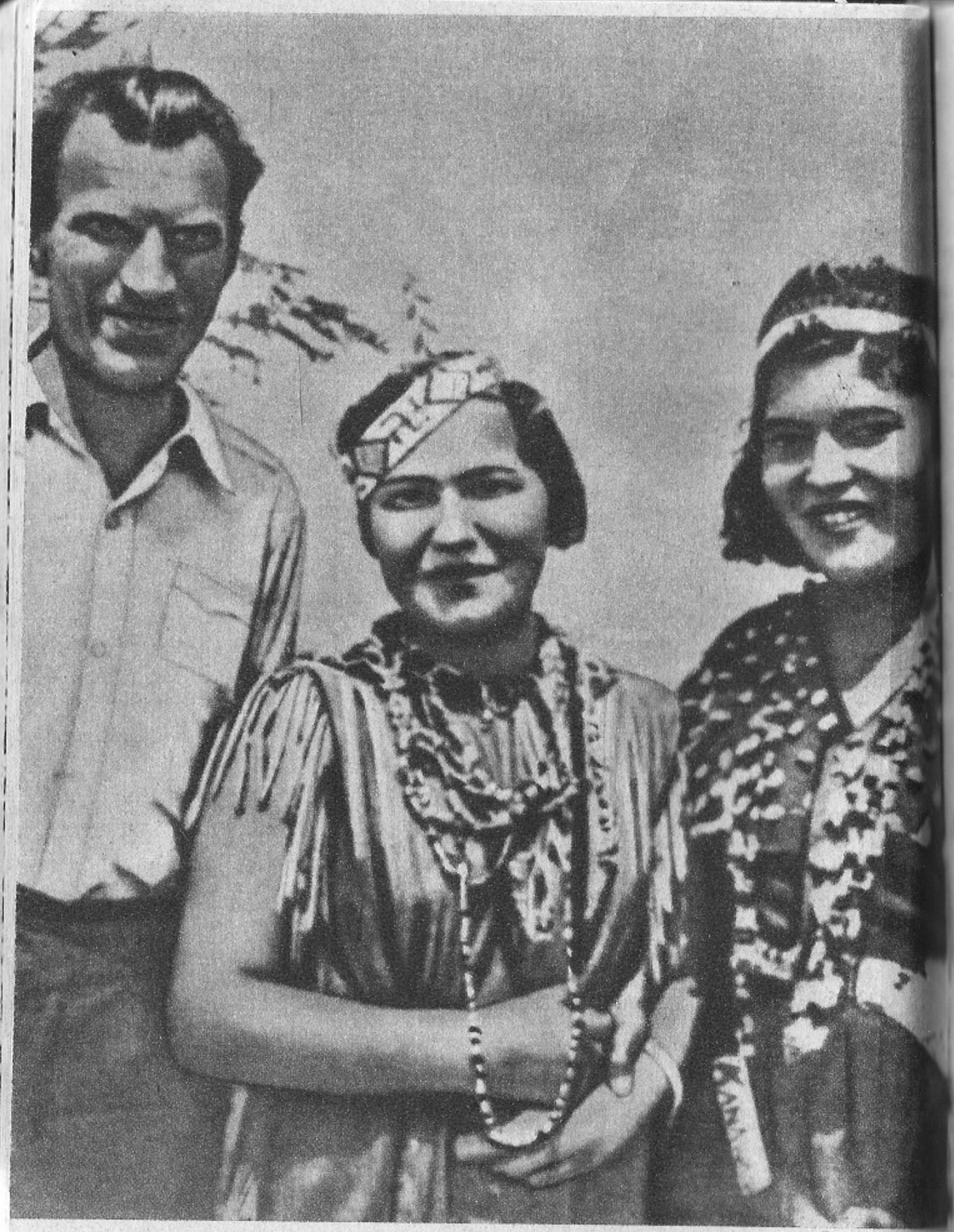

Autor irokeesi neidudega

Sedapuhku osutusid prantslased huroonidele palju tähtsamaks kui eales varem. Miski hinna eest ei tahtnud nad Champlaini pahandada. Neil oli meeles, kuidas kuberner oli Etienne'i koostöö pärast inglastega reeturiks nimetanud. Suguharus tõstsid häält need indiaanlased vanemast põlvkonnast, kes senini tormakat sissetungijat olid vaadanud varjatud pahameelega, nüüd aga süüdistasid avalikult, et ta alati olevat noorsugu üles kihutanud ülemate ja pühade kommete vastu.

Kuski paksus metsas püüti Brulé kinni. Kaugel tema sõpradest pidas suguharu nõukogu ta üle kohut. See oli erakordne, poliitiline kohus, mida indiaanlased pidasid valge üle. Tema pooldajad sunniti vaikima ja hirmutati ära. Sel korral ei suutnud Etienne Brulé ennast kaitsta. Ta mõisteti surma ja tema põrmule määrati erandlik saatus: ärasöömine kohtunike poolt. Otsus viidi täide — võib-olla isegi nurgataguste õhutajate hämmastuseks, et indiaanlased olid nende ässitused nii äärmuslikult teostanud.

Saatuse tahtel elas õnnetu huroonide rahvas Etienne Brulést vaevalt mõniteist aastat kauem. Kohutavad, aastaaastalt ikka kättemaksuhimulisemad irokeesid sepitsesid nende vastu vandenõu. Ei aidanud huroone ei misjonäride palved ega liit prantslastega. Oma naabritest olid irokeesid ees arukuselt ja kavaluselt, kuid samuti ka tulirelvade poolest, mida neile tõid hollandlased ja inglased. Leidlikult oskasid irokeesid oma vastaste sisetülisid ära kasutada ja hävitasid järk-järgult küla küla järel.

Huroonid võitlesid enneolematu vaprusega, kuid nagu paljudel primitiivsetel suguharudel ei jätkunud ka neil taipu ja osavat ettenägelikkust. Peaaegu jäägitult hävitatuna 1649. aastal lakkasid nad olemast suguharu, vähesed armetud riismed aga valgusid laantes igasse ilmakaarde laiali.

Etienne Brulé saatus ei ole erandlik. Ja kahtlemata võlgneb Prantsusmaa tänu temataoliste Kanada prantslaste fantaasiale, andumusele ja otse meeletule julgusele selle eest, et oli saanud Põhja-Ameerikas tuhandeid miile maaalasid, et tuhanded punanahksed sõjamehed olid asunud tema poolele ja et pooleteisesajandilise kibeda võitluse kestel olid Kanada prantslased suutnud vastu seista inglaste kahekümnekordsele ülekaalule.

11. PON-PON

Wicuś Adamkiewicz sõitis koos minuga Ottawast Stanisławi juurde St. Denis' jõele. Wicuś on tubli ning terve, tõmmu päevitunud näokesega, helesiniste silmade ja linata on parajal määral jonnakas, puhuti sõnakuulmatugi. Tema noorukisüdames leegitsevad kaks kirge: küttimine ja pon-pon.

Me hoiame teineteist väga. Käime koos jahil ja lõbutseme koos. Meil on palju ühiseid tundeid, kiindumusi ja elamusi.

Kui Stanisław talitab hurtsikus, läheme meie, Wicuś ja mina, Canada Lake järvele metspardijahile. Romantiline jalutuskäik, sest algul tuleb olla valvel naaber Desautelles'i, meie vaenlase eest. Hiljem haarab meid pime kõrge okasmets, täis kanada seedreid, ja teerada, mis varem oli nähtav, hakkab looklema keset metsikuid põõsaid ja taimi. Pingsalt silmitseme ümbrust; siin võib kohata hirvi ja rabakanu. Hiljem hakkab maapind laskuma, muutudes libedaks ja pehmeks.

Äkki seisatame nagu kohale naelutatud. Kuski meie ees hõreneb tihnik ja sealt kuuldub salapäraseid platsatusi, summutatud prääksatusi ja solksatusi.

«Need on pardid,» sosistab mulle Wicuś poolsosinal. Tema põsed õhetavad ja silmad säravad põnevusest. Poiss väriseb ärevusest ja üleni pingul, hiilib ta nüüd veel suurema ettevaatusega kui seni. Ta hiilib otsekui valvsa tõelise vaenlase, mitte aga hariliku metspardi poole.

Ma tunnen seda ärevust. 25 aasta eest nägin ma oma lapseunedes Ameerika laant, sõbrunesin indiaani sõduriga ja hiilisin vaenlase poole; tookord peksis minu süda kõvasti. Praegu peksab niimoodi Wicuśe süda.

Aegamisi läheneme metsaservale ja vahime kaua nagu võlutuna vaatemängu. Taevasse kerkib järsk paljas kaljumägi. Selle jalamil asub järv, kõrkjatest ja rohust peaaegu täiesti ümbritsetud; siinse looduse nõiduslik kontrast: kõrge kalju kõrval madal soine maapind. Üsna meie reedupaiga ligidal ujub veepinnal mitu parti.

Wicuś seab end valmis ja tulistab. Ta laseb tabavalt. Järve kohal tekib segadus ja kära, kuid üks part jääb tabatuna veepinnale.

Wicuś ei karda midagi. Ta astub vettinud parvele, mille

siin Stanisław kunagi kokku on sidunud, ja sõuab järvele saagi järele. Oht, vajuv soo, on talle nali. Ma jälgin teda kaldalt, et iga hetk talle appi minna. Kõik läheb äpardusteta. Wicuś tuleb pardiga tagasi.

Tagasiteel koju andub Wicuś unistustele ja satub hoopis teise maailma. Ta unistab ja arutab nagu harilikult ponponist, seletab pikalt-laialt raudkonstruktsiooni ja oma leiutise teemal, sellal kui tema vöö külge hellasti kinnitatud part määrib tema püksid veriseks.

Pon-pon, see on leidlik mänguasi, *made in Japan*. See on plekist laevuke. Keskel asetseb väike lihtne raudkatel, mille kaks torukest ulatuvad ahtrist vette. Kui katlakest allapistetud küünlajupi tulel soojendada ja paadike vette asetada, hakkab ta elama ning liigub lõbusasti edasi, tehes veealustes torudes podisevat häält pong-pong-pong. Selle mänguasja geniaalne lihtsus on Wicuśe ära võlunud. Ponponi põhimõttel kavatseb poiss ehitada Lièvre'i jõele Stanisławi jacks suure paadi. Seni ei ole tal veel õnnestunud seda põhimõtet rakendada ja juba palju päevi otsib ta lahendust. Poisil on leidurivaimu ja temast saab kord insener, kuid esialgu varjab pon-pon tema eest oma saladust.

Mõnikord käime Lièvre'i jõel kalastamas. Havisid on laialt, ent need on üldiselt väikesevõitu. Me püüame neid paadi taha pika nööri külge kinnitatud plekist ahvatise «trollaga». Wicuśel on alati rohkem õnne ja tema püüab suuremad havid. Ta tahab laulda ja tunneb rõõmu.

Pisut enne päikese loojumist — loojakud on nüüd augustis uskumatult värvikad, kuumus aga ikka veel troopikaline — tõuseme kingule, kus asuvad Stanisławi kartulivaod, ja ootame hirvi. Nad käivad siin sageli. Need on virginia hirved, selles ümbruskonnas harilik nähtus, kasvult meie hirvlaste suurused ja nõrkade sarvedega. Trofee pole suurem asi, kuid liha on esmaklassiline. Stanisławi toidukambris on lihast puudus, nii et proovime õnne.

Ümberkaudne maastik meenutab meie Karpaatide-eelset vaatepilti. Needsamad künkad, vahest pisut kogukamad; needsamad haavad ja kasekesed kuuskedega läbisegi. Sääsed aga sarnanevad Polesje omadega. Isegi meie õhtutaevas helendab vahel niisama leegitsevalt. Selle eest aga kaob viirastus mõne minuti jooksul pärast päikese loojumist ja saabub murrang. Siis huikab *whippoorwill*, lind

öösorride perekonnast, kes on väga iseloomulik Põhja-Ameerikale. Lind hüüatab naaberrinnakult kaks-kolm korda järjest uip-pu-uil nii kõlavalt, nagu tahaks ta unne vajuvat loodust üles äratada. Peatselt vastab talle kaugemalt mäekünkalt teine sorr; sealpool St. Denis' orgu järgneb neile kolmas; kusagil õige kaugel, võib-olla üsna Canada Lake'i juurest kostab neljas. Tubli veerandtunni vältel toimub pimenevate metsade kohal suur *whippoorwill*'ide kontsert, mis jätab fantastilise mulje, justkui oleks siin tegemist salapäraste karjatustega pattukahetsevate metsavaimude suust.

Siis läheb üsna pimedaks ja *whippoorwill*'id rahunevad. Meie konstateerime, et hirvi pole tulnud ja asume tagasiteele.

Künkalt laskudes oleme meeldivalt ülendatud tujus. Ma jutustan Wicušele sosinal *whippoorwill*'idest. Neid linde esineb kõigis Põhja-Ameerika metsades. Igal pool, kuni Texaseni välja, on nad tuntud, populaarsed ja tänu nende iseloomulikule häälitsusele peetakse neid Ameerika loodu se sümboliks. Ühtlasi aga on nad ka Ameerika ajaloo sümboliks, sest nemad olid esimesed, kes tervitasid valgeid saabujaid mere tagant ja peamiselt just nende häälitsuse peale kogunesid kokku indiaanlased, kes vastu hommikut valmistusid ründama valgete maadevallutajate asulaid. *Whippoorwill*'id hakkavad nimelt vastu hommikut jälle häälitsema. Nad on tähtsad ning ebatavalised linnud; inimene kuulatab neid alati meelsasti ja armastab neid.

«Mina armastan neid ka!» vastab Wicuś sügava veendumusega.

Osmikus pöördub poiss tagasi oma unistuste valdkonda ja asub kohe pon-poni kallale. Ürgmets ja *whippoorwill* ei lähe talle enam korda. Ta võtab laevukese mehhanismi lahti ning meisterdab ja kombineerib senikaua, kuni Stanisław käseb tal magama minna.

Inimestel on vahel üsna kentsakas arusaamine oma maapealsest paradiisist, suurima õnne asupaigast. Juba vanasti lapsepõlvest peale esines minu kujutluses päikesepaisteline saar, osalt kaljune, osalt liivase kaldaga, saarel mõned kõrged kuused ja ümberringi lasuurne, kalarikas järv, mida piirab lopsakas ning mägine laas täis jahiloomi. Elu sellel väikesel saarel, kaugel inimestest ja pidevas kokkupuutes loodusega tundus mulle noil aegadel

inimõnne tipuna. Hiljem oma rändude päevil sattusin huvitavale asjaolule, nimelt et ka indiaanlased armastavad järvesaari. See eelistus aga on indiaanlastel tekkinud praktilistel põhjustel; varemalt, niipalju kui võimalik, ehitasid nad oma laagrid ikka saartele, et vaenlaste suhtes muretud olla.

Ühel päeval satume metsas uidates mingisuguse järve äärde ja oma silmi vaevalt uskudes märkan, et minu ees ongi toosama saar, mille järele olin kunagi nii palavalt igatsenud. Kõik sobib, isegi pisiasjades: kaljune saar, sellel üksikuid kuuski, imetore järv, mida ümbritseb kaldapealne hele ning lopsakas rohusõõr, selle taga aga sirgub toredal kõrgendikul uhke mets. Parajasti paistab lõbus päike, mis annab järvele rõõmu ja õnne kiirgava ilme. Keset vett ujub üksik tuukerpart.

Oma meeldivast avastusest teatan jalamaid kaaslastele ja räägin ka oma kunagiste unistuste lugu. Stanisławi see nii väga ei haara ja ta vaikib. Selle eest aga süttib Wicuś südamepõhjani, kuulutades oma valmidust minuga otsekohe saarele kaasa tulla ja elada seal nagu Robinson. Me lööme telgi üles, hakkame kalu püüdma ja partidest elatuma. Metsas on marju, hirvi ja karusid ...

«Pea kinni!» katkestan ma teda naerusui. «Sa unustad, et selle saare järele igatsesin ma väga, väga kaua aega tagasi.»

«Mis sellest, et kaua aega tagasi?» katkestab tema. «Saar on ju olemas!»

«Seda küll, aga tänapäeval on need unenäod pisut roostega kattunud ja pleekinud. Aeg on saare kunagise võlu hajutanud.»

«Kahju!» haletseb Wicuś.

Viimaks selgub, et nii hurmava ja ahvatleva ilmega järv kätkeb endas ebameeldivat üllatust: tuhandeid verekaane. Kavatsen vees käsi pesta. Vaevalt aga olen need sisse torganud, kui ümberringi lööb kõik kaanidest kihama. Käte kiiretest liigutustest hoolimata ründavad kaanid jultunult ja kavatsevad tõsiselt ihu külge klammerduda. See on vastik nähtus. Kaunis järves on seda roojust pisut liiga palju. Supelda oleks võimatu.

Läheme tagasi. Rammestav leitsak, raske tee tihedas metsas. Higistame ja vaikime.

Hiljem, nagu ikka tagasi tulles, toob end Wicuś kuuldavale. Vaiksel häälel unistab ta pon-ponist. Ta arendab

meie ees oma plaane, kerides neid üha julgemini. Ta räägib imepärasest, puiduga köetavast paadist. See paat hakkab nobedasti edasi liikuma ja Stanisławi mööda Lièvre'i jõge või kaugemalegi vedama. Wicuś on juba oma arvestusi lõpetamas ja asub peatselt ehitamisele.

Laas, kus me elame, on meid võimsalt kütkestanud: see on suurepärane ja oma ürgsuses määratult paljuütlev. Elus, mida me praegu elame, saavad kõigist muudest asjadest tähtsamaks päikeseloojakud, pardid, *whippoorwill*'id ja kaanid. Kõige selle kogemine on suureks elamuseks, mille lõpmata kirevus vangistab kõik meie tunded ja mõtted.

Wicuś elab ümbritseva loodusega sügavalt kaasa ja kui ta hiilib partide poole, siis tõuseb tal süda kurku. Hiljem aga, — keset imelist metsa, vaigulõhnade ja *whippoorwill*'ide kisa kiuste — tärkab tas äkki midagi imelikku: unistused raudkonstruktsioonidest, unenäod metallide sulatamisest ja tulevaste leiutiste arvutused. Selgub, et nende arvutuste ja nende raudkonstruktsioonide hurm on valdavam kui näiliselt kõikvõimsa laane võlu.

12. OHTLIKUD KARUPOJAD

Karu käib neljal käpal, kuid ta oskab kõndida ka kahel jalal nagu inimene. Mõnikord teeb karu häält, mis sarnaneb inimese hüüatusega. Ta toitub sellestsamast, mis inimenegi ja armastab nagu inimene küpseid marju. Enne millegi juurde asumist kaalutleb ta kaua ja karule jahti pidav kütt peab seda arvestama: ta peab küttima kavalasti, otsekui inimest, mitte looma jälgides.

Karude periood ei ole Kanadas veel läbi. Põhjapoolsetes väheasustatud laantes istub ta tihnikus ja valitseb ikka veel. Inimese visadusele, püsivusele ja tema kohutavale relvale asetab ta vastu — esialgu tagajärjekalt — looma kavaluse, meelte teravuse ja erksuse.

Kõik põhjametsades elavad indiaanlased usuvad tänini, et karus peitub midagi ebaharilikku, mis asetab ta kõrgemale kõigist teistest loomadest (välja arvatud koprad). Indiaanlased näevad temas looma kehaga ja inimhingega olevust. Kui valge inimene on liiga kaua viibinud põhjametsade vaikuses, siis hakkab ta imelikul kombel uskuma

sedasama, mis indiaanlased. Nagu muistegi on karu jäänud nende alade isandaks. Mida kaugemale põhja, seda tugevam on tema salapärane mõju.

Lõuna-Kanada rahvastatud piirkondadest stardivad tänapäeval korrapäraselt uhked vesilennukid, mis lendavad üle puude rohelise mere, ulatudes kaugete põhja eelpostideni. Kuid seniajani pole nad all asuvat metsa mitte millegagi muutnud; ei ole nad vähendanud karude arvu ega kõrvaldanud seda kentsakat usku karu loomusest. See isesugune uskumus on põhjamaalastes sügavalt juurdunud.

On õhtu. Hämardub. Me istume Stanisławi osmikus laua ümber ja sööme õhtust. Õhtusöögi ajal valitseb alati kõige lõbusam meeleolu. Jutustame üksteisele päeva elamustest ja muid lugusid.

Nagu ikka esimese poole tunni jooksul pärast päikese loojumist võib mitmelt poolt kuulda öösorride — *whippoorwill*'ide hääli, mis alati tekitab mulje ebamaiste olevuste hüüatustest. Siis tõuseb kuu ja vaatab läbi sääsevõrguga kaetud akna. Ritsiklinnud häälitsevad ikka veel. Siinsamas lähedal jõeäärsetes põõsastes naerab keegi tundmatu lind väljakutsuvalt: «he-hee». Täpselt ei seleta silm metsas enam midagi, seda selgemini aga võib kuulda.

Äkki katkestab Stanisław oma jutustuse poolelt sõnalt ja kuulatab üllatunult. Ka meie kuuleme: mingisugused uued ebaharilikud hääled. Jookseme õue osmiku ette. Hääled kajavad Kullimäe poolt, mitte kaugemalt kui mõnikümmend sammu meist. Aeg-ajalt korduvad otsekui nuuksumine või ahastavad niuksatused. Tundub, nagu oleks see vali lapsenutt. Meid valdab erutus.

«Karupoeg, see on üsna noor karupoeg,» sosistab Stanisław. «Tore juhus!» Väärtuslik saak ronib meile peaaegu ise pihku. Vahest õnnestub karupoega elavalt tabada? Kiiresti seame püssid ja köied valmis. Esimesena rahuneb Stanisław. Ta taltsutab oma õhinat ja ütleb: «Ei, meie ei või karupoega ära tuua. Ta on eksinud, nähtavasti kaotanud oma ema ja seetõttu ongi nii viril. Emakaru võib olla läheduses. Oma võsukest kaitstes muutub ta hulljulgeks ja tormab märatsedes inimestele kallale. Metsas on pime, kuigi kuu tõuseb, ja püss võib hõlpsasti vääratada. Emakarul on ülekaal; öine riisiko on liiga suur.»

Me jääme. Kuuleme, kuidas karupoeg pikkamisi eemaldub. Ikka nõrgemini kostavad tema nutused kaebed, kuni viimaks kaovad hoopis Kullimäe harja taha. Indiaanlaste uskumusi ei tule imestada: karupoeg nuttis kui laps ja viis endaga kaasa kaebuse, mis on meile, inimestele, väga lähedane ning kergesti mõistetav.

«Kas hundid teda nahka ei pane?» küsib Wicuś.

«Ei. Hädakorral ronib ta puu otsa,» vastab Stanisław ja me pöördume tagasi osmikusse.

Laua juures jätkame jälle juttu.

Põhja-Ameerikas on nelja liiki karusid.

Hallkaru ehk *grizzly* on kaljumägede sünge elanik; valgekaru elab polaaraladel; mustkaru, kahest eelmisest väiksem, on suurem kui tema Euroopa onupoeg, seejuures harilikum ja esineb kõigis Kanada metsades; neljas, pruunkaru, on mõnevõrra väiksem mustast, kuid selle eest ohtlikum, võib-olla ründavam ja elab Kaug-Põhja metsades.

See oli mustkaru võsuke, kes katkestas meie õhtusöögi, nagu järgmisel päeval jälgede põhjal selgitasime. Sellel loomal on peamiselt must karv, mõnikord pronksjas ja ainult nina piirkond on heledam, leetjashall. Liha, eriti kevadist kala põlastamata, sööb ta kõige meelsamini taimetoitu, juurikaid, vilju ja marju. Marju on põhjas ohtrasti. Kohati maa otse mustab neist. Nad on suuremad ja magusamad kui meie omad. Marjadest läheb karu rasva, pakase tulekul aga poeb urgu ja vajub talveunne.

Metsas ei ole karul endast tugevamaid vaenlasi. Kardetav on talle üksnes inimene: see tulistab ja asetab tema radadele raudpüüniseid. Karul on visa hing; sageli pääseb ta isegi raskelt haavatuna. On tal ju ka võimas turi: mõnikord purustab ta rauad ja rebib neist välja vigastatud käpa. Püünisesse jäävad ainult nahanarmad, veri ja karvatuustid. Inimene teab siis, et karu on temale igaveseks kadunud. Kogenud loom muutub valvsaks, tasuhimuliseks vaenlaseks, kes puhuti on niisama ohtlik kui pojukese pärast märatsev emakaru.

«Noore karupojaga tuleb olla ettevaatlik!» hoiatab Stanisław tõsiselt ja ärevuse varjundiga. Stanisław elab metsas üle paarikümne aasta ja ta on indiaanlaste uskumusest läbi imbunud.

Metsas, mitte kaugel Mont Laurier'st, Val des Bois'st kirde pool elas veel mullu Maurice Gérard. Ta oli endale ehitanud kenakese hurtsiku ja elatus nagu Stanisław küttimisest. Ühel juulipäeval õnnestus tal metsas leida ja kinni püüda linnukoerasuurune karupoeg. Kisast ja tõhusast enesekaitsest hoolimata pani mees põngerja kotti ja viis ta kiiresti koju. Laskevalmis püss käes, vahtis jahimees teel hoolsasti ringi, kuid midagi ei juhtunud. Õnneks ei olnud emakaru lähedal.

Kodus pani ta karupojale rihma kaela ja andis talle piima. Karupoeg ei tahtnud juua, aina vingus kaeblikult ja katsus end vabastada. Gérard andis talle nahatäie.

Öösel äratas jahimehe hurtsiku lähedusest kostev salapärane urin. Mees nägi aknast musta hiigelkogu, mis toetus käppadega seina vastu. Mees karjatas ja tulistas. Öövaikuses kostis läbilõikav möire. Emakaru eemaldus ja jooksis metsa. Jälgede abil tegi Gérard hommikul kindlaks, et oli mööda lasknud. Oli olnud liiga pime.

Sellest ajast peale tiirutas emakaru visalt osmiku ümber, ent alati ohutus kauguses. Öösiti kostis siinsamas seina taga tema mõmin täis ahastust ja raevu, millele karupojuke vastas kiunuva nutuga, Gérard aga laskudega pimedusse.

Neljandal päeval oli Gérard piiramisseisukorrast tüdinud. Emakaru visadus hakkas talle pärast nii paljusid halvasti magatud öid näima ähvardava lummusena. Nii ta siis pakkis karupoja kotti, võttis püssi, pani hurtsiku ukse hoolikalt kinni ja läks linna. Teel takistusi ei olnud. Kui ta järgmisel päeval kojuminekule asus, oli tuju kõige parem: Mont Laurier's oli ta karupoja soodsalt maha müünud.

Päralejõudnut rabas ehmatus: oma hurtsiku asemel leidis ta suitseva ahervare. Hurtsikuga koos oli tuhaks põlenud kogu tema vara. Jälgedest selgus, et tema äraolekul oli emakaru majja sisse murdnud, hävitanud kõik, mis seal sees oli ja seejuures nähtavasti ümber ajanud hõõguvate sütega ahju.

Gérard'il ei olnud enam jõudu, et ehitada uut kodu.

Metsaelu läks talle vastumeelseks. Rusutult läks ta linna ja hakkas tänavapühkijaks.

Veel samal ööl, millal kuuleme karupoja häält, elan ma läbi võimsa liigutuse hetke. Põhjapoolsele taevavõlvile ilmub kahvatusinakas kuma, selle aasta esimene põhja-

valgus. Ta ennustab, et peatselt saabuvad külmad, seega tuleb lõpetada puhkus St. Denis' orus ja liikuda põhja poole Oskelanoe Riveri suunas põhjapõtrade elupaikadesse.

Kanada sügis ja suur jahihooaeg algab märgiga taevas.

13. KOLMEKÜMNEAASTANE SÕDA VARBLASTEGA

Val des Bois' juurest pöördun tagasi Montreali, et teha viimaseid ettevalmistusi rännakuks põhja. Ühel päeval külastan St. Lawrence'i sadamat. Seal imetlen tohutu suuri elevaatoreid, mille laiadest torudest voolavad välja nisuojad ja kaovad laevade sisemusse.

Üks toru on vigastatud ja aeg-ajalt pudeneb sealt teri maha. Seda kasutab mõneteistkümnepäine linnuparv: nad hävitavad nisu suure isuga, kurjategija tõtlikkusega ja kõrvulukustavalt sirtsudes. Juba eemalt tunnen need võrukaelad ära. Need on varblased, meie südid Euroopa varblased.

Kui ma lähemale astun, tõusevad nad vastumeelselt lendu, istuvad torule ja sealt ülalt sajatavad terava siutsumisega sissetungijat. Nad ei varja oma rahulolematust, näivad naljakad, väljakutsuvad ja kuidagi ninakamad kui Euroopas. Tuttavate uulitsapoiste nägemine valmistab mulle suurt rõõmu.

Veel rohkem rõõmustas Ameerika, kui ta 1850. aastal tervitas oma pinnal esimest Euroopa varblasepaari. Paarikesele langes osaks lausa kuninglik vastuvõtt. Ameerika oli tookord noor, hingeline ning kaldus võimsalt sentimentaalsetele meeleliigutustele. Varblasi nähes läksid ameeriklased kergelt jaburaks ja parimaks väljenduseks nende eksaltatsioonile oli ornitoloog Hort Merriami leegitsev artikkel «New York Heraldis», mis algas sõnadega: «Kui kahesaja viiekümne aasta eest saabusid Ameerikasse meie esimesed pilgrimisad, siis tervitasid neid verised tomahoogid ja sõjakas vihakisa; täna, kus meie juurde on rännanud esimesed varblased Inglismaalt, avame tiivulistele pilgrimitele oma vastuvõtlikud südamed ja helde süle ja hüüame: «Tere tulemast, oh kaunid jumala linnukesed, puhake Ameerika vabaduses, paljunege ja tarvitage meie külalislahke maa ande! . . .»»

Nõnda tervitati kaht esimest varblast Põhja-Ameerikas. Õnnelikul varblasepaaril oli leegion andunud hooldajaid, kes kandsid kokku valitud maiuspalu. Toideti nii heldelt, et kuue nädala pärast jõudis idüll kurvale lõpule: maiad varblased olid liigselt õginud, rikkusid oma pugud ära ja kõngesid. Kuid nende surm ei pidurdanud ameerika entusiasmi. Varblaste sõprade ühing vaevles tegevusjanus ja peagi toodi Euroopast mitukümmend uut linnukestepaari, kes sedapuhku suurepäraselt aklimatiseerusid.

Piinliku hoolega ümbritsetud varblased hakkasid kiiresti paljunema. Nad rändasid järjest uutesse linnadesse ja kuhu nad iial saabusid, seal äratasid nad siirast vaimustust ja ülendasid tuju. Inimesed ei suutnud oma rõõmu taltsutada ja igale poole aedadesse kinnitati puude külge väikesi puure, et meelitada külalisi kaitsvatesse pesadesse. Mõnes linnas leidus kaks-kolm puurikest iga puu otsas ja puusepad rikastusid. Teistes linnades raisati rikkalikult üldsuse toitu, linnapead aga võistlesid omavahel agaruses. Vabrikandid mõtlesid välja spetsiaalse delikaatse toidu lemmiklinnukeste jaoks; lehtede toimetajad uhkeldasid ornitoloogiliste teadmistega, poeedid riimisid kiiduhümne. Sellised auavaldused ootasid varblasi, meie halle priileivasööjaid, ja jõudikud pidid tunnistama, et saatus on neile põhjalikult naeratanud: nad õigisid julgesti ja paljunesid suurepäraselt. Kohutavalt paljunesid, sunnikud.

Siira entusiasmi allikaks varblaste puhul ei olnud mitte ainult jänkide lapselik tundelisus. Mängus olid muudki põhjused. Noil aegadel, XIX sajandi keskel, põdes Ameerika ikka veel rasket alaväärsuskompleksi *old fashionable England*'i suhtes . . . Tollal rikastuv labane ameeriklane ammendas meeleolusid ja eeskujusid Inglismaalt; kõik, mis sealt pärines, võeti vastu hindavalt ja jumaldades. Ajuti kandis õhin lausa erakorralist ilmet, kuni narruseni. Arvatavasti sellepärast, et varblased pärinesid Inglismaalt, sai neile osaks nii ebatavaline vastuvõtt; tähelepanuväärne seik, et isegi Ameerika teaduslik nomenklatuur omistas neile nime «inglise varblased», *the English sparrows*.

Kuid leidus ka praktiline põhjus. Parajasti oli Ameerikas paljunenud teatud karuliblikas, selle tõuk aga oli muutunud nuhtluseks põllumajandusele. Keegi oli kusagil kirjutanud, et varblased annavad kurjadele tõukudele

õppetunni ja pistavad nad kinni. Ameeriklased uskusid seda meelsasti ja tervitasid varblaste näol mitte ainult veetlevaid ehislinde, vaid ka igatsetud vabastajaid.

Mis siin palju rääkida. Nurjatud varblased petsid ameeriklaste lootusi häbiväärselt. Nad paljunesid, seda küll, ja kõikjal kihas nendest: läänes, lõunas ja isegi põhjas. Kuid neil oli süüa niivõrd palju maitsvat, et neile ei tulnud pähegi asuda ebaapetiitsete, jälgilt karvaste tõukude kallale.

Lõppude lõpuks, tühja nende tõukudega. Halvem oli see, et need sulipoisid ei tundnud vähimatki huvi sümpaatsete puurikeste vastu, mis nende jaoks sellise armastusega olid puude otsa kinnitatud ja sageli kauniks värvitud. Tänamatud varblased ei tahtnud seal elada, küll aga hakkasid himustama pääsukesepesi, sealseid elanikke välja pilduma ja mune hävitama. Neli-viis aastat pärast varblaste saabumist oli pääsukeste arv Ameerikas hirmuäratavalt kahanenud. Ameeriklased vaatasid nõutu jahmatusega oma lemmikute ebatavalist praktikat. Kuid needki patukesed oleksid andestatud, kui umbes oma külasviibimise kümnendal aastal poleks ülbeks muutunud varblane asetanud i-le punkti. Juba tolleks ajaks moodustasid nad mitmemiljonilise armee. Jultunud isuga tormasid nad sügiseti linnaäärsetesse aedadesse ja sõid ära kogu saagi. Inimesed lakkasid muhelemast. Järgmisel aastal vajusid varblased ümbruskonna põldudele ja tegid viljadega puhta töö. Inimeste näod venisid pikaks.

Kui siis aasta hiljem veel suuremad massid kargasid põlde rüüstama, siis mõistsid inimesed, et nende peale oli sadanud uus nuhtlus, et armastus oli lõpnud ja et vara tuli kaitsta. Kogu Ameerika vappus ähvardavast hüüdest: surm varblastele! . . .

Kogu see klaperjaht varblastele oli lühidalt öeldes üks neid hüsteeriahoogusid, mis nii hõlpsasti ja sageli ameeriklasi vallutavad ja millest nad tänini pole täiesti tervenenud.

Lihtne oli tookord karjuda: surm varblastele, raskem seda teha. Varblasi sigines nii arvukalt ja nad ilmutasid sellist särtsakust, et ühe mahalastu asemele ilmus kümme uut. Need hullud ei mõtelnudki järele anda. Lõi lõkkele halastamatu, põhjalik mitmeaastane ja mõneti naljakas sõda. Valitsus määras varblaste tapmise eest auhindu. Leidurid ja vabrikandid valmistasid nüüd leidlikke võrke,

mis püüdsid korraga terve parve. Keemikud leiutasid mitmesuguseid mürke; Valges Majas peeti debatte ja kiideti heaks lahingutulemusi, ajakirjandus aga, varem nii innustunud, kuulutas nüüd välja ägeda ristisõja. Varblased andsid end kõigiti tunda ja lausa ime, kui palju need näiliselt süütud siutsujad kära tekitasid. Eriti veel Washingtoni põllumajanduse departemangus, kus toimusid alalised kriisid ja anti suuri dekreete võitlusviiside kohta varblastega. Pikka aega näis, et see sõda ei tee varblastele midagi, vastupidi, nad paljunesid ühtesoodu ja tungisid 1876. aastal Kanadasse Hamiltoni linna. Kanadalastele olid naabrite mured teada, kuid sellest hoolimata võtsid nad linde rõõmuga vastu, kuna Hamiltonis polnud viljapõlde, ja pealegi arvati, et siin, põhjas, osutub linnuke tagasihoidlikumaks. Kahjuks juba aasta pärast täitis varblane kogu maa Erie ja Huroni järve vahelisel alal, leides pääsetee: vilja puudusel ründas ta lopsakaid viinamarjaistandusi, Kanada uhkust, ja puukis ennast viinamarju täis. Nüüd hakkas Kanada oigama ja astus samuti sõtta.

Muide, Ühendriikides oli varblane etendanud ka poliitika alal teatavat osa. Selle õgardi pärast valitses niivõrd sügav kibestumine, et tarvitses saadikukandidaadi kohta näiteks tõendada, et ta kunagi oli olnud varblaste-entusiast, ja saadik kukkus valimistel läbi. Varblasele olid tulnud halvad, väga halvad ajad.

Sõda vältas pikki aastaid ja kaotasid teadagi linnukesed. Nende hulk viidi normaalsetesse piiridesse. On aga teadmata, kas teda oli võitnud relv ja inimese pingutus või lisaks muudki asjaolud.

«Sirk see lendab tänaval, otsib teri vankri all.» Nii kõlab vana tark lauluke varblastest. Selleks aga, et tänaval leiduks teri, peavad seal liikuma halvasti seedivad hobused. Headel aegadel oli Ameerika linnatänavail palju hobuseid ja varblaste käsi käis hästi. Siis aga tuli Ford ja temataolised. Autod tõrjusid tänavalt hobused ja seedimata jäänud terad, andes hoobi ka varblastele. Nüüd elab varblasi igal pool Põhja-Ameerika mõõdukas kliimas, kuid tagasihoidlikul hulgal.

Kuni tänini ei ole ameeriklased varblastele lahked. Kord on ta neile vastik, kord ei oska ta laulda, siis jälle on brutaalne või üldse ebamäärane olevus. Teadagi: *the English sparrow!* Praegu on Inglismaa võlu Ühendriikides kadunud, ameeriklased suhtuvad sellesse maasse teisiti

kui saja aasta eest, nii et mis head võib loota selliselt inglise dekadendilt? *Sic transit gloria mundi* — võivad endale ütelda varblased ja inglased.

Ühte asja aga peavad ameeriklased tunnustama: varblasel on olnud muinasjutuliselt kirev ajalugu. Vastik küll, ent ometi on ta suutnud üles puhuda terve gamma inimlikke tundeid, taltsutamatust armastusest alates kuni kirgliku vihani. Ühelgi teisel loomal pole see õnnestunud. Seejuures pani ta liikuma kogu Põhja-Ameerika, tekitas ameerikaliku hüsteeria ja püsis pikemat aega kõikide huulil. Tema triumf ja allakäik meenutavad kangelase, kas tragöödia või siis õnnetu operetikangelase saatust.

14. IROKEESID — INDIAANLASED INDIAANLASTE SEAS

Nagu teada, tulid prantslased Põhja-Ameerikasse nahakauplejatena, seetõttu sõbrunesid nad otsekohe esimeste St. Lawrence'i jõe ääres kohatud suguharudega, algonkinite ja huroonidega. Kahjuks olid sellel sõprusel saabujate suhtes fataalsed tagajärjed. See tõi neile kaela irokeeside viha, kes iidsest ajast peale olid sõjajalal algonkinite ja huroonidega.

Samuti on teada, et hollandlased ja inglased tulid Ameerikasse maad otsima ja, vajades vabu alasid, hakkasid otsekohe ning halastamatult hävitama kohatud indiaani suguharusid — pekoode, naraganseete ja vampanoage. Need suguharud elasid samuti irokeesidega sõjajalal ja siit tekkis juhuslikult sõprus irokeeside ja inglaste vahel.

Fataalseks kujunes prantslastele aasta 1609. Mõni kuu pärast nende saabumist St. Lawrence'i jõe äärde laskis koloonia kuberner Champlain end kaasa tõmmata indiaanlaste, huroonide ja algonkinite sõjaretkele vaenlaste vastu. Nendega koos tungis ta lõunasse ja järve ääres, mida hiljem hakati nimetama tema nime järgi, tekkis kokkupõrge irokeesidega. Vaenlasel oli arvuline ülekaal, Champlainil aga oli kaasas ainult kaks prantslast. Kui siis võitlus ägenes ja kaks irokeeside pealikut langesid musketi, nendes metsades seni tundmatu relva läbi, lasksid irokeesi sõjamehed hirmsast paanikast haaratuna jalga käputäie huroonide ja algonkinite eest.

Seda häbiväärset kaotust ei unustanud irokeesid ligemale saja aasta kestel. Uskumatu, rahuldamatu vihaga ründasid nad väsimatult prantsuse asulaid, värvisid punaseks St. Lawrence'i jõe vee, pidurdasid sada aastat prantsuse koloonia arengut ja hävitasid nende indiaanlastest liitlasi. Suurel määral nemad otsustasidki Ameerika saatuse Inglismaa kasuks ja Prantsusmaa kahjuks, kuigi algul ei aimanud ei prantslased ega inglased, millist võimu see ebaharilik metsas varjul olev rahvas endast kujutab.

See võim aga oli tohutu. Irokeesid panid end kõigi naaberindiaanlaste keskel maksma nii hiilgava riikliku organisatsiooni kui ka füüsilise osavusega, eelkõige aga hämmastava sõjakusega. Ajaloolased omistasid neile hüüdnime «ürgmetsa roomlased» ja «indiaanlased indiaanlaste seas». Irokeesid elasid Ontario järvest lõuna pool, kuid nende sõjakisa kajas Mississipist kuni Atlandi rannikuni. Nad rajasid suuri asulaid ja tegelesid põlluharimisega, kuid selle kõrval möödus sõjameeste elu nomadiseerivate röövlitena. Nad olid kõikide vaenlased, kes ei tahtnud neile alistuda, nad ei säästnud mitte kedagi, ründasid nagu välk ja külvasid paanilist hirmu. Kõiki pidasid nad oma saagiks. Hirmsast sõjahimust aetuna taotlesid nad ainsat eesmärki: skalpide ja kuulsuse saavutamist.

Valgete anastajate saabumisel olid irokeesid kõik naabersuguharud endale allutanud ja hakkasid looma suurt riiki. Kuid seda üles ehitada ja korraldada nad ei suutnud, kuna valged tulid neid takistama.

Napisõnalised ja keskendunud, ühines neis laante sünge väärikus iha ja tahtega suurtele tegudele. Nende näod olid karmid, mitte ilma uhke iluta, nad omasid atleetide tugevat ning sihvakat kehaehitust. Just nende kuju ja valjud kombed jumestasid XVIII sajandi Euroopa romantilist kujutlust indiaanlastest, luues käsituse punanahksest sõjamehest.

Mitte alati ei olnud irokeesid sõjakad ja löögivalmis. Säilinud pärimused ja muud allikad lasevad oletada, et veel XVI sajandi algul olid nende kodumaaks St. Lawrence'i jõest põhja pool asuvad metsad. Teataval ajajärgul langesid nad algonkinite ülevõimu alla, kes neid endale alistasid või siis osaliselt lõunasse surusid.

Pärast neid kurbi kogemusi olid irokeesid tugevnenud. Mälestus hiljutisest orjapõlvest oli neisse sisendanud uut vaimu: sõidimine kujunes nende ideaaliks ja peamiseks

hooleks. Samal ajal õpetas neid mõistus ühinema. Kerkis kuulus viie, hiljem kuue suguharu föderatsioon, «viis rahvust», nagu neid kõlavalt nimetasid inglased — tugev ning tark riiklik organism, mis oli loodud kaitse eesmärgil, kuid mis kohe kujunes ümber taltsutamatuks apluse ja vallutuste võimuks.

Irokeeside ebatavaline raev prantsuse kolooniate vastu ja nende visad rünnakud St. Lawrence'i äärsete asulate vastu seletuvad võib-olla peamiselt sellega, et prantslased olid asunud irokeeside kunagisele kodumaale. Võimalik, et soovist kaotatud kodupaiku tagasi võita valasid need indiaanlased põhja pool nii palju verd, hävitades huroonid ja algonkinid peaaegu jäägitult, ajades prantslased meeleheitele.

Hirmuäratavast sõjakusest hoolimata ei olnud irokeesid primitiivsed metslased. Nad seisid kõrgemal kultuuritasemel kui teised ümberkaudsed suguharud ja paistsid silma suurema arukusega. Parimaks tõendiks selle kohta on see mitme suguharu liit, mis kõneleb nende organiseerimisvõimest ja metsaelanike kohta arenenud poliitilisest meelest.

Osavalt juhitud irokeeside liiga, mis oli tekkinud umbkaudu XVI sajandi keskel, täitis kuni indiaanlaste sõltumatuse viimse hetkeni oma ülesannet. Liiga saatust juhtis liidu nõukogu, mis koosnes viiekümnest pealikust, keda valiti igast suguharust. Pealikuid aga juhtis keegi teine.

Näiliselt arusaamatu ja lausa mõistatuslik nähtus, kuid siiski tõepärane: irokeese, kõige jultunumaid ning mehisemaid indiaanlasi valitsesid naised. Matroonid olid saavutanud sellise tähtsuse, et nemad mõjutasid juhtide määramist. Nendele kuulusid maa, kodukolle, igasugune majakraam ja kogu saak; nemad otsustasid, kas sõjavange tuli tappa või adopteeritult liita suguharuga; paljudel juhtudel otsustasid nemad sõja ja rahu, mehed olid matroonide käes ainult tööriistaks.

See fakt, et matriarhaat oli irokeeside seas nii kaua püsinud ja nii sügavale juurdunud, seletub just nende sõjakusega: sellal kui mehed peaaegu lakkamatult hulkusid laantes sõjaretkedel, laiali igas maailmakaares, langes naistele kogu ülejäänud kohustuste koorem: suguharude tavade kultus, kodukolde hooldamine, põlluharimine ja noorsoo kasvatamine. Nemad olid muutunud rahva tege-

likuks eluteljeks, nii et nende kätte oli aja jooksul hõlpsasti siirdunud nii võim kui ka valitsemine.

Prantslased märkasid peagi, millise vea nad olid teinud vaenuga irokeeside vastu. Ühelt poolt kaitsesid nad end meeleheitlikult ja kandsid sõjatule sageli otse irokeeside küladesse ja jahimaile, teiselt poolt aga püüdsid nad ähvardavaid sõjamehi rahustada ja nendega sõbralikke suhteid sõlmida. Nad olid lõbusamad, seltsivamad ja neil oli vähem eelarvamusi kui iseteadlikel ning kuivadel inglastel. Ja tõepoolest oligi mõnedel prantsuse misjonäridel edu ja mõnigi verevendlus ühendas irokeeside pealikut prantsuse ohvitseriga.

Kuid niisugune koketeerimine võis fataalselt lõppeda inglise kolooniatele, kes hakkasid kõikide vahenditega selle vastu võitlema. Inglise puritaanidel, diplomaatiliste intriigide meistritel, õnnestus lõpuks alati irokeese prantslaste vastu üles ässitada. Eriti käis see inglastele kõige sõbralikuma ja sõjakama mohokite suguharu kohta. Niisiis, sõjad ei lakanud. Irokeesid, inglise võimupoliitika kuulekad tööriistad, valasid palju prantsuse verd. Viimaks tulid nad nendest võitlustest välja lööduna ja murtuna, kuid ka häiritud prantslaste käsi ei käinud hästi. Nende koloonia ei saanud vajalikult areneda: ebakindel elu kogu XVII sajandi vältel hirmutas paljusid inimesi, kes Prantsusmaalt oleksid tahtnud siia kolida.

Kuigi löödud, ei jaganud irokeesid teiste suguharude saatust ega hävinenud. Nende seas juurdunud tava — adopteerida mõningaid sõjas kinnipüütud vange — teatud määral korvas kantud kaotusi. Oma kuulsuse päevil XVII sajandil, kui kahe suurriigi kolooniate saatus sõltus suurel määral irokeesidest, ei olnud neid rohkem kui viisteist tuhat, nendest sõjamehi kolm tuhat.

Ameerika vabadussõja päevil sõdis suurem osa nende suguharudest inglaste poolel. 1779. aastal hävitasid ameeriklased palju irokeese, nende arv langes siis umbes kaheksale tuhandele, kuid käesolevaks ajaks on nende arv suurenenud uuesti viieteistkümnele tuhandele. Osa nendest elutseb New Yorgi osariigi vanades asulates, ülejäänud on siirdunud Kanadasse ja leidnud siin peavarju, kuid vähesed vegeteerivad Oklahomas ...

Huvitav irokeeside kild elab Caughnawagas, Montreali eeslinnas, St. Lawrence'i jõe paremal kaldal. Need on samade irokeeside järglased, kes XVII sajandil olid risti-

usu vastu võtnud prantsuse misjonäridelt ja saanud katoliiklasteks. Kannatades ebameeldivusi anglofiilsete suguvendade poolt, hülgasid nad irokeesiide põlisalad ja asusid ümber Caughnawagasse, oma prantslastest sõprade külje alla. Tol korral oli neid täpselt niisama palju kui elanikke Ville Marie's ehk pärastises Montrealis. Tänapäeval on neid vahest niisama palju kui tollal, Montrealis aga on elanikke tuhat korda rohkem kui Caughnawagas.

Täpselt Caughnawaga vastas jõe Montreali-poolsel kaldal kõrguvad teise eeslinna, Lachine'i majad. 1689. aasta augustikuu ööl andsid hulljulged irokeesid prantslastele kõige valusama löögi Kanada ajaloos, hävitades peaaegu jäägitult kogu asula elanikkonna ja külvates ähvardavat kindlusetust kõikide kolonistide südamesse. Lachine ja Caughnawaga oleksid nagu kaks vastandlikku sümbolit siinsete prantslaste ajaloos: esimene relvade ebaedu, teine aga relvastamata võidu sümbol.

Lachine'i kunagist veresauna põhjustanud sõjameeste nii mõnigi järglane elab praegu rahulikult Caughnawagas. Juba ammu on nad sõjakirve maha matnud, sirutanud vaenlastele sõbrakäe ja praegu lõikavad nad mitmendat põlve leppe ja rahuliku kooselu viljasid. Vaadelgem, millised need viljad on.

Ühe tuttava Montreali poolaka saatel sõidan ma ühel päeval üle silla ja külastan reservaati. Mitusada puumajakest, puhast, kuid rusuvat, otsekui miniatuursed barakid. Rohelust vähe, ei mingeid aiakesi, mis on nii iseloomulikud eeslinnadele, kus elab valgenahkne elanikkond. Vähe liiklemist tänavatel. Inimesed on nukrad, loiud ja armetult riides. Nad ei ole uljad ega väärikad, vaid tasased ja tuimad. Need on tänapäeva irokeesid.

Iga paarikümne sammu järel seisab kiosk, milles istub valge kanadalane ja kaubitseb indiaanlaste pudi-padi mälestusesemetega, müüb kapast vett — *canada drink* — ja fotosid indiaanlastega fantastilisis rõivais. Nende fotode jaoks, mis peavad kujutama muistseid irokeese, poseerivad pühapäeviti mõne sendi eest tänapäeva irokeesid. See on kogu nende tegevus. Caughnawaga kujutab endast suurt atraktsiooni turistidetulvale Ühendriikidest.

Ma oleksin tahtnud osta mälestuseks midagi väärtuslikumat, kuid ei suuda midagi leida. Küsin valgelt kanadalaselt, kas tal ei leidu mingisuguseid maitsekaid ja ehtsaid indiaanlaste esemeid. Minu soovist lõbustatult vaatas kaupmees oma pudi-padi üle ja vastas teatraalselt õlgu kehitades üleannetu irooniaga:

«Mida te tahaksite, söör? See on ju ainult ameeriklastele!»

«Kuidas nii?»

«Ameeriklased ei ole nii valijad! Nad on rahul ükskõik millega!»

Ma puudutan teist küsimust:

«Ma näen, et nendes kioskites ei ole ühtki indiaanlast müümas. Kas nad ei tohi kaubelda?»

«Tohivad küll, söör, tohivad, ainult nad ei taha, neil ei ole kannatlikkust. Kaubitsemine kioskis ei ole neile meeltmööda, *well*, nad olid ju suured sõjamehed . . .»

Inimesed vaatlevad meelsasti puuri suletud metsloomi. Selleks saabuvadki ameeriklased Caughnawagasse. Olid ju irokeesid kunagi nii hirmuäratavad; on tore neid vaadata nüüd, kui nad on nõrgad. Vaatepilt puuris lõppevast lõvist on ebameeldiv ja ajuti südametunnistust koormav, kuid see pole tähtis. Montreali linna huvides peavad nad eksisteerima võimalikult kaua, et uudishimulike turistide tulva kokku tõmmata ja külmavärinaid esile kutsuda.

See ongi nende kohustus: eksisteerida. Selle eest annab neile riik iga nädal pisut toiduaineid ja kord kuus perekonna peale neli dollarit taskuraha. Nad ei tarvitse end tööga piinata. Praegu on neid üle kahe tuhande mittetöötaja; see arv väheneb iga aastaga.

See on kõige kummalisem *Lumpenproletariat* maailmas. Kunagise tõeliselt ebahariliku kuulsuse varju all on siin tekkinud kerjusluse igakülgne organisatsioon. Rööveliikult ekspluateeritakse — nagu nii paljusid muid asju siin maal — suguharu hiilgavat minevikku. Need indiaanlased ei kerja otseselt, jumal hoidku. Alati on neil midagi müüa: vahel tõmbavad nad põuest odava piltpostkaardi, vahel naeratavad turistile banaalselt ja «ülbelt», lausuvad mõne irokeesi sõna või ulatavad käe, mille eest neile Pittsburghi rõõmustatud kodanik pistab tasku väärtusliku dollari.

Caughnawagas asub kool, mis on kahjuks kinni, sest on parajasti vaheaeg. Seal õpetatakse lastele prantsuse ja pisut inglise keelt. Käibekeelena on kohapeal juurdunud irokeesi keel, mida võtame rahuldustundega teadmiseks.

Siin asub ka katoliku kirik. Indiaani koguduse preestri, vana jesuiidi leiame kiriklas.

«Kas indiaanlased on asjade seesuguse seisuga rahul?» küsin ma temalt.

Vanake vaatab mulle umbusklikult otsa, raputab siis pead ja vastab siiralt:

«Ei, nad ei ole rahul.»

«Kas neid ei võiks asustada inimtühjadesse metsadesse põhja pool ja luua neile loomulikud elutingimused?»

See on nähtavasti õrritav küsimus ja ma ei saa õiget vastust. Muidugi mõistan ma ka misjonäri: siin on tal indiaanlased käe-jala juures, põhja pool aga oleks raske neile oma mõju levitada.

Küsin võimalikult ettevaatlikult, et meeldivat vanakest mitte solvata, mis tegevust hoolealused indiaanlased harrastavad. Kas nad ainult ootavad turiste?

«Oh ei!» tõrjub ta elavalt. «Paljud töötavad väljaspool reservaati. Nad on õppinud müürseppadeks, mõned töötavad sildade ehitusel, paljud aga on ametis jõelootsidena Montrealist põhja pool . . .»

Hiljem uurisin seda töötajate asja. Neid on tõepoolest olemas, kuid väga vähe: armetu protsent sääraste kõrval, kes süngetena istuvad Caughnawagas. Caughnawaga keskuseks ning südameks on midagi Lunapargi taolist, mille sissekäigul ripub silt «Tombola». Siin võib odavalt lõbutseda.

Selliseid primitiivse meelelahutuse templeid leidub igas Kanada linnas mitu, kuid see Caughnawaga lõbustuspark sisendab haletsust oma fantaasia ja sisustuse erakordse vaesusega. Mitmesugused irokeesid kutsuvad täringuid viskama või märklauda tulistama.

Leidub ka noori tragisid irokeesinäitsikuid, kes on rõivastatud pentsikult, otsekui maskiballile minekuks. Halloo, hüüatame neid nähes rõõmsalt. Ka nendel on meist heameel. Minu kaaslane patsutab neile familiaarselt õlale. Tüdrukud naeravad ja on õhinal valmis pildistamiseks poseerima. Selle eest saavad nad pool dollarit, satuvad elevusse ja on kohe valmis meid meie linnakorteris külastama. Niisugused on need valjude irokeesimatroonide tütred.

Seejärel astume vanema irokeesi juurde, kellel on pikad ripnevad juuksed ja suur kõht, pisut nagu liiga punnis kuulsate sõjameeste järeltulija kohta. Riides on ta euroopalikult, särk ja püksid kortsus, kuid käsi vöö vahel, astub ta süngelt uhke ning tülpinud ilmega oma teed, justkui

oleks ta mitu tundi asjatult oodanud saatuse naeratust. See aga ilmub meie, eurooplaste isikuis: me pildistame teda. Poseerimise eest saab ta kõigest kümme senti, kuid jääb sellegagi rahule.

«Rasked ajad, mis?» alustan ma ebaoriginaalset, kuid lahket juttu.

Irokeesi kurgust tuleb urahtus ja siis kuulen vastumeelset kinnitust:

«Rasked.»

«On nad alati nõnda rasked?» pärin edasi. «Muidugi on siin Caughnawagas igav? Mitte miski ei muutu läbi jumala aasta?»

Mehe unistes silmades võib nagu märgata kerget elavnemist.

«Muutub!»

«Kindlasti siis, kui lahkute Caughnawagast, et kusagil töötada? Võib-olla olete jõel lootsiks?» katsun temast elusädet välja taguda.

«Ma ei tööta!» ümahtab ta puudutatult.

Rammus indiaanlane ei kavatsegi nii kergesti oma mõtlikkusest loobuda. Kuid me ei jäta teda rahule. Ei midagi: suurelise ükskõiksuse vastu purunevad meie tõsised pingutused, tema aga justkui narriks meid vaikimisega, ise täis üleolekut ja põlgust.

Võib-olla olime liiga pealetükkivad ja häbematud, vaevavad mind kahtlused.

«Aga ameeriklased?» ründab teda minu kaaslane, nähtavasti teadlikuna, kus kivi all vähid peituvad.

Äkki läheb indiaanlase nägu särama, kaovad ta ükskõiksus ja kõrkus. Mõte ameeriklastest nagu äratäks tema ja manab seni tõntsile näole naeratuse.

Mingi kurja ja kiskjaliku naeratuse.

Meile paistab, et nüüd viimaks leiame tal muistsete julmuse poolest kuulsate irokeesi sõjameeste jooni, mis «kahvanägudele» olid nii hirmuäratavad. Võib-olla see paksmagu süttib veel rohkemgi ja tema kurgust tungib sõjakisa, nii et see lõikab meile luusse ja lihasse?

Kus seda! See on ainult näilik. Meie indiaanlane ei ole kahvanägudele ohtlik. Ta elavneb, kuid mitte muistseid võitlusi või kuulsust meenutades. Hoopis vastupidi.

«Oh, ameeriklased!» pahvatab irokees ja tema ootamatult hiilgama löönud silmad täituvad vaimustuse ja hellusega.

«Ameeriklased — *okay*, toredad inimesed! Kõvad jootrahad! Palju, õige palju jootraha! . . . Kui nemad siia tulevad, siis meil igav ei ole . . . Nad naeravad kõvasti, on kärarikkad, *okay* . . .»

Heldeid külalisi meenutades kostab tema rinnast üllatav hääl — mulksatus. Irokeesid mulksuvad heameele ja naudingu pärast.

Rahvaste saatus on käinud eri radu. Mõned nendest on hukkunud endast midagi järele jätmata. Teised sattusid vangipõlve ja pidid teenima võitjaid. On juhtunud, et rikkaimadki rahvad muutusid kerjusteks. Irokeese on saatus kohelnud vist kõige karmimalt: sõjamehed, need «laante roomlased» on muutunud klounideks, kes demonstreerivad oma mandumist.

Küid vahete-vahel midagi nagu ärkaks neis kehvikutes. Nimelt siis, kui nad end täis joovad. (Erakordselt raskete karistuste ähvardusel on Caughnawagas viinamüük seetõttu keelatud.) Kui irokeesid joovad, siis hakkavad nad märatsema. Pärsitud instinktid otsivad väljapääsu. Siis toovad irokeesid noad lagedale ja kargavad raevukalt — kelle? kas valgete kallale? Ei, nad pussitavad üksteist. Valged ainult lahutavad neid, lahutavad ja lepitavad.

15. LOGAN, VALGETE LASTE ÕNNETU SÕBER

Ta oli mõjukas irokeeside juht ja elas XVIII sajandi teisel poolel, kui Ameerika metsades algasid rahutud, halvad ajad. Üha sagedam laskude kaja häiris ürgmetsade vaikust, kostsid metsikud hüüded; valged inimesed olid kiskjalikud, vihkasid üksteist vastastikku, valades üksteise ja ka indiaanlaste verd. Selle segaduse taustal helendab üksiku kiirena Logani kuju. See oli irokeesi sõjamees, hiilgavate omadustega, haaravalt õilis inimene. Ei leidunud talle võrdseid indiaanlaste hulgas ja on kahtlane, kas esines tolle aja valgetegi seas temataolisi.

Logan oli erakordne selle poolest, et ta oli südamega sõdija. Mõõdukas, kaalukas, mõtlik, väärikas ning lahke, ühendas see inimene laanteelaniku ausa lihtsuse nende voorustega, mis on valgete inimeste keskel eriti hinnatud. Ta oli nimelt ustavaks sõbraks mitte ainult oma suguvendadele indiaanlastele, vaid samal määral ka valgetele inimestele, esijoones valgetele. Kus ta iganes sai, osutas ta neile heategusid. Juhatas eksinud padrikust välja, andis kogemusteta asukaile nõu, võttis sisserännanud kaupmehi oma hoole alla. Nii mõnigi valge võlgnes oma elu temale. Ta oli laane hea kaitsevaim, kellest suuresti lugu peeti. Mitmete suguharude indiaanlased, mitte ainult irokeesid, pidasid Loganit oma vaimseks juhiks, valged aga tasusid talle suure austuse ja poolehoiuga. «Ehtsaks džentelmeniks pealaest jalatallani» nimetas teda isegi Inglise kuberner.

Logan rändas palju mööda metsi, ent kõige meelsamini külastas ta valgete asulaid. Teda kiskus sinna ebaharilik tunne, nagu Logan üldse oli ebaharilik: ta armastas piiritult valgeid lapsi. Nendele väikestele heledapäistele olevustele avas vana sõjamees kogu oma indiaanisüdame ja armastas neid peaaegu hellemalt kui oma lapselapsi. Nende linalakkpäid nähes tõmbus Logani nägu südamlikule naerule ja silmad hakkasid särama, kuna pisikesed sõbrad jooksid talle rõõmsate kilgete saatel vastu ja ripsusid tema küljes. Alati tõi Logan neile mingisuguseid mänguasju, kord väikesi mokassiine, kord meisterlikult valmistatud paadikesi. Seejuures oskas Logan suurepäraselt jutustada imepäraseid, ülendavaid lookesi metsa saladustest, mõnikord mängis ta nendega, justkui oleks ta ise lapsuke. Piirialade asukate emad ja naised sallisid teda väga ja lubasid meelsasti oma maimukesed tema hoolde. Logan oli ebaharilik indiaanlane . . .

Saabusid rahutud ajad. Ikka tihedamaks koondusid pilved, inimesed vaatasid üksteisele umbusklikult otsa. Mõned indiaanlaste suguharud, kes ei tundnud ennast enam oma jahimail valgete tuleku pärast kindlaina, tajusid üha valusamini ülekohut ja valmistusid meeleheitlikkudele tegudele.

Valgete koloonias eneses ärkasid samal ajal Inglismaa võimu vastased meeleolud ja peagi viis kibestumine revolutsioonini ning sõjani Ameerika sõltumatuse pärast. Kolooniat vapustasid rasked sisetülid, isekeskis jagelesid koguni üksikasulad. Iidsetest aegadest peale valitses Pennsylvania ja Virginia elanike vahel sallimatus ja seda eriti vahekordade pärast indiaanlastega. Pennsilvaanlased kui leplikumad ja leebema käitumisviisiga inimesed elasid pärismaalastega sõpruses, pidasid nendega ulatuslikku

kaubavahetust. Virgiinlased, tüüpilised anglosaksi pioneerid, olid maiad maade peale ega talunud indiaanlasi, püüdes neid võimalikult kiiremini hävitada.

Neil raskeil päevil arenes valgete naabrite vaheline viha keemispunktini ja kõiki valdas selline ärevus, et kodusõda tundus olevat ainus väljapääs. Asi võttis kõige halvema pöörde: Virginia kuberner saatis Pennsylvania vastu relvastatud vabatahtlikke kapten Conolly, jõhkra seikleja juhatusel, et see vallutaks Ohio jõel asuva Pitti kindluse ja valaks pisut kveekeritest naabrite verd.

Sõjaretkel aga sai kapten teate, et šavaani-indiaanlaste ülesässitatud suguharu kavatseb oma Pennsylvania-sõpradele appi rutata ja see oleks tõmmanud kõikidele plaanidele kriipsu peale. Kartes võitlust kahel rindel, loobus Conolly oma esialgsest kavatsusest ja saatis selle asemel läkituse kogu piiriäärsele valgele elanikkonnale, milles käskis tappa iga vastutuleva indiaanlase.

Every Indian is a bad Indian; only a dead Indian is a good Indian: kõik indiaanlased on halvad indiaanlased, hea on üksnes surnud indiaanlane. Nii kõlas virgiinlastest asukate kurikuulus loosung. Conolly signaali peale hakkasid piirialad kihama: algas indiaanlaste jälitamine ja mõrvamine. See oli meeldiv ning kasulik lemmiksport igale virgiinlasele, nii seiklevatele põhjakihtidele kui ka paigalistele asukatele.

Valgete asulate läheduses elas Kollase jõe ääres kogu Logani pere: naine, tütred, pojad, väimees ja lapselapsed. Logani pere elas oma rahvast eemal, kuna nad valgeid ei kartnud, usaldades kuulsust ja au, mis Loganitele üldiselt osaks oli saanud. Kollase jõe lähikonda oli elama asunud ka keegi Greathouse, valgenahkne riiukukk, tumeda minevikuga indiviid.

Kui Greathouse Conolly käsust kuulda sai, hakkas ta rõõmust kargama, et saab karistamatult ulatseda. Mees kutsus kogu Loganite perekonna enda juurde, need aga ei aimanud midagi paha — juhti ennast kodus ei olnud. Greathouse sundis perekonda viina jooma, nii et kõik kaotasid teadvuse, ja korraldas siis võika meelelahutuse. Kokkukutsutud valgete üleaedsete abiga paigutati oimetu perekond parvele ja lasti vette. Mõnekümne sammu kauguselt avasid asukad parve pihta kanonaadi. Kuulid tabasid hästi; lühikese ajaga oli kogu Loganite perekond surnud, välja arvatud üksainus poisike.

Grey Owl sai Kanadas populaarseks. Iseeti rohkem: tema nimi muutus loosungiks (lk. 41)

Anahareo osutus suurepäraseks olevuseks ja tubliks seltsiliseks (lk. 39)

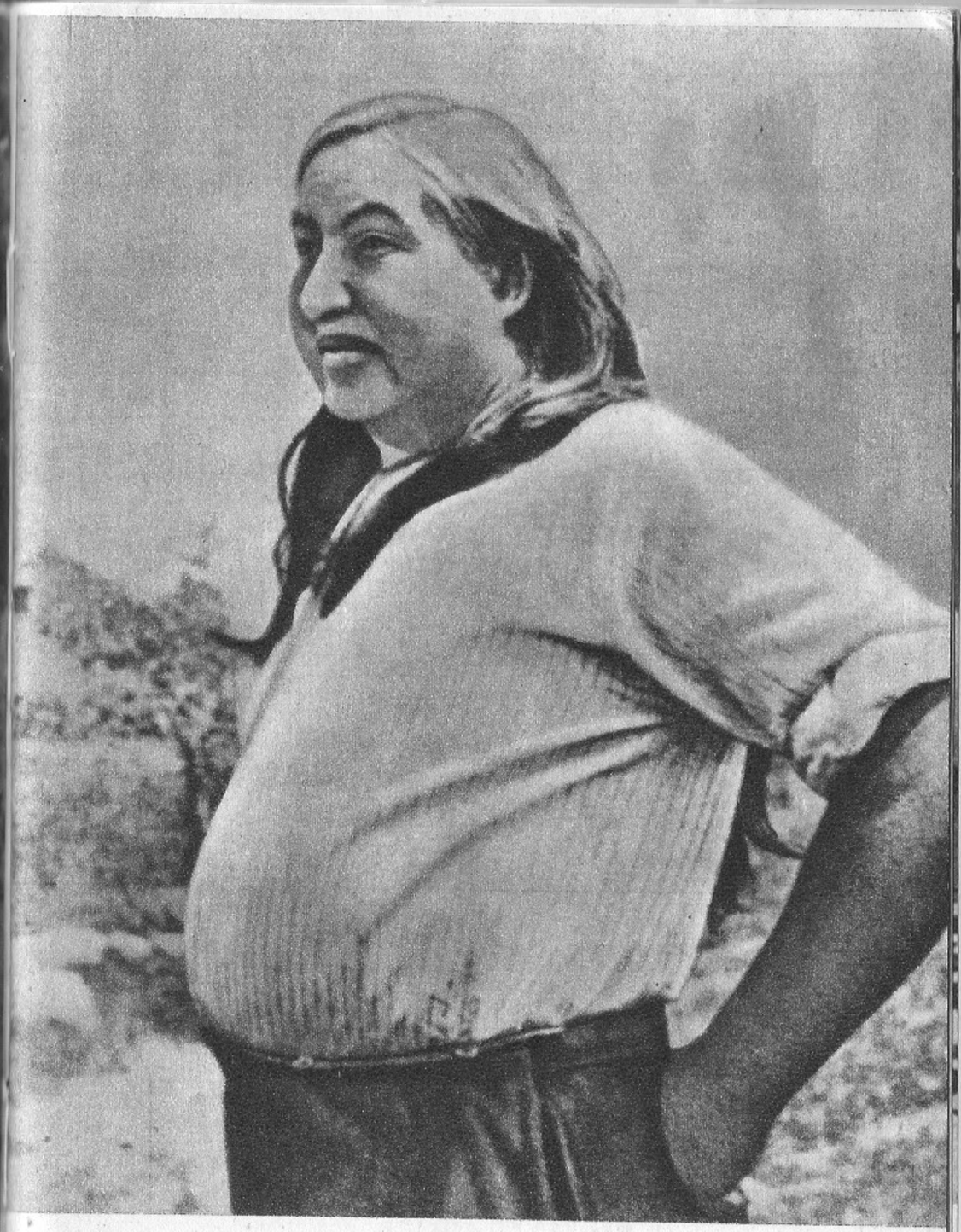

... Astume vanema irokeesi juurde, kellel on pikad ripnevad juuksed ja suur kõht, pisut nagu liiga punnis kuulsate sõjameeste järeltulija kohta (lk. 68)

Teatraalse piibu ja sulestikuga rünnakule ameeriklaste (laskule) vastu

Kümne sendi eest ajab Caughnawaga reservaadi elanik fantastilised rõivad selga ja poseerib fotograafile range sõjamehena

See oli kolmeaastane põngerjas. Surijaid nähes kaotas pisike oma arunatukese, jooksis parve servale ja hakkas sõin väikesi käsi taeva poole sirutades meeleheitlikult appi hüüdma.

Nüüd käskis Greathouse tulistamise jätta ja vedas oma kamraadidega kihla, mille järgi pidi võitma see, kes jõnglase esimesena tapab. Tulistama pidi igamees loosijärjekorras. Kolm esimest laskjat vääratasid. Neljandal vedas, tema tabas märki ja võitis kihlveo. Laps puhkes haledasti nutma, langes kui kivi vette ja uppus. Nii hukkus indiaanlase Logani viimane lapselaps, kelle vanaisa oli teinud nii palju head valgetele inimestele, kõige enam aga armastanud valgeid lapsi.

Kui sõnumid metsikust mõrvast ulatusid valgete kõrva, siis olid neist paljud vihast marru minemas, mitte niivõrd kaastundest Logani vastu kui hirmust selle ees, mis järgneb. Ja järgneski. Metsad lõid nördimusest vappuma. Punased sõdalased haarasid relvad ja tormasid meeleheitlikku ja lootusetusse võitlusse. Neid juhtis Cornstalk, šavaanide pealik. Ohio jõe äärsed metsatihnikud said tunnistajaks punanahkse rahva ühele viimasele tragöödiale. See oli aastal 1774.

Aga Logan? Kui ta oma silmadega nägi tapatalgute ohvreid, siis ei lausunud ta sõnagi, vaid tuikus metsa ja langes maha. Pikki tunde lebas ta liikumatult ja midagi hirmsat kääris tema vaevatud ajus. Siis hakkas ta läbilõikavalt uluma. See oli valu, mis muutus meeletuks. Leebe Logan oli muutunud märatsevaks loomaks. Oma inimeste väikese salgaga kuulutas ta valgele rassile sõja.

Kõigepealt hävitas ta jäägitult lähima asuniku perekonna, tappis omaenda käega selle kuus last, lõigates läbi nende kõrid. Need olid olnud kunagi tema sõbrad. Siis kargas ta maruvihas teiste asulate kallale. Tema teed tähistasid vereojad. Tema silmist luuras nõdrameelsus. Ta märatses kui hullunud peni, kuid ta oli kaval kui rebane ja tabamatu. Mitmeid kuid jäi ta valgetele inimestele luupainajaks, kuni ta lõpuks väsis, ta käeranne nõrkes, meeletus aga muutus tuimaks resignatsiooniks.

Vahepeal aga oli indiaanlaste sõda lõpukorrale jõudmas. Lahingus Kanawha jõe ääres oli Cornstalk tekitanud valgetele vägedele tuntavaid kaotusi, kuid järgmisel ööl taandunud võitlustandrilt ja seega tunnistanud oma kaotust. Tema sangarlikud jõupingutused ei kandnud mingit

vilja. Vaenlaste poolel oli olnud liiga suur ülekaal. Temale alluvate pealikute kõhklust arvestades sõlmis ta peagi rahu. Indiaanlased olid kaotanud oma senised jahimaad ja pidid otsima uut kodumaad lääne pool.

Üksnes Logan ei sõlminud valgetega rahu. Kuid just tema allkiri oli kuberner Dunmore'ile tähtis. Logan tõrkus. Kui saadikud ilmusid tema juurde, esitas ta neile hirmsa süüdistuse. See on üks vapustavamaid etteheiteid, mida värviline inimene iganes valgetele on teinud. «Mispärast,» küsis ta asjatult, «tasusite mulle nii julmalt teile osutatud sõpruse, armastuse, abi, truuduse ja teenete eest? Miks tapsite minu lapsed ja lapselapsed?»

Mitte kunagi, kuni elu lõpuni ei paranenud Logan oma haavast. Päevade kaupa püsis ta oma töntsis tardumuses. Ta jõi aplalt viina, unustuse jooki. Ta hoidus inimestest, muutus metsikuks ning armetuks, oli armetu jäänus kunagisest pealikust, toredast Loganist. Naeratada ta enam ei osanud. Kunagi nii soe süda oli põlenud tuhaks.

Igaveseks jäi talle hirm valgete inimeste ees. Kui mõni nendest temale lähenes, siis värises ta kogu ihust nagu palavikus. Varemalt kartmatu ning võimas irokees ei suutnud toibuda kartusest, et temaga vestlev valgenahkne tõmbab välja relva ja laseb talle rinda.

Alles aastate möödudes jäi Logan pisut rahulikumaks. Usaldust valgete inimeste vastu ta enam tagasi ei saanud, kuid juhtus, et vargsi, kõige suurema saladuskatte all hiilis ta nende asulate juurde. Puu taga varitsedes ning ennast kurjategija kombel peites andus ta isesugusele meeleliigutusele, silmitsedes eemalt valgete laste mängu. Ahnete kõrvadega püüdis ta nende lõbusaid häälekesi. Neil puhkudel muutusid tema silmad leebeks ja niiskeks, uje naeratus ilmus tema värelevasse näkku. Need olid ainsad helged silmapilgud vaese indiaanlase elus.

Loganil oli kummaline süda.

TEINE OSA

16. SÕUAME PÕHJA POOLE

Võiks saada peapöörituse, nii palju kummalisi muljeid: eelmisel ööl tantsupidu «Lidos», luksus, kolmkümmend ülikaunist görli ja Montreali rahatuusade orgia. Möödunud ööl kolmsada kilomeetrit raudteel, hommikul reisi lõpp Oskelanoe jaamas. Oskelanoe on vilets külake provisoorsete putkadega; see on ka kauni jõe nimi, mis voolab põhja. Lükkame oma kanuu jõkke, laadime moona ja riistad peale ning võtame siis istet. Stanisław ette, mina taha. Võtsin Stanisławi endaga kaasa. Liigume koos vooluga põhja poole. Jõe esimese käänaku taga kaob meie silmist jaamahoone ja üllataval kombel sõnasõnaliselt ning tõeliselt ka viimane tsivilisatsiooni märk; ei satu meie teele enam ei ühtegi karjast, ei ühtegi põldurit ega mitte ainsatki valgete küla. Selle asemel tulevad indiaanlased, vähesed mägilased, mõnikord harva jahimehed, vahel ka mõni seikleja ja — meie ise. Kõikjal ootab mets. Pole enam vaja habet ajada.

Meie paati hakkasin ma armastama esimesest pilgust. Ta on suurepärane. Pikkust on tal üle nelja meetri ja kandejõudu väidetavalt kakskümmend tsentnerit. Ta on nii kerge, et üksainus inimene suudab teda kanda, ja nii väle, et üksainus aerulöök paneb ta kolmekümne sammu võrra edasi liikuma. Ehitatud on ta veekindlast lõuendist indiaanlaste kanuude eeskujul.

Kui ma Oskelanoes sellesse paati ronisin, olin ma pisut närviline. Stanisław lõi endale vargsi risti ette. Kaldal seisid kaks indiaanlast. Nad vaatasid meid ja muigasid kaastundlikult.

Algul läheb aerutamine vinka-vänka. Kumbki meist hoiab ainult üht aeru, kuid need tülitsevad omavahel. Teadagi, mina olen algaja indiaanlaste sõidus. Algaja on ka Stanisław, see metsavend, muide aga keskmine sõudja.

Märkan, et mina sõuan temast tugevamini. Tagajärg on see, et kahe normaalse tõmbe järele pean ma kolmandat pareerima ja asendama tüürimisega.

Auväärt kanuu ei pane meile seda tasakaalutust väga pahaks, vaid lõikab nobedasti vett ja kihutab edasi nagu sada välku. Tubli kanuu.

Indiaanlaste kanuu on vist elegantsi tipp maailma kõikide paatide seas: tema kaunis kuju, edevalt (ja kui otstarbekalt!) ülespööratud nina ja ahter äratavad ikka siirast imetlust. Indiaanlased on siin loonud ilu ja otstarbekuse meistriteose. Ja veel missugune otstarbekus! Raske on kujutleda inimese elu ilma kanuuta Põhja metsades, kus peale vete ei leidu mingisuguseid teid, paate aga tuleb vedada sageli ühe jõe äärest teise äärde.

Valged on indiaanlastelt üle võtnud paadi kuju ja täiustanud seda omamoodi, valmistades selle kindlamast materjalist kui kasetoht. Selle paadiga on nad teinud kõik maadeavastused mandri sisemuses. On siis ka arusaadav, et kanuu ümber on valgetel loodud terve poeesia ja Kanada laulik, kes ülistab looduslikku elu, leiab kõige haaravamaid toone kanuu kiituseks.

Ja sõudmise auks. Kanadalased pühendavad süllapaksusi köiteid sõudmisprobleemile! Sellest tehakse rituaali liik, mis on kättesaadav vaid vähestele saladusse pühendatuile, tõeliselt aga pole kättesaadav kellelegi. Huvitava autobiograafia autor Ralph Connor väidab, et ta olevat oma kanuuga sõitnud viiskümmend aastat kõikvõimalikkudes oludes, kuid ikka veel ei tundvat ta paati, mis iga päev viskavat talle vingerpusse. See tõendab paadi loomuse uurimatuid saladusi.

«Ela kasvõi sada aastat,» lisab vana trapper seletuseks, «kuid sa ei õpi teda vajalikul määral tundma. Ta on täis kapriise ja tühisust nagu iga naiselik olevus . . .»

Oskelanoe jõel on kummaline omapära: voolust ei ole tal peaaegu olemaski. Kaardi järgi teame, et vesi voolab põhja suunas, kuid me ise ei veendu selles ennem kui mitu tundi hiljem, esimesel kärestikul. Alles seal kinnitab kividelt langeva vee vool kaardi õigsust. Kuuldavasti voolavat suurem osa Kanada jõgesid nii laisalt sellest ajast peale, kui neile palgiparvetuse hõlbustamiseks tammid ehitati. Siinsed jõed moodustavad lihtsalt kitsamate või laiemate lagamike ja järvede ahelad. Nende ahelate lülideks on kärestikud ja joad.

Kui laiaks tuleb Oskelanoe jõge pidada, seda ma tõepoolest ei tea. Kord on ta laius kakssada sammu, hetk hiljem sada, viie minuti pärast kaks tuhat. Võrratult kiiremate ning hoogsamate Lõuna-Ameerika jõevooludega kõrvutades jätab Oskelanoe River kummaliselt rahutuks tegeva mulje: see on alatiselt seisev, kuid pidevalt muutuva laiusega jõgi. Praegu voolab ta põhja suunas, otsekui põgeneks raudteest, kuid ära mõtle, rändur, et ta veed suubuvad Hudsoni lahte. Viiskümmend, kuuskümmend miili Oskelanoe jaamast eemal satub jõgi kaljuste kõrgendike ületamatule ahelikule — need piiravad suure ringina Hudsoni lahte — ja kaob arvukate järvede koestikku mainitud kõrgendike jalamil. Kummalised on need järved: suured ning pikergused, otsekui hiidelaja küüntega sisse kraabitud, fantastiliselt sasitud kaldajoonega. Sadade kõige tujukamate tõkete, harude, saarte ja poolsaarte vahele on kuhjunud rohkesti looduslikku ja — kuna seal peaaegu ainsatki inimhinge ei leidu — neitsilikku ilu.

Nendest järvedest, mida nimetatakse Gouin Reservoir ja mille keskseks tuumikuks näib olevat Obijuan, voolab jõgi välja juba teise nime all — St. Maurice — ja juba teises suunas, kagusse. Lühidalt: ta pöördub tagasi lõunasse. Weymonti jaama juures ulatub ta raudteetammini ja asustatud paikadeni, siis moodustab uhke kose Iroquois Chute (kuhu need irokeesid ka ei ole tunginud!) ja suubub võimsa lagamikuna Trois Rivières kohal St. Lawrence'i jõkke. Viimane on tähtsamaid artereid palgiparvetamisele ja Quebeci suurejoonelisele puidukaubandusele.

Umbes kahetunnilise sõudmise järele jõuavad meie mõlad kokkuleppele ja hakkavad kuidagimoodi laabuma. Sõudekunsti nõudlik meister oleks ehk meie puhul nina kirtsutanud, kuid meie oleme rahul.

Asetan kaardi enda ette kotikumerusele ja vaatan, kuhu me aerutame. Esialgu sõidame Obijuani järve poole, mis asub viiekümne miili kaugusel ja mille ääres elab «Hudson's Bay Company» agent. Enne aga, kui jõuame eesmärgile, läbime mitu eksootilise nimega järve. Obijuan kujuneb meie esimeseks tähtsamaks etapiks.

Kui meil Obijuanis tekiks hullupöörane kavatsus — mille eest hoidku taevas! — põgeneda paadiga tundmatusse, siis oleks kogu põhjapoolne maailm meile avatud. Viseldes jõest jõkke ja järvest järve, tõenäoliselt läbi mingi veesoonte rägastiku, võiksime seigelda läbi kogu

Labradori ja lõpetada selle idarannikul. Me võiksime sõita ka teisele poole, läbi kogu Põhja-Kanada, et lõpetada Alaskas.

Jõgede ja järvede nimed kõlavad kaardil nõnda: Chibougamou, Mistassini, Kaniapiskau, Abitibi, Waswanipi. Need nimed õrritavad oma võõrapärasusega, õhutavad fantaasiat, tõotavad seiklusi ja kirkaid elamusi. Nad kõlavad nõiduslikult, aga kuidas neid mitte uskuda, kui kaardi mustad ja sinised hieroglüüfid muutuvad nii imeliseks tõeluseks. Siin me nüüd sõidame läbi jõekääru. Kaardi peal on see harilik must looklev joon, kuid tegelikkuses avaneb siin maastikus nõiutud luule. Mahlakas luht, kentsakad kaljud, sihvakad kuused — otsekui kulissid mingisugusele poeemile. Ma usun iga sõna kaardil, iga nõiduslikku sõna.

Maastikku silmitsen ma aga vargselt. Ma ei taha kogu oma vaimustuse tagavara otsekohe kulutada. Kõige meelsamini pöördun mõttes paadi juurde, sest praegu on see kogu meie maailm. Stanisław paadi ninas, mina ahtris — see näeb välja, nagu oleksime selle maailma nabadeks. Meie vahel on paunad, kotid ja kohvrid. Presendiga kaetud korratu lasu. Tahtetu, seotud ning elutu ja isegi raske on uskuda, et see on nii tähtis, moodustades meie matka hinge. Iga siin leiduv ese tärkab omal ajal ellu ja täidab mingit ülevat, asendamatut missiooni. Paat, meie ja me varustus — see on jõu ja võidu lepe. Miski ei suuda meile ürgmetsas vastu panna, me kõrvaldame kõik tõkked.

Kahjuks aga osutub, et mitte kõik. Sõidame parajasti vasaku kalda ääres, kui äkki Stanisław katkestab minu mõlgutused kohkunud hüüdega:

«Paremale!! Kiiresti paremale! Ruttu!»

Üsna kaldaveerul pajupõõsa all seisab üks väiksema rebase suurune loomake. Piki selga helendavad tema mustal karusnahal kaks triipu. Loomake nähtavasti põlastab meid, sest ta ei mõtlegi plehku pista, vaid kergitab kohevat saba ja upitab oma paljast taguotsa ebaviisakalt meie poole. Ise vahib meid altkulmu.

Välkkiire aerulöögiga püüab Stanisław kaldast eemalduda. Mina aitan teda kõigest jõust.

«Skunks!» hüüab Stanisław.

Nüüd mõistan ma tema ehmatust ja mind ennastki valdab hirm. Skunks on ju Ameerika haiselajas. Enne kui jõuame põgeneda, kostab summutatud sisin: seljatagant

paiskab skunks meie poole oma haisva vedelikujoa. Ta sihib hästi, kuid õnneks ei ulata meieni. Kaks sammu puudus ja ta oleks meie paadi üle piserdanud. Kuid piisab sellestki. Jalamaid on õhk nii vastiku haisuga rüvetatud, et mu süda läheb pahaks. Alles mõnehetkelise tugeva sõudmise järele pääseme haisvast õhust välja. Vahepeal on skunks kiirustamata põõsastesse kadunud.

Kui mõni piisk oleks langenud meie paadile, ütleb Stanisław, siis oleks meie matk siinsamas häbiga lõppenud ja me oleksime pidanud koju tagasi minema. Haisva eluka lehk võib mitmeks nädalaks elu vastikuks teha.

Veerand tundi hiljem näen madalas vees havi. See pole halb eksemplar — kolme naelane. Ta soojendab end liikumatult päikese käes, punnitades minu poole oma kiskjasilmi. Siis aga toimub midagi jubedat. Üks teine havi, pisut suurem, vahest viienaelane, tormab kui nool sügavusest välja ja lõuad pärani aetud, napsab esimesest kinni. Oli soov teist alla neelata, kuid saak on liialt suur. Ründaja neelab alla vaevalt saba ja osa kehast. Ohver katsub järsu tõmbega lahti rabelda, kuid asjata: võimsad lõuad hoiavad kõvasti kinni. Tekib põrgusegadus. Teineteist purevad kehad venivad pikaks otsekui koletislikuks maoks ja tantsivad vees oma surmatantsu. Kord kaovad nad sügavusse, kord kerkivad pinnale. See on mingi kohutava energia, rabelevate liigutuste ja pidurdamatu märatsemise meeletu purse.

Võitlus ei kesta kaua. Kinninabitud haug, kes algul sipleb kui pöörane, muutub kiiresti jõuetuks ja isesugused kaksikkeha liigutused hakkavad vaibuma. Siis ei ilmugi havid enam nähtavale. Nähtavasti on ründaja võidumees ja hoiab ohvrit all selili. Veepind muutub siledaks. Saabuv vaikus märgitseb allveedraama lõppu.

Ürgmets on meile avanud servakese oma palgest. Ürginstinktide salapärasest palgest.

Siis äkki vaatame üllatunult taevasse. On kuulda lennuki surinat. Jah, me näeme teda. Ta ilmub lõuna poolt, Oskelanoe jaama kandist ja lendab meie suunas, põhja. See on vesilennuk, mis pärastlõunastes päikesekiirtes imekaunilt särab. Ta liugleb väga kõrgel, justkui kartes ürgmetsa ja selle instinktide lähedust. Lõppude lõpuks pole ta ise õilsamate inimvaistude sümbol: ta lendab Chibougamou järvele, kus valged kaevurid hangivad maa seest kulda.

Vesilennuk lendab otse üle meie peade. Nii palju on

olnud imelikke muljeid viimase tunni kestel: esmalt ebameeldiv skunks, siis havid ja nüüd taevas urisev masin. Me seirame seda suure uudishimuga, kuigi alles jahtumata eelmistest muljetest. Meeleülendusest ajame pead selga, nii et turi jääb kangeks ja Stanisław lausub:

«Pea võib hakata pööritama!»

See on õige. Peapööritus küll, aga mitte ainult selle ülespingutamisest.

17. KALJUD, KUUSED JA MUSTAD SILMAD

Mulle meeldib piiritult vanade indiaanlaste kosmogoonia. Nad uskusid kaht kaksikjumalust: headuse, päikese ning valguse vaimu Nanabošot ja kurjuse, pimeduse ning kuu vaimu Tšakenapenokit. Need jumalused võitlesid alatasa teineteisega, kuid asi kujunes nii õnnelikult, et lõpuks võitis hea vaim ja hukkus kuri. Hukkudes läks kuri vaim vihast lõhki ja muutus kaljudeks, mägedeks ja kivideks. Hudsoni lahe ümbrusele korraldas kuri Tšakenapenok kõva sauna, sest kogu ala mitme tuhande kilomeetri ulatuses on vaid üksainus kividega ja rahnuliste kinkudega ülekülvatud kaljukõrb.

Nendel kurja vaimu jäänustel me praegu sõidamegi. Kõikjal meie all on kalju. Ajapikku on muidugi pisut mulda, kõntsa ja prahti peale sadenenud ja hea päikese vaim on sellele tagasihoidlikule alusele rajanud mitte kõige halvema taimede maailma, kuid paha vaim tuletab end ikka meelde. Sageli poeb kalju päevavalgele, eriti seal, kus vesi on kaldad üle uhanud. Kalju määrab siin tee ja kuju igasugusele elule, ohjeldades seda lakkamatult. Kalju on siin tõepoolest kõikvõimsaks jõuks.

Mets. Kohati kasvab ta toredasti, tihedate võradega, kohati on teda laastanud tulekahjud, siinsete paikade nuhtlus. Puujuured ei ulatu maasse sügavamalt kui meeter või poolteist, siis tuleb kalju.

See on juba ilmselt põhjamaa mets. Siin valitsevad kuused, nulud ja männid, vahel sekka kased. Peale selle on see tuhandete kaunite vaatepiltide mets. Imepärasteks tujudeks on siin kokku põimunud neli elementi: vesi, kaljud, künkad ja puud, luues erakordse nähtuse — kütkestavate maastikkude lõpmatu seeria. Iga jõekäär on uus ime, iga samm — uus võlu.

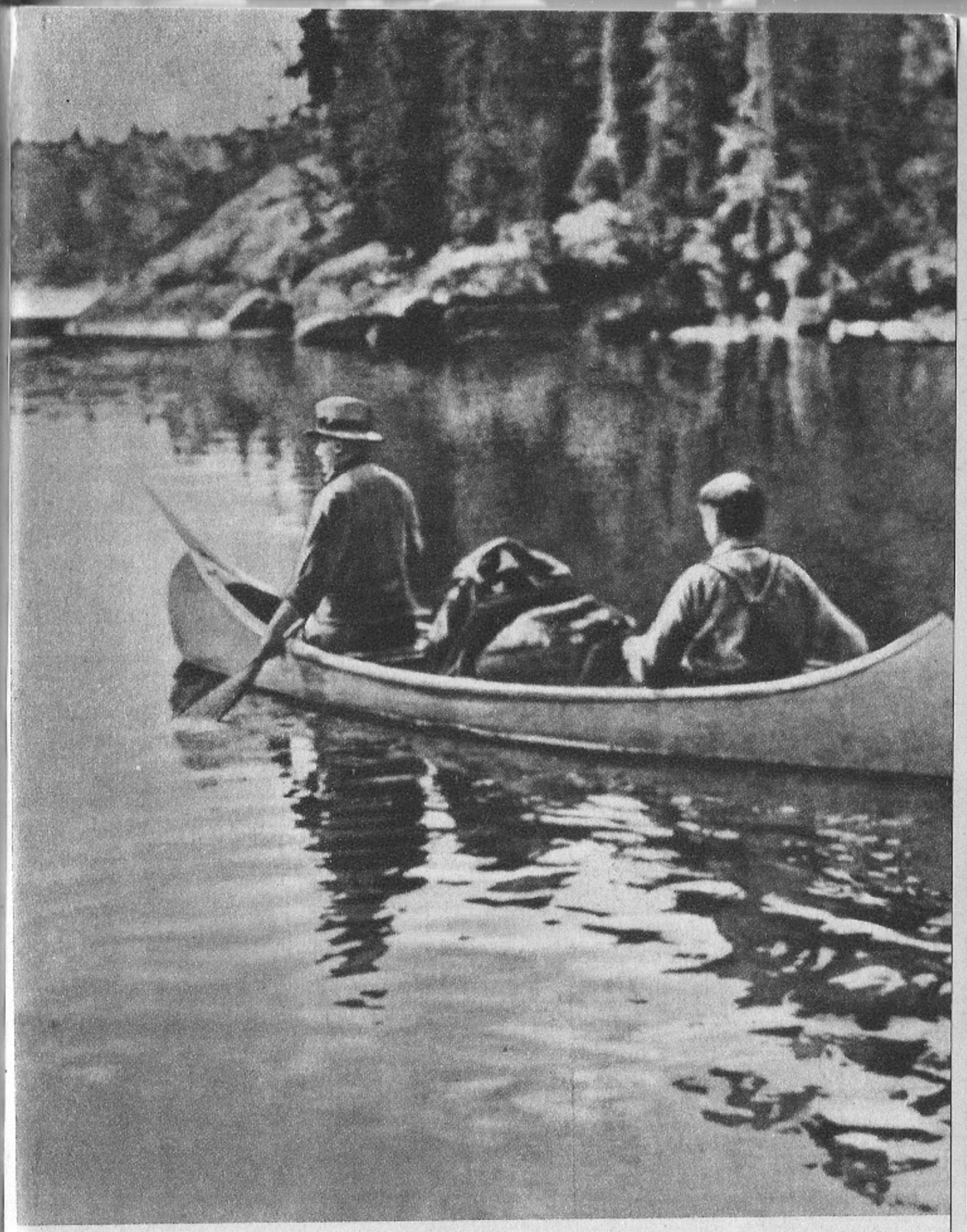

Meie vahel on paunad, kotid ja kohvrid... (lk. 78)

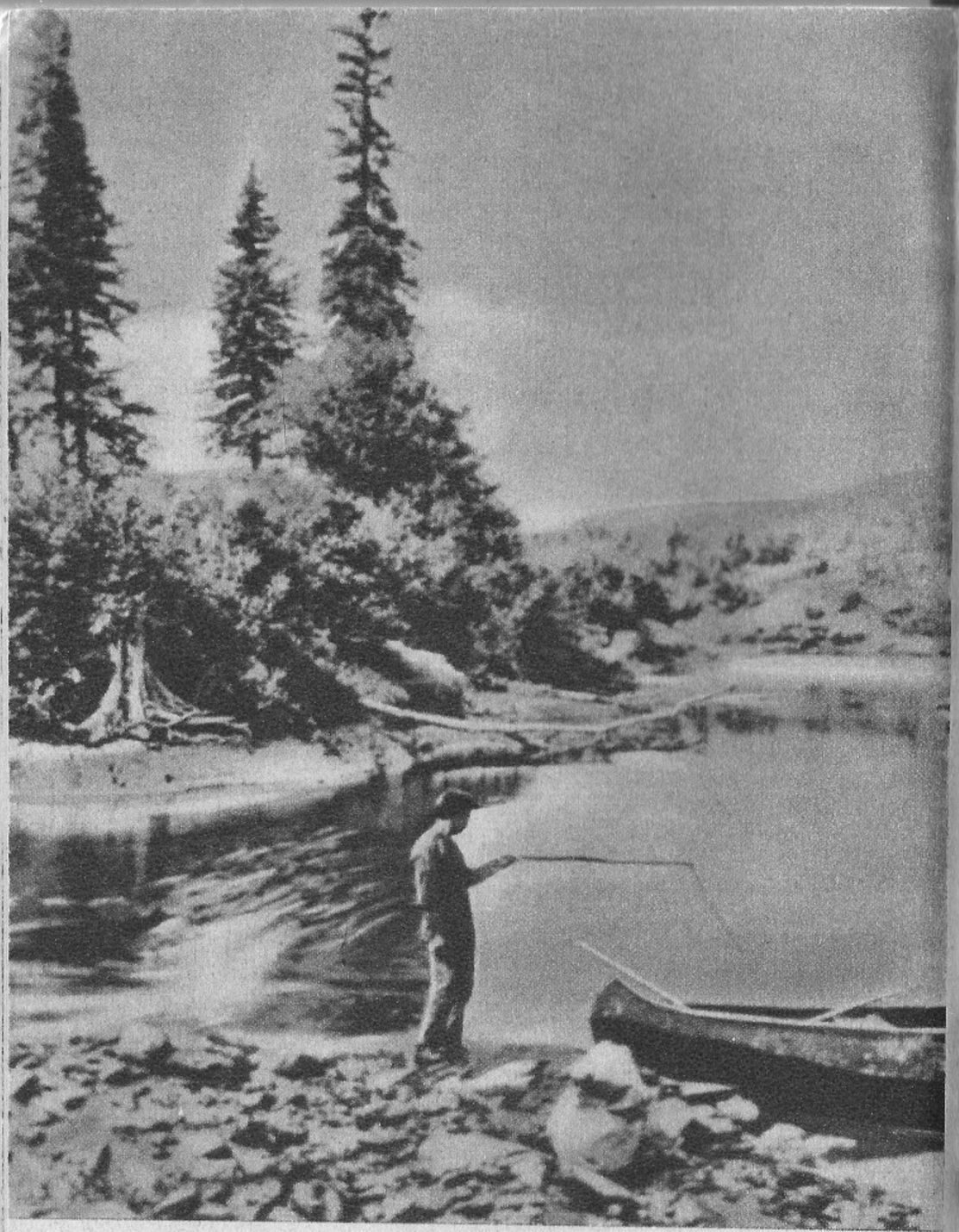

Siin tahaks elada (lk. 81)

Tooni annavad kuused ja nulud. Nad näivad pidulike tornidena, mille saledad tipud palvetavad taeva poole. Kuused ja nulud on tõesti hämmastavad, tüsedad puud. Nende püramidaalsed siluetid omistavad loodusepildile korda ja rahu, lihtsust ja kindlust. Tänu nendele võtab mets erilise siivuse ning väärikuse ilme. Kõik, mida me ümberringi näeme, on raamistatud alt kaljudega, ülalt okaspuude siksakiga, keskel veelagamikega, see kõik on ilmekas, selge, sirgjooneline, energiline, tüse, kuidagi kombekas. Meeldiv on vaadelda loodust, mis äratab niipalju usaldust ja paitab silma. Siin tahaks kaua elada ja mõlgutada puhtaid, taevalikke mõtteid. Puude kolmnurgad osutavad otse sinitaevasse.

Tunnen ju ühte teist ürgmetsa, see on siit kaugel, Amasoonase ääres. Ma armastan teda ja igatsen sinna. Ta on suurepärane, äkiline, eksitav, salapärane ja kuum nagu ilus naine, kuid sealjuures on ta täis kramplikkust ja üllatusi, ta on reetlik, julm ja ablas. Kirgliku halva naise kombel Amasoonase ürgmets esialgu joovastab, et pärast piinata ja ära õgida. Teda kardetakse, kuid igatsetakse . . . Palmide all ja liaanide keskel märatsevad verejanu ja hullus. Põhjas, nulgude keskel valitseb rahu ja lahedus. Nulgude keskel tahaks elada . . .

Päike kaldub loodesse, veepinnal kasvavad varjud järjest pikemaks. Metsa pool on vaikus, ainsa häälitsusena kostab jõelt meie aerude tasast solinat. Õnnis meeleolu roosas õhus. Äkki katkestab selle meeltülendav mulje. Ühel käänakul puhub tuuleke kaldalt ja toob meile hurmava kingi: nii meeldiva ja nii tugeva lõhna, otsekui põletaks mõni pillaja metsas hulganisti kõige hinnalisemat viirukit. Vaigu esiletungiv aroom peaaegu uimastab. Nii meeldivat lõhna ei ole ma Amasoonase ääres tundnud.

«Mis see on?» küsin Stanisławilt üllatunult.

«*Spruce!*» vastab see napilt kahe aerutõmbe vahel. *Spruce* on kuusk. Nii siis elavad selles metsas haisvad, kõige jõuetama lehaga skunksid ja kasvavad nii lõhnava vaiguga puud.

Troopikametsa kõrvutamine naisega meenutab mulle üht teist lugu ja edasisõidul jälitavad mind ühe prantslanna suured, mustad silmad. Ma tantsisin temaga eile öösi Montreali lokaalis «Lido». Neid kauneid silmi näen ma ikka veel enda ees. See noor kanadalanna on meeldiv tüdruk, ta armastab ilu, usub ideaalidesse, kirjutab kehvi

novelle pildilehtedele ja tantsib hästi. See vanemate poolt hellitatud kütkestav kaunishing on valmistumas Euroopareisiks.

Vahepeal tõusis meie laua juures torm: leekivad silmad süttisid raevukalt põlema ja muutusid veel kenamaks. Süüdlane olin mina. Küsimusele oma muljete kohta Val des Bois'st, Lièvre'i-äärsest külakesest vastasin mina, õnnetu, tõtt. Selle kohta, mida olin näinud — prantsuse talupoja madalast vaimsest tasemest — väljendusin ettevaatlike sõnadega, ent sellest ei piisanud; minule sadas nördimuse välke.

«See on fantaasia, see pole õige!» hüüdis nägus patrioot, siis aga, tahtes mind sootuks hävitada, küsis:

«Kas te teate midagi Hémoni raamatust «Marie Chapdelaine»?»

«Tean küll,» vastasin mina murtult.

«Näete siis, et teil pole õigus!» võidutses tema.

Hémon on Kanada talupoega idealiseerinud, ehtinud voorustega ja ses suhtes tublisti üle pakkunud. Nähtavasti ei tundnud ta Val des Bois'd. Seal on teistsugused talupojad: sõgedad, unarusse jäetud, kuid ehtsad. Muide, susi söögu Hémoni! Minu kaaslane oli nii veetlev, et ma vandusin alla ja jätsin õiguse temale. Tal olid nii ahvatlevad silmad.

(Mind piinab küsimus: miks siin, Oskelanoe jõel, kangastuvad need silmad säärase ilmekuse ja pealetükkivusega?)

Iseäralik ja keeruline asi on see tõelisuse tunnetamine. Võib vaadata ja mitte näha, võib puudutada ja mitte tunda. Vastu tahtmist kerkib erutav küsimus, kas ma saan näha ürgmetsa tõelist palet, mitte aga tema maski, kas ma tunnetan tema tegelikkust? Kas ma ei tee Hémoni viga?

Ahvatlev on see ürgmets, millest me läbi sõidame. Värskendav on tema hingus, nooljalt tõusevad kuused, vilkalt lõhestab kanuu vett, toredasti töötavad õlalihased. Ma ei heida meelt: küllap juba leian metsaga ühise keele. Aga vahest isegi südame?

Mõnda aega seirab mind painav mõte: ümbruskond pole mitte ainult inimtühi, nagu me seda olime lootnud, vaid pole näha ka ühtki looma.

«Kus on loomad?» küsin Stanisławilt.

Mitme tunni vältel, kilomeeter kilomeetri järele mööda lopsakaist tihnikuist, metsad on ju siin põhjatud, sood ja luhad tümad, otsekui loomadele pelgupaigaks välja mõeldud, kuid loomi pole kuuldagi. Tühjus hakkab mõneti häirima ja rõhuma.

«Kus on loomad?» kordan väljakutsuvalt.

«Aga skunks,» meenutab kaaslane.

«Skunks on pisikiskja, nugiseline. Mina mõtlen jahiloomi . . .»

«Oleme ikka veel liiga lähedal raudteele. Metsloomal on sadu kilomeetreid tühje ürgmetsi, kuid kaugemal põhja pool, milleks peaks ta kippuma inimeste lähedusse? . . . Aga võib-olla me aerutame liiga kuuldavalt ja peletame?»

Ahaa, muhelen endamisi: teadagi — «ela kas või sada aastat, kuid sõudma sa ei õpi».

Vaikides liigume edasi, kuid ma märkan, et Stanisław silmitseb nüüd kaldaid terasema pilguga kui seni; eriti valvsalt jälgib ta igasuguseid veeharusid.

Seal kaldal lõikub maasse kitsas veekäär, kindlasti mingi jõekese suue. Surutud häälel käseb Stanisław mul aeru veest välja tõmmata ja tasa olla. Ise juhib ta paadi veekääru suudmesse, mis pole laiem kui viisteistkümmend kuni kakskümmend jalga. Pöördub siis minu poole ja sosistab:

«Remington!»

Ma haaran püssi, kuid ei sea seda kohe laskevalmis.

«Mida on oodata?» küsin samuti sosinal.

Stanisław annab ilmega märku, et ta ei tea, mida on oodata, kuid et tahab proovida ja metsapõue silma visata.

Sõuame harujõkke. Möödume mitmest tasasest käänakust. Sadakond sammu kaugemal hakkab taimestik harvenema — paistab järveke. Selle kaldani me ei kipu. Peatume põõsa varjus, ent nõnda, et pilguga saab haarata kogu veepinda.

Väheldase järve keskmine läbimõõt võib olla oma kakssada meetrit. Vesi on kaldail osalt kõrkjaisse peitunud, osalt riivab vahetult metsa ennast. Jällegi näen ma lopsakat varjupaika, kuid mitte ühtki sobivat looma. Ainult mõni part ujub vee peal.

«On!» pomiseb Stanisław rahulolevalt.

«Pardid!» väidan mina.

«Mitte ainult pardid . . . Vaadake neid tihnikuid!»

Kalda lähedal kerkib mitu vähemat, ümarjat taimedest moodustatud kuhja, mis kujult ja mõõtmeilt sarnanevad

heinasao ülemise osaga, mida suveti võib näha Poola niitudel. Pole raske aimata, et need kuhjad on kunstlikult püsti aetud.

«Kas need on kobraste urud?»

«Ei,» vastab seltsimees. «*Muskrats.*»

Seega siis kuulsad ning auväärsed biisamrotid, kellel on nii tähtis koht Kanada karusnahaturul. Nüüd saan ma aru, et need ei ole koprad: biisamid ehitavad oma koda peamiselt rohtudest, koprad okstest ja mudast. Kuski pole näha ka langetatud või näritud puid, kobrastele nii iseloomulikke jälgi. Hunnikute arvust järeldame, et urgudes eluneb biisamrotte üsna suurel hulgal.

«Nii et ometi on loomi!» väidab Stanisław mitte ilma hooplemisvarjundita.

«On,» tunnustan mina meelsasti, «kas me neid näha ei saa?»

«Ei. Nad on öise eluviisiga . . .»

Selle eest aga märkame midagi muud: rebast. Vaevumärgatav roosteplekk, pooleldi rohu sees peidus, varitseb ta järveäärsel luhal. Kindlasti oli ta selleks vee äärde hiilinud, et partidele jahti pidada. Ma ütlen «oli hiilinud», sest enam ta seda ei tee. Binoklist veendun, et ta vahib teraselt meie poole. Pardid pole meid veel märganud, tema aga on vaenlase ligiolu avastanud, hoolimata sellest, et me oleme varjatud. Muutus valvsaks.

«Praegu on tal juba kenakene karv,» sosistab Stanisław elavalt ja osutab remingtonile. «Lajatage talle.»

Rebane on umbes kuuekümne sammu kaugusel, tabada pole raske. Kuid mina tõrgun.

«Ei!» hüüan ma kuuldavalt. «Mis te õige mõtlete? Kas ma selleks sõitsin üle Atlandi ja selleks rühin siia põhjamaa metsadesse, et tappa ausat kanavarast? Ma ei lase!»

Minu loengut kuuldes hüppab ehmunud reinuvader õhku ja paneb metsa poole liduma, pardid aga kisuvad end käratsedes veepinnalt õhku ja kaovad eemale.

Algul nagu löödud, hakkab Stanisław järgmisel hetkel üle kogu näo muhelema ja nõustub minuga.

«Mingem oma jõkke tagasi,» ütleb ta mõla haarates.

Veesopist välja jõudes jälle seesama rütmiline mõlapladin avaral jõel ja sama pidev ahelik hurmavaid maastikupilte.

«Stopp!» hüüatab korraga Stanisław ja lakkab sõudmast. Mina samuti. Veepinnale meie ette on ilmunud

mingi loomake. Kui lähemale jõuame, tunneme ära rohelise ussi, kes on jõge ületamas. See on poole meetri pikkune mürgitu roomaja, keda me hästi tunneme Val des Bois' metsadest. Peale selle on ta püstihull ja ilmne enesetapja: ta on roninud vette, mis kihab näljastest havidest. Kuid tal on kindel eesmärk: vastaskallas, mida kiiritab soe päike, ja sinna ta suundub nöörsirgelt, hoides pead kõrgel püsti üle veepinna.

Ma ootan, et iga moment haarab teda haug ja kisub ta põhja. Tean ju, kui palju on vees havisid, nii et arvestan uljuri viimseid hetki. Ent ussi kohal näikse lehvivat hea vaim — vahest Nanabošo? — ja, mõistmatu lugu, hullulget ei puuduta miski. Õnnelikult ületab ta kogu jõe, randumisel isegi kohmitseb ja valib, jätab siis vee ja kaob aeglaselt padrikusse, elus ning terve.

Oleme jahmunud. Mispärast ükski haug ussi ei napsanud? Mida tegid havid? See jääb jõe saladuseks.

Tahaksin laulda, kuid ei tohi. Stanisław on kaldal märganud põdra jälgi. Niisiis põdrad on olemas? Sõidame nüüd üle soiste luhtade, otsides tähelepanelikult loomi. Esialgu pole midagi näha.

Siis lähenevad jõele taas kaljud ja metsad. Aeg-ajalt ilmuvad mu ette kena prantslannakese silmad ja nüüd ma juba tean, miks: küllap nad saadavad mind maskotina. Saatku, sihvakate nulgude ja kõvade kaljude taustal on soojade silmade paiste vajaka. Mu meel on lõbus, seda on teinud vahejuhtum ussiga.

Kaldal lasuvad kaljud — platood otsekui hiigelkaaned aaretele. Teadagi, see on pahatahtliku Tšakenapenoki kuningriik. Kui aga neid kaljusid maagilise jõuga kergitada, eemaldada ballast ja vaadata sisse, mis varandusi peidab see paha jumalus?

Metsa poolt tuleb tuulepuhang ja toob kaasa joovastavat kuusebalsamit. Mets lõhnab vaigust.

18. ÜRGMETS LEEKIDES

Kella viie paiku pärastlõunal jätan aerutamise, tõmban sügavasti hinge ja ütlen Stanisławile:

«Tunnen suitsuhaisu!»

Stanisławil on katarr ja tema ei tunne midagi. Ütleb, et

ma eksivat. Ühtegi laagrit pole näha, kümnete kilomeetrite taha on siin mets inimlage. Minul aga pole nina moepärast näos ja ma püsin oma väite juures: õhus on tunda suitsu.

«Kust ta peaks tulema?» raputab Stanisław pead ja me sõidame edasi.

Oskelanoe mõlemal kaldal kasvab kõrge okasmets. Läänest itta rändavad linnud lendavad üle jõe. Need on kanada pasknäärid, tutiliste peadega *blue jays*. Hariilikud linnud, kärarikkad ja pealetükkivad, armsad metsahulkurid, tülinorijad. Praegu on nad suures kambas — üle kahekümne istuvad eri puudel —, häälitsevad, nagu kuuluks põlismets nendele. Nad on närvilised, ei jäta tüütavat kisa isegi lennul ega ka siis, kui võtavad okstel istet.

Siis kuuldub läänest kauget, kõlavat häälitsust: krrr! Ahaa, mõtleme rahulolevalt, pasknäärid tunnevad rahutust, kuna kull jahib neid. Tõepoolest ilmubki taevasse suur tiivuline, helepunaka rinnaga kiskja, majesteetlikult lendab ta meist kõrgelt üle, kuid kohkunud lindusid tähelegi panemata hõljub ta edasi ja kaob me silmist metsa idamüüri taha.

Pasknäärid on hetkeks vaikinud; nüüd rebivad nad end lahti ja ärritatud kisa tõstes lendavad samuti itta, kullile järele.

«See on veider!» arvab Stanisław. «Kõik lendavad tolles suunas.»

Veidrustel aga pole veel lõppu. Näe, päikese helkki on muutunud. Veel tunni eest paistis ta normaalselt, roosaka, õhtueelse helgiga, nüüd aga võtab violetseid ebaloomulikke toone. Violetseks värvuvad kõik esemed: seni valge pilveke, kivised kaldad ja isegi puud. Meie silma all toimub lumm: vesi muudab oma värvingu ja omandab sünge kurjakuulutava paiste. Siis kaob päike.

Kui soine luht avab meile laiema silmaringi, teeme kindlaks, et päike polegi läinud hariliku pilve taha, vaid maast kerkiva halli suitsumassi varju, mis katab kogu läänepoolse taevavõlvi. Süda tardub sees, kui sedastame fakti: mets põleb.

Palang on alles õige kaugel, kuid varjutab kogu loodehorisondi ja tuul puhub sealtpoolt otse meie peale. Tulekahju võib meid tabada jõel; see ähvardab ebameeldivate üllatustega. Nagu kaardilt nähtub, suubub Oskelanoe River neli miili põhja pool suurde järve, kui me

jõuame sinna enne tulekahju saabumist, on oht meist möödunud.

Aerutame kogu jõust. Valju solinaga lõikab kanuu vett. Laubalt voolab higi. Tuleb tõtata seda enam, et päev on lõpule jõudmas. Kiire tempoga sõidame ära esimese miili, teise ja kolmanda. Puude alla kerkib üha tihedamaid varje. Kolmandal miilil on meie ees äkki kuulda kärestiku kohinat. Sedamööda, kuidas läheneme, muutub see võimsamaks ja kasvab peaaegu mürinaks. See veel puudus! Saatuslik kosk on meile esimene takistus, selle järel tuleb mitusada meetrit mööda kive vahutavaid kärestikke.

Ei ole siin midagi juurelda. Kargame maale, kinnitame paadi nina ja pära külge köied ja veame kanuud piki kallast. Pole kerge hüpata kivilt kivile ja samaaegselt valvata, et paat ei puruneks vastu kaljusid, et ta küljed ei rebeneks. Köied lõikuvad pihkudesse. Viimaks on vintsutused lõppenud ja juhime paadi õnnelikult rahulikku vette. Siin peatume hingeldades ja higistades, et kogeda kibedat pettumust: meie ees mühisevad uued kärestikud, ähvardavamalt kui nood, millest olime möödunud. Vahepeal hämardub. Pimeduses pole edasiminekust juttugi, kui me ei taha riskida paadi ja pagasi lõhkumisega.

«Siin veedame ööl» teatab Stanisław rahulikult ja kinnitab kanuu hoolikalt kaldale.

Meie pea kohale ilmuvad tähed. Loodetaevast uhab erepunane õhtukuma, kuid see on ebaharilik õhetus. Mida kaugemale edeneb öö, seda verisemalt ning selgemalt paistab see loodes. Tulekahju kuma paisub. Must taevas kiirgab üha kurjema helgiga. Vaatepilt on võib-olla imposantne, kuid antud hetkel täidab ta meid hirmuga. Roosakas helk langeb puutüvedele siinsamas ja puud meie laagri kohal näivad õelate vaimudena. Suitsulõhn tugevneb seejuures rahutukstegevalt, see on läheneva loodusjõu piilurvägi.

Metsas kogenud inimesena askeldab Stanisław pimeduses, rebib midagi, murrab midagi. Siis äkki sööstab üles võimas leek. Lõbus pragisev lõkketuli teeb imet; ta hajutab rusutuse ja heidab eredat valgust lähemale ümbrusele, seni varjatud maailmale: korrapäratult väänlevaile ning kuivadele okstele, mädanema varisenud puutüvedele ja ühtäkki esilekerkivatele kaljukontuuridele. Fantastiline, huvitav maailm ja sel silmapilgul kummaliselt sõbralik. Ammust aega tunnen ma lõkke imettegevat omadust, ent

iganeski pole ta puhkemine mõjunud nii heategevalt, kui sel õhtul Oskelanoe jõel.

Õhtusöök loob meile veel õdusama tuju. Tubli kõhutäis nälginud sisikonnale: lõkkel soojendatud konservid *porc and beans* ehk türgioad seapekiga, siis lihakonservid, maitsev leib, värske või, ananassikonservid, hästi kange ning magus tee kondenseeritud piimaga ja sigaretid. Suitsetamisel lõõgastuvad meie närvid täielikult. Nüüd vaatame juba julgelt taevasse ja koostame rahulikult plaane. Arutame üksikasjaliselt kaitseabinõusid, mida tuleb tarvitusele võtta, kui metsapõlemine jõuab jõeni. Tunneme end taas tugevatena.

Tulekahju peab ikka veel kaugel olema: näha on vaid kuma. Selle paiste pole ühtlane. Kohati ta nõrgeneb, võtab kuskil mujal äkki heledust juurde, heidab viirusid ja liigutab end märgatavalt otsekui elav. Tulekahju tekitab mulje luuravast vaenlasest, kes ettevaatlikult taevas kombitsaid sirutab ja uurib, missuguses suunas kõige parem rünnata oleks.

Selle vaenlase ilmumist kardavad inimesed kui suurimat häda. Kogu vahemaal Oskelanoe jaamast peale ei näinud me ainsatki inimest, küll aga oli vähemalt kümnel jõekäänakul puutüvedele löödud kaugelenähtavaid plakateid hoiatusega tulekahju eest. Igas tikutoosis on lehekesed palvega võtta tarvitusele kõik ettevaatusabinõud, kui suitsetate metsas. Meie telgile on vabrik trükkinud teksti: Ärge unustage kustutada lõkkeid! Kui mõni võõras läheb metsa, siis peab ta soetama kontrolltähe. Oskelanoe jaamas pidime ametnikule üksikasjaliselt seletama matkaplaani, kuhu, kuidas ja milleks sõidame.

Võiks tunduda, nagu oleks tegemist pentsiku bürokratismi õiega peaaegu inimtühjas laanes, ja ometi on see ettevaatlikkus õigustatud. Nähtavasti oli keegi hooletu seal läänes põhjustanud tulekahju. Ürgmets, mis nii meeldivalt vaigu järele lõhnab, põleb kahjuks nagu õlekubu, eriti suve lõpul. Iga aasta õgib tuli sadu kilomeetreid metsa. Tulekahju on Kanada hirm ja kõikide inimeste ning metsas elavate loomade vaenlane.

Stanisław on otsustanud ise valvata, ja käsib minul puhkama heita. Kahte korda pole tal seda vaja öelda: esimene päev aerutamist on mu nagu ära tapnud. Laotan teki maha, mähkun üleni veekindlasse lõuendisse (telki me täna lahti ei löö) ja katsun uinuda. Kuulen veel käretike müha, tule praksumist, siis Stanisławi valju palvetamist ja uinun viimaks. Unes jätkuvad dramaatilised hetked, mind vaevab painaja, põlevad puud nagu laotuksid mu rinnale. Siis kaob košmaar ja taandub õndsa laheduse ning kergendustunde ees.

Äkki kargan unest jalule, just nagu ähvardava ohu kirvelöögist. Lükkan peakatte kõrvale. Väljas on pilkane pime. Tuli on kadunud. Stanisławi ei ole, suitsu õhus ei ole, kumagi pole näha taevas. Selle asemel piserdab jahedat vihma ja värske õhk lõhnab taas vaiguselt, nii et on nauding hingata. Uni see ei ole. Ja nüüd kuulen Stanisławi hingamist. Ta on roninud lõuendi alla ja magab minu kõrval rasket õiglase und. Tuleoht on möödunud. Kesköö1 läks vihmale ja metsatulekahju vaibus.

Ma avastan ka ärkamise põhjuse. Lähemate puude alt kostab mingisuguste loomade tasast vingumist ja niuksumist. Valgustan taskulambiga ligemaid põõsaid, kuid ei leia muidugi mitte midagi. On külm ja ma mässin enese lõuendisse. Loomad on vaikinud, aga selle eest võib kuulda kahe kärestiku valju müha: üks on see, millest eile möödusime, teine ootab meid hommikul.

Elu on läinud oma õigetesse rööbastesse. Jään rahulikult magama.

19. LEIAN UUE SÕBRA

Hommikul pärast metsapõlemist tõusis Stanisław vist küll vasaku jalaga: äpardused seiravad teda kogu päeva. Need algavad juba laagripaigas. Stanisław kaotab taskunoa. Kivide ja okste räga lõkke ümber on neelanud väärtusliku riistapuu ja see rikub kaaslase tuju. Kui paati üle kärestiku lükkame, kukub Stanisław nii pikk kui lai vette, komistades libedal kivil. Päike paistab ja on soe, nii et suplus pole ohtlik, kuid tuju see ei tõsta.

Kärestiku järel jõgi laieneb ja otsemaid paistab meie ees hiigeljärve siniväli. Jõesuudmel seisab tugevatest palkidest ehitatud tare. Selles elab kalur, kelle olemasolust jutustati meile Oskelanoe jaamas. Kahjuks on tare kinni, aknaluugid suletud ja ükski elav hingeline ei vasta meie hüüetele. Küll aga kargavad lähedalt põõsastest välja suured koerad. Terve kari koeri: kuus tükki. Nad jooksevad vee äärde ja haugutavad meid bassihäälel. Seda

tehakse kohusetundest, mitte veendumusest ja agarust teeseldakse sandisti.

«Need on *huskies*!» seletab Stanisław.

Haskid on eskimo koerad. Ma silmitsen neid lugupidavalt. Nad on põhjamaa kuulsus, sangarluse, ohvrimeelse truuduse ja andumuse sümbol. Alaskas on inimene püstitanud neile ausamba. Talve ajal on haski tema ainus liitlane, kes otsustab võidu looduse üle. Karm ja tappev on talv siinsetes metsades. Inimese elu sõltub siis saanist. Ustavad haskid veavad saani väsimatult, võimaldades inimesel elada tühjadel aladel.

Haskid on paljude jutustuste kangelasteks, neid on jäädvustanud Jack London oma novellides ja kõik lõkkeäärsed vestlused ülistavad nende tegusid. Leidub nende hulgas nagu inimestegi seas erinevaid isendeid, halbu ja häid, kuulekaid ja sõnakuulmatuid, taltsaid ja metsistunuid, ent nad kõik on julged, vastupidavad ja tugevad. Mida vanasti hobused tähendasid preerias, seda on praegusel ajal koerad põhjametsades. Nende tähtsus nii ruttu ei kao. Kui palju kordi on nad päästnud — ja päästavad veelgi — inimest kindlast surmast! Nad tunnevad jõgede hapra jääkihi reetlikkust ja kõige raskemaski tuisus ei peta neid suunavaist kunagi. Olgu koduni kui mitukümmend miili tahes, otseteelt nad kõrvale ei eksi. Need, keda mina näen, meenutavad pisut bernhardiine, kuid nende koonud on pikemad ja rinnakorv tugevamini arenenud. Atleedid koerte hulgas. Karv on kahar, värvus must-valge, välja arvatud üks koer, kes on helehall, kindlasti segavereline.

Mind valdab liigutus neid nähes. Ma kohtan neid esimest korda. See on kindel märk, et oleme jõudnud Põhja-Kanada metsaaladele. Tahan randuda ja vaadata neid lähemalt. Ei tohi, ütleb Stanisław, sest koerad võivad olla ohtlikud! Tuleb enne nende poolehoidu proovida.

Stanisław viskab nendele mõned havid, mida eilsel teekonnal oleme püüdnud. Selgub, et koerad on sõbralikud: nad söövad kalad ära. Niisiis tohime me maale astuda. Stanisław on ärevuses ja hoiatab, et ma kindlalt jalul seisaksin ega laseks end maha paisata. Haskid peavad lugu üksnes seisvast inimesest; lamajat peavad nad vaenlaseks ja kargavad sellele otsemaid kallale. Nõnda on Stanisławile õpetanud kogenud inimesed.

Astun kaldale. Rõõmsa haukumisega kargavad nad

minu juurde, aga niisama hoogsalt lähenen ka mina. Hüüatan heatujuliselt ja kärarikka südamlikkusega, ameerikalikult labasel toonil: «*How do you do?*» Näib, et olen tabanud õige tooni, sest koerad tõstavad lõbusat kära, karates metsikult ringi. Eriti ohjeldamatu on suurim koer, valge ninaga must hiiglane, kes tahab oma raskeid käppi tingimata minu õlgadele panna. Ta võiks mu maha paisata. Hoidun temast kõrvale niipalju kui suudan. Viimaks see sõprusest ülevoolav eksemplar loobub sedalaadi hellusest ja nühib end ainult sõbralikult minu vastu.

Teised koerad aga on talle armukadedad selle meelehea pärast ja langevad äkki tujust ära. Armukadetsejad kargavad hiiglase juurde, paljastavad kihvasid ja urisevad sõjakalt. Helehall peni on nende eesotsas. Ma kasutan segadust ja taandun vargsi paadi juurde, jälgides hoolsalt, et ükski haski ei jookseks minu kannul ega paiskaks mind maha. Pean Stanisławi hoiatust hästi meeles.

Minu lahkumine tähendab lõppu koerte nääklusele. Nad rahunevad silmapilkselt, muutuvad ükskõikseks meie sealviibimise suhtes ja tunnete avaldamiseks pole neil enam tahtmist. Joostakse laiali, igaüks oma teed.

Oleme veendunud, et kalurit pole kodus. Ta on ära sõites oma koerad üksi jätnud.

Mitte kaugel tarest leiab Stanisław hulganisti mustikaid, peaaegu kirsisuurusi ja nii suurtes kobarates, et korjame neid kamaluga. Nad on magusad ja maitsevad meile suurepäraselt. Ma kükitan parajasti nende kohal, kui lähedasest põõsast kargab äkki välja koer ja tormab minu juurde. Tõusta ma enam ei jõua. Välkkiirelt paiskab ta mu täie hooga tulles oma kerega pikali. See on toosama impulsiivne must, valge ninaga hiiglane. Kuid sellest hoolimata, et ma laman maas, ei ilmuta koer vaenulikke kavatsusi. Vastupidi, ta tahab vallatleda. Puudutab mind usaldavalt ninaga ja liputab sõbralikult saba. Mina silitan teda, aga tema niutsub rõõmust. Naeran endamisi ja näitaksin meelsasti seda stseeni Stanisławile, kes pisut eemal tihnikus mustikaid nopib. Ometigi ei söanda ma talle piinlikkust valmistada. Nähtavasti on Stanisław haskisid teenimatult kahtlustanud.

Mul on taskus tükk vorsti, mis oli määratud lõunasöögiks. Ohverdan selle meie sõprusele ja annan penile. Küllap vist esmakordselt elus sööb mu haski niisugust hõrgu-

tist, nii palju rahulolu ja tänulikkust vahib seejuures välja tema ausatest silmadest.

Asume teele. Meie ees laiub nii päratu järv, et puud vastaskaldal sulavad üheksainsaks peenikeseks ribaks. Valitseb täielik vaikus, pole nõrgematki tuult. Stanisław näeb täna kõikjal kummitusi: ta väidab, et niisugune ilm olevat petlik, ohutum oleks seepärast sõita kalda äärt mööda, mitte aga lühimat teed kaudu otse üle järve. See tundub mulle üleliigse ettevaatlikkusena. Järvel on arvukalt soppe, mis lõikuvad sügavasti kaldasse. Kui need siksakid läbi sõita, kuluks nende jälgimisele terve päev.

«Sõitkem otse üle järve!» ütlen mina täis kindlust. «Ma eelistan pisut riskida, kui et teekonda nii palju pikendada.»

«See vaikus ei meeldi mulle!» kirtsutab Stanisław nina.

Vaikus on ideaalne. Sügisene päike soojendab kenakesti, lasuurses taevas pole pilvekübetki. Kanada maastik on kui unenägu.

«Laseme otsejoones!» jään ma enda juurde kindlaks ja võtan mõla.

Pead noogutades ja midagi ühmates istub ka Stanisław kanuusse. Sõuame.

Sageli olen ma imetlenud fotosid Kalifornia vaiksetest järvedest, mis on nii liikumatud, et mäed peegelduvad neis erakordse selgusega. Nüüd märkan, et vaikus valitseb ka siinsetel järvedel. Ennäe, siin on kaljumägine kallas, neelud vee kohal ja seesama kallas ühes kaljude ja nulgudega asub vees endaski. Veepinnal on ülima täpsusega näha kõige peenemaid puude üksikosi, vähimaidki oksakesi. Üliimelik on see peegel ja üliimelik maagia: kui kauemini sisse vaadata, paistab vee-maailm ehtsamana ja tõelisemana kui kaldapealne maailm. Seda looduse nõidust vaatad tumma imetlusega, ometi sealsamas käristad võluva pildi brutaalselt oma kanuu ninaga. Jääb ainult lainetama pandud veejuga, purunenud maailm ja see juba ilma nõiduseta.

Sedapuhku oli Stanisławil kahjuks õigus. Kui me olime kolmveerand teest läbinud — kaldani jääb veel tubli miil — läheb ilm järsku pahaks, tõuseb vastutuul ja surub taltsutamatu jõuga. Kummaline lugu, kui äkki, peaaegu sekundi jooksul tõuseb siin torm ja kui kõrgele kerkivad siis kohe lained.

Kogenud inimesed jutustavad hirmsaid lugusid nende pursete metsikusest, ja mida väiksem järv, seda äkilisemad olevat tormid. Sellal kui suured veeväljad vajavad harilikult rohkem aega, et marru sattuda, muutuvad pisijärvekesed jalapealt kõige pöörasemaks. Inimesed, kel ühe või teise kaldani ei puudu rohkem kui mõnikümmend meetrit, ei suuda sageli kaldani jõuda ja hukkuvad.

Selline välkkiire iil — üsna ootusevastane, sest ta on ju suurel järvel! — tabab meid kaldast eemal. Pole nalja. Suur õnn, et tuul lõõtsub otse eest, mitte aga külje pealt. Aerutame vihma all kui meeletud, kuid edasi jõuame nagu tigu. Kord pöördub Stanisław minu poole. Raevukalt kõverdab ta nägu, kui ta midagi vihaselt hüüab. Ma ei saa temast aru, sest sõnad neelab maru. Sõuan veel tugevamini kui seni.

Viimaks jõuame pärast üleinimlikke pingutusi kalda äärde, siin aga on juba hõlpsam. Pole selliseid laineid ja kergem on sõuda. Randume.

Esimese järve taga on kohe teine.

«Vahest ööbime siin?» pakun Stanisławile kõhklevalt. «Hommikuks läheb torm üle.»

«Ei!» vastab kaaslane urahtades, ilma et vaataks minu poolegi. «Ei ööbi!»

«Ega meil siin halb oleks,» katsun seletada.

«Liiga vara on ööbimiseks!» sõnab ta ägedalt. «Sõidame edasi! Siin on kütust vähe.»

Meid ümbritsevad nulud ja sadakond sammu eemal vedeleb mitu kuivanud puutüve. Kütust peaks jätkuma. Kuid Stanisław on pahane minule, tarkpeale, kes ma ennist olin järve otseületamise kohatult välja jonninud.

Nüüd võtab Stanisław omakorda otsustava tooni ja kuulutab käskivalt:

«Sõidame edasi!»

Reis üle järve on meid tublisti vintsutanud, kuid mina ei tõrgu, seda enam, et vihmahoog on raugenud.

Kaugus kahe järve vahel pole suur, umbes sada viiskümmend sammu. Viime kanuu läbi portaaži, nagu siin neid kohti nimetatakse, kanname üle ka kogu meie vara ja sõidame edasi. Sel korral hoidume kalda lähedusse. Tee tuleb pikem, aga selle eest on nüüd kergem sõuda, sest mets varjab tuule eest.

See on jälle suur järv. Paari tunni pärast kerkib meie ette poolsaar, mis pika ning peene niidina asetub meie

teele risti ette, ulatudes peaaegu järve keskpaigani. Poolsaare keskosas helendab kollakas liivik. Ahvatlus on liiga tugev. Oleme surmväsinud, aeg hakkab õhtule jõudma. Lohistame end luiteni ja lööme ööseks laagri üles. Kogu päeva kestel pole me kümmet miiligi edasi jõudnud. Vähe.

Stanisław süütab liivale lõkke ja hakkab õhtusööki valmistama, mina sean telki. Poolsaare keskkohta kattev metsavöö kaitseb meid tuule eest, nii et peagi saan tagasi jõu ja hea tuju. Seevastu Stanisław haudub midagi: ta on pahane ja vaikib.

Pärast õhtusööki pahvatab ta välja. Seletab, et nii metsas kui ka vee peal on ta minust kogenum, et tunneb Kanada loodust paremini ja et ei puudunud palju, kui tänu minu heaksarvamisele ning kangekaelsusele oleksime lamanud järve põhjas. Ta palub viisakalt, kuid kindlalt, et ma edaspidi tunnustaksin tema kogemusi ja metsaelu paremat tundmist. Kibe, aga ärateenitud on mul'e see pill: keset järve kerkisid tõesti ohtlikud lained. Tunnen end süüdlasena.

Siis aga tuleb mulle appi ootamatu vahejuhtum. Äkki kuu'eme metsasalust tormakat okste raksumist ja meie poole jooksva suurema looma ähkivat hingeldust. Kargame mõlemad jalule, pingutame silmi. Metsast tormab liivikule — kas võib silmi uskuda? — minu hommikune neljajalgne sõber, hiiglane haski oma va'ge ninaga. Rahulikult istun tagasi maha.

«Taeva nimel!» karjub mulle kohkunud Stanisław. «Tõuske silmapilk!»

Mina aga naeran talle lõbusalt näkku. Stanisław kargab vihase näoga minu juurde ja katsub mind väevõimuga jalule saada. Vahepeal aga on koer juba minuni jõudnud ja sooritab haukudes oma rõõmutantsu, heidab siis minu jalgade juurde ja avaldab koera kombel oma sõprust. Stanisław vaatab üllatunult pealt, ta on täiesti löödud.

Nüüd jutustan ma talle hommikusest seiklusest. Naerame mõlemad kogu südamest. Ka koera südamel on kerge. Ta on üle kümne miili metsapidi meie juurde jooksnud ja jõudis parajaks ajaks, et Stanisławi tema tähtsuse ja moral'seerimise ohtlikust kõrgusest maha kiskuda.

Ma tunnen, et olen leidnud uue sõbra.

20. NELI LASKU HUNTIDE PIHTA

Rahutuks ja kärsituks teevad meid salapärased lained järvel. Mis neid põhjustab? Ei tea. Enne päikese loojumist raugeb torm ja veepind tasaneb. Öösel saabub uuesti segamatu rahu, niisugune nagu oli tormi eel. Stanisław läheb metsa. Õhus valitseb nii sügav vaikus, et saja sammu kauguses kuulen igat kaaslase köhatust ja igat oksa murdumist.

Nüüd vist kardan juba iseenda varju ja otsin tonti seal, kus teda ei ole: rahu, mis nii kiiresti on vallanud looduse, tundub mulle kahtlasena. Räägin sellest Stanisławile.

«Asjatu kartus,» rahustab ta mind. «Ilm jääb pidama.»

Noh, kui asi nõnda, siis on tore.

Koos pimeduse saabumisega on idast välja roninud täiskuu, punane ja päratu suur. Peegeldab end vees ja asetab heleda viiru kaugelt, õige kaugelt kaldalt kuni meieni, peaaegu meie jalge ette. Viir püsib liikumatult ja on sile nagu järv ise.

Äkki vaatame tähelepanelikult järvele, kuu poole. Pool miili meist eemal paneb miski äkki vee liikuma ja tekitab laineid. Seda reedab selgesti kuuviir, purunedes hii'gavateks pisiosadeks. Tuult ei ole. Mõni ööloom on nähtavasti vette roninud kaldalt, kus me ise laagris oleme. Kuid mis loom see on? Vahest põder? Süda tuksatab kiiremini.

Sealtpoolt, kus vesi lainetab, on kuulda kauguse tõttu tasast, venivat hüüdu «uuu!».

«*Loon,*» ütleb Stanisław.

Loon on tuukerpart, kes sageli häälitseb kuni hilisööni. Väga võimalik, et tema pladistabki seal vees. Kui aga hääl kostab veel teinegi kord, muudab Stanisław arvamust: see ikkagi ei olevat *loon*. Aga kes siis? Teritame kõrva, kuid häälitsus ei kordu enam. Veepind rahuneb ja kuu heidab taas pideva viiru põiki järve. Vaikus katab saladuse.

Haski, minu uus seltsiline, tekitab meie vahel väikese vaidluse. Stanisławil puudub tema suhtes kindlus ja ta seletab, et ainult halb vooster-koer jätab oma kodu maha ja kolab metsipidi.

«Koer peab olema truu ja kodune,» lisab ta õpetavalt.

Põhiliselt on Stanisław leebe hing, pigem paindlik, kuid mina olen teda juba tundma õppinud: kui ta midagi pähe võtab, siis ära teda puutu. Olen teda juba küllalt tundma õppinud, miks ma siis laskun temaga neisse tarbetuisse vaidlustesse?

«Minu haski on truu!» astun koera kaitseks välja.

«Truu? Niisugune mustlane?» ohkab kibestunud kaaslane.

«Just truu,» kinnitan mina. «Truu minuga täna sõlmitud sõprusele. Sellepärast jooksiski ta meie laagrisse, et haistis sõpra . . .»

Stanisław raputab selle peale pead ja vaikib. Ma tahan talle veel öelda, et kavatsen koera endale jätta, kuid õnneks valitsen end ja vaikin samuti. On ju see kõik lora, meid aga ümbritseb tore Kanada maastik ja mina, pillaja, ei kasuta ega märka ta võlu.

Aeg on puhkama minna. Avaras telgis on ruumi neljale inimesele, meid aga on kaks. Kolmas olevus on koer. Haski poeb tasahilju telki ja keerab end maha, vahtides meid uurivalt rahutu pilguga.

«Ei!« protesteerib Stanisław. «Telgis magavad ainult inimesed!»

Kas peaksin uuesti vaenukinda üles võtma ja hakkama koera pärast tülitsema?

«Pidagem lugu headest pruukidest,» meenutab kaaslane. «Kanada tavade kohaselt peavad koerad ööbima õues.»

Kui tava, siis tava. Silitan koera ja asutan end tema väljaajamisele, kuid intelligentne peni on Stanisławi sõnadest aru saanud ja kolib ise välja.

Kui meie oleme tekkide alla pugenud, hakkab koer õues kaeblikult uluma, turtsub ja uriseb. Kindlasti pole talle niisugune ebaõiglus meelt mööda, kuid ta lepib kohe oma koerasaatusega. Vaatan teda läbi telgiprao ja veendun, et tegemist on vilunud laagriskäija ning nutika olevusega: lõkke miilavatele jäänustele kaabib ta liiva peale ja heidab siis sellele ahjule, mis teda mõnusasti kaitseb öökülma eest.

Lesime. Uni nagu ei taha tulla. Liiga palju elamusi oli sel päeval. Torm, vahutava järve ületamine, enne seda kohtumine kaluri koertega. Ka Stanisław ei maga.

«Mis see võis olla?» kostab ta äkki asja ees, teist taga.

«Mis nimelt?» küsin mina.

Oskelanoe kärestikul

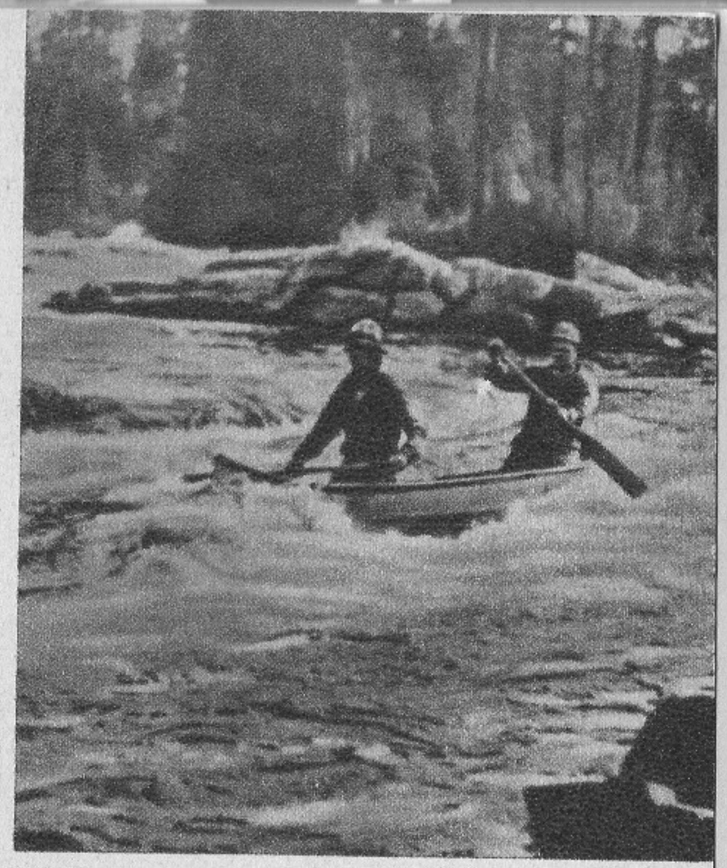

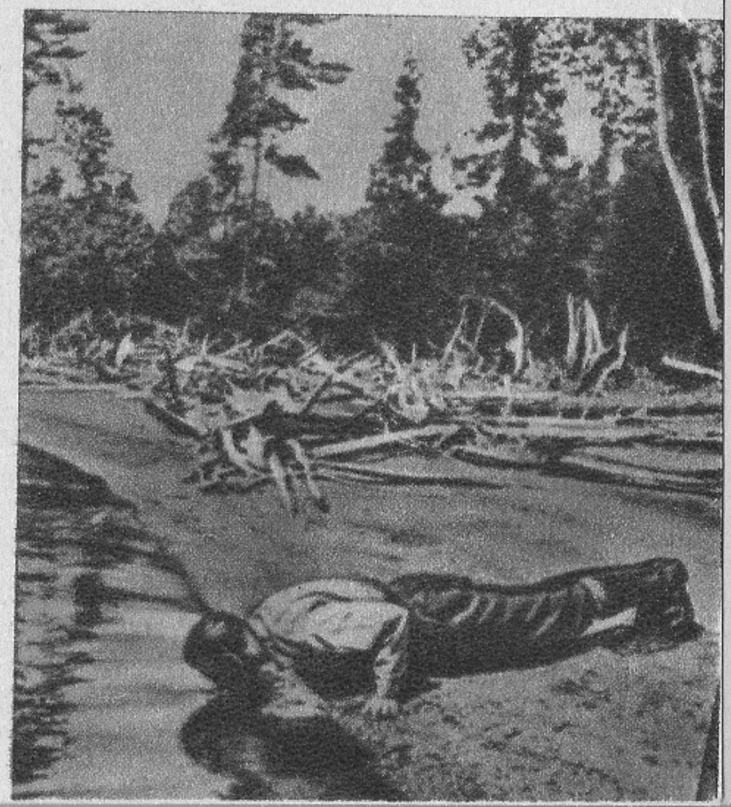

Janu võib ka nii kustutada

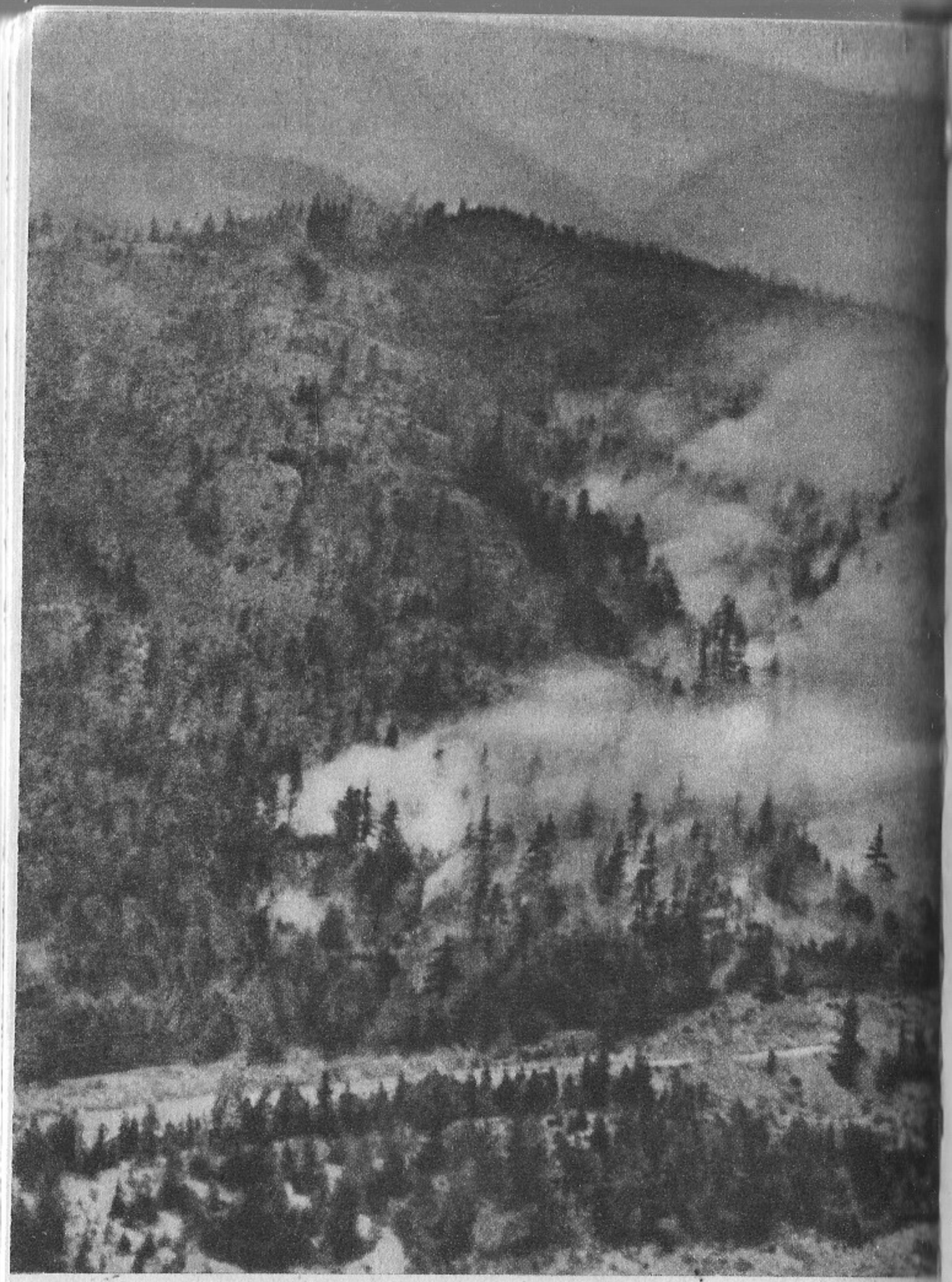

Tulekahju tekitab mulje luuravast vaenlasest ... Selle vaenlase ilmumist kardavad inimesed kui suurimat häda (lk. 88)

«Ennist see hääl kaugusest.»

«Vahest tuukerpart?»

Kuid unne vajuv Stanisław ei vasta enam. Ka minu laud hakkavad kinni vajuma.

Oleme juba sügavasti uinunud, kui meid äkki virgutavad metsahääled. Silmapilkselt oleme erksad. On kuulda kahe-, kolmekordset pikka ulumist, niisama nagu ennist: uuu ... Sünge, tasane ja juba ligidal, sest see hääl on kuuldav kinnisesse telki. Stanisław kergitab järsult pead.

«Nüüd ma tean, mis see on!» sosistab ta. «Hundid! Nad on lähedal.»

Hinge kinni pidades teritan kõrva. Metsast ei tule ühtegi häält. Selle eest aga hakkab koer meie telgi ees urisema. Ta uriseb vaikselt, pikalt ning raevukalt, vahet pidamata: hirmsa, allasurutud vihaga.

«Hundid on tulnud koera jälgedel!» seletab mu kaaslane. «Kus on püssid?»

«Peatsis.»

Kobame pimesi ja leiame. Kaks viielasulist automaati, remingtonid. Ettevõtlikult sõlmime telgi sissekäigu lahti.

Kuu on vahepeal kõrgele taevasse tõusnud ja valgustab nüüd ümbrust hõbedase paistega. Siinsamas telgi juures on lakkamatult urisev koer, kes on end vastu maad surunud. Silmad suunatud lähimasse punkti metsaserval, vahib ta nelja lähestikku seisvat kuuske. Puudest eraldab meid umbes kuuekümne sammu laiune liivik. Kuid asjatult katsume tihnikut silmadega läbi otsida. Midagi kahtlast pole näha.

Meie ees helendav liiv ja öövaikusesse suikunud puud manavad esile idüllilise pildi. Raske on uskuda, et see on teisiti. Ja ometi käitub koer otsekui pöörane ega lase hambaid plagistades nelja kuuske silmist.

«Binokkel,» sosistab mulle Stanisław.

Otsin telgis kohvrit ja sorin selle sees. Telgi varjust väljumata suunan binokli metsa poole ja näen järgemööda selgesti kuuse tüve, kaljurüngast, kuivi oksi, sinakat puhmikut, jälle mingit tüve, metskirsipuud, siis mingit hallikat kogu — ons see loom? Ei, see on põõsas. Siis äkki välgatab kaugema tüve tagant hiilgav läige, just nagu virvatuluke ja kustub otsekohe. Vaatan — hunt! Hetkeks süttivad ta silmad veel kord. Tunnen ära lauba, sapsud, käpad. Seisab kui kivist välja raiutud. Vahib liikumatult meie poole.

Kui binokkel läheb Stanisławi kätte, näen hunti märksa halvemini ja tema piirjooni tuleb mul pigem aimata. Osutan kaaslasele looma ja sean remingtoni laskevalmis.

«Kas näete teda?» küsin sosinal.

«Näen.»

«Kui palju neid on?»

«Ma ei tea.»

«Kas nad võiksid meile kallale kippuda?»

Stanisław ei ole selles kindel:

«Kust minagi tean? Isu on erinev... Oleneb sellest, mitu neid seal on...»

Ta võtab binokli silme eest ära ja viipab peaga koerale:

«Nad jahivad muidugi toda.»

«Kas te arvate, et nad võiksid talle kallale karata?»

«Siin, telgi juures vahest mitte... Seal kaugemal, metsas küll...»

Hunt püsib ikka liikumatult samal kohal, pööramata meilt silmi.

«Laske esimesena,» ühmab kaaslane.

Võtan laskeasendi, kogun kopsudesse õhku ja otsin silmaga püssikirpu. Küll on ikka ebamäärane märklaud. Vajutan päästikule. Tulejuga käib eest välja.

Metsas tõuseb segadus, kuuldub hüppeid. Kolm-neli suurt varju põgenevad kabuhirmus metsa, hallid kogud hallil taustal. Siis paneb Stanisławi pauk minu kõrvad lukku. Mingi liikumine kaugemais põõsais, tulistan veel kord. Ka Stanisław. Siis aga lõpetame. Hunte ei ole. Kadunud. Pole kuuldagi.

Küll aga kostab alles nüüd pa'judelt kallastelt paukude kaja. Kõmiseb vete kohal, võimeneb, puruneb mitmeks, raksatab, nõrgeneb, kostab siis kusagilt kaugelt lahelt uuesti, tugevneb, müriseb ja vaibub. Mitmed kajad põrkavad kokku, kargavad üksteisest eemale ja sulavad jällegi ühte: see on mingi pidevalt taastuv nõiduslik ning petlik kanonaad. Kui kõik viimaks lõpeb, katab hauavaikus järve ja metsa. Ainult mu kõrv kumiseb.

Seisame ikka veel, relv käes. Stanisław vaatab ringi ja hüüab äkki:

«Kus on koer? Koera ei ole!»

Siis pöördub pahaselt minu poole:

«Näete, missugune tola! Jooksis huntidele järele. Need kisuvad ta lõhki.»

Ei nad kiskunud. Nii nagu mõne tunni eest, läheneb metsast murduvate okste ragin. Haski tuleb tagasi. Tuleb tagasi väsinuna, veriseks hammustatud käpaga, kuid elusalt. Nägu on tal verega koos, kuid haavadeta. Seega on see hundi veri. Koer pidas lahingu ära ja tegi vastasele säru.

Ma pesen koera järve ääres porist ja verest puhtaks. Haski ise lakub oma käppa. Stanisław vaatab teda sõbralikumalt ja lausub tunnustavalt:

«Mis tõsi, see tõsi. Sellel sellil on julgust.»

Võtame koera metsa kaasa, et paugutamise tulemusi kindlaks teha. Kahjuks pole mingeid jälgi: ei hunti ega verd. Kõik neli lasku olid vääratanud.

Süütame lõkke, keedame teed ja seedime vahejuhtumit. Siis läheme telki ja heidame magama.

Viimasena poeb sisse koer, poolküliti ning tasakesti, varga kombel. Seejuures tunneb ta end süüdlasena, sest piilub kõhklevalt Stanisławi poole, peab hirmust hinge kinni ja vajub minu jalge ees nii väiksena kerra, et on ime, kuhu on jäänud tema koletu suur kere.

Nüüd ei aja teda keegi välja. Kena Kanada tava on vajunud unustusehõlma.

Esimesena uinub Stanisław, siis koer, lõpuks mina. Suure järve liivasel kaldal magavad ühises telgis kaks inimest ja üks koer tõelises harmoonias.

21. «SISCOE-GOLD-MINE»

1891. aastal sündis Stanisław Szyszka, põllumehe poeg, Nowa Wieśi külas, Krotoszyni rajoonis Poznańimaal.

Seitsmeteistkümneaastase noorukina rändab ta Kanadasse. Ta on kaevur ja töötab Ontario provintsi kaevandustes.

1914. aasta sügisel — ta on parajasti 23 aastat vana — saadab Stanisław Szyszka jahiretkel Cobaldi kaevanduse direktorit, kelle juures oli varemalt töötanud. Ta sõidab direktoriga mööda Hurricane'i jõge põhja poole ja ööbib sundmatul Kenawiseci järve saarel. Öösi vaevavad meest rahutud unenäod. Kohale jõuti hilisõhtul, vaevalt jätkus aega telgi üleslöömiseks, siis läks pimedaks. Öösel meenub Szyszkale äkki, kuidas saar välja näeb. Mees rebib

end tuikudes maast lahti ja jookseb kuupaistel palavikuliselt ümber laagri. Niipea kui koidab, äratab ta direktori üles ja paneb talle ette ühise äritehingu.

«Saame miljonärideks!» hüüab Szyszka. «Siin saarel peab olema kulda!»

Direktor vaatab Szyszkale otsekui hullule otsa, muigab ja ütleb rahulikult:

«*Well*, räägid lollusi, kas magasid halvasti?»

Szyszka vannub, et ta teab, mida räägib. Viib Yorecki — see oli nimelt tema kaaslane — sinna, kus ränikalju kõige nähtavamalt maapinnast välja ulatub. On aga teada, et ränisoontes leidub kulda.

«Nojah, räni on küll,» kinnitab direktor ja pöörab laagrisse tagasi.

Szyszka hõõrub ärevusest käsi.

«Saame rikkaks, söör, siin peituvad tuhanded... Kuld...»

«Jää rahule ja ära räägi totrusi! Tuhanded või mitte, mine nendega kuradile ja ära aja mu pead segi! Valmista parem hommikueine!»

«Teie siis ei soovi sellest kullast osa saada?» Szyszka ei varja oma hämmastust.

«Ei, ei taha!» vihastab Yoreck. «Mina tahan põtru lasta! Otsi endale oma *claim* välja ja löö piirivaiad maasse!»

Szyszka teeb eine valmis, valib saarel välja mitte ühe, vaid kolm maalappi, kuid kaugemale jahile ei lähe. Jätab hüvasti ja pöörab tagasi Timminsisse omade juurde.

Järgmisel, 1915. aasta varakevadel, kui jää oli jõgedel vaevalt liikuma hakanud, sõitis Szyszka jälle põhja. Kaasas on tal mitu vaimustatud selli. Kokku on neid kuus: peale Szyszka enda tema vend Piotr, Andrzej Bałach, Stanisław Hejdysz, Wojciech Janiec, Pluta. Kõik nad on Timminsi kullakaevurid ja omad mehed, vandeseltslased, hakkajad veteranid Krotoszyni lähedusest. Nende ühisusse kuulub veel viis meest, kuid need jäävad esialgu Timminsisse.

Kuus meest mahuvad hädavaevalt kolme paati, lisaks on toiduvarud, labidad, kirkad ja dünamiit. Sõidetakse kuldvillaku järele, arvab Szyszka.

Aovalgel lahkuvad julged mehed Amosest, õhtuks randuvad saarel. Vaikivad ja aina vahivad. Ligi saja viiekümne hektari suurust saart katab nulumets, mis siin-seal vaheldub raba või kaljupinnasega.

«Rääkige, tont võtku!» käratab Szyszka seltsimeestele. «On siin kulda või mitte?»

«Noh, eks vaatame!» lausub Andrzej Bałach ja lööb esimesena kirka kaljusse.

Varavalgest hiljaööni kaevavad kuus meeletut kuu aega palgehigis maad, juurivad välja kände, purustavad kaljusid. Kalju on kõva ja puruneb raskesti, kuid kirkasid ja elujõudu see ei nürista.

Mõnes kohas kaevavad nad välja ränisoone, tungivad maa sisemusse, lasevad kaljusid õhku. Kuid räni on kuidagi aher — pole kullajälgegi. Raske on fortuuna ratast pöörata.

Vihmasajud ja sääsed piinavad ööl kui päeval.

«Aga on!» hüüab üks äkki.

Ei, kulda ei ole. On ainult vase ja nikli jälgi. Aga kus on neid mineraale, seal peab ka kulda olema.

Vahepeal langeb meestele kaela ja sunnib neid põgenema võitmatu vaenlane: sääsed. Mustade pilvedena sääski. Inimesed jooksevad saarelt pakku. Kulda ei ole nad leidnud, kuid lootust ei jäta — usuvad kulla olemasolusse.

Kogu selle aja vältel polnud nende vahel mingit tülitsemist. Nad pöörduvad tagasi oma tavalise töö juurde Timminsis.

Aasta 1916. Kevadel sõidavad mehed uuesti saarele tagasi. Sedapuhku lähevad kõik: kogu üheteistkümneliikmeline salk. Jätkatakse otsinguid. Leitakse uusi ränisooni, neid on erakordselt palju. Kõige massiivsema, kuni kolme jala paksuseni ulatuva soone lasevad nad dünamiidiga õhku.

Äkki kajab Anton Drygaszi kärisev hääl:

«Kuld! Siin on kulda!»

Kõik kargavad ligi. See pole illusioon. Purustatud kalju sees on kulda. Siin ja seal, pragudes ja lõhedes leidub kullatolmu sädelust. Mitte palju, aga on! Nende usk ja visadus toovad esimese võidu. Kõik käituvad nagu lapsed, taaruvad otsekui joobnult, kõige rohkem küll Szyszka. Teda haaratakse õlgadest ja sasitakse täis rõõmsat vaimustust.

«Sa saad miljonäriks, Stach!» karjutakse talle kõrvu.

«Muidugi saan, kui teada tahate!» karjub tema vastu.

«Aga kes hakkab sinu kohvreid kandma?»

«Ärge kartke, küll kandjaid leidub!»

Seda õnnelikku päeva pühitsetakse, tööd jätkatakse alles järgmisel päeval. Uuesti pingutav ja sihikindel töö, edasisi otsinguid hooletusse jätmata lüüakse üles kaks vägevat hurtsikut: üks magamiseks, teine köögi jaoks.

Nende õnnest saavad inimesed kuulda. Metsas järve ümber hakkavad kolama ebamäärased isikud. Haistavad. Nuhivad. Meie omasid ei ähvarda enam miski. Igaühel on püss või revolver ligi, saar aga on nende seaduslik omand. Kasutamisõiguse oli ametiasutustest nõutanud Szyszka, nende ninamees, geniaalne kavalpea.

Jälle pole nädalate kaupa kullapurugi, siis aga satuvad nad musta kalju soonele, niinimetatud tumaliinile ja juba nad teavad, mida see tähendab: kus esineb tumaliini, seal on palju kulda. Nüüd avastab tumaliinirahnus ka palja silmaga kullatolmu.

Szyszka viipab saarele ja räägib läbi hammaste, otsekui vandudes:

«Kulda siin on!»

«Saab kindlasti kümne tuhande dollari eest!» hindab Wojciech Janiec liigutusest väriseval häälel.

«Saja tuhande eest!!» parandab Szyszka kelkivalt.

Ka tema eksib: on miljonite eest.

Sääskede nuhtlus muutub jällegi talumatuks. Pärast kahte kuud tööd saarel sõidavad mehed ära. Kogu selle aja sees ei olnud tülitsemist.

Nad lahkuvad täis südikust, ent ilma kullata. Raske on pöörata fortuuna ratast.

Veel samal aastal asutatakse Timminsis aktsiaselts «Siscoe Syndicate». Enamiku aktsiaid jaotavad nad isekeskis, ülejääk müüakse avalikult kõrge hinna eest. Üldsus teab juba avastusest ja taotleb nii osavõttu kui ka aktsiaid.

Aasta 1917. Hangitud rahaga ostetakse aurumasinaid ränikaljude väljakaevamiseks ja purustamiseks, katlaid, puure, kraanasid. Maikuus veetakse kraam saarele ja nüüd asutakse tõsiselt kaljude kallale. Plahvatuste mürin ja masinate undamine peletavad põdrad ümbruskonna metsadest eemale. Lühikese ajaga tuuakse päevavalgele terve kullasoon, siis veel teine ja kolmas. Maapinnale kerkib kaljurünki, mis sisaldavad rohkesti kulda.

Nad ei ole enam üksi. Et toimekamalt tegutseda, palkavad nad neli prantslast metsa puuraiujaiks ja aurukatelde

kütjaiks. Ümberkaudsete indiaanlaste abil organiseeritakse pidev põdralihaga varustamine.

Ettevaatamatu kütja tekitab tulekahju. Hurtsikud ja kogu nende vara hävivad leekides, välja arvatud masinad ja tööriistade kuur.

«Meie vara!» hüüavad nad ilma kahetsuseta. «Nüüd püstitame ehitised, nii et hoidke alt!»

Ja ehitavadki suure hoone, kus magada võivad viisteistkümmend meest, soliidse köögi ja veel maja büroo jaoks. Kaevandus kasvab jõudsasti.

Kuhjuvad kuldasisaldavad lademed. Kaevurid näevad, et on teel rikkusele. Aga see jääb tulevikku. Meestes toimub muutus: nad on vaikseks jäänud, salatsevad, hakkavad üksteist kahtlustama, sest nad on rikkad.

Sügisel saarelt lahkudes unistavad nad isiklikest ettevõtteist või ka taludest ja rohkest inventarist. Nad pöörduvad tagasi Timminsisse ja töötavad talve läbi lihttöölistena kaevandustes.

Aasta 1918. Juba eelmise aasta lõpul saabub kohale Samuel Milkman, laseb geoloogiainseneril nende kaevanduse väärtuse kindlaks teha ja pakub meestele saare eest kakskümmend tuhat dollarit. Nad naeravad ta välja ja keelduvad müümast.

Kolm kuud hiljem saabub Milkman taas, pakkudes neile kaheksasada viiskümmend tuhat dollarit ja nimelt 150 000 sularahas, ülejäänu eest aga kaevanduse aktsiaid. Avastatud rikkus ületab meeste jõu; et murdu pihustada ja sellest kuld välja sõeluda, vajatakse palju kapitali. Seda aga meestel ei ole. Nii müüvadki nad kaevanduse Milkmanile, ise aga jätkavad tööd juba palgalistena.

Teiste tööliste kõrval rügavad nad kogu kevade, suve ja sügise läbi. Kahjuks selgub, et Milkman on nad libedale viinud. Kaevandusleppe põhjal ei saa nad mitte kui midagi ja ka pooleaastase töö eest ei näe nad punast krossigi.

Võimetuna lepingutingimusi täitma taganeb ärimees ja põgeneb. Kaevandus läheb üheteistkümne mehe valdusse tagasi. Samal ajal aga on nii mõnelgi neist nälg varuks.

Ühtäkki ei tea nad, mida selle saare varandusega peale hakata. Saar jääb aastateks tühjaks, keegi sinna oma nägu ei näita, masinad roostetavad. Kogu senine vaev läheb raisku. Kulda on rängalt, seda teavad kõik, kuid see jääb avastajatele kättesaamatuks.

Kalifornias ja hiljem Klondike'is vedeles kuld omal ajal teradena ja kihtidena liiva sees ning iga kehvik võis oma kätetööga varanduse kokku ajada, kui tal õnne oli. Ida-Kanadas leitakse märksa rikkalikumaid kullalademeid, kuid need asuvad kõvas kaljus, mida purustada saab üksnes keeruka masinavärgiga. Kõige odavam veski maksab kümme tuhat dollarit ja nõuab kalleid menetlusi. Ida-Kanada kuld on kättesaadav ainult suurkapitalile.

Ahastades ja jahmunult vaatavad nõutud Krotoszyni kaevurid — üheaegselt rikkad ja vaesed — oma lõpetamata tööd. Et mitte nälga jääda, töötavad nad jälle võõrastes kaevandustes ja loodavad Szyszka leidlikkusele.

Mööduvad aastad. Terane, liikuv Szyszka muutub Siscoe-nimeliseks bisnismeniks. Siscoe — see on kõva käsi, paindlik südametunnistus, hoolimatu lõuavärk, läbipuuriv silm, külm arvestus ja haiglane auahnus, mis viib eesmärgile üle laipade: Rockefellerite ja Vanderbildtide ameerikalik ambitsioon. Siscoe tõmbab raha ligi Ühendriikidest ja asutab 1923. aastal «Siscoe-Gold-Mine» aktsiaseltsi, kapitaliga üks miljon dollarit, mis järgmisel aastal kasvab kolme miljoni dollarini, hiljem aga viieni.

Aktsiaselts poetab kümnele poolakale raasukesi, andes igaühele kakskümmend neli tuhat dollarit, sellest üks kolmandik sularahas, muu aga paberites. Üheteistkümnes poolakas, Siscoe, teeb karjääri ja saab kaevanduse direktoriks. Hiljem võtab kaevandus mitmelt poolakalt aktsiad ega anna neile midagi tagasi. Mehed nurisevad pettuse üle, paluvad, vannutavad ja lõpuks esitavad kohtule kaebuse. Nii kaevanduse kui Siscoe vastu. Protsess kestab aastaid, enne kui selle võidavad poolakad. Kaevandus tagastab neile raha, kuid tiirlema hakanud õnneratas paiskab nad enesest ära ja miljonid, mida mehed olid aidanud avastada, voolavad juba teises suunas.

Kulda on ammendamatul hulgal. «S. A. Siscoe-Gold-Mine» püstitas 1929. aastal veski ja siitpeale on ta kulda tootnud kokku väärtuses üle kolmekümne miljoni dollari. 1937. aastal ulatus aastane kogutoodang üle kahe ja poole miljoni dollari, hiljem tekkis teatav langus. Saarel aga leiavad kaevurid juhuslikult veel tänini aina uusi kullasooni: kullakihid lainetavad kõikjal, läbistavad saare, ristuvad omavahel, tungivad järve alla ja lõppu pole näha. Inimene on jõudnud tuhande meetri sügavuseni maa alla.

«Siscoe-Gold-Mine'i» arvel rikastuvad ameeriklased,

inglased, sakslased, rootslased ja prantslased. Ei rikastu ainult need, kes kulla avastasid ja seda esimesena hakkasid välja kaevama.

Ja Szyszka? Tema tõuseb, rabeleb, kogub jõudu. Kasvab välja «Siscoe-Gold-Mine'ist», rajab uusi aktsiaseltse, soetab miljoneid, raiskab miljoneid, võidab nad tagasi. Algatab hulljulgeid mõtteid ja teostab erakordseid plaane. Ta ei tunne puhkust, teda kihutavad taga meeletud ning mõõtmatud ambitsioonid. Kuhu? Seda ei tea ta isegi. Haiglaselt kasuaplana jätab ta nõdrameelse mulje. Raha orjana ei tunne ta enam mõnu tavalisest elust. Teda kõrvetab teojanu, ta armastab liikumist liikumise pärast — see ameeriklane Siscoe.

Kui saksa kirjanik ja matkaja Colin Ross külastas Kanadat, siis pidas ta vajalikuks kuulsat Siscoed tundma õppida. Bisnismeni eesruumis ootas mituteistkümmend palujat ja uute kullasoonte avastajat. Ross oli leidnud selle, mida ta oli oodanud: huvitava isiksuse.

Aprillikuus 1935 saab Siscoe traagiliselt surma. Ta on lennukiga uute kulla-alade otsingul. Mootoririkke tõttu on lennuk sunnitud maanduma tühjas ürgmetsas. Kärsitu Siscoe tahab jalgsi inimasulateni jõuda, eksib teelt, variseb kurnatuna kokku ja külmub surnuks. Viimne uni valdas teda Senneterre'i lähistel, sada viiskümmend kilomeetrit Hurricane'i jõest ning saarest, kus ta kahekümne aasta eest kuupaistesel ööl oli rahutuna näinud hoopis erinevat, viljastavat ning loovat und.

Oskelanoe jõgi, millel me sõuame, voolab samas Abitibi rajoonis, kus voolab ka Hurricane'i jõgi. Paljudel saartel laiuvad kaljused pinnad, mida läbivad imepärased vöötjad kihid, otsekui sooned. Nendele soontele lööme lahti oma telgid ja ööbime. Öösiti aga ei vaeva meid rahutud, kuldsed unenäod. Me uneleme põtradest.

22. ÜRGMETSA NARKOOTIKUM

Siinne ürgmets hämmastab oma ääretult tühja avarusega. See on võimas narkootikum. See on fantastiline, valdav ning piiritu. Ja ohtlik.

Juba kolm päeva liigume me Oskelanoe jaamast eemale, kuid ikka pole me veel näinud ainsatki inimhinge, küll

aga imetleme igal sammul üha kütkestavamaid vaatepilte. Aeg-ajalt tuleb mulle pähe, et kui vesi kuu aja pärast ei jäätuks, võiksime nõndaviisi sõita loode suunas terve aasta ja iga veerandtunni järele imetleda uut inimlagedat maastikku. Muljete rohkus on jahmatav ja — ma kordan — ohtlik.

Päev enne ärasõitu Montrealist lugesin ajalehtedest kaht lugu. Keegi puuraiuja St. Johni jõe äärest oli metsas eksinud ja viis päeva otsinud väljapääsu, enne kui teda inimesed juhuslikult leidsid. Vaeseke oli kaotanud mõistuse ja sonis kui joobnu. Raskelt haigena oli ta viidud haiglasse.

Teine lugu. Kaks rahulikku metsavahti, vana sõpra olid mitme kuu vältel Nottaway jõe äärses metsas, kaugel eelpostil oma ametikohustusi täitmas. Ühel päeval läinud nad tühja asja pärast riidu ja üks laskis teise maha. Kohtuniku ees ei osanud tapja kuidagi oma teo motiive seletada. Ta kinnitas vaid seda, et ta polnud joobnud, kuigi tundnud end laskmishetkel nagu meelemärkusetuna. Kohtunik ei uskunud, ta elas ju alatiselt linnas.

Põhjamaa ürgmets toodab iga aasta tähelepandava hulga nõdrameelseid. Isegi need kütid, kes on aastaid metsaeluga harjunud, tunnevad puhuti meeltesegadust ja kaotavad näiteks suunataju. Mitte kaua aega tagasi oli keegi trapper, kuuldavasti üks karastatumaid mehi, isesuguse meeltesegaduse tõttu nädalate kaupa rännanud põhja poole, selle asemel et minna lõunasse, ja läinud nõnda kindlale näljasurmale vastu. Juhuslikult oli lennuk ta avastanud ja päästnud.

Kõige suurem piin põhjamaal on üksindus. Peaaegu igaüks, kes on mõned aastad ilma kaaslasteta metsas viibinud, hakkab kentsakaks muutuma ja sääraseid veidrikke kohtab siin sageli. Eriti rusuvad on üksildasele trapperile pikad talvekuud, kui isegi loom üksnes haruharva toob oma nina urust välja. Ainus elav häälitsus, mida inimene kuuleb, on tema oma samm ja oma hääl. Nii et kes pole ehtne metsadeinimene ega ole sellesse kõvasti juurdunud või loodusesse koos selle üllatustega sisse elanud, sellel hakkab vaikus ning tühjus närvidele käima ja juhtubki õnnetus.

Paistab, nagu leiduks selle vastu lihtne abinõu: soetada kaaslasi. Kuid paljud põhjamaa piirielanikud ei talu seltsilisi. Nad hoiduvad inimestest, isegi vihkavad neid ja nen-

dega kokku puutudes kaotavad tasakaalu ning teevad meeletusi.

Samuti võiks tunduda, et seda põrgut on kerge vältida: lihtsalt põgeneda põhjamaalt, mitte kunagi sinna tagasi pöörduda ja elada ohutult, asustatud aladel. Ent seegi on võimatu. Kes juba kord on põhjamaa elu maitsnud, elu täis igasuguseid kannatusi ja loobumusi, kuid ühtlasi ka täis piiramatut vabadust ja mehisust, see on juba kadunud: ei see siit enam lahti siple, vaid jääb lõpuni truuks. Kes lahkub põhjamaalt, see hakkab igatsema ja pöördub tagasi, tuleb alati tagasi. Ka see põhjamaa-igatsus on samuti mingi tõbi, vaikne nõdrameelsus.

Iga aasta ujutab Kanada üle jutustuste, jutukeste ja novellide uputus, mille tegevus hargneb Kaug-Põhjas. Londoni jäljendajaid leidub leegion. *Far West*'i romantika on nüüd poole sajandi eest rännanud *Far North*'i. Metsade massiivid ja avarused on nende teoste aluseks ning teljeks. Peaaegu igas jutukangas läheb asi nii, et uljas noor Tom või Jack ajab tuhandeid miile taga oma õnne — Alice'i või Liliani näol —, ületab teel hulk raskeid takistusi, mida loodus talle ette toob, lõpuks surub ta tumeda minevikuga kelmi selili maha ja toimetab ta politsei kätte, oma südame kuninganna haarab aga Athabaska või Suure Karujärve juures mehisesse sülelusse ja surub oma südame vastu. Nii temal kui ka temakesel on suurepärane kohaehitus, vaimulaad ja rõivastus.

Kahjuks ei usu mina sääraseid *happy end*'e. Pooled armunud Tomidest kindlasti ei talu tuhandemiililisi ajujahte mööda Kanada laasi, vaid murduvad teel, heidavad käega ja tulevad tagasi ilma Lilianita. Säärane linnast tulnud võlur peaks paratamatult ära eksima ja surema asjatut surma, mis võimaldaks autorile dramaatilisi kirjeldusi, kuid *happy end* läheks siis kuradile. Nood jutud aga peavad lõppema hästi, see on peaasi.

Sellest aga vaikivad romaanid ja novellid; ei nad pajata sellest, missugust laost on Tomi hingesse toonud avaruse narkootikum.

Sest niisugune narkootikum on olemas ja ta mõjub. Mõjub üsna tuntavalt. Ma tunnen seda enda järgi meie sõidu kolmandal päeval. Kaldad oleksid ikka nagu needsamad, needsamad on ka kaljud, nulud ja veepinnad, ent juhtunud on midagi uut. Ei ole need enam harilikud maastikud. Ajuti paistab, nagu tuleksid kaldalt meie peale sala-

pärased kiired, ent nüüd, näe, tungivad nad meile närvidesse ja ajju. Nad mõjustavad mõttekäike ja süstivad verre seerumit. Kas mürgist või virgutavat, igatahes uimastavat seerumit.

Rütmiliselt pistame aerud vette, kanuu sööstab vilkalt edasi. Puhuti aga tekib kahtlus — otse tüütav oma pealetükkivuses, et püsime paigal, meie kõrval aga liigub kallas, mööduvad puud, harujõed. Kogu maailm ujub.

Uimastav on aerude rütm: tuhandeid kordi sukelduvad nad vette ja sellessamas rütmis pingutame tuhandeid kordi lihaseid. Tuhandeid kordi tõmbame sügavale kopsudesse õhku. Selles õhus on metsa ja vee joovastavat hapnikku. Sellest vahest tulebki jõu ülejääk ja üleliigne erutuvus? Sest kust siis tuleb meil see tülitsemislust iga tühja asja pärast?

Aga ehk on see tavaline väsimus ja seetõttu tekib mul nägemusi? Osa ööd me ei maganud, sest ilmusid hundid. Aga see on ju fakt ja mitte viirastus, et kolme päeva kestel ei ole me näinud ainsatki inimest. See on mingi mõtlemapanev seik.

Või seegi fakt: meie kõrval tõuseb lendu haigur. Aeglaselt hõljub ta madalalt meie peade kohal, me näeme selgesti sulgi ja iga küünt. Ma viipan talle käega. Lind pidi meid muidugi nägema, kuid hoolimata sellest ei lenda ta kaugemale kui viiskümmend sammu, istub rahulikult kivile ja püsib nõnda mingis mõistetamatus, käsitamatus muretuses.

Linnu ükskõiksus ja ohu ignoreerimine varjab endas midagi harjumatut: ma tunnen end otsekui teises maailmas, teises dimensioonis. See manab esile kummalisi mõtteseoseid.

«Vaadake, Stanisław!» valdab mind õigustatud vaimustus. «Haigur ei tunne tänapäeva türannosaurust!»

«Türannosaurus? Mis elukas see on?» küsib Stanisław.

Elevusest langen rütmist välja ja kaotan mõned aerutõmbed.

«See on suurim kiskjatest, kes iganes siin maa peal roomanud. Aga ei, mitte suurim! See tänapäevane, ha-haa, see on veel halvem kui too. Lihtsalt inimene . . .»

«Sonite,» pahandab Stanisław.

«Too kunagine, viiskümmend miljonit aastat tagasi, oli vastik peletis ja kuulus siis dinosauruste valitsevasse sukku.»

«Ah,» lausub kaaslane irooniliselt vahele. «Viiskümmend miljonit aastat tagasi? Nii kaua maailm ei eksisteeri . . .»

Kui me jõuame viieteistkümne, kahekümne sammu kaugusele haigrust, vinnab ta end laisalt üles ja laskub mõne tiivalöögi järele soisele luhale. Ei, kindlasti ei tunne ta veel inimest.

Pisut hiljem teeb meie kohal õhus tiire suur kalapüüdja kull, keda siin *osprey*'ks hüütakse. Äkki sajab ta kui kuul alla ja ründab meid. On ta hulluks läinud? Läheneb ohtlikult meie peadele ja kruvib end siis kõrgele õhku, et hetk hiljem oma rünnakut korrata. Niiviisi teeb ta mitu korda. Nähtavasti peab ta meid mingisugusteks vagurateks loomadeks, teadmatuses sellest, mis teda ootab. Seega siis ei tunne temagi inimest? Lõpuks loobub ta ründamast just parajal ajal, et mitte hukkuda meie püssi läbi.

Järved, saared, lahed, uued järved, poolsaared, abajad; suur kaos vetest, maadest, kaljudest ja metsadest.

Meie maakaardid on õige ebatäpsed. Kui me lõuna ajal järvede labürinti suubume, kaob mul orientatsioon. Meie ees sulgevad tee kolm lahte ja ma ei tea, missugune on see õige. Viimaks valime keskmise. Kaardi järgi peab põhja pool olema jõesuue. Tõepoolest, suudme leiamegi, kuid pigem kirdes. Seega kaart pole täpne.

Me sõidame sellesse jõkke. Ma loodan, et peagi pöördub nõva põhja poole, õiges suunas, kuid seda ei juhtu. Sõidame miili, teise, siis muudab jõgi kurssi pisut itta, hiljem koguni kagusse. See on pisut kummaline. Järsku lakkab Stanisław sõudmast.

«Oleme eksinud!» arvab tema. «On võimatu, et me kauem niiviisi keerleksime.»

Ma vaatan veel kord kaardile. Susi söögu! Oleme tõepoolest eksinud! Nüüd ma näen. Sõitma ei oleks pidanud keskmisse lahte, vaid tollesse vasakpoolsesse. Seal oli väljapääs põhja poole. Kuidas see siis juhtus, et ma seda varem ei märganud. Mul hakkab häbi iseenda ja Stanisławi ees.

Ometi ma ju oskan kaarti vaadata! Olen nendega lapsest peale harjunud, armusin neisse ja ehitasin nende najal oma maailmad. Ma ei tunne end ära, miski on mind lõunast peale ära võlunud. See on laante narkootikum.

Oleme kaotanud mitu tundi. Pöörame tagasi ja kell viis pärast lõunat randume ööbima paigas, mida võib liialda-

mata nimetada paradiislikuks: nii vaikne ja meeldiv on künklike kallastega järv, meie vastas on kolm väheldast, kuid kõrget saart, vaade päikesepaistelisele metsale. Seejuures on soe.

Enne päikese loojumist võtan nikkellandiga nööri, lükkan kanuu vette ja sõuan järvele. Usutamatult lühikese ajaga, vaatan kellale — üheteistkümne minutiga, saan küllaldase kalavaru tänaseks õhtusöögiks. Püüan kolm havi, igaühele ühe: Stanisławile, koerale ja enesele.

Siis pööran tagasi. Juba eemalt näen, kuidas Stanisław süütab laagrilõket. Mulle tuleb mõttesse, et leidlik inimene on välja mõelnud asju, kasvõi kanuu, püssi, landi, nööri, kella, selleks et riistade ja oma kavalusega valitseda loodust. Kas valitseda? Inimene riivab vaevalt selle pinda ja seejuures on ta pime ning nõrk, võimetu tungima sellesse, mis peitub sügavamal. Sügavamal aga peitub mingi otse fantastiliste võimalustega ja tohutute kontrastidega jõud. Kolm havi üheteistkümne minutiga ja — puuraiuja nõdrameelsus St. Johni järve ääres. Päikesepaisteliste maastike idüll ja — sõbra mõrvarlik kuul. Kas inimene mõistab kunagi keerulist seost siinsete loodusnähtuste vahel?

Õhtusöögi ajal läheb pimedaks ja kaugusest kuuldub tundmatu olevuse kisa. Tõenäoliselt on see lind. Meie lõke ärritab teda. Aegamisi lähenedes väljendab ta kuuldavalt oma erutatud põnevust. Meie poole suunatud kisa kostab otsekui ärev küsimus: mis on? mis on?

Kas lind leiab rahuldava vastuse? Ma kahtlen. Ka tema ei mõista seost inimnähtuse ja ümbritseva looduse vahel.

23. SALAPÄRANE LIND

Kahe päeva eest püütud mituteistkümmend havi hakkavad õhtul riknema ja pehmenema. Viskan nad siis meie laagri lähedale liivale. Stanisław pole sellega nõus ja käsib mul nad sügavale põõsastesse peita, et minemavisatud kalu ükski ei näeks.

«Mispärast?» küsin üllatunult.

Ei tohtivat raisata looduse ande ja tarbetult nii palju kalu püüda. See olevat karistatav. Juhuslikult võiksid siit

inimesed läbi sõita, nähtaks havisid ja jälgede kaudu võidaks veel kuu aja pärast kindlaks teha, et me oleme sooritanud kuriteo.

«Ja nad tunneksid ära, et need olime just meie?»

«Tunneksid jah, et need olime meie! Jälgede põhjal loevad siin inimesed kõik välja, kes, mida ja kunas on teinud» seletab Stanisław mitte ilma hooplemata.

Vastavalt sellele korjan havid kokku ja kannan nad sügavale metsa.

Ja just siis hakkab öö saabudes häälitsema salapärane olukas. Esmalt üsna kaugel, teispool järve. Hiljem kuuleme ta häälitsemist ikka selgemini. Ta läheneb piki kallast ja mööda metsaveeri. Iga paari minuti järele laseb ta end kuulda. Hääl on tal kärsik, pahane, ent ühtlasi ka imestunud. Näib, nagu hõikaks ta meie poole oma küsimust: mis on? mis on?

«Mis loom see on?» pärin kaaslaselt.

Stanisław pöörab pea lõkkelt kõrvale ja kuulatab kaua pimedat ööd. Ta ei tea ja möönab, et kuuleb seda häält esmakordselt elus. Mõne tunni eest pilas Stanisław mind minu vea arvel kaarditundmises, nüüd siis vastan minagi samaga:

«Siinse looduse tundmine pole kerge asi. Ega igamees seda taipa . . .»

Puhkame pärast õhtusööki, mis meile hästi maitses, ja pikutame lõkke ääres maas. Maa on kuiv ja mitte sugugi külm. Lisan kütust tulle.

Stanisław naeratab kaastundlikult, kuid mitte raasugi puudutatult:

«Te näägutate mind, sest ma olen aus ega taha teile kärbseid pähe ajada . . .»

«Või nii!»

«Po eks kuigi raske öelda teile, et see on *loon* või mõni muu lind, eks ju?»

«Seda küll.»

«Aga milleks ma peaksin valetama? Ma ei ole kindel, missugune lontrus seal ulub ja asi tahe, mis siin pikalt arutada . . .»

Meie laager asub üsna metsa serval, mõniteistkümmend sammu järvekaldast. Kottpime. Kuu pole veel jõudnud metsa kohale.

Sellises meeleolus, kus tihe pimedus lahutab meid muust maailmast, elu aga näib eksisteerivat ainuüksi kitsas

lõkkeringis, kaldub inimene kergesti avalduma ja jutustab meelsasti lugusid.

«Jean Martin,» tuletan meelde, «see alles selgitaks meile kõik. Viitsite kuulata tema lugu?»

Ja ma jutustan kõikide põlislaante suurimast noidlejast Jean Martinist. See oli Kanada prantslane, kuulus *coureur des bois*, trapper, kellest vanad kroonikad kõmavad. Mees oli kibe jooma ja lööma, virgem jalga keerutama kui roosipärga veeretama, hiilgav lobiseja, lõbus seltsiline ja kartmatu kaaslane, kuid eelkõige metsade ülemmeister. Isegi indiaanlasi ületas ta sajakordselt. Trükitud raamatuid see sell lugeda ei osanud, selle eest aga oli talle loodus ise avatud raamatuks. Sellest luges ta välja iga jälje, ka kõige kulunuma ja keerukama. Loomade toitumisviisist sai ta aru, kas need samal päeval olid inimesega kokku puutunud või mitte. Eksimatu täpsusega võis ta tapetud looma maitsmise järgi ilma ennustada. Linnulaulu põhjal tegi ta järelduse õhusoojuse muutustest ja isegi vee või puude välimusel oli tema jaoks tähendus tuleviku suhtes. Seejuures oli ta silm nii terane ja käsi nii kindel, et ta tulistas ilma asendit võtmata ja tabas hüppavat põtra, lendavat kalkunit ja ründavat kotkast. Maa peal ei jäänud tal midagi kahe silma vahele. Öösi nägi ta kui ilves.

Jõi küll kolme eest, aga tema tervist see ei kahjustanud. Alles kõrges eas hakkas ta krõbisema. Kurnas välja see ulaelu.

«Millal see inimene elas?» küsib Stanisław.

«Ligi kakssada aastat tagasi, siis kui Ameerika end alles lahti rullima hakkas ja kui metsad olid alles vähe uuritud. Tänapäeval nii suurepäraseid noidlejaid vist enam ei ole.»

«On küll!» vaidleb Stanisław vaikselt nagu ikka, kuid otsustaval häälel. «On, aga teist laadi!»

Ta viskab tulle suure, *cipro*-nimelise puu kuiva ning peaaegu valge kännu. Värske leek tõuseb taevasse, sädemed tuiskavad nagu varblaste parv; puu lõhkeb ja pragiseb. Kui lõke on rahunenud, jutustab Stanisław järgmise loo.

Juba aastaid ei tohi Kanadas tappa kobrast. Eeskirjad on väga ranged: salakütti ootab pikk vanglakaristus, rikkalik autasu aga seda, kes kurjategija tabab. Maniwaki ümbruse metsades avastas üks metsavaht juhuslikult koha, kus keegi salakütt oli kopra kinni püüdnud ja naha maha nülginud. Kahjuks osutus võimatuks kindlaks teha,

kes kopra oli tapnud. See oli toimunud mitu nädalat enne avastamist, sellest ajast peale aga vaheldusid kahutused, sulad ja tormid. Salakütt ei olnud endast ühtki jälge jätnud, välja arvatud metsloomadest näritud koprakeha, hajali paisatud lõkkejäänused ja põletamiseks kasutatud puutüvi. Tundide kaupa otsis metsavaht kogu ümbruses, silmitsedes iga mullahunnikut, uuris iga oksakest, — kuid asjata. Salakütt oli olnud kaval: ei olnud endast jäljekestki järele jätnud, pisematki asja maha visanud.

Ja ometigi, viis aastat hiljem uuris kannatlik metsavaht süüdlase välja kakssada miili kaugemal, Abitibi järve ääres. Ja seda sugugi mitte juhuslikult. Viis aastat otsis metsavaht kirvest, millega kopra tapmise paigal oli küttepuid raiutud. Langetatud puust oli nimelt näha, et kirvel pidi olema väike, iseloomulik sälk sees. Sälguga kirve avastas metsavaht Abitibi järve ääres ning salakütt tunnistas end süüdi.

«Ja niisuguseid tublisid mehi on meil Kanadas palju,» lõpetab Stanisław loo.

Ma kuulan teda huviga, hoolimata sellest, et mitme hetke kestel köidab minu tähelepanu see, mis toimub pimeduses. Pärast pikemat vaheaega häälitseb jällegi too salapärane loom, kes hüüab «mis on?». Ta kisa läheneb järjest enam ja kandub kindlalt mandrilt ühele saartest, mis asub siin otse meie laagripaiga vastas.

«See on vist lind!» tähendan Stanisławile, avastusest rõõmus.

Meil on hea meel, et vähemalt saladuse äärekegi kerkib. Me astume kaldale, et paremini kuulda. Aga otsekui kiuste jääb lind just siis vait. Asume jällegi lõkke juurde.

«Visa ning valvas!» tähendab Stanisław.

«Valvsast rebasest ja visast trapperist jutustas mulle vana Zagiewicz Macazast, kirglik kütt, keda ma hiljuti külastasin,» jutustan mina kaaslasele. «Palun kuulake!»

See oli enne neljateistkümnenda aasta sõda. Keegi prantslane, trapper La Tuque'i juurest, märkas kord talvel suures kauguses lume peal hõberebast. Teatavasti oli hõberebane tollal koledasti hinnas, maksnud kuuldavasti 1500 dollarit. Looma nähes hakkas trapper kogu kehast värisema, ise peaaegu arust ära. Kuidas nahk kätte saada? Mees teadis, et kui ta rebasele ettevaatamatult läheneb ja teda kasvõi kordki hirmutab, siis jookseb hinnaline loom seitsme mäe taha ja — läinud ongi. Viimaks tulnud

trapperile iseäralik mõte: mees otsustanud mitte vähem ega rohkem, kui rebase endaga ära harjutada. Seda tegi ta osavasti. Astudes jälg-jäljelt loomale järele, pidas trapper ühtesoodu silmas, et ta loomale liialt ei läheneks, küll aga end ühtepuhku kaugelt näitaks ja teda eemalt rahutuks teeks. Mehel tuli palju kannatada; oli kõle külm, magada tuli lageda taeva all, aga seitsme päeva vältel ei lasknud ta rebast silmist ja klammerdus kui kaan tema jälgedesse. Miski ei viinud teda rajalt kõrvale. Pidas vastu. Kaheksandal päeval võis ta rebasele juba läheneda; ta tulistas neljakümne sammu kauguselt ja koristas saagi.

Kui ma oma loo lõpetan, vaatab Stanisław mulle ebakindlalt silma. Tema kõhetu nägu pikeneb veel enam. Rahutu pilk ei usalda mind.

«Kes teile seda rääkis?»

«Vana Żagiewicz Macazast, kirglik jahimees.»

«Võimalik, et võib ka nii!» urahtab Stanisław endale nina alla, kuid ta teeb seda niisuguse ilmega, nagu tahaks jätkata Krasicki sõnadega, et «valmis on kõik teisiti . . .».

Siis äkki hüüatab jälle too salapärane lind. Ta pahvatab välja terve kaskaadi oma «mis on?». Väljakutsuvalt, küsivalt ja üsna lähedal, naabersaare juurest.

«Seal, tont võtku!» hüüatab Stanisław kärsitult. «Ta justkui narritab meid. Mis see võiks olla? Tuukerpardi kohta oleks nagu liiga kõrge hääl, hane jaoks — liiga madal, öökullile — liiga katkendlik . . . Vahest on see mõni haruldane tuukerpardi liik?»

«Või ka harilik tuukerpart, ainult väljakujunemata nokaga?»

«Ka see on võimalik,» möönab Stanisław. «Igatahes see lind ilmselt viskab meie kulul nalja . . .»

Seda muljet minul ei teki. Lihtsalt meie tuli on teda rahutuks teinud ja ärritanud. Tungisime brutaalselt tema maastikule ja purustasime vaikuse. Pole siis midagi iseäralikku, kui lind on rahutu.

Ja tõepoolest, kui kustutame lõkke ja läheme telki magama, jääb vaikseks. Lind leiab, et asi on korras, kindlasti on ta juba ära lennanud. Ei sellel ega ka järgmisel ööl ei kuule me teda enam.

Kui magama hakkan jääma, tundub mulle kentsakas, et kogu õhtu jooksul on tundmatu lind vallanud kahe inimese meeli. Kaks täiskasvanud, tervet meest püsisid kogu aeg tema mõju all.

Kas see pole naljakas? Olime veendunud, et tema kisa väljendab kärsitut küsimust «mis on?», tegelikult aga oleme meie, inimesed, need, kes tundsime rahutust ja esitasime selle küsimuse endale.

14. RAHVAROHKE KÜLA INIMTÜHJAS PÕLISMETSAS

Juba neli päeva sõidame põhja poole. Viimati nägime inimesi Oskelanoe jaamas. Teel polnud neid üldse ja me olime peaaegu unustanud, kuidas nad väljagi näevad. Kui kerge on inimesest võõrduda.

Selle eest teame, kuidas näeb välja metsapõlemise kuma ja kuidas hundid öösiti uluvad. Teame sedagi, et meie teekonnal tahtis õel skunks meid üle valada ja et tal see ei õnnestunud. Teame, et salapärane lind tahtis meid ära hirmutada, kuid temalgi ei vedanud. Meile lõhnasid valgused metsad. Maitsma hakkas meile uni kaljusel pinnal. Telk on tihe ja päevad kaunid. Me armastame oma aerusid, me lõikame kristallselge veega järvi, lihased püsivad õndsusest vaevalt paigal. Päike on meid pruunistanud, oleme muutunud metsmeesteks, joome suurte sõõmudega looduse puhast ürgsust. Hea on selles joobumuses. Otse häbi, et veame endaga kaasa linnas ostetud toidu- ja konservivarusid. Tsivilisatsioon on jäänud seljataha. Ümberringi asub kütkestamatu põlismets, selle keskel aga oleme meie, kolm ustavat seltsimeest: Stanisław, haski ja mina.

Neljanda päeva hommikul lausun Stanisławile:

«Täna näeme inimest!»

See kõlab ebatõepärasena ja siiski saame Obijuani järve põhjakaldal inimest näha. Kaardile on märgitud väike punkt ja selle juures kiri: H. B. C. Post. See tähendab, et siin asub kuulsa «Hudson's Bay Company» faktooria. Kuna aga oleme joobunud ja tohime heietada ebatavalist fantaasialõnga, siis kujutlen ma endamisi, et selle kompanii agendiks on õlakas, morni näoga habemik mees, kellel tuvisüda sees. Nii nagu Kanada juttudes. Meid tervitaks ta nagu taevasaadikuid — see Kanada «majakavaht» — ja rõõmustaks, et mitme üksindusnädala järele näeb taas valgeid inimesi.

Aga vahest on üksildasel raugal tütar varuks, nii nagu

filmides näidatakse? Hurmav, ratsapükstes metsik tüdruk, kes on kasvanud ürgmetsas ja unistab suurest seiklusest? Kõik on võimalik. Habe tuleks ära ajada.

Oskelanoe jaamas teatati meile, et Obijuani läheduses esineb indiaanlastest rändkütte ja et leiduvat palju põtru. Eks näe. Seni põtru ei olnud. Nägime ainult vanu jälgi.

Keskpäeval sõidame välja Obijuani järvele ja üllatusest ning hämmastusest jääb sõudmine otsekohe seisma. Järve põhjakaldal, umbes viie kilomeetri kaugusel märkame agendi üksiku hurtsiku asemel tervet küla. Piki kallast ja metsasügavuses seisab mitukümmend maja, korralikud uste ja akendega puuehitused. Nende keskel valge ning kõrge kirik. Seega on siin suur küla. Oleme keeletud. Kust siis pärast mitmepäevast inimtühjust tekib siin äkki selline inimeste parv? Neli päeva olime näinud vaid rohelust ja päike kõrvetas meie lagipead. Paistis, nagu ei võiks põhjas enam ühtki inimkogu leida. Või on see meeltepete?

Vaatan binokliga ja näen küla, täiskasvanuid ja lapsi, aga ikkagi ei tahaks oma silmi uskuda. Kuid uskuda tuleb — küla see on. Kaardid on meid tüssanud. Reaalne elu on siin segunenud stseeniga mingist ekstsentrilisest operetist ja mänginud meile toreda vembu. Otsekui jääloss kerkib siin meie ette suur küla inimtühjas laanes.

Neli päeva sõudmist, osoonijoobumust, üksindusse armumist, ja põhja poole põgenedes põrkame kokku tsivilisatsiooniga. Et meie jahmatus oleks suurem, ei lõpe operett veel selle ühe stseeniga. Selle päeva imesid on rohkem.

Töt-töt-töt-töt! Äkiline põrin purustab vaikuse järvel. Mootorpaat. Pigem päramootoriga kanuu. Sõidab kustki lahekesest välja ja suundub külasse. Hei, Stanisław, kes istub seal mootori juures? Indiaanlane! Punanahkne spordimees hoiab väärikalt tüüri ja möödub meist kahekümnekilomeetrise tunnikiirusega (meie sõidame neli kilomeetrit tunnis). Mees noogutab meile protežeerivalt pead ja viipab lahkelt käega. Ma hõikan tema poole, et kelle paat see on.

«Minu oma,» vastab ta märkide abil.

Selgub nimelt, et mees ei mõista sõnagi inglise keelt, prantsuse keelt ainult mõne sõna. Muide, raske olekski ennast arusaadavaks teha. Indiaanlane möödub meist kiiresti ega mõtlegi oma hoogu vähendada.

Üsna küla lähedal möödub meist teine mootorpaat. Sedagi juhib keegi indiaanlane. Kindlasti valitseb siin niisugune tava, et indiaanlased sõidavad mootorpaadiga, kuna valged aerutavad. Harilik kanuu on nähtavasti üksnes meile, mahajäänud eurooplastele, küllalt hea.

Randume. Ümbritsev lastekari hakkab meid heatahtliku uudishimuga vahtima. Puha indiaanijõnglased. Pole neil jälgegi pelglikkusest. Isekeskis kädistavad nad omas keeles, meile aga seletavad prantsuse keele pudemete varal, kust võib leida kompanii agenti. Suures rohelises majas. Lapsed juhivad meid kohale. Meie peas hakkab koitma: Obijuan on indiaanlaste küla.

Järve kaldalt kuni agendi majani valitseb tsivilisatsiooni hüve — korrapärastest laudadest tehtud jalgtee; sirge kui nöör, sile kui söögilaud. Me astume sellele kui pühadusele. Neli päeva oleme oma jalgu vaevanud mööda kaljurahne, puutüvesid ja juuri. Astudes nüüd laudteele, tunneme endid kui taevas.

Ainult haski, mu sõber, ei usalda tsivilisatsiooni mugavusi: tema sörgib kõrval, mööda emakest maad, üle kivide ja kändude.

Esimesest majast möödudes jään seisma kui välgust tabatu. Mingi suurepärane orkester mängib majas Griegi. Peer Gynti südantvallutav meloodia oma suure eluõõmuga rabab mind, metsahulkurit, otsekui kirvega.

Kõrvus kajavad mul veel alles ebamäärased veepladinad, metsa ja tuule kohinad, siin aga äkki Grieg kogu oma hiilguses.

«Raadio!» seletavad lahked lapsukesed asjalikult, nähes minu imestust ja jätkavad teed. Seal aga ongi juba agendi elumaja, taamal seisab tema *store*, ladu. Astume sisse.

«Halloo, kus on Mr. Frankland?» küsin ma laos tegevusetult seisvatelt meestelt.

Need on kõik indiaanlased, ainult üks nende seas on valgenahkne, üsna noor mees. See ta ongi, Mr. Frankland, «Hudson's Bay Company» agent.

Igasugused «jutupärased» ootused on varisenud. Ei ole tal habet ega morni välimust. Linnamehe moodi riides, raseeritud, selge silmavaade, vastutulelikult meeldiv ja hästi kasvatatud. See pole raasugi metsaelanik, vaid kahekümne kolme aastane kanadalane. Läbilõiketüüp, kelle taolisi esineb Põhja-Ameerikas miljon, keda aga ei leia Kanada jutustustes.

Ta loeb minu soovituskirju, rõõmustab väga ja kutsub enda poole, et meid seal võõrustada. Kõik läheb *all right*. Homme annab ta meile juhi kaasa, lähetab põdrajahile. Teadagi, et mootorpaadiga. Praegu aga astume majja einele.

Siis astub laoruumi keegi daam. See on Obijuani ainus valge naissoo esindaja, prantslanna, indiaanlaste kooli õpetaja. Hüvasti võluv filmiunistus metsikust noorest tüdrukust: õpetajanna on viiekümnene. Ta on matroonlikult armas ja külvab meid üle südamlikkusega, milles teda toetab Frankland. Mul on hirmus häbi: kõigi kohalviibijate seas, indiaanlased kaasa arvatud, oleme meie, kaks tulnukat, kõige halvemini rõivastatud. Kaltsakad elegantide keskel. Minu püksid, pragunenud ebasündsas kohas, näevad armetud välja.

Õnneks köidab meie tähelepanu väljast kostev tugev põrin. Obijuanis maandub vesilennuk. Läbi ruupori hõikab lendur Franklandile:

«Halloo, Jack, on's midagi uut?»

«Ei,» vastab meie võõrustaja. «Ainult keegi jahimees Poolast on tulnud . . .»

Selle peale lööb lendur käega (ma ei tea miks) ja annab gaasi. Lennuk nagu rebeneks veepinnalt õhku ja hõljub põhja poole. Terasene postituvi, tsivilisatsioonikandja, küllap ta veab indiaanlaste kanuudele päramootoreid.

«Lendab siia iga päev,» seletab agent ja kutsub oma majja.

Selle päeva õhtusööki maitseme nõiduslikus meeleolus. Kõik tundub ebatavalisena. Toolid, millel istume, pildilehed, mida silmitseme, ja tapeedid. Seinal rippuvalt portreelt vaatab meid kuningas George, laitmatus mundris härrasmees.

Frankland on meeldiv noormees. Huvitavalt jutustab ta Londonist, mida oli külastanud. Mina ise jutustan Amasoonasest. Montrealist kostab meile saateks muusikat. Üle saja köite Franklandi raamatukogus ahvatleb meid viirastusena teisest maailmast. Me istume autentse laua taga.

Võtan kohvrist pudeli viina, mis on Poolast kaasa toodud, ja esimesest pitsist oleme purjus. Silmanägemine läheb hämuseks. Väljas muutub pimedaks, tõuseb tuul. Lained paiskuvad maruliselt vastu kallast. Homme me paigast ei liigu, kuulutab Frankland.

Peremees paneb raadio mängima: keegi neeger lööb

New Yorgis poksipartneri pikali. Mitmetuhandene rahvajõuk plaksutab ja möirgab.

Frankland viipab raadiole ja tähendab naerdes:

«Progress on hävitanud põlismetsa romantika.»

Mina läkastan viinast, kuid vaidlen vastu. Progress ei ole romantikat hävitanud. Just tänapäeval on seda rohkem kui kunagi varem. Romantika elab. New Yorgi rahvajõuk röögib edasi ja plaksutab maruliselt. Samal ajal möirgab Obijuani järv ja peksab laineid vastu kallast.

Frankland eksib: romantika elab.

Soojast ning umbsest toast väljume õue. On täiesti pime. Järvel möirgav tormakas tuul jahutab meeldivalt meie nägusid ja sasib juukseid. Eemalt paistab metsa, voogavaid kuuskede ja nulgude tippe. Kuidagi ergas on süda: see Kanada tuul oleks nagu meile nähtamatuid tiibu liigutanud. Ta kannab meile avarate laante virgutavat hingust ja enamgi: temast hoovab mälestusi kaugeist ning suurtest sündmustest, mis siinseil mail on aset leidnud.

25. KAKS VAPRAT SATUVAD RAEVU

Oli 1652. aasta kevad. Kolm noort prantslast Trois Rivières'ist St. Lawrence'i ääres siirdusid jahile.

Ühel päeval lõid nad oma laagri üles lagendiku servale, kus olid äsja põtra küttinud. Pierre Radisson, noorim jahimees — kuueteistkümnene piimahabe, vaevalt aasta eest Prantsusmaalt Kanadasse saabunud — oli parajasti lõket süütamas, pidades silmas, et vähem suitsu kerkiks: kuulu järgi oli metsades hulkuvaid irokeeside jõuke, kes asusid St. Lawrence'i põhjakaldale.

Äkki ajas läbilõikav sõjakisa kütid jalule. Igast küljest ründasid neid sõjameeste hirmuäratavad kujud. Kaks prantslast langesid laskudest jalapealt maha, kolmas, Pierre, aga kaitses end meeleheitlikult. Sirutas kaks ründajat pikali, enne kui teda suudeti kahjutuks teha ja kinni siduda.

See oli noil aegadel, XVII sajandi keskel, tavaline lugu: irokeesidele paistis, et pärast huroonide hävitamist suudavad nad sama saatuse valmistada ka prantslastele.

Nii sattus noor Pierre Radisson vangi mohokite, kõige sõjakama irokeesi hõimu kätte. Noormees veeti nende elu-

paika ja mõisteti seal surma, kuid ta siiski ei hukkunud: üks irokeeside juhte, kes parajasti oli jäänud pojata, lapsendas noormehe ja võttis ta suguharu liikmeks, mõjutatuna nooruki vaprast enesekaitsest.

Ent seekord leidis terav kirves kivi. Noor vang tüssas isegi kavalaid indiaanlasi. Nende valvsuse uinutas ta teeseldud allaheitlikkusega, aga kui ta ühel päeval kolme sõjamehega jahile saadeti, tappis ta need ja põgenes. Õnne ei olnud. Enne St. Lawrence'i jõeni omade juurde jõudmist sattus prantslane teistkordselt raevunud indiaanlaste kätte ja õppis tundma nende piinamisi. Ent selgi korral päästis ta surmasuust pealik, kasuisa. Nüüd alistus noormees siiralt.

Kaheks aastaks jäi Pierre indiaanlaste hulka. Nende elu hakkas talle meeldima, kui oli andnud neile kogu oma hinge, ja raske kool, mille ta nende seas läbi tegi, osutus talle kasulikuks järgmistel aastatel, kui ta oli kuulsaks saanud «metsarändurite kuningana». Mohokite keskel õppis ta tundma ürgmetsade saladusi paremini kui ükski teine. Teiste hõimude vastu oma sõjameestega võideldes koges ta viimaste sõjakavalusi. Ja mis veel — poolirokeesina ei heidutanud teda enam vangide piinamine.

Kord avanes noormehel võimalus pöörduda St. Lawrence'i jõe juurde tagasi ja nimelt siis, kui keegi prantsuse sõdur tahtis teda vangipõlvest välja osta. Radisson keeldus. Ometi ärkas tal mõni kuu hiljem igatsus omade järele. Kohkumatu noormees ei taganenud millegi ees, sooritas õnneliku paoretke oma suguharu juurest ja põgenes Hudsoni jõe äärde hollandlaste juurde. Sealt sõitis ta Euroopasse, kuid pöördus Kanadasse jälle tagasi, kus pärast kaheaastast eemalolekut ilmus Trois Rivières'i, ise alles noorukene, aga juba väga kogenud, karastatud raskustes ja seiklustes, mis võiksid täita nii mõnegi kaasakiskuva juturaamatu.

Indiaanlaste hulgas viibimine oli Pierre'ile sisendanud võitmatut armastust ürgmetsade vastu ja nii tuligi ta igatsusest aetuna laande tagasi. Teda ahvatlesid mõõtmatud alad läänes, Suure Järvistu taga. Oma kälimehe Chouart Groseilliers'i seltsis matkas ta läbi paikade, mida ühegi valge jalg polnud varem puudutanud.

Palju aega enne teisi avastajaid külastasid nad esimestena Mississipi lätteid ja preeriaid. Nad sõlmisid sõbralikke suhteid mitmete suguharudega ja jõudsid ka taltsu-

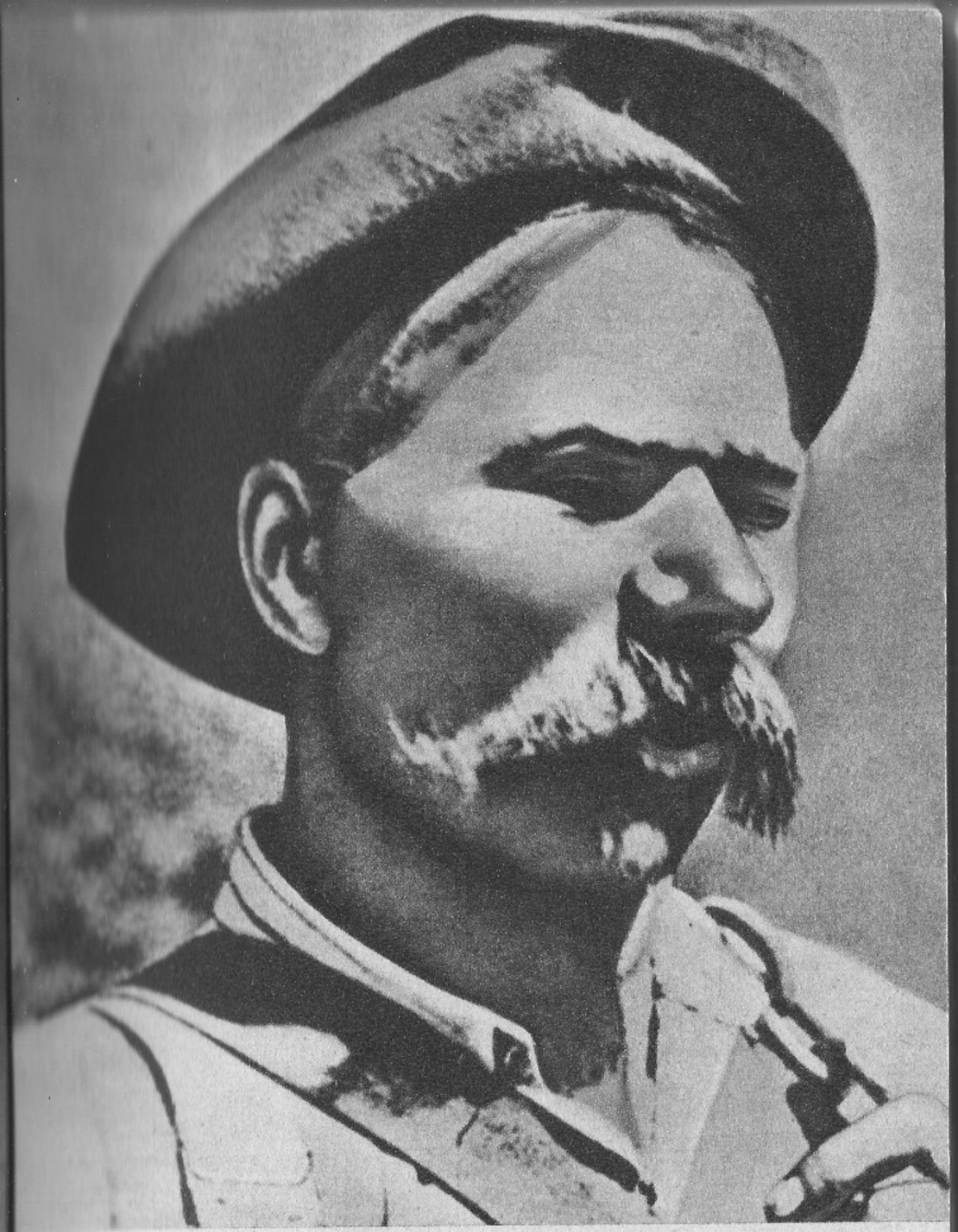

...Seda jutustas mulle vana Żagiewicz Macazast, kirglik kütt...
(lk. 113)

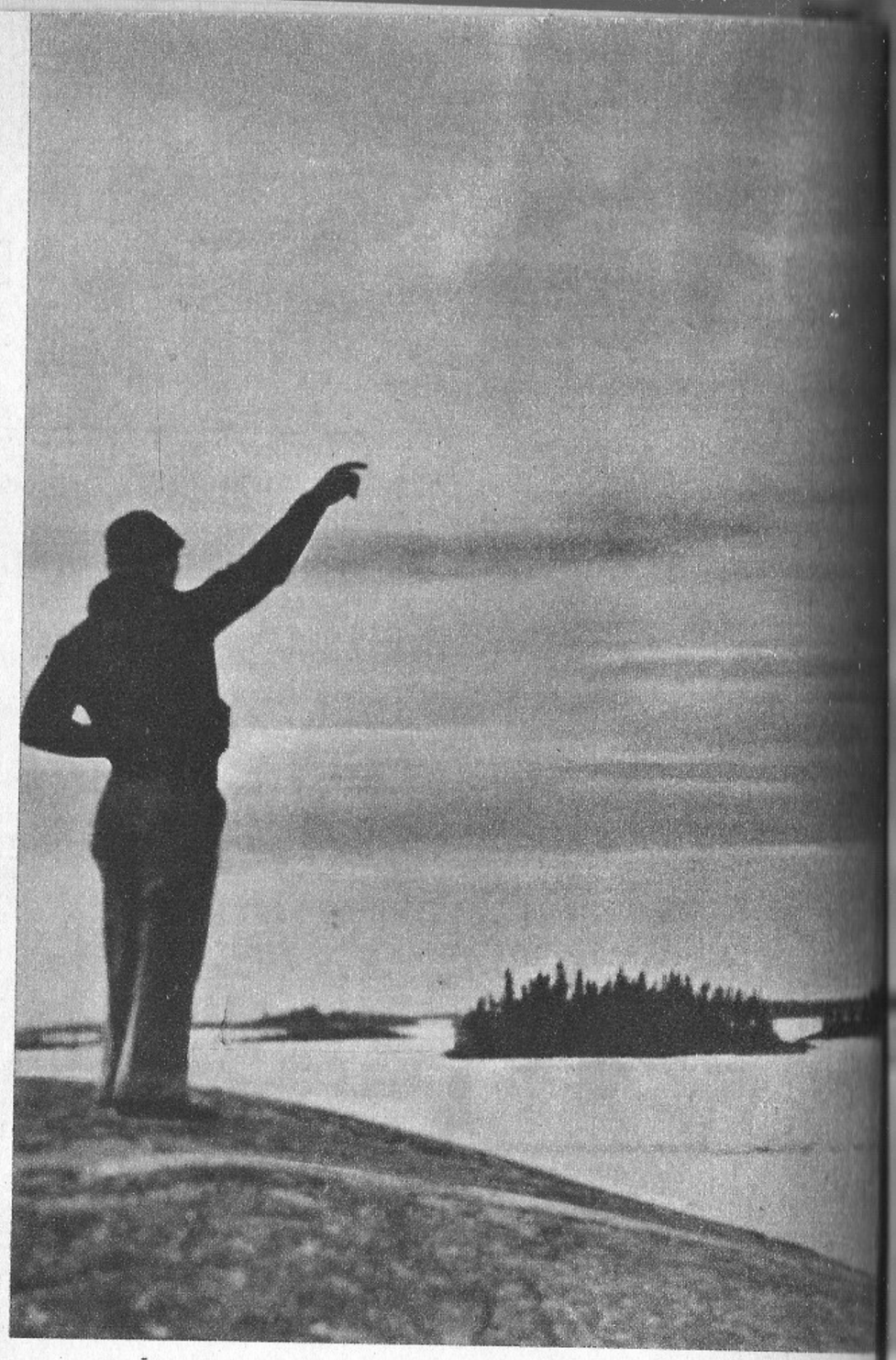

Lennuk nagu rebeneks veepinnalt õhku (lk. 118)

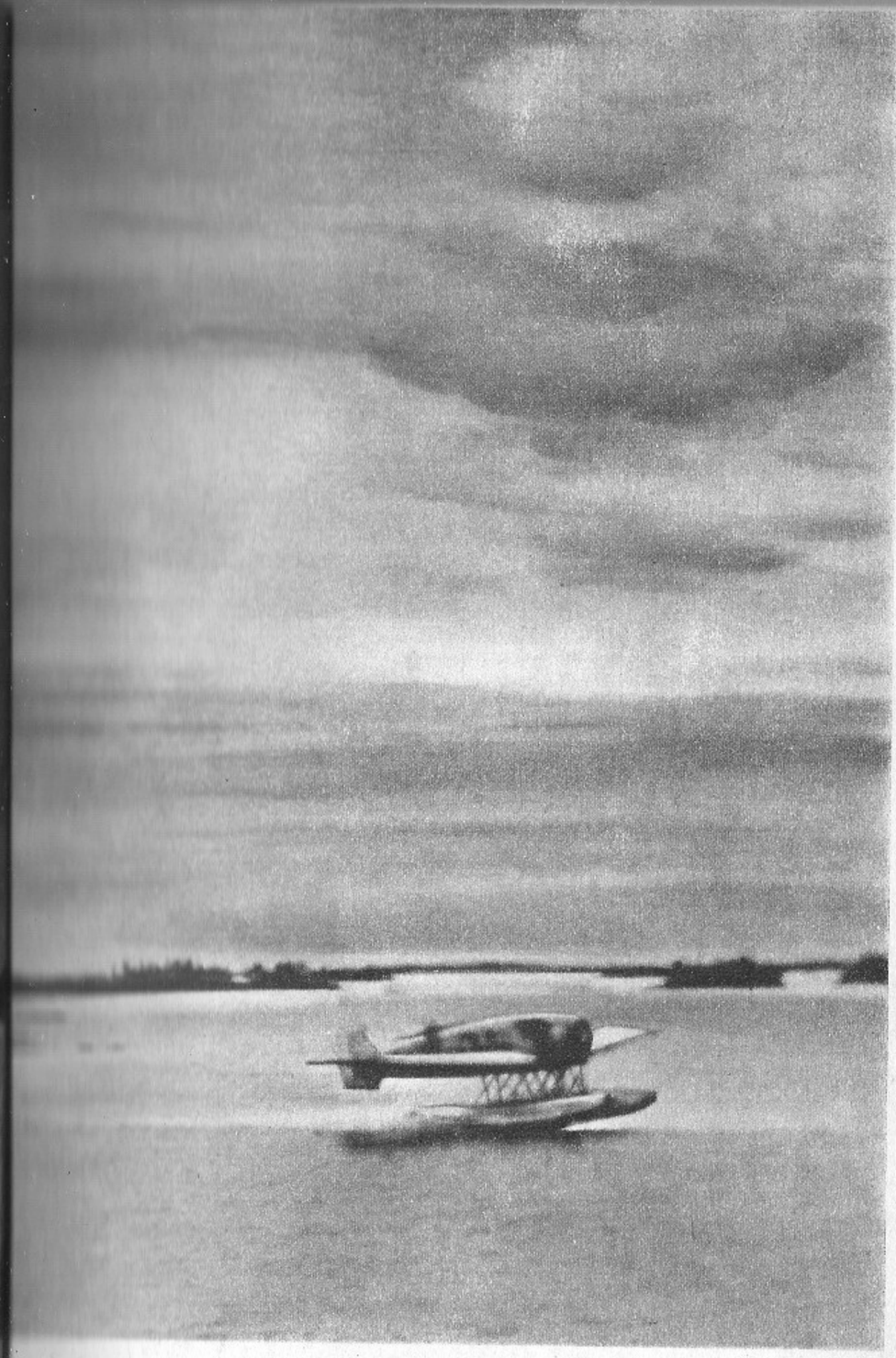

Haski, mu sõber

lämatu sinu suguharu juurde. Veel enne kui Radisson sai kahekümne aastaseks, ei leidunud kogu Kanadas temast sitkemaid trapperit või metsasaladuste põhjalikumat tundjat. Alistumatu vaimuga mehena ei tundnud ta ühtki takistust. Pierre oli läbini laante inimene.

Indiaanlaste tavade tundmisega osutas ta 1658. aastal oma kaasmaalastele Kanadas suure teene. Sellel lühiaegsel vaherahu perioodil irokeeside ja prantslaste vahel said sa'alikud indiaanlased hakkama ebatavalise alatusega. Nad palusid oma seniseid vaenlasi, et need tuleksid suguharu aladele elama. Kaks misjonäri ja ligi viiskümmend prantslast võtsid kutse vastu, et peagi leida end lõksu meelitatuna: irokeesid, ja nimelt onondaagade suguharu, saanud käputäie valgeid vihamehi täiesti oma meelevalda, otsustasid need esimesel võimalusel viimseni hävitada.

Ohvrite hulgas viibis juhuslikult ka Pierre Radisson. Olles kindel, et indiaanlaste valvsus teeb iga põgenemiskatse võimatuks, mõtles ta välja vaimuka pääsu. Üks prantslastest teeskles haigestunut ja vastavalt tavale kutsuti kõik ümbruskonna irokeesid suurele kombepeole, mis indiaani uskumuste järgi pidi haige tervistama. Taolistel juhtudel keelas pruuk nii osavõtust loobumise kui ka peo katkestamise enne moonavarude lõppemist. Sõjamehed õgisid ja kaanisid end täis peaaegu meelemärkusetuseni. Kavatsus sai teoks. Sel ajal kui indiaanlased sügavasti magasid, hiilisid prantslased vargsi minema, päästes varem valmis seatud kanuudega oma elu. Õnnestunud põgenemine tõi Radissonile uut kuulsust.

Esialgselt seikluste ja kuulsuse otsingul tehtud matkad hakkasid tasapisi kindlat ilmet võtma: mängu tuli karusnahkade soetamine. Kirg, mida kõik Kanada prantslased kubernerist alates teenisid, nakatas ka Radissoni ja temaga alati seltsiva Groseilliers'i. Selles pole midagi imelikku, et väsimatud matkajad olid avastanud Ameerika rikkalikumad püügikohad, millest nahakauplejad varem ei osanud unistadagi. Nendeks püügikohtadeks osutusid metsad Hudsoni lahest põhja pool. Sealt siis tõid meie kaks meest Quebecisse — pärast võidukaid taplusi irokeesidega tee peal — nii suured nahakoormad, et kuberner tervitas neid kui võitjaid, prantsuse laevad aga tulistasid jõel nende ülistuseks aupauke. Ilma nende meesteta oleksid laevad pidanud tühjalt Euroopasse sõitma. «Tollel

irokeesidega kähmlemise aastal päästsid Radisson ja Groseilliers Uue Prantsusmaa koloonia pankrotist» — kirjutasid ajaloolased neist sündmusist üksmeelselt.

Parajasti kui rahulolevad õnneseened olid valmistumas uuele retkele, kogudes vahetuskaupa indiaanlastele, toimus koloonia tippudes muutus. Senine arukas kuberner lahkus ametist ja võimule sai uus — Avaugour. Tobe ning ablas närukael oli vastutava koha saanud protektsioonide hübriidina ja tema võimutsemine kujunes hukatuseks inimestele ja kahjuks riigile.

Kadestades kahe matkaja võite, nõudis Avaugour poole nende edaspidisest saagist enesele, kuigi tal oli õigus kõigest veerandile nahkadest. Lisaks tahtis kuberner meestele kaela määrida oma spiooni, et see pioneeride teekonna oleks välja nuhkinud. Kui pahased trapperid selle taotluse tagasi lükkasid, keelas kuberner neil läände minemise.

Mehed läksid siiski, pettes kuberneri valvureid. Lühinägelik kuberner ei taibanud, et Radissoni tüüpi mehi ei saa hirmutada ega kütkestada. Pioneerid jõudsid Hudsoni laheni välja, sõlmides indiaanlastega kõikjal kaubatehinguid. James Bay'l tegi terane Radisson avastuse, et rikastele nahaaladele pääseb üle lahe mereteed kaudu hõlpsamini kui maad mööda. Juba tollal tekkis tal leidlik mõte rajada uus kompanii, et Hudsoni lahe rikkusi ära kasutada.

Energia võimas küllus ja kaugeleküündivad kavatsused pidid nurjuma despoodi jonnaka tigeduse ja monopolimeeste kadeduse tõttu. Sel korral tõid pioneerid Quebecile veel ohtrama laadungi: säärast saaki ei olnud prantslaste koloonia iganes näinud. Ometigi ei pandud meeste vaevasid ja rõõme mikski. Küüniline kuberner pani kogu kauba aresti alla, lõi selle lihtsalt üle, varanduse omanikke aga jälitas kui kurjategijaid. Hirmutuseks pisteti Groseilliers pokri.

Vahepeal haaras grupp Quebeci hakkajaid kaupmehi kinni Radissoni mõttest luua uus eelpost Hudsoni lahe ekspluateerimiseks. Kuid jälle tõmmati headele kavatsustele kriips peale. Ablas Lääne-India kompanii, kelle käes oli monopol, tegi võimatuks igasuguse kõrvalise ettevõtlikkuse, õel kuberner aga toetas ässitajaid.

Selle rohke ning karjuva ülekohtu mõjul sõitis Groseilliers Prantsusmaale, et leida õigust kuningakojas. Võta näpust. Kõikjal põrkas ta kuberneri ja kompanii innukatele poolehoidjatele. Ta ei saavutanud midagi, ainult pilget sadas.

Kanada metsade draama küpses fataalse lahenemise poole. Vaekausil rippus mitte enam üksikinimeste, vaid mandri saatus. Radisson oli kindel ning järeleandmatu. Ta tundis end metsakurude valitsejana ega võinud lubada, et tema saaki kooriti ja teda ennast kisti eemale tehtud avastustest. Brutaalselt petetuna ja omade poolt eemale tõugatuna otsis ta uut pääseteed.

Mees siirdus Bostonisse, inglaste kolooniasse, kuid sealsed kartlikud kaupmehed, kes eriti ei uskunud jutte põhjamaa rikkustest, ei hoolinudki nii väga suurtest seiklustest. Bostonist kolis Radisson Londoni. Kuningas Charles II vajas kibedasti raha. Inglise õukond, kuulanud ära Radissoni aruande, nägi kaugemale kui Bostoni kaupmehed ja kuninga onupoeg prints Robert oli plaanist vaimustatud.

Omal riisikol laenutas Inglise admiraliteet kaks laeva, mis Radissoni ja Groseilliers'i juhtimisel asusid teele Hudsoni lahte. Mõlemad rändurid tundsid lahe ümbrust suurepäraselt ja sealsete krii- ning odžibve-indiaanlaste keskel oli neil ustavaid sõpru. Retk pettumusi ei valmistanud, kuigi ainult üks laev jõudis sihtkohale. Thames'i äärde tagasi jõudis see laev niivõrd rikkaliku nahalaadungiga, et kõiki haaras arusaadav õhin.

Kuninga dekreedi põhjal loodi 2. mail 1670. aastal Londonis kuulus Hudsoni lahe kompanii, millele osutati erilist kuninglikku armulikkust: kompaniile anti täielik voli kauplemiseks Hudsoni lahe ümber ja suveräänseks omandiks veel mitu miljonit ruutkilomeetrit maad, mis — ja see on, muide, vähem tähtis — kunagi ei kuulunud Inglise kuningale. See oli tõeline «printside kontsern». Kapitali hankisid kontsernile Londoni rikkad kaupmehed, kasud aga pidid nad jagama — ja tegidki seda heldelt — nendesamade inglise printsidega.

Ja millised kasud? Kohe algusest peale saadi investeeritud kapitalilt iga aasta viiekümnest kuni saja protsendini ja enamgi puhastulu. Nii tekkis kahe prantsuse metsaränduri algatusel üks rikkamaid ekspluatatsioonikompaniisid, millest kasvas välja Briti impeeriumi peamine tugipost.

Ent Radisson ja Groseilliers? Saatus neile ei naeratanud, alles nüüd algas tõeline piin. Nagu loomad ürgmetsades,

ei tohi suured *coureurs de bois*, trapperid oma maailma hüljata, sest üksnes seal on nad tugevad ning võitmatud. Suurmaailma kavalate inimeste seas kaotasid Radisson ja Groseilliers oma raja ning kaotasid mängu, kerkides kergete mullidena mässavale veepinnale. Usaldavalt näitasid nad inimestele tee tohutute rikkuste juurde, aga kui saabus aeg tulude ammutamiseks, siis lükati need kaks, tõelised avastajad, teenitud viljade juurest taas brutaalselt kõrvale. Neid peteti, inglased ei tunnustanud neil mingeid õigusi. Mehed ei saanud ka mitte üht ainukestki kompanii aktsiat ja mis veel hullem: rändurite suuri kogemusi ekspluateeriti häbiväärselt, kuna mõlemad värvati tühise tasu eest — teejuhtideks.

Järgmised aastad kujunesid asjatute püüdluste, pidevate mässude, tormide ja märatsemise pidevaks ahelaks, mille kõrval taltsutamatu *coureur de bois* seni pulbitsenud elu tundub kahvatu idüllina. See on kui meeletul loomal, kes ürgmetsast kinnipüütuna on suletud puuri, kus ta viskub ühe raudvarva juurest teise juurde, raputab ahelaid igasse külge, võitleb oma õiguste eest üha suurema ahastuse ja ägedusega, kuid ka järjest arutumalt, segasemalt ja lootusetumalt. Kuni jääb alla.

Inglaste juurest peletatuna läheb Radisson prantslaste juurde, kuid nende umbusust heitunult pöördub ta inglaste juurde tagasi, et veel kord prantslaste poole minna. Ühest äärmusest teise pillutud pall.

Aegamööda läksid prantslaste silmad lahti, viimaks taipasid nad Radissonist kasu ja tema avastuste kaalu. Talle avati süli. Poolametlikult, pigem oma käe peal, kuigi Quebeci võimude vaiksel nõusolekul sõidab Radisson Hudsoni lahte. Relv käes, lööb ta Prantsusmaa kasuks üle kõik põhjapoolsed maad. Inglastele valab ta naha vahele soola sel teel, et anastab nende faktooriad, võtab vangi kompanii agendid ja kaaperdab Inglise laevad. Kui siis võidukas Radisson ühes vangide ja rikkaliku nahkade tagavaraga Quebeci tagasi jõudis, pesid sõnamurdjad võimud oma käed puhtaks, tegid talle avaliku noomituse ja lisaks sellele võtsid temalt — mitmendat korda? — kogu kaasatoodud vara.

Ei saanud mehest enam uue võitluse pidajat. Murtuna pöördus ta Prantsusmaale tagasi, kus ei tunnustatud tema õigusi ega tagastatud nahku.

Radisson igatses oma Londonis viibiva naise järele.

Tahtmata enda vastu ässitada nii ohtlikku löömameest, soodustasid inglased tema tulekut Inglismaale ja tõotasid eluaegset pensioni, aga kui Radisson oli juba nende juures, siis ununes lubadus kiiresti.

Radisson pidi leppima vaikse perekonnaõnnega ja alluva ametiga Londonis. Samuti läks, muide ka tema kälimehel ning ustaval kaaslasel Groseilliers'il, kes piinatuna asus elama Trois Rivières'i ja jäi sinna alatiseks. Radisson mattis maha suured ambitsioonid, lakkas olemast kotkas, kuna tiivad olid murtud: ei rikkunud ta enam kellegi rahu. Jäi vaikseks, kustus, lahkus lavalt ja vajus kiiresti unustusse. Veel hulk aastaid elas ta vaikses kurus, Londoni vaeses äärelinnas, kuid vaevalt veel keegi teda mäletas. Hudsoni lahe kompanii kroonikad aga ei maininud enam kordagi tema nime, otsekui soovides tema nime ja teeneid ajaloo lehekülgedelt maha tõmmata.

Järgmistel aastatel, kui kompanii jõukad osanikud kraapisid kokku hiigelkasumeid otsekui muinasjutus, vestis enneaegselt küüruvajunud ning haiglane inimene oma uudishimulikele lastele uskumatuid lugusid, mis samuti meenutasid muinasjutte. Ta jutustas, kuidas kaugel mere taga elanud metsarändurite kuningas, kes võitles vapramalt kui indiaanlased, avastas mõõtmatuid maid, teostas kuningate pöörasemad lootused, kauples ministritega, tegi ninanipsu halbadele kuberneridele ja vedas ürgmetsadest kokku varandusi, kuid õelad võlurid, kuldvasika kummardajad kiusasid teda igal sammul ja aina röövisid temalt ta saagi . . .

26. «HUDSON'S BAY COMPANY»

Niiviisi paisus kahe prantslase poolt inglastele rajatud Hudsoni lahe kompanii lühikese ajaga ennenähtamatult vägevaks. Piisab, kui öelda, et erakordsete privileegidega varustatult osutus kompanii mitme aasta kestel nelja viiendiku Kanada maa-alade ainuomanikuks ja suveräänsete õiguste absoluutseks isandaks. «Hudson's Bay Company» on lühendatud nimi, kutsutakse aga tavaliselt «Lugupeetud kompaniiks» ja asub pidevalt Londonis. 275 aasta juubelit tähistati pidulikult. Kompanii püsib tänini, ta on jõukas ja ikka elujõuline, kuigi ilma privileegideta.

Kohe oma rajamise algaastail rikastus kompanii tänu juhuslikult, kummaliselt tekkinud konjunktuurile. Nähtavasti puhusid toonasel Inglismaal kurjad tuuled, sest inimesed põdesid seal mingit jooksvat koos peavaludega ja nii läks moodi karusnahast mütside kandmine. Kui saabusid kopranahad, siis veenduti, et valusid vaigistavad need tõhusamalt kui muud nahad. Koprad muutusid niiviisi kõigi kiilaspeade ja reumaatikute rõõmuks ja aegamisi hakati peale pea ka muid kehaosi nendega kaunistama. Kobras muutus populaarseks ka naiste hulgas. Noil päevil veeti Euroopasse üle poole miljoni kopranaha aastas.

On märkimisväärne, et Inglismaalt veeti palju kopranahku Venemaale, kus nad omandasid suure tähtsuse kummagi maa kaubandussuhetes. Pärast seda, kui Vancouveri saar Vaikse ookeani rannikul läks kompanii valdusse ja kui seal ehitati sadam, arendas firma elavat ülemerekaubandust kogu Vaiksel ookeanil. Hiinasse veetud karusnahkade eest toodi sealt suuri teetagavarasid, mis Euroopas müüduna tõstsid kompanii kasumeid.

Kompanii peamine tegevus seisnes vahetuskaubanduses Kanada indiaanlastega. Karusnahkade eest tasuti küttidele kaupade, püsside, püssirohu, tekstiili ja tarberiistadega. Rahaüksuseks kujunes üks kopranahk. Nii näiteks pidi indiaanlane eestlaetava püssi eest nii palju kopranahku maksma, kui palju neid tuli üksteise otsa laduda, et see kuhi püssi pikkuse välja annaks. Kompaniile oli see kenake äri, seda enam, et inglased, tuntud kavalpead, hakkasid spetsiaalselt valmistama eriti pika toruga püsse.

Vaevalt pragunes jõgedel jää, kui indiaanlased sõitsid hulganisti Hudsoni lahele oma sadade paatidega, kõik ääretasa nahku täis. Iga punanahk sai otsekohe kaks klaasi rummi. Tipsutanu tundis end kui taevas ja äri läks juba libedasti kompanii meeltmööda. Metsik lõbutsemine kestis paar nädalat ja elati laialt, seejärel jäid valutavate peadega kütid haigeks ja kadusid kasina teenistusega oma metsakurudesse, kompanii osanikele aga langesid sülle muinasjutulised kasumid. Aeg-ajalt, et vaigistada südametunnistust, keelati paberi peal indiaanlaste täisjootmine. Kuid niisugused keelud kahjustasid äri ja vajusid kiiresti unustusehõlma. Sada kakskümmend tuhat liitrit rummi, mida veeti kohale üheainsa, näiteks 1692. aasta jooksul, tegi kohalike pärismaalaste seas rohkem laastamistööd kui

üks kaotatud sõda, kuid see tõi «lugupeetud kompaniile» sada kakskümmend tuhat kopranahka.

Hudsoni lahe kompanii oli inglastele tubliks kooliks sellel alal, kuidas luua ja laiendada ülemere-kolooniaid. See oli ala, kus nad edaspidi jõudsid nii rafineeritud kogemusteni. Hudsoni lahe ääres nad indiaanlasi enam ei tapnud, nagu nad seda tegid lõuna pool, Atlandi ookeani ääres. Selle asemel kurnasid nad pärismaalasi rahulikul teel nii palju kui suutsid, koorisid nendelt naha (õigemini nahku) ja viisid ellu hoolimatu majandusliku ekspluatatsiooni põhimõtte, mida hiljem täiustati värvilise rahvastikuga koloniaalsüsteemis. Tarvitseb vaid peatuda kasvõi eespool nimetatud näite juures: Kanadas üheainsa püssi hinnaga soetatud kopranahad maksid Inglismaal sada kakskümmend samasugust püssi.

Üksikult küttivate prantslaste konkurents ei olnud kompaniile ohtlik, küll aga tekkis tõeline ähvardus oma kaasmaalaste poolt. XVIII sajandi lõpupoole rajasid mõned ettevõtlikud šotlased, Montreali elanikud, tookord juba inglaste valitsuse all oma konkureeriva firma — «North-West Company». See oskas prantsuse kaupmeeste ja küttide kogemusi metsades ära kasutada. Kompaniis teenisid agaramad trapperid ja segaverelised, nii et pole imestada, kui uus firma tungis jõudsalt metsadesse. Selle kompanii inimesed jõudsid esimestena Vaikse ookeani äärde, ent Mackenzie sõitis kuni Põhja-Jäämereni välja piki suurt jõge, millele hiljem anti tema nimi.

«North-West Company» hakkas oma võistlejalt Hudsoni lahe ääres õige märgatavalt nii mõju kui ka nahkasid endale kiskuma. Nüüd ärkas võistleja, saatis mere tagant ka omad agendid metsasügavustesse, hakkas senisest meelsamini indiaanlastele naeratama, seda enam, et äri huvides suruti maha oma eelarvamused rassi suhtes ja kästi naida indiaanlannasid, nagu seda tehti vastasleeris.

Asi ei lõppenud sellega: põhjamaa metsades puhkenud konkurents ajendas verevalamisi. Lajatasid nurgatagused mõrvalasud, puhkes tõeline kodusõda. Inimesi hukkus nii ühel kui ka teisel poolel.

(Mõtelda ometi: millest need tapmised, kallalekippumised ja raevuhood? Kõik vaese kopra naha pärast.)

Siis lõi inglise avalik arvamus keema ja sundis valitsusringkondi vahele astuma. Mõlemal konkureerival firmal tuli ühineda. Selge, et «Hudson's Bay Company» tuli sellest

loost välja võitjana ja säilitas juhtimise. Sellest ajast peale hoidis firma mitmekümne aasta vältel sõna otseses mõttes valitsusvõimu enda käes peaaegu kogu mandril Hudsoni lahest Arktiseni.

Üle saja faktooria võrk kattis Kanada metsi. Eriti ahvatles iga julgemat agenti suur väheuuritud metsade ala läänes, mis kujutas endast nahkade aita, jahimeeste paradiisi. Sinna tühjusesse läksid kõige raudsema tahtejõuga ja kogemusrikkamad inimesed, raugematud pioneerid ning avastajad. Nad ehitasid oma kaupade jaoks tugevaid maju, tõelisi varaaitu, mida siis nimetati «fortideks». Need valvepostid, kus tavaliselt elas üksainus inimene, asusid üksteisest sageli mitmesaja kilomeetri kaugusel ja, jäetuna omapead, pidid nad vastu astuma mitmesugustele sündmustele.

«Niisugune agent (ma tsiteerin kirjeldust XIX sajandi keskpaigast) oli oma rajooni absoluutne peremees. Tema sõnal oli kõrgema seaduse kaal. Krõbedatel talveaegadel, kui indiaanlased nälgisid, määras tema tervete suguharude elu ja surma. Sellel mehel oli isikliku väärikuse tunnet, keegi ei julgenud tema vastu kätt sirutada. Teda peeti eksimatuks nagu paavsti.»

Mõnede agentide jõhkrat omavoli tunneme Curwoodi ja Londoni jutustuste põhjal.

Tsivilisatsiooni edenedes ei võinud nii suur jahimeeste reservaat ja nii kummaline riik püsima jääda. Kanada viljakad maalahmakad sobisid oivaliselt põllumajandusele. Asunikud tungisid atradega metsadesse ja preeriatesse. «Feodaalse kompanii omand», nagu seda kutsuti, muutus järjest enam piduriks edule ja pinnuks silmas.

1869. aastal, kui valitsusvõimud olid end lääneprovintsides kindlustanud, siirdusid suveräänsed õigused Kanada võimudele ja kompanii kaotas oma privileegid. Kuid kaotades näivaid väärtusi võitis ta palju tõelisi! Kõigepealt jäägitu hüvitamine puhtas rahas koos omandiõiguse tunnustamisega mitmele miljonile hektarile just seal, kus praegu asuvad kõige hinnalisemad maapõuevarad. Muidugi jäid kõik faktooriad kompanii kätte ja kuigi nahakaubanduse monopol oli ametlikult tühistatud, jäi see asjade loomulikus käigus kuni tänini kompanii kätte.

Just pärast poliitiliste õiguste kaotamist hakkas kompanii arenema nagu mitte kunagi varem, selliseks majanduslikuks jõuks, millist XVII sajandi esimesed aktsionä-

rid uneski polnud näinud. Suurimais Kanada linnades on [illegible] päratu suured kaubamajad, jõgedel liigub palju tema aurikuid, kahel ookeanil aga sõidab laevastik tema vimpli all. Mis seal imestada, et kompanii direktorid teevad muinasjutulist äri ja et üks nende seast, tänulik lord Strathcone, võis oma isiklikul arvel Inglise kuningakrooni heaks terve ratsaväepolgu buuride vastu välja panna?

Nõnda siis hõlmab kompanii ülivõimas mõju kuni tänapäevani kõiki Kanada metsaalasid igal pool seal, kus lõpeb tsivilisatsioon ja algab laante ning tundrate sügavik. Ikka veel seisab «lugupeetud kompanii» metsade eest valvel ja ikka veel, nagu vanasti, levitab ta erakordsete sündmuste võlu, sütitades briti noorsoo kujutelmi.

Frankland, «Hudson's Bay Company» agent Obijuanis, näitab mulle uhkustundega Kanada seinakaardile märgitud kompanii faktooriaid. Neid leidub kõikjal: Labradori idaneemest alates kuni Mackenzie jõesuudmeni. Seal, Macphersoni fordis valitseb Franklandi sõber ning ametivend. Tema varaaida esiküljel ilutseb täpselt samasugune kiri nagu siin Obijuanis — arhailiste tähtedega:

HUDSON'S BAY COMPANY

incorporated 2nd May 1670

Ühed ning samad tähed ja sõnad ilutsevad muutmatult üle kahesaja viiekümne aasta igal pool, nii Obijuanis, Montrealis kui ka Londonis kõikidel kompanii ümbrikkudel ja kirjapaberitel, tema postipakkidel, kartongidel, toosidel ja tekkidel. See on vana traditsiooni ja muistsete suurte privileegide embleem. Frankland armastab kompaniid nagu poeg ema.

Elades vanasti kuude kaupa sügavas üksinduses, tegid agendid sageli meeletusi, sest inimtühjus ajas nad hulluks. Praegu annab kompanii neile raadio. Ta annab neile ka ajakirja «Beaver» («Kobras»), võib-olla kõige suurema õhinaga loetava ning kõige heategevama ajakirja inglise keeles. See tubli ajakiri on suurepäraselt kujundatud, sisaldab rohkesti fotosid ja seda toimetavad kompanii ametnikud! Ta peegeldab valvepostide elu, tuues informatsiooni kõige kaugemaist laanesoppidest. Üksindusehullust ei ole enam. Selle on tõhusalt võitnud «Beaver» ja raadio.

27. KRII-INDIAANLASED

Obijuanis elab umbes kuuskümmend perekonda krii-indiaanlasi. See on killuke võimsast suguharust, kes asub hajali avaratel maa-aladel Hudsoni lahest lääne- ja lõunapoolsetes metsades. Need inimesed on sihvakad ja toreda kehaehitusega, seejuures aga vaiksed, rahulikud ning ausad.

Senikaua kui valgenahalised ei pistnud krii küttidele tulirelvi pihku, ei mõelnud need irokeeside või siuude kombel sõjalistele röövretkedele. Saanud aga püssid kätte, väljusid nad metsadest lõunasse, preeriaisse, et hankida piisoniliha. Tollal võtsid nad ette hulljulgeid retki, mis ulatusid kuni Kaljumägedeni, ja võitlesid teiste suguharudega, eriti siuude ja mustjalgadega. Parema relva abil saavutasid kriid võite, kuid nad ei mõelnud vallutustele. Põhjas oli neil ju metsi küllalt. Vastupidi, kui siuude hõimud assiiniboinid pöördusid kriide poole abipalvega, loovutasid metsade indiaanlased osa püügikohti suuremeelselt teistele alatiseks asupaigaks ja sellest ajast peale kuni tänaseni ühendab mõlemat hõimu tumestamatu sõprus.

Ka valgetega, prantslaste ning inglastega, ei ole krii-indiaanlased kunagi sõdinud. Punanahksed kütid hankisid tulnukaile nahku, osutudes Hudsoni lahe kompanii peamiseks toeks. Jahindus on neile alati olnud ja on praegugi eksistentsi aluseks. Mulle meeldivad need krii inimesed. Nende maailm on ka minu maailm. Nende elemendiks on mets.

Obijuanis on valged neile asutanud kooli. Prantslasest naisõpetaja jagab lastele teadmisi valgete elust ja tegevusest ja kiidab nende linnade ilu. Ometigi ei taha krii lapsed pärast kooli lõpetamist valgete maailma lähemalt tundma õppida. Kuuldavasti ei ole neist veel ükski Quebeci linna välja rännanud. Metsa läheb kõik see õpetus, noorsugu põgeneb põhja. Sinna kutsub noori loodus ja vere hääl — huntide, põtrade, karude ja kobraste jälile.

Obijuanis on valged püstitanud ka väiksema kiriku. See on korralik, meeldiv ning valge. Krii-indiaanlased võtsid ristiusu kergesti vastu, kuna nii ainujumala usk kui ka ligimesearmastus ei olnud neile võõrad. Juba varemalt olid nad kummardanud suurt vaimu Manitud ja armastasid nii inimesi kui ka loomi.

Kaks või kolm korda aastas sõidab Obijuani krii keelt valdav misjonär, peab siin jumalateenistusi ning jutlustab. Pisut kehvana tundub indiaanlastele uus usk, mis väidab edevalt, et ainult inimesel olevat hing. Kuidas nii? Kas karudel, kobrastel ja puudel ei olegi siis hinge? Sünnivad, elavad, tunnevad, aga hinge neil ei ole? Kahtlustest hoolimata võtavad indiaanlased jumalateenistusest osa, sest nad armastavad misjonäri, kes neile sageli jutustab huvitavaid lookesi ja toob kaasa pisikingitusi täiskasvanuile ning maiustusi lastele.

Mitte keegi teine ei tunne põlismetsa ja selle kõnet paremini kui krii-indiaanlane. Ükski valge inimene ei ole ses suhtes temaga võrdne olnud, võib-olla ainsa erandina ehk prantsuse trapper Jean Martin. Kuid Jean Martin elas ligi kakssada aastat tagasi ja on muutunud juba legendiks. Selle eest aga ei ole legend krii-indiaanlase tänapäeva kunst: ta ennustab ilma taimestiku välimuse järgi, tunneb lindude hääli, määrab kindlaks murdunud kõrrekese mineviku ja paljastab jälje saladused. Tark kobras on temale vennaks, kes on võtnud ainult looma kuju; tugev karu on tema onupoeg, kannatlikud puud aga sõbrad. Indiaanlane ei tunne end nendest paremana. Nendega võrdselt on ta laante elanik ja seetõttu on temagi nagu laas valvas, aus, suuremeelne ja täis väärikust.

Krii-indiaanlase osavuse on valgenahalised ära kasutanud. Ta teenib neid teejuhina padrikuis, kui otsitakse maapõues peituvaid mineraale. Kuigi paljud valged trapperid seavad põhja metsades välja püügiraudu, pärineb suurem osa Kanada karusnahkadest veel tänapäevalgi indiaanlaste saagist. Sellepärast on indiaanlane tarvilik. Sellepärast ümbritsetaksegi teda heatahtliku hoolega, temale ehitatakse koolikesi, saadetakse misjonäre ja püstitatakse korralikke elamuid mõnes Obijuanis. Elamuis leidub õmblus- ja pesumasinaid. Kuid samas elamute kõrval lööb indiaanlane lahti oma riidest telgid. Päeval viibib ta valgete kombel majakeses, öösi aga magab isade kombel telgis maa peal.

Sügise algul jätavad kõik indiaanlased oma naiste ja lastega Obijuani tühjaks ja hajuvad põhja metsadesse kuni Mistassini järveni ja St. Jacobi laheni. Siis saabub suur karusloomade püügi aeg. Kütid sõidavad kümneid miile mootorpaatidel, tagasi aga tulevad hilistalvel kelku-

dega, mille ette rakendatakse haskid. Iga perekond hangib keskmiselt 500 kuni 600 dollari eest nahku, mis ta müüb Obijuanis Franklandile, «Hudson's Bay Company» agendile. Vastu saavad nad selle eest kaupu, nagu bensiini, jahu, rõivaid, loomapüüniseid. Kaupu ei ole liiga palju, nii et nendel tublidel inimestel sellest pea hakkaks pööritama, vaid just parajasti niipalju, et neid hoida pidevas sõltuvuses endast. Kompanii teenib selle pealt hästi.

Peale karusnahkade küttimise pole krii-indiaanlastel muud tulu, nii et nad elatuvad eranditult küttimisest ja kalapüügist. Jahindus annab neile ka igapäevase peatoiduse: kogu aasta läbi tohivad nad piiramatult põtru küttida. Obijuan tarvitab ligi sada viiskümmend põtra, kuid selle eest ei ole tal ka jalatäit põllumaad.

1776. aastal õnnistasid eurooplased põhjamaa metsi peale alkoholismi teise koleda nuhtlusega — rõugetega. Selle ainsa aasta vältel hävitas see hirmus epideemia pooled krii-indiaanlastest.

Kolmanda haiguse tõid neile siia valged enne Esimest maailmasõda. 1911. aastal lõpetati suur tsivilisatsioonitöö, Põhjaraudtee ehitamine Quebecist (üle Oskelanoe jaama) Winnipegi, läände, kuid ühtlasi juurutasid valged raudteetöölised metsadesse suguhaigusi. Hõim hakkas taas kärbuma ja hävima. Hädast saadi jagu alles aastaid hiljem. Punanahaline tuli sellest välja vigastatult ja alandatult.

Ja tänapäeval? On lisandunud neljas tõbi — tiisikus. Traagiline on valgete tsivilisatsioon Ameerikas. Selle puudutus, mis toob punanahalistele õnnetust, oleks nagu liblika tiibade riivamine robustsete sõrmedega: need kisuvad maha värvi ja laastavad. Laastavad isegi siis, kui valge osutab sõprust ja soovib — mida ta mitte alati ei ole soovinud — hoida pärismaalasi elus.

Näib nagu ümbritseks valgenahaline krii-indiaanlasi heasoovlikkusega. Ta kuulutab valjult, et soovivat neile head. Ta annab neile oma relvad võitluseks olemasolu eest. Ta kinnitab mootori nende paadi külge, katab nende ihu villase riidega, toidab oma toiduainetega, jahu, suhkru ja leivaga. Nende tsivilisatsiooni hüvede tagajärjeks on kopsuhaigus. Indiaanlane on metsade inimene, kes on alati käinud põdranahksetes riietes, mis kaitsevad teda vihmade eest paremini kui vill. Metsade inimene on

alati söönud metsatoitu: metsloomа liha. Põldude toit — leib ja jahu — on talle ikka võõras olnud.

Praegu on Obijuan tõmmatud maailmamajanduse süsteemi. Teiste sõnadega, valge inimene vajab kopranahku. Ta saadab krii-indiaanlased metsadesse neid hankima ja tasub luksuskaupadega: mootorite, bensiini ja villaga. Villased rõivad tasandavad indiaanlaste hulgas teed kopsuhaigusele. Tsivilisatsioon teab seda, kuid Manchesteris ei produtseerita ju ometi põdranahkseid rõivaid! Nii et Obijuani indiaanlased peavad end katma villaga ja köhima verd.

Üks tähtsamaid krii-indiaanlasi, kes elavad Obijuanis, on John Iserhoff. See on kuuekümneaastane kaunikujulise näo ja tarkade silmadega vanamees. John töötab Franklandi parema käena. Naeratab leebelt ja vaatab ainiti silma. Ta tunneb metsa saladusi. Nagu väidetakse, tundvat ta kõiki põtrade redupaiku. Franklandi nõuandel kauplen selle mehe endale juhiks. Ta viib mu Perchaud' ehk Perchambe'i järvele, kus asuvat jahimeeste paradiis. Järv on siit kaugel, oma nelikümmend miili Obijuanist.

Ma otsin Perchaud' ehk Perchambe'i järve kaardilt, kuid seal teda ei ole. Sellenimelist järve pole tõenäoliselt üldse olemas, see on John Iserhoffi fantaasia. Ta on selle välja mõelnud selleks, et minult rohkem mootoribensiini välja pressida. Bensiin on kallis, aga kärbseid pähe ajama on ta õppinud valgetelt.

See on vana Johni ainuke kavalus. Siitpeale räägib John tõtt. Ta sõidutab mind Chapmani järvele ja näitab toredaid loomi. Palju pikki öid magab ta telgis minu enda kõrval. Koos sõuame loomadele lähedale. Metsas on John tubli seltsimees. Ta hakkab sulama, kui veendub, et mina ei ole niisugune valge inimene nagu teised, et olen valmis isegi uskuma, et ka puudel on hing. Kuid enne, kui indiaanlane sulab täielikult, tuleb mul temast lahkuda ja omade juurde tagasi minna.

Enne lahkumist paneb John ette, et ma talvel sõidaksin temaga laande karusloomi küttima. Minu ees avaneb äkki suure seikluse väljavaade, lähenemine metsapoeesia tuumale, kus valitseb Jack Londoni «valge vaikus». Kuid ma loobun, sest kodus ootavad mind kohustused . . .

«Tõsi!» naeratab siis John kaastundlikult. «Meie kuulume metsale ning puudele, aga teie, valged — kivist linnadele.»

John Iserhoff, krii suguharu indiaanlane, raidkuju näoga mees hakkab korraga läkastama, sattudes ebameeldivasse köhahoogu. Temastki pole möödunud valgete inimeste kivistest linnadest toodud hukutav andam.

28. VAESE POKAHONTASE ARMASTUS

Hudsoni lahe kompanii faktooriates ristuvad kõikide metsainimeste rajad, siitkaudu käivad ka seiklused.

Meie kolmandal Obijuanis viibimise päeval püüab keegi varahommikul kolistades Franklandi majja pääseda ja äratab meid üles. Need on neli tulnukat Ühendriikidest: mingisuguse ülikooli professor ja kolm noort tudengit. Nad on paadimatkal, on sõitnud kaks nädalat läbi metsade. Päikesepaistest pronkspruunid, õhu üliküllusest hoogu sattunud, on nad laantest joobunud nii, nagu meie kolm päeva tagasi. Nad naeravad ja tembutavad nagu vallatud poisid. Kogu maja nakatub stiihilisest lõbususest.

Triumfaalselt toovad nad toidutagavarad sisse, hüüavad hurraa, professor praeb pannkooke — hurraa, Frankland keedab kohvi, hip-hip hurraa! Mina avan lihakonservid. Hommikusöögi saame uhke, rasva- ning kärarohke, täis südamlikke hüüdeid. Jalad asetatakse lauale ja raamaturiiulile, kuid meie ei pane seda neile liiga pahaks: nad teevad seda poisiliku sarmi ning huumoriga, nöögates seejuures iseennast.

Üks nendest avastab minu kahenädalase, Montrealist toodud ajalehe.

«Värske leht!» müristab professor ja kargab sellele nagu hunt lambale kallale. Palavlikult otsib ta sealt pesapallivõistluste tulemusi.

Pärast esimese nälja kustutamist hakkab vennaskond taltuma. Räägitakse oma matkaelamustest. Ma kuulen, et üht nendest kutsutakse Rolfe'iks. Rolfe? See nimi pole mulle võõras.

Ameeriklased märkavad mu elevust ja kinnitavad lõbusa käraga:

«Jah, ta on tõeline Rolfe!»

Nüüd hakkab mulle meelde tulema, hiljuti olin lugenud selle kolm ja pool sajandit tagasi elanud indiaani kuningatari lugu, kelle elu oli vahest üks romantilisemaid lugusid, mida inimsaatus on kunagi kudunud.

Tüdruku nimi oli Pokahontas. Enne kui inglased tema suguharu juurteni välja rookisid, läks ta ühele neist, Rolfe'ile mehele. Tema järglased elavat kuuldavasti tänini, uhkena sellele päritolule.

«Rolfe! Aga kahjuks mitte nende «ehtsate» tõust!» hüüatab üks üliõpilane naerdes nagu teisedki.

Kuid professor ja teised kaaslased ei nõustu selle reservatsiooniga ja kinnitavad lõbusalt, et «tema ongi üks noid ehtsaid». Mind võetakse tunnistajaks. Ma uudistan teda. Rolfe, see sihvakalt atleetlik, pronksivärvi juuste ja tumedate silmadega noormees on näolt tõepoolest ameeriklaste kohta ebatüüpiliselt tõmmu.

«Näed sa?» õrritab teda professor. «Kohe on tunda, et sinus voolab indiaani veri!»

«Minu vanaema,» vannutab Rolfe kõigi pühade nimel, «minu vanaema oli kreeklanna! . . .»

Ja sellal, kui hoogusattunud külalised üksteist tönkavad ja isekeskis naljatlevad, küsin mina Franklandilt, kas tema raamatute hulgas ei leidu Pokahontase lugu. Muidugi on . . .

Briti impeeriumi poleks olnud, kui inglastel sajandite eest poleks leidunud ohjeldamatuid seiklejaid, kelle seas ausate ning väärtuslike inimeste kõrval esines palju nurjatuid, allakäinuid ja piraate musta lipu alt. Parimaks tõendiks selle kohta on Virginia koloonia esimesed aastad ja tekib mulje, et tänapäeval Ühendriikides nii levinud gangsterlus ei olnud võõras juba esimestele anglosaksidele, kes kolme ja poole sajandi eest saabusid Ameerika mandrile.

Näiteks John Smith XVI ja XVII sajandi vahetusel. Kurat, aga mitte inimene — selline temperament. Paistab, nagu oleks ta põhjaläinud tüüp. Kuigi jõukas kodus oli hea elu, põgenes ta kolmeteistkümneaastase marakratina merele. Neli aastat võitles ta Hollandis hispaanlastega. Hiljem taples Prantsusmaa vastu. Oli kahevõitlusi ilusate naiste pärast. Kõikjal soetas ta andunud sõpru ja kirglikke vihavaenlasi. Mees oli nähtavasti pagana kena ja naised lendasid ta külge nagu kärbsed liimipaberile. Marseille'st põgenes ta merele, kuid tormi ajal viskasid madrused ta kui lahkusulise — seega tormi põhjustaja — üle parda.

Mees pääses ime läbi. Võitles hiljem türklaste vastu, sattus nende kätte ja vangina müüdult kingiti sultani kaunile liignaisele Tragabisandale. Armastus süttis. Konstantinoopolis veetis John jumalikke aegu: sõi ja jõi, armastas ja võttis kaaluski juurde. Timur, armukese vend, rikkus idülli ära. See võttis kõutsi kinni ja tahtis teda vaikseks teha. John pääses lahti, tappis Timuri ja põgenes tolle hobusel põhja, kasakate juurde. Seal teda toideti ja avantürist pöördus seejärel läbi Poola, Saksamaa ja Hollandi Inglismaale, et varsti pärast seda sooritada igikuulsat vägitegu: temast sai kolonisatsiooni suur pioneer, «Virginia isa», inglise rahva kangelane.

Inglise valitsuse ülesandel purjetas John Smith 1607. aastal 105 väljarändaja eesotsas üle Atlandi ja rajas praeguse James Riveri juures Virginia osariigis esimese inglise asula Ameerika pinnal, Jamestowni. Smith osutus hiilgavaks juhiks ja organisaatoriks. Samas aga tuli kohe ilmsiks, et tema inimesed olid kõige halvem materjal, ilmsed priileivasööjad, õnnekütid, priileiba õgivad aadlipojad ja põhjakihilised. Töötada nad ei tahtnud. Juba mõne nädala pärast hiilis kolooniasse nälg.

Smith käis luureretkedel sisemaal, kõigepealt aga sooritas visiidi jõe ülemjooksul asuvale kuningas Pohattanile. Lõunaindiaanlaste algonkinite juht võttis ta vastu vaenuliku tagasihoidlikkusega, kuid lõpuks, Smithi kütkestavast isiksusest mõjutatuna, tunnustas valgete tulnukate saabumist tema jõe äärde ja abistas neid toiduainete näol.

Selle visiidi ajal märkas Smithi laitmatut kuju ka üks noor silmapaar, hõõguv ning must, nii et kaheteistkümneaastase neiukese südamesse pidi langema hurmav seeme. Sellest aga ei teadnud esialgu ei Smith ega ükski teine.

Valgete koloonias läks asi aina halvemini. Inimesed elasid jõudeelu, unistades kergest rikastumisest ja kulla avastamisest. Varandusi aga ei olnud, nii et kibestunult ning pettunult hakati käärima ja isekeskis purelema. Üha sagedamini tekkis vahejuhtumeid indiaanlastega. Peagi hakkas Pohattan kahetsema oma headust kõlvatute ning tänamatute sissetungijate vastu.

Ühe jahiretke ajal, Smithi keeldude kiuste, norisid tema seltsimehed indiaanlastega tüli ja ajasid sellega nende kannatusekarika üle ääre. Pärismaalased hävitasid jõugu, Smith aga toodi elusalt ning seotult Pohattani jalge

Nii kaalukse krii lapsi. Kas pole mugav?

... Kangesti lõbus, südi, vallatu ja elav hõim ... (lk. 139)

Emad usaldavad minu käte koguni imikuid . . . (lk. 141)

Krii-indiaanlased lähevad varsti ürgmetsa suurele talvejahile (lk. 140)

Talvisel ajal on haski inimesele liitlaseks, kellel on öelda otsustavat sõna võitluses karmi loodusega

Mitte alati ei paista päike väikese krii elus

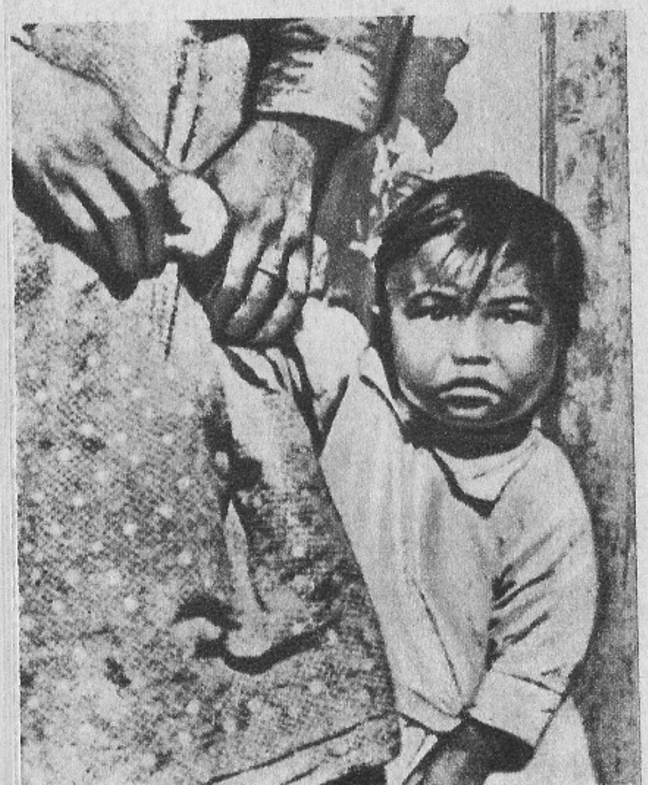

Nagu kõikjal maailmas: ema käsi on parim kaitse

ette. Sõjanõukogu tegi otsuse vangil pea maha raiuda. Aga kui asuti otsuse täidesaatmise tseremoonia juurde, juhtus lausa ennekuulmatu asi.

Kuninga kaaskonnast kargas kui välk välja tütarlaps, tormas surmamõistetu juurde ja varjas teda oma kehaga, protesteerides viibetega ning sõnadega kohtuotsuse vastu. Plikakene teatas resoluutselt, et tahab vangi endale meheks ja kommete alusel nõudis tema viibimatut vabastamist. Tummas tardumuses jõllitas kuningas Pohattan oma kaheteistkümneaastasele tütrele Pokahontasele otsa. Kaua kiristas sõjanõukogu hambaid, kuid raske oli tragile tüdrukule vastu astuda: komme oli tema kasuks. Raiuti siis Smithi köidikud katki, mis meest ennast vahest kõigist enam hämmastas. Omal nahal võis ta kogeda, et ka uuel maal ei ole kunagine edu seelikukandjate juures teda maha jätnud.

Nõndaks oli tema olukord muutunud ja kuningatütre kihlatuna veetis Smith mitu nädalat Pohattani õukonnas, ümbritsetud indiaanlaste poolehoiuga. Väsimatule südameõgijale hakkas tema osa meeldima ja ta armus tütarlapsesse siiralt. Leidis ta ju Pokahontases ebahariliku olevuse. Hoolimata noorusest oli tüdruk arukas, suuremeelne ja tugeva iseloomuga, seejuures haruldaselt kaunis.

Kui Smith mõni nädal hiljem Jamestowni tagasi pöördus, tõusid tal juuksed harjastena püsti, nähes vahepeal sündinut. Haigused, toidupuudus, saamatus ja mõrvad — paljude, mitte ainult inglise pioneeride tunnuslikud pahed — olid asukate arvu 105-lt kärpinud 38-le ülejäänud metsikule, kurjale ning loomastunud luukerele. Vaevu suutis Smith korra jalule seada.

Varsti pärast seda purjetas Inglismaalt kohale uus partii väljarändajaid. Kahjuks saabus taas seda põhjakihti, keda elu oli üle parda heitnud. Nendega oli Smithil veel suuremaid raskusi. Kui ta kohal oli, siis valitses ta seda jõuku veel kuidagi, tuli tal aga kaugemaid paiku külastada, siis lõid roimarlikud instinktid ja laiskus asukatehulgas jalamaid välja. Kuulsusetult arenes Virginia koloniseerimise algus.

Indiaanlastega puhkes ühtepuhku tülisid. Süüdi olid peamiselt valged. Ammugi oleksid punanahksed sõjamehed vaenuliku rahutusekolde hävitanud, kui poleks olnud Pokahontast. Otse kaitseinglina valvas ta valgete

asulat, nagu emahunt võitles ta nende elu pärast, leevendades suguvendade kibestumist, ajas korduvalt tühja rünnakud Jamestownile. Ta armastas ja olles truu oma armastusele, reetis omaenda rahva huvid. See oli noorukese neiu traagiline sangarlus: kahesaja ülekäte läinud inglase elu kaitses väikese indiaanitari armastus.

Ilmus uus laev Inglismaalt, tuues viimaks pisut rahulikumat rahvast, kes oli harjunud ausa tööga. Ometi tabas kolooniat just siis ränk löök. John Smith sai püssirohuplahvatuse tõttu vigastada, ja et oma ohustatud elu päästa, tuli tal kiires korras Inglismaale sõita. Lahkudes tõotas ta masendatud tüdrukule, et tuleb pärast tervenemist otsekohe tagasi.

Alles nüüd veendusid kõik, kui tarvilik oli olnud Smithi käsi. Pärast tema ärasõitu läks koloonias põrgu lahti. Tuli tagasi nälg, korralagedus hakkas maad võtma, algas riisumine, ükski ei töötanud ja asi läks isegi inimeste söömiseni. Vahekorrad indiaanlastega läksid pinevile, kestis sõja ja rahu vaheline olukord. Olles kaotanud heatahtlikkuse omade poolt, minetas Pokahontas ka mõju nende üle ja oli peaaegu juba mõistetud väljaajamisele. Valgetele ei julgenud ta samuti läheneda, sest need olid kui metselajad.

Inglaste seas oli keegi Argall, Inglismaa lipu all sõitva kaaperlaeva kapten, südametunnistuseta inimene, orjakaupmees, piraat ning bandiit. Kui see Argall juhuslikult teada sai, et Pokahontas viibib valgete asukate läheduses, tegi ta nurjatu otsuse. Ta tungis oma jõuguga kuningatari kallale, võttis ta vangi ja tõi triumfeerides Jamestowni, tüdruku isalt aga nõudis kõrget lunatasu. On raske kujutleda, mis toimus sel ajal neiu hinges. Teda alandasid ja pidasid vangis inimesed, keda ta veel hiljuti oli hoidnud kindla hukatuse eest. Hirmus tänu suuremeelsuse eest.

Kui bandiitlikust käitumisest nördinud Pohattan reageeris Argalli nõudele põlastava vaikimisega, otsustasid Jamestowni elanikud kätte maksta ja kaalusid, kas mitte tüdrukut Jamaika saare istandusse orjaks müüa. Nii kaugele asi siiski ei läinud. Keegi noormees nimega John Rolfe, kenasse tütarlapsesse kõrvuni armunud, palus tema kätt ja sai selle. Õnnetu Pokahontas ei leidnud muud pääseteed. Muide, heatahtlikelt inimestelt oli ta teada saanud, et John Smith, tema ebakindel armastaja, oli ta

unustanud ja ei kavatsenud üldse Jamestowni tagasi sõita. Elu oli selleski suhtes Pokahontasele haiget teinud.

Hoolitseva mehe kõrval paistis neiule õnnekiireke. Ristituna ja harituna omandas ta kergesti valgete inimeste kombed ja võis peagi Rolfe'iga Inglismaale sõita. Siin ootasid teda auavaldused: olles esitletud ja vastu võetud kuningakojas, muutus ta Londoni seltskonna lemmikuks. Londonis tõi ta ilmale poja Thomas Rolfe'i.

Ka siin, kuningakojas tuli Pokahontasel üle elada valus hetk. Täiesti juhuslikult sai ta silm silma vastu kokku oma truudusetu armastatu John Smithiga. Valuliselt pöördus Pokahontas kõrvale ja tahtis vaikides lahkuda. Vana naistekütt, kes igas olukorras leidis pääsu, oskas nüüdki välja sipelda. Ta veenis, et suudab nüüd olla niisama hästi isalik sõber nagu omal ajal armuke.

Pokahontase kodumaal Pohattani jõe ääres kohisesid sügavad metsad ja nende kohal paistis selge sinine taevas. Thames'i ääres ei olnud metsi, siin valitses tihe udu. Siinsed udud hiilisid kopsudesse, süda kiskus kodumaa metsadesse. Sellest hoolimata, et Inglismaal ümbritseti Pokahontast armastuse, lugupidamise ja mugavustega, ei elanud ta kaua. Surm tuli kahekümne esimesel eluaastal. Igatsus ja tiisikus viisid ta hauda.

Pokahontase veri ei surnud siiski välja. Tema poeg Thomas Rolfe sai esivanemaks mitmele tänini Ameerikas elavale perekonnale. Õilsa indiaanitari järglased on uhked, et neil on niisugune esiema, aga kui palju traagikat ja ülekohut valgete poolt on seotud selle looga!

29. INDIAANI LAPSED, NENDE KOERAD JA MINU KOER

Obijuanis elab omapärane hõim, kangesti lõbus, südi, vallatu ja elav. Need on krii-indiaanlaste lapsed. Nad on punnpõsksed kui rasvakäkid, liikuvad kui kärbsed ja peaaegu kõik väga kenakesed. Tiisikus ei ole neid veel riivanud, see vanemate haigus. Tervis lõkendab nende priskетel põskedel ja mustades naervates silmades.

Neil on omaette maailm. See sulgub küla piiridesse, kiriku ja «Hudson's Bay Company» lao vahele, lao ja järvesadama vahele. Siin nad vallatlevad, ajavad üksteist

taga, mängivad peitust, leiavad elamusi õhus tiirutavast kalakullist või tapetud metsloomast. Siinsamas heietavad nad ka oma lapselikke unistusi, tunnevad hurma ja on õnnelikud.

Kõik indiaani laste muinasjutud hargnevad metsas. Sügavas, salapärases metsas, mida nad ei tarvitse kaugelt otsida. Selles metsas sünnib laste kujutluse järgi imesid ja võlumisi, seal kõnnivad nõiad ja ebaharilikud loomad. Krii-indiaanlaste lapsed on sündinud õnneseentena: neid ümbritseb täiskasvanute üldine armastus, nad tohivad hommikust õhtuni hullata ja lisaks kõigele näevad nad kogu päev metsa, kus arenevad nende muinaslood ja täituvad unistused.

Viimastel päevadel on lapsi vallanud elevus. Varsti minnakse koos vanematega ürgmetsa suurele talvejahile. Kogu küla on juba tegemas ettevalmistusi: kohendatakse paate ja saane, määritakse püüniseid ja seatakse valmis tagavarad. Noored südamed põksuvad kiiremini. Jõnglased on rahutud ja teevad omal kombel samuti ettevalmistusi, õppides kivi viskama. Märklauaks on neil jäälinnud või nende puududes — koerad.

Kuhu iganes ilmub mõni indiaanilaps, seal sörgib tingimata otsekui vari ta kannul mitmest penist koosnev kari. Need on õuekoerad, enam-vähem kahtlase päritoluga segaverelised. Õigeid haskisid on nende hulgas vähe. Neil näljarottidel on praegu suvise töötaolu, suure viletsuse ja nälja sesoon. Suvel ju indiaanlane ei toida koera. Seda teeb ta vaid talvel, kui loomadel on pidada raske amet, vedada saani. Siis saavad nad inimestelt kõhutäied, suvel aga on «koeraelu», sest siis tuleb sageli appi võtta — oh seda koera kibedat põlve! — metsa magusad marjad.

Kõige kiuste on ta südamlik ning truu olevus. Ei jäta ta indiaanlast maha. Esijoones lastele osutab ta piiramatut kiindumust ja on surmani truu. Koerad võtavad osa kõikidest laste mängudest, taluvad kannatlikult kõiki piinu ja tunnevad nähtavasti ühtesid ning samu igatsusi. Ka nemad unistavad retkedest metsa, kus leidub külluses igasuguseid seiklusi ja liha. Sümpaatsed neljajalgsed võrukaelad.

Nelja-aastane punnis vatsaga krii pillub koera kividega. Kogu oma lapseliku kire paneb ta sellesse tegevusse, mida sooritab otsekui tähtsat rituaali. Koer taipab silmapilgu tõsidust: ta võtab lendavad kivid vastu kui saatuse kor-

ralduse. Teadagi, kogenud kelm ei oota nende tabamust, vaid väldib osavalt ning kergelt nagu tantsuprofessor ka kõige täpsemaid viskeid. Sindrinahk veel tervitab seejuures iga kivi rõõmsa, justkui tunnustava niuksatusega. Hetk hiljem saab mõlemale poolele naljast küll. Koer lakub sõbra nägu, lapsepõnn süleleb kuumalt ta kaela. Siis vaatavad mõlemad metsa poole.

Meie ilmumine Obijuani kujuneb suursündmuseks ka lastele. Nende poolehoiu võidan esimese lahinguga ja seda nimelt kahel põhjusel: tänu fotoaparaadile ja haskile. Indiaanilapsed tunnevad fotoaparaati, neid on nad juba näinud ja õpetajanna on sellest jutustanud. Aga minul on kahe objektiiviga «Rolleiflex». Selle mattklaasil võib näha kogu kaunist värvikat maailma. Mustad silmakesed vahivad sinna sisse ja otse sädelevad ootamatust rõõmust. Näe, koer jookseb üle tee, seal seisab telk, siin lööb isa naela kanuusse. Nõidus! Noorsugu valdab tohutu vaimustus, kogu lapskond rändab seda maagiat uudistama, aga sina, tulnukas, istu kannatlikult maas ja hoia aparaati. Peakesed kuhjuvad kokku, marakratid ronivad sülle, õlule ja vahivad kaenla alt.

Haski, mu sõber, on õilis hiiglane. See on avar hing, aval süda ja kuumav pea. Ei ole tal krossi eestki harilikku koera kohusetunnet, kuid selle eest paistab ta silma ülevoolavate tunnete ja rännuigatsusega. Suur hulkur. Selle pärast Stanisław teda eriti ei hindagi ja just selle pärast oleme haskiga teineteisesse kiindunud. Meid seob midagi rohkemat kui normaalne sõprus inimese ja koera vahel, sest kindlasti peitub seal mingi sarnaste harrastuste ühtsus. Haski matkab meiega koos ja tal on meiega võrdsed õigused meie koldele, meie toidule ja telgile.

Ja nüüd siin Obijuanis on minu haskil suur menu. Indiaanilapsed imetlevad ja sulavad tema ees. Osa peni populaarsusest langeb minulegi — ta tasandab mulle teed. Mulle saab osaks üldine sõprus ja aupaiste. Emad usaldavad meie kätte koguni imikuid.

Obijuani nälginud krantside keskel näeb mu haski välja kui võimas ning uhke kuningas. Ta püüab mitte väljagi teha nende hammastekirinast, aga kui mõni tema teele ette tuleb, siis pöörab ta ründaja oma laia rinnaga lihtsalt kummuli ega pure üldse.

Indiaanilaste keskel meenub mulle üks episood minu Baska* elust. Mõned head aastad tagasi — mu tütrekene elas siis veel ja oli kuue aastane — pärast tagasitulekut oma esimeselt Brasiilia-matkalt jutustasin lapsele indiaanlaste elust. Eriti huvitasid teda lapsed. Jutu käigus selgub Basia äkki, et indiaanlaste lapsed sõidavad koerte seljas nagu hobustel ratsa. Püüdsin tema lapsepeakesest selle ebaõige arvamuse peletada, kuid Basia, kes tavaliselt ei olnud ei jonnakas ega ka varatark, jäi sedapuhku endale kindlaks ja kinnitas kangekaelselt, tema teadvat kindlasti, et indiaanlaste lapsed ratsutavad koerte seljas.

See mälestus turgatab mulle pähe mõtte. Ma haaran esimese kättesattuva poisikese ja panen ta haski selga istuma. Jahmunud koer hüppab üles, kuid hetke pärast taipab, et see on nali ja nõustub ratsu osaga. Tragi jõnglane sõidab triumfikisa saatel ringi, ise uhke kui paabulind. Poistepere kadestab seda edu ja nad proovivad omakorda. Minu haski õpib kannatlikkust, talub mehiselt piina ja sõidutab ratsanikke kuulekalt. Mõne tunni pärast on uus ajaviide otsekui katk üle kogu küla levinud, muutudes päris maaniaks. Kõik poisiklutid istuvad oma koerte seljas. Sellest uus erutus, palju kisa, palju rõõmu.

Kõige enam aga rõõmustan mina: tõeluse kiuste oli minu Basial ometi õigus: pisiindiaanlased ratsutavad koertel.

Õhin ratsasõidust koertel kestab terve päeva. Siis tekib kiire taltumus ja koerasõit ununeb.

Sellest ajast peale armastan ma oma haskit veel enam. Tuleks ta päriseks omandada. Kuid looma peremees, kalur Oskelanoe jõelt on tabamatu. Sõitis kuhugi metsadesse ja on teadmata, kunas ta tagasi tuleb, aga temaga kokku leppimata ei tohi ma koera kaasa võtta. Sellest võiks tulla ebameeldivusi, nagu Frankland mulle heatahtlikult selgetab. Nii et kahjuks võtab ta koera enesele ja meie ärasõidul jahile hoiab ta järve kaldal seistes looma kogu jõuga turjast kinni.

See ärasõit on pidulik. Kaldale on kogunenud salk indiaanlasi, kari lapsi ja koeri. Äkitselt, kui paat kaldalt eemaldub, rabeleb minu haski, võimas elukas, Franklandi käest lahti, kargab kanuusse ja surub ennast minu jalge vastu. Segadus. Võimatu on teda välja ajada. Kurdina kõigi palvete ja ähvarduste peale litsub ta end paadi põhja.

«Mina teda ei puuduta!» hüüan ebameeldivast vahejuhtumist ärritunult. Ma karjun kõvasti. Kõvemini kui vaja. Olen raevus erutusest ja kahjutundest.

Kuid koer peab jääma Obijuani. Stanisław haarab tal karmilt turjast ja seljakarvadest ning paiskab ta paadist vette. Vaeseke anub mind viimse, ahastava pilguga. Ta ei suuda taibata, miks purustatakse meie sõprus.

Mootor hakkab urisema, paadid nihkuvad paigast. John Iserhoff, minu indiaanlasest juht, võtab tüüri. Me eemaldume kiiresti. Haski ujub kaldale ja hakkab uluma. Valjult, hooti, hirmuäratavalt.

Nüüd ma tean, kuidas koerad nutavad.

---

* Baska ehk Basia — poola hellitusvorm nimest Barbara. *(Tõlk.)*

30. JÄLJED... AINULT JÄLJED

Kõikjal põdrajäljed. Enamasti vanad ja kustunud, kuigi ei puudu ka värsked, ajuti nii selged, justnagu äsja sõtkutud. Rohu sees, poris, liival, kõikjal vee ääres. Sedamööda, kuis eemaldume Obijuanist, märkame üha rohkem jälgi. See tähendab, et läheneme loomarikkale jahipiirkonnale. Ma olen oma reisieesmärgile jõudmas, sellele viitavad arvukad jäljed, kuid — tont võtku — kus on loomad ise? Ära on mind tüüdanud see palja jälje nägemine.

Kui me nädala eest Oskelanoe jõe ääres jälgi märkasime, siis tundsime neist rõõmu ja nad sütitasid meie kujutelmi kui saabuvate elamuste tõotus. Nüüd nad mind enam ei rõõmusta, vaid on igavaks läinud. Jäljed on kui kaunid tõotused, mis kaua täitmata. Nad ärritavad ja piinavad mind; nad on tühjad ning ahtrad.

Sageli peatame mootori ja randume. Uurime kaldaid, vaatame tähelepanelikult ümberringi, justkui luureagendid. Kõige halvem jälgede tundja olen mina. Paremini mõistab neid Stanisław, veel paremini muidugi vana kriiindiaanlane John Iserhoff, kuid tõeline meister on nähtavasti Lisim, meie neljas kaaslane.

Lisim, kakskümmend aastat Johnist noorem, saab retke ninameheks kui harukordne juht. Ta on üldse rohkem kui läbilõike-indiaanlane: kannab prille, tema näojooned on mongoloidsed ja ta oskab mootoreid korrastada. Kui meil sõidu ajal mootor rikki läheb, võtab Lisim selle pisiosadeks lahti, meisterdab ja seab ning mootor töötab jälle.

Kallaste uurimisel teeb Lisim mingisuguseid tähelepanekuid ja avastusi: tasasel häälel teatab ta krii keeles oma vaatlustest Johnile, see aga seletab minule inglise keeles, et seal olevat eile kaks tükki supelnud, siin kõn-

Retke ninameheks saab Lisim kui harukordne juht (lk. 144)

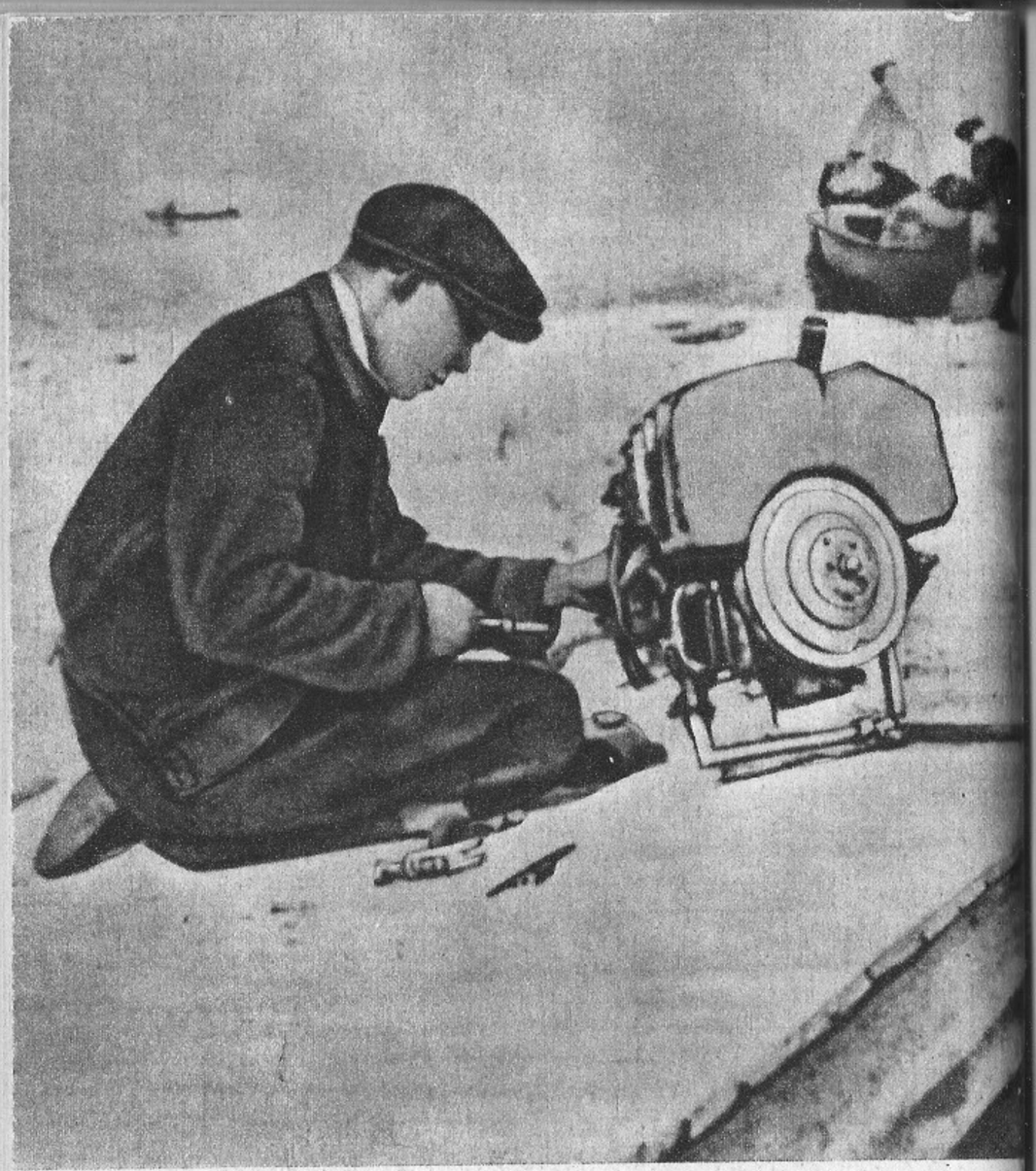

Lisim on üldse haruldane indiaanlane: ta oskab mootoreid korrastada (lk. 144)

dinud täna üks väiksem pull, siin aga seisnud kord üks emapõder.

«Siin on kindlasti põtru,» lõpetab mees oma loengu.

«Kus need põdrad on?» küsin ma pilkavalt ja vahin demonstratiivselt ringi. «Ma näen üksnes jälgi! *Nothing but tracks!*»

Ümber järve laiub avar maastik, kaunis kui unistus, aga tühi, nagu oleks katk üle käinud.

John on leebes meeleolus, ta naeratab ja ümiseb viisakalt midagi habemesse. Valge mees on kärsitu.

Sõitnud üle kolmekümne kilomeetri, jõuame mõnevõrra erinevale maastikule. Seni ainuüksi okaspuudest koosnenud metsatihnikusse hakkavad üha sagedamini sekkuma lehtpuude heledad salud. Kuuskede ja nulgude hulgas kasvab arvukalt haabu ja valgekoorelisi kaski. Ühtlasi aga esineb kaljustes kallastes üha sagedamini tühikuid ja murde. Laantesse lõikuvad laialdased aasad ja sood, põtrade lemmikpaigad.

Me sõidame kagusse üle pikliku järve, millel on käärulised lahed ja palju saari. See on Lake Marmette, üle kahekümne kilomeetri pikk. Järve lõunatippu lõikub poolsaar, pikk ja kitsas kui järvesse torgatud pistoda. Siin teravikul me randume. John seletab, et olemegi sihtkohal. Me viibime parimate põdra-alade südames. Siit saame jahile sõita igasse ilmakaarde: läände, lõunasse, itta ja isegi põhja, kust me just saabusime. Lähikonnas leiame põtru kõikjal.

Poolsaare rannal on liivariba, mille järel tuleb mets, pikk ja kitsas nagu neem ise. Metsatukas, väikesel lammil lööme kaskede ja noorte kuuskede vilusse oma laagri üles. Nõgu tagab meile täieliku ohutuse; mitte kellegi kutsumatud silmad ei märka meie lõkke paistet. Vesi pole kaugel, vähem kui nelikümmend sammu. Laagriplats meeldib mulle.

Telkide ülesseadmise ajal (neid on kaks, sest indiaanlastel on oma) ilmub äkki imelik külaline. Metspüü. Istub langetatud puutüvele üsna siinsamas, meist mitte kaugemal kui kakskümmend sammu, ega avalda vähimatki hirmu. Vastupidi. Naeruväärselt ning väljakutsuvalt sirutab ja väänab ta kaela, kord pead kõrgele tõstes, kord seda kallutades. Nähtavasti on ta pahane ning uudishimulik ja tahab kindlaks teha, kes need niisugused laane rahurikkujad on. «*Fool hen* — rumal kana,» ütleb Lisim ja vist

küll õigusega. Sulestikult meenutab ta meie laanepüüd, ainult et on pisut suurem.

Lisimil on kaasas kuuemillimeetrine vintšester. Ta võtab selle paunast välja ja — sellal kui John minu ees lasku õigustab, mis ei kostvat liiga valjult ega hirmutavat suuremaid loomi — laeb rahulikult oma karabiini, sihib hetke ja tulistab. Tore lask! Kuul peas, langeb lind sealsamas. Oma kergemeelsuse eest tasus ta eluga, meile aga avastas tubli laskuri ja lisas maitsvat praadi.

Mõni sammuke laagriplatsi taga näitavad mulle indiaanlased liival põdrajälgi. Turske pull, kiidab teda John, läinud siit eile mööda. Tõepoolest, suured ovaalsed õnarused paistavad selgesti. Kuid jälgedest on mul juba kõrini.

«Juba jälle jäljed!» hüüan teeseldud kibestusega ja naeran Johnile näkku.

Vana indiaanlane on hädas. Minu pilked torgivad teda. Ta peab Lisimiga nõu ja teeb mulle ettepaneku, et me veel täna, hilisest ajast hoolimata, korraldaksime lühikese luuresõidu. Hämarus tuleb alles tunni aja pärast.

«Nõus, sõidame!» vastan mina.

Minu kanuu kui kergema lükkame vette ja sõuame lõuna suunas: John, Lisim ja mina. Stanisław jääb laagrisse õhtusööki valmistama. Püsides poolsaare läheduses jõuame selle alguseni, siin suubume kuhugi kitsusesse ja peagi oleme uuel järvel, eelmisest tunduvalt väiksemal, mis on umbes üks kilomeeter pikk. Hiljem nimetasime selle Julge Havi järveks.

Järve kohal kerkib meie ette suurepärane, eriti kirkavärviline vikerkaar. Üks selle otsi toetub meie lähedal kaldale ja muudab sealse aasa mingiks elust ja maast irdunud kiirgavaks paigaks. Vikerkaar kiiritab meid nagu eha. See meenutaks nagu nõiduslikku auväravat. Vahest ongi see jahimeeste paradiisi värav? Nähtus hurmab ka indiaanlasi, nad sosistavad omavahel.

Hetk hiljem on päike metsa taha kadunud ja vikerkaar kustub. Puude all tihenevad varjud. Hämarik läheneb.

Järv ületatud, sõuame kitsasse looklevasse kanalisse. See on midagi harujõe või lahesopi taolist. Vette lõikuvad kivirahnud ja leetseljakud. Raske on nende vahelt läbi sõuda, kuid indiaanlased ületavad pingutusteta kõik tõkked, möödudes saarekestest. Ma imetlen nende osavust.

Sõudes pistavad nad aerud vette nii vaikselt, et peale langevate piiskade pole kuulda mingit solinat.

Häirimatu vaikus katab metsa. Liikumatud lehed ja rohulibled on vajunud õhtu-unne. Selles poolhämaruses ja sügavas hääletuses liigume valvsalt ning vaikselt otsekui uneviirastused, hiilides röövlooma kombel.

Äkki müksab mind selja tagant John ja osutab sõrmega enda ette. Otsin pilguga mööda kaootilisi kaldajooni, seal on rahnud: viimaks näen — põder! Jumala eest, see on põder. Mul jookseb kuum juga üle lauba. Kaldal, mitte kaugemal kui mõnikümmend sammu meist seisab kolossaalne loom, tõepoolest jõu kehastus, laane uhke hiiglane, peaaegu eelajalooline elukas. Kalda hahkjal taustal eraldub selgesti tema hallikaspruun tagakeha ja valkjad jalad, kuna pead ja turja varjab kaldakivi. Ei tea veel, on see isa- või emaloom. On ta pull, siis igatahes kapitaalne. Meid ei ole ta siiani märganud.

Sean remingtoni laskevalmis, indiaanlased sõuavad tasahilju ettepoole. Mu süda vasardab, erutusest lähevad silmad niiskeks. Tõstan püssi palge.

Läheneme aeglaselt kivile. Veel kolmkümmend sammu, veel kakskümmend. Lõpuks jõuame kivini, tasa-tasa hiilime nurga tagant — siis looma järsk liigahtus ja ettesirutatud lauba alt vahivad meile otsa kohkunud silmad. Looma pea küljes paistavad pikad lusikataolised kõrvad ja rohkem mitte kui midagi, ei mingeid sarvi. Pettunult lasen püssi alla.

Hirmunud emapõder puhitab sõõrmeid, pöördub tagajalgadel ümber, et plehku pista. Kiiruga arvestab ta kaldajärsakut halvasti ja libiseb tagasi vette. Seejuures hargitab ta koomiliselt tagajalgu, upitades oma laia tagumiku meie poole.

Närvipinge kaob. Kentsakas vaatepilt ergutab meie lõbusust. Pistame naerma kõik kolm justkui lapsed, kihistades, rõõmsalt, suisa ning sundimatult, raugematult ning ühtevalu; aina uued naerupursked. Maksabki naerda: taevas on lahke, põder lõppude-lõpuks põgenenud, kahjutunne taandunud, me lepime saatusega ja samuti ka isekeskis.

Kui asume tagasiminekule, viipab vana John jälgedele, mis emapõder endast maha jätnud ja, nokkides mind osavalt, tähendab liialdatud kahetsusega:

«Jällegi ainult jäljed! *Nothing but tracks!*»

31. VILNO ONTARIOS

Laagrisse tagasi jõudes leiame Stanisławi juba valmis õhtusöögiga. Mees on näidanud oma võimeid parimast küljest ja kiitust me ei keela: võis praetud *fool hen* mekib suurepäraselt, nii et laku sõrmi. Suitsutatud searibi ja konserveeritud türgi uba, biskviidid, virsikukompott ja kange tee täiendavad pidusööki. Kui mõnus on pärast seda end kogu pikkuses lõkke äärde maha sirutada, süüdata hea sigaret ja tunda end siin laanes õnnelikuna. Kogu päeva kestnud sõit päramootoriga paadis ei ole meid väsitanud. Ka unised me veel ei ole. Rõõm esimese põdra nägemisest on juba vaibunud, küll aga aiman paljutõotavaid väljavaateid homseks ja edaspidiseks.

Teine teisel pool lõket istuvad indiaanlased pilluvad ühtepuhku kuivi oksi tulle ja popsutavad sõnatult oma piipe. Ka Stanisław räägib vähe. Nii palju on ta nendes metsades juba kolanud ja paugutanud, et ta kindlasti eriti ei mõtlegi homsele jahile.

Korraga tõstab ta silmad minu poole ja lausub vaikse häälega, mis alati oleks justkui tooni võrra tõsisem ja pidulikum:

«Teate... Kui ma nõnda lõkke juures istun ja minu ümber on metsad ja järved, siis, kas teate, mis mulle meelde tuleb? Meie kašuubid.»

«Kašuubid?»

«Jah, kašuubid. Need siit Barry's Bay juurest ja Vilnost, sellest Kanada Vilnost. Olete neist kuulnud?»

«Üht ja teist olen, kuid mitte palju.»

«Mina olen seal nende pool Otter Lake'is mitmed aastad elanud, nagu teate, ja pisut Vilnoski... Olen rohkesti kuulanud nende jutte esimestest kašuubidest, nendest, kes ligi sada aastat tagasi rändasid peaaegu täiesti tühja ning inimlagedasse laande... See ala pidi olema ligilähedalt sarnane siinse meie omaga ja nood kašuubid pidid nagu meiegi mõned head kuud laagrites viibima. Veel tänini on seal säilinud metsad, kuid need pole enam need, mis tollal... Tingimata on tarvis, et te näeksite Vilnot.»

«Sellepärast, et see on vanim poola kogudus Kanadas?»

«Ka sellepärast, kuid mitte ainult. Kusagil mujal Kanadas ei leia te midagi taolist: tükike kašuubide kodumaad,

nagu Tucholi laantest lahti käristatud ja siia toodud. Inimesed kõnelevad ikka samas murdes, mis saja aasta eest, ja harrastavad ikka noidsamu kombeid... Ja missugune vagadus! Missugune usk jumalasse! Missugused kirikud!»

Selle usklikkuse meenutamisel tekib Stanisławi silmadesse liigutus. See kaob aga kiiresti ja asemele tuleb rahutus, niipea kui kaaslane pöörab kogu näo minu poole.

«Ma pean teile midagi jutustama,» teatab ta murelikult. «Ma olen südametunnistusega vastuolus, see närib mind...»

«Olen teid valmis kuulama, palun!» ergutan teda üllatunult, tõusen oma lamamiskohalt ja kükitan.

«Kas te mäletate, kuidas me Val des Bois's vestlesime minu endisest elust?»

«Muidugi mäletan.»

«Teie veel küsisite, kas mul on olnud pettumusi tunnetes... ja mina vastasin, et ei?»

«Seda küll.»

«Ma ei rääkinud siis sulatõtt, kindlasti häbenesin. Asi oli teisiti. Minu elus on olnud täbar lugu. Nüüd on mul piinlik, et varjasin teie eest tõde...»

Nähes, millist tähendust Stanisław sellele loole omistab, püüan ma asja tühiseks teha, rahustades meest, et pole oluline, et see on puhtisiklik seik.

«Isiklik muidugi, kuid siiski...»

See piinab Stanisławi. Ta tunneb end kohustatuna selgitama ja ta on eneseavaldamise tujus.

«Kas olete unine?»

«Veel mitte.»

«Hüva. Räägin kõik.»

Selles «kõiges» ei peitu mitte ainult tema isiklik, pigem kõrvaline, kuigi valuline elamus, vaid esijoones ebatavalise kašuubide murdumatu ühiskonna ajalugu.

Kanadasse saabusid 1860. aasta paiku pagulased Kašuubimaalt. Jälitatuna Preisi valitsuse poolt keele ja usutunnistuse pärast ei lubanud nad endilt neid kaht pühamut ära kiskuda, vaid eelistasid maapagu ja hulkurielu.

Kõige sügavamasse metsa kolis mõnestkümnest perest koosnev rühm, kes otsis sellist varjupaika, mis kõige rohkem oleks meenutanud nende põliskodumaad. Need kašuubid olid vaesed, visad ning vagad. See, mida nad otsisid, leidus Ontarios, umbes sada kuuskümmend kilo-

meetrit Ottawa linnast läänes ja ligi sada kilomeetrit Renfrew jaamast.

Ei olnud neil hobust ega vankrit, oma varanatukese ja lapsed kandsid nad turjal kohale. Viis päeva rühkisid nad läbipääsmatuil aladel, enne kui pärale jõudsid. Seal olid kaljused kingud, tihedad metsad ja kalarikkad järved, kašuubide kodumaaga üllatavalt sarnane maastik, ainult et metsik ning tühi ja kahjuks võrdselt kehva pinnasega nagu kodustes Tucholi metsades. Ometigi jäid nad siia püsima igatsusest oma kodupaikade järele.

Ümberringi kasvas tohutu ning koletu mets, mis varjas taeva ja ülejäänud maailma. Pimeda saatuse kätte paisatud, ümbritsetud võõrast loodusest ja inimestest, tundmata kohalikku keelt, ei heitnud nad kordagi meelt. Neil olid raudsed käed, võimsad kirved ja labidad, neil oli vääramatu usk, julgus ning visadus.

See põlvkond oli Jakub Morlochi sarnane, kes oma murdunud ning gangreeniohuse vasaku käe ise oli kirvega maha raiunud ja eluga pääsenud. Vastakas saatus ei säästnud neid kašuube millegi eest. Nad kogesid kõiki raskusi, mida pioneer säärasel metsikul maal iganes võis leida, ja võitsid need. Püsiva töökusega jõudsid nad viimaks eesmärgile. Tared aeti püsti, taltsutati ümbruskonna metsad ja vintske maa hakkas vilja kandma. Saadi leiba.

Ja kuigi kõrvalolev Kanada laas ikka veel varje heitis, ei paistnud see neile enam nii kole: sealt sai rohkesti leivakõrvast. Mets kihas hirvedest, põtradest ja karudest, järvedes pesitses iherusi ja havisid. Sügisel mustasid künkaveerud suurtest magusatest marjadest. Ei enam nälga olnud.

Ideaalselt puhas, tervistav õhk ei lasknud nende juurde haigusi, siin imeväärses kliimas õitses igaühe tervis lausa erakordselt.

Kümne aastaga oli asula juured kõvasti maasse ajanud ja kosunud. Siis ehitati kirik — esimene poola kirik Kanadas — ja kutsuti kohale oma preester. Kui siis hiljem lähedusse ka postkontor asutati, hakati seda maakohta preestri soovitusel Vilnoks kutsuma, sest vaimulik ise, preester Ludwik Dembski oli just sellest linnast pärit. Sellega seletubki paradoks, et auväärt kašuubid elutsevad Kanada Vilnos ja mitte mõnes «Puckis» või «Wejherowis».

Erakordne töökus ja eluviiside kasinus tõid peagi heaolu majja. Nende kašuubide juures rabab uskumatu sigivus. Paljudel perekondadel, vahest pooltel nende seas on üle kümne lapse, kuna üle kahekümne lapsega perekonnadki pole haruldus eks. Selles avaldub kirikukantsli võimas mõju, just samuti kui Quebeci prantslaste hulgas, kus esialgsel inimeste käputäiel ilma juurdevooluta väljastpoolt samuti on muinasjutuline iive. Praegu on selles piirkonnas kašuubi kännust võrsunud inimesi üle nelja tuhande.

Mis'aga kõige huvitavam, kašuubide lapsed ei põgenenud linnadesse ega hajunud mööda maailma laiali nagu mujal Kanada asundustes. Ustavad maale, jäävad nad kohale, langetavad metsa uudismaa alla, jah — koguni ostavad iirlastest naabritelt nende farme kokku, et ainult koomale hoida. Vahetus naabruses kerkib uus kogudus Barry's Bay ja kolmas tuleb Round Lake'i juurde. Kes mingisugusel põhjusel kašuubide tarust lahkub, see pöördub sinna kindlasti tagasi. Isegi sõdurid, kes mitmelgi tandril on laia maailma tundma õppinud, tulevad ikka siia oma koguduse juurde tagasi.

Nagu näha, asub siin keset võõrast merd vastupandamatu kodususe saareke. Vana keel pole siin kustunud ja kuigi lapsed seda sageli enam ei valdagi, kuulatavad nad meelsasti vanemate murret ja saavad neist aru. Kui külalised majja tulevad või kui metsarajal kohtutakse, kõlavad Kanada kuuskede all muutumatult tervitussõnad: «Olgu tervitatud Jeesus Kristus» ja vastus: «Igavesest ajast igavesti, aamen». Lahkujale öeldakse alati, et mingu jumalaga. Veel ikka jändab noorsugu kevadpühade ajal dyngusega*, jõululaupäeval murtakse oblaate lootuses salasoovide täitumisele ja kärarikaste pulmapidustuste ajal sõidavad peiupoisid rongkäigus ratsa.

Selles põlluharijate ja puuraiujate ühiskonnas pole olnud ega ole ühtki kõrgema haridusega inimest, välja arvatud preestrid. Vähe sellest, keegi ei püüdle sealt linna haridust saama ja kedagi selleks ei ergutatagi. Kõik nad usuvad, et linnades — patu ja liiderlikkuse pesades — on kerge vooruse teelt kõrvale kalduda. Vilnost ja Barry's Baylt pole tulnud ühtegi arsti, juristi või inseneri, küll aga

---

* Dyngus — muistne poola noorte komme teisel kevadpühal üksteist veega üle kallata. Sellest pääsemiseks tuli loovutada pante, mida hiljem mitmesuguste mängude jms. abil lunastati. *(Tõlk.)*

rohkesti preestreid ja nunnasid. Nendestki on mitmed tagasi tulnud. Barry's Bay preester, suur jahimees, on siin kašuubina sündinud ja kašuubide hingekarjasena siia tagasi tulnud.

Mitte kusagil mujal, ka mitte kaugemais prantslaste külakestes Quebeci all ei ole preestritel säärast võimu ja tähtsust nagu siin. Nende autoriteet on piiramatu, absoluutne. Stanisław, kes on pisut elu ja inimesi tundma õppinud, annab endale siiski aru, et preestrid, kes nii armukadedalt oma karja välismaailma mõjude eest hoiavad, sulevad ta ühtlasi kui klaaskupliga igasuguste progressi saavutuste eest.

Kuid Stanisław ei varja oma rahulolu asjade niisuguse seisu puhul. Ta rõõmustab, et nii on, et siin kõik sünnib jumala teenimiseks, tema suuremaks kiituseks ja tema õnnistuse all . . .

«Aga teie isiklikud elamused, Stanisław?» tuletan ma talle meelde. «Ebameeldivused, mida olete kogenud?»

Otter Lake'i kašuubide juurde oli Stanisław sattunud juba enne Esimest maailmasõda ja kuigi teda algul umbusklikult vastu võeti, võitis ta aja jooksul tunnustuse ja sõpruse oma palava hardusega. Ta tundis end hästi jumalakartlike asunike, nende Lorbieckide, Burchatite, Etmańskite ja Szczypioride keskel. Mees töötas kõvasti kašuubide kasuks ja vedas neile metsast jahiloomi.

Otter Lake'is kogudust ei olnud, oli üksnes misjonär, nii et kirikule lähemale pääsemiseks kolis Stanisław Vilnosse. Siin töötas ta sulasena kellegi talumehe juures.

Stanisław oli siis veel noor ja kuigi ta elas vagaduses ning jumalakartuses, ei vältinud ta inimesi ega sündsat meelelahutust. Naabrid kutsusid teda meelsasti enda poole ja kuhu ta iganes läks, nägi ta kõikjal perekonnaõnne. Inimesed pärisid, millal ta ise oma perekonna rajab.

Noormehe pererahva juures töötas Agnieszka, perenaise kaugelt sugulane, orb, terve ning tugev tüdruk, nägus, jumekas ja õige jumalakartlik, ainult et vaesena ei olnud ta tõsisemalt mõtlevaid poisse ligi tõmmanud. Stanisławile oli Agnieszka kangesti meeldima hakanud ja ka neiu ei olnud tema vastu ükskõikne. Nii otsustanudki poiss soetada enesele lähedasest metsast maatükk, asutada isiklik majapidamine ja naida Agnieszka. Tüdruk olnud sellega üsna päri.

Siis saabunud koguduse juurde külaskäigule noor vaimulik Renfrew'st, keegi iirlane, kelle koguduse liikmete seas olnud ka poolakaid, nii et vaimulik rääkis veidi poola keelt. Krässus juuksed ja mustad leekivad silmad toonitasid preestri erilist kaunidust, kes oli tuntud kui üks parimaid jutlustajaid.

Vaimuliku senine perenaine oli läinud mehele ja nii tekkis vajadus uue järele, milleks iirlane ilmuski sõbralike kašuubide juurde. Üksmeelselt otsustati nii koguduses kui ka peremeeste vahel, et sellesse auametisse läheb Agnieszka. Tüdruk oli kohe nõus. Ainult Stanisławil oli meel kibe, kuid iiri preester lohutanud teda, et üksnes lühemaks ajaks, paariks kuuks või mõneks nädalaks.

Määratud aeg möödus, Agnieszka ei tulnud tagasi. Stanisław muutus rahutuks, tundis igatsust. Viimaks sõitnud ta ühel pühapäeval ise Renfrew'sse. Teda nähes oli neiu õhetama löönud ja jäänud keeletuks, kuid tervitanud noormeest otsekohe väga armsasti ja ülepakkuvalt. Agnieszka seletas, et senini ei olnud ta saanud tagasi tulla, sest ametijärglane ei olnud veel kohal, kuid saabuvat peagi. Töö kiriklas oli neiule kasuks olnud: ta nägi parem ja kenam välja.

Agnieszka viis Stanisławi endaga kirikusse kaasa. Iiri preester pidas vägeva jutluse ja liigutas õilsate sõnadega kõikide südameid. Tore oli ta kantslis, kui leekivatest silmadest tuiskasid innustunud pilgud. Agnieszka vahtis preestrit, nagu oleks see pühakuju. Ja mitte ainult tema, kõik vahtisid.

Stanisław läks Vilnosse tagasi ja ootas. Taas möödusid nädalad, tüdruk ei andnud elumärki. Aegamisi hakkas noormees saatusega leppima, arvates, et küllap see nõnda on ette määratud. Alandlikult harjutas ta end mõttega, et Agnieszka enam ei tulegi tema juurde. Armukadedust noormees ei tundnud: küllap tüdruk teenib õilsamat ülesannet, eks ta ole seal suuremale valgusallikale ja igavikutõdedele lähemal, kui oleks tema, vääritu Stanisławi kõrval.

Siiski, kord lõi Stanisławis mässutuli lõkkele. Kaks nokastanud poisinolki — eks juhtunud vahel Vilnoski neid kurbi asju — võtsid Stanisławi enesele naerualuseks ja tegid tema arvel nalja, itsitades salamahti ja pildudes Agnieszka kohta totakaid vihjeid. See salvas noormeest ja ta otsustas veel kord Renfrew'sse minna.

Tüdruk ei tervitanud teda enam nii lahkelt kui eelmisel korral. Stanisław märkas kerget kulmukirtsutamist, mida varem ei esinenud. Neiu vältis tema pilku, vahtides aina kaugusesse. Stanisław ei mõistnud enam tüdruku näoilmet: selles oli tekkinud mingi uus, võõras jõud ja midagi kummalist, määratlematut, nii et poiss muutus araks. Ta mõistis kõik, enne kui Agnieszka jõudis suu avada.

Tüdruk seletas, et ta olevat otsustanud loobuda maise elu rõõmudest ja mehele mitte minna, ei temale ega ka kellelegi teisele. Nii palju Vilno tütarlapsi olevat läinud issanda kutse peale ja eks temagi mõtlevat samuti oma elu kõrgetele eesmärkidele ohverdada. Sellise otsuse ees langetas Stanisław oma pea ja, suudelnud neiu puhast laupa, jättis temaga leplikus meeles ja sõpruses jumalaga.

«Vilnos,» lõpetab Stanisław oma loo, «ma enam kaua ei viibinud, kuidagi ei kukkunud välja. Jätsin maha õnnelikud kašuubid, sest jumalat võib kiita igalpool mujalgi. Nõnda ma leidsin oma lagendiku Val des Bois's. Olen loobunud naistele mõtlemast.»

«Ja Agnieszka?»

«Pidas sõna ja ei läinud mehele. Ainult . . .»

Stanisławi silmad hakkavad vaevaltmärgatavalt vilama. Näib see ehk mulle nõnda ses lõkketule valguses, et loen neist välja rahulolematuse, nukruse või häbelikkuse helki?

«Ainult mis?» küsin mina.

«Ainult,» vastab Stanisław kõlatult, «et kloostrisse ta ka ei läinud. Jäi Renfrew'sse, kiriklasse päriseks . . .»

Indiaanlased on juba ammugi oma telki magama läinud. Aeg on puhkama heita. Öö on muutunud kõledaks, külm tungib kontidesse. Enne magamaminemist lisab Stanisław palju kütust tulle.

«Selleks, et peletada pakast ja kibedustunnet,» naeratab ta ebamääraselt.

32. JAHIMEESTE PARADIIS

Tihe udu katab järgmisel varahommikul metsa ja vett. Tusaselt ja lootusetult algab päev, mis hiljem üllatavalt selgineb ja pimestatud silmadele nii palju toredaid ootamatusi pakub. Päev kiidab siinset laant.

Väljume laagrist aovalgel läbi udude ja viletsas tujus. Samuti nagu eile, on meid paadis kolm: mõlemad indiaanlased ja mina. Stanisław jääb jällegi laagrisse. Ka tee on algul sama, üle Julge Havi järve. Kohal kus me eile õhtul emapõtra kohtasime, hirmutame üles metspardid. Neid on seitse. Kutsumata kelmid tõusevad hirmsa käraga ja tiirutavad kisades meie kohal. Nende läbilõikavad hääled kõlavad piitsalöökidena. See tungib brutaalselt hommikuvaikusesse ja teeb rahutuks kogu ümbruse. Viimaks nad kaovad.

Varsti tõuseb kerge tuuleke, mis hajutab udu paari minutiga. Avaneb maastik. Taeva idarannalt ujub välja päike ja selle selgetest punastest kiirtest leiame selle päeva esimese rõõmu. Õnneks ei ole pardid oma paanikaga teisi loomi nakatanud: just meie ees madalikul keset jõge seisab peaaegu põlvini vees üks põder ja joob rahulikult. Esimesel pilgul võiks arvata, et see on turske isasloom, kuid juba kaugelt tunneme ära nõrga, noore pulli. Kollanokk ei vääri pauku ja ma panen püssi kõrvale.

Indiaanlased tekitavad minus jälle imetlust. Nad aerutavad nii ettevaatlikult, et alles kolmekümne sammu kaugusel märkab põder meie paati ja unustab jahmatusest põgeneda. Vahib meid nagu nõiutult.

«Laske!» sosistan ma indiaanlastele ja teen nõrga ergutava käeliigutuse looma poole.

Ei, nad ei lase. John seletab, et nad ei taha oma lasuga teisi, paremaid loomi minu eest ära peletada. Tänulikult võtan nende tagasihoidlikkuse vastu. Ma tean, et see on õilis püüdus, sest Obijuanis tuntakse praegu teravat liha- ja üldse toidunappust.

Viimaks hakkab põder liikuma ja eemaldub. Ta teeb seda pikkamisi, venitades, otsekui ähvardavat ohtu tundmata. Nagu ta inimest ei tunnekski. John seletab, et viimati on siin inimene olnud aasta tagasi.

Varsti lõpeb jõeke soistesse allikatesse ja meil tuleb paat mööda maarada järgmisse järve üle viia. Niisugune *portage* kujuneb mõnigi kord sõudjale ristiks, kui vahemaa vete vahel on liiga lai, pagas ise aga liiga raske. Kuid niisugusel moel, vältimatute portaažide kaudu jõelt jõele kolides, võib läbida kogu Kanada.

Sel korral on meil minna ainult sadakond sammu. Siin kasvavad kummalised, veripunaste marjakobaratega sumakpõõsad. Metspartide maiuspala. Ja tõesti, kaks parti

kerkivad meie jalge ees üles ja lendavad mitukümmend sammu eemale. Meie ei pööra neile mingit tähelepanu.

Uuel järvel, suuruselt üle kahe ruutkilomeetri, ei olegi nime. Kaardil teda ei leidu. Seevastu paistab ta silma lummava iseärasusega. Paljudes kohtades vahivad veest välja mitme meetri kõrgused surnud puude kuivanud tüved, justnagu taevast ähvardavad hiigelsääreluud. See on üleujutatud mets, laipade mets. Siin sõuame kahekordse ettevaatlikkusega, sest kergesti võib midagi juhtuda. Alt mädanenud tüvi võib riivamisel kergesti tasakaalu kaotada ja varisedes matta paadi.

John juhib mu tähelepanu kaldale. Kahe varisenud tüve vahel, ühes nõos on näha põdra selga.

«*Cow* — emapõder!» seletab indiaanlane, kuigi ma ei mõista, kuidas ta seda teab. Looma pead pole näha.

Uudishimulikult sõidame lähemale. Meie paadi tasane puudutus vastu puuoksa hoiatab põtra. Loom tõstab pea kähku kõrgemale: tõesti emapõder. Pungitab imestunud silmi meie poole ja avaldab rahutust. Teda vaevab ebakindlus, kas see on vaenlane või sõbralik olevus. Viimaks hakkab ta hirmuavalduste saatel taanduma, hüüdes erutatult: uee, uee.

Selle hääle peale vastab lähedusest samasugune ja nüüd me mõistame looma kartlikkust: pisike vasikas tuleb tihnikust nähtavale ja kihutab haledasti mökitades emale järele. Mõlemad kaovad metsa.

Kuid mitte kauaks. Kohe tuleb ema tagasi ja läheneb väljakutsuvalt häälitsedes kaldale. Ajab pea selga ja turjakarvad kerkivad turri. Nagu kuri hobune. Kael ees õieli, jalad uhkelt harkis, reedab kogu tema hoiak vaenulikke kavatsusi. Ta on valmis meile kallale tulema.

Pole tarvis, ärritatud ema. Juba me põgeneme. Tugevate mõlatõmmetega sõuavad indiaanlased järve keskele. Lähedane kohtumine emapõdraga, kui sellel võsukene kaasas, ähvardab tuua ebameeldivaid sekeldusi.

Jälle portaaž. Sedapuhku tuleb meil paati vedada ligi kilomeeter maad läbi lokkava rohuga ja puuokstega kaetud tüma õõtsikmaa. Mitmel korral läheme üle sügavate jälgede, mis on senistest põtrade omadest erinevad, laiemad. Suuremate juures jäävad indiaanlased peatuma. Hommikul on siin astunud tugev karu. Neid loomi on ümbruskonnas rohkesti. Kõik nende jäljed suunduvad

ühele poole, kõrgetele kinkudele, mis kerkivad vasakul poolpõiki meie ette.

«Karumäed!» lausub John ja silmitseb neid mõttes.

Tihnikust väljudes seisame avara lahe ees, mille taga sinetab järv. See on Chapmani järv, mida piiravad Karumäed.

John palub, et ma vaataksin läbi binokli tumedat kogu, mis liigub lahe vastaskaldal. Vaatan — emapõder. Istume kanuusse ja sõidame. Karumäed sirguvad meie ees ikka selgemalt ja ikka kõrgemana. Lähim neist ulatub oma kakssada meetrit üle järve pinna. Mäge katab tore ning tihe okasmets, mida siin-seal katkestavad paljaste kaljude heledad sakid. Üsna tipul särab lõunases päikeses lage paljak. Seal peaks olema kena. Tipp ahvatleb enda juurde.

«Ma tahaksin seal mäel olla!» ütlen Johnile.

«Hüva, mingem!»

Sõidame ümber laia neeme mäejalani ja maabume. Ronime üles. Vahel tuleb minna neljakäpukil, kuid üldiselt on tõus hõlbus. Puude vahel leidub palju alt nähtamatuid hõrendikke. Tunni aja pärast jõuame higiselt mäetippu.

Väljavaade on ootuspärane. Meie mäe jalamil laiub poolkuuna Chapmani järv ja selle lahe ääres uitab ikka veel põder. Pisut eemal paistab Nimeta järv, kus viibis riiakas emaloom oma vasikaga. Edasi põhja pool asub Marmette'i järv, kuid poolsaart meie laagriga pole näha, see on liialt kaugel.

Meie all aina metsad, lõpmatu, pidev metsarohelus. Roheluse meri, milles valgete saartena helgivad järved. Alles kõrgelt vaadates tunnetan põlismetsa tõelist olemust, näen otse kombatavalt selle omapäraseimat joont — hiiglaslikkust. Seda tajud meeltega, peaaegu puudutad tema majesteetlikkust, tema mõõtmatust. Ürgmets, mida ma vaatlen, ei tunne lõppu. Ja ta lõhnab.

Alt rebeneb tuulepuhang ja paiskab meile tugevat vaigulõhna, hästituntud ning joovastavat *spruce*'ide aroomi. See on rõõmus tervitus, justkui heasoovlik viibe. Septembripäikesest soojenenud metsad lõhnavad vaiguselt.

Indiaanlastel on kullisilmad. Nad avastavad looma ja käsevad minul binoklist vaadata. Sinna, Chapmani järve põhjakaldale. Vaatan ja näen — emapõder. Mõnevõrra lähemal, liivaluitel emapõder vasikaga. Aga sealpool,

tollel luhal? Jälle emapõder. Susi neid söögu! Puha emad ja vasikad. See on päris emadekodu. Kaheksast täna märgatud loomast oli üksainus isane ja seegi nõrguke.

Sel ajal kui Lisim lõket süütab ja kaasavõetud varudest kehakinnitust valmistab, avab John mulle tasasel kurguhäälel põtrade saladuse.

Mees jutustab: päike alles soojendab, ööd on mahedad, aeg ei ole veel käes. Pulle on, kuid need peituvad tihnikuis. Nad magavad laisalt ja veri on neil ikka veel jahe. Pulmaperiood pole veel alanud. Sarvekandjad ronivad välja siis, kui nende veri ärkab, kui nad emaseid hakkavad tahtma. Siis otsivad nad rahutult möirates ja hulguvad padrikuis. See aeg tuleb, kui saabub esimene tõeliselt külm öö. Kindlasti ilmub samal ööl taevasse suur põhjavalgus. Seepärast jätavad John ja Lisim meid homme maha ja sõidavad Obijuani, et tagasi tulla esimese kahutuse ajal. See saabub varsti. Mõne päeva, nädala või kahe pärast.

Johni jutu ajal puhuvad orgudest soojad hoovused ikka veel tugevat vaigulõhna. Nüüd tajun ma otsatut, peaaegu ebamaist lahedust, mis on valgunud kõikjale ümberringi: lõhnavasse sügisõhku, päikesepaistesele mäenõlvale, vaiksesse, maa lähedusse liibunud laande ja eelkõige emapõtradesse, kes täis rahu ning usaldust söövad seal all. Meie ümber valitseb paradiislik rahu. Paradiislik? Just. Kui võimsalt ning veenvalt tikub pähe mõte, et nimelt siin võiks elada ihaldatud õnnes, häirimatus kooskõlas taevaga, iseendaga ja loodusega, just siin olla vagur, hea ning võimas inimene ilma vapustusteta, ilma halbade kirgedeta.

Ja veel üks tundmus haarab inimese hinge. Valdav, erakordne vabadusetunne. Kogu see metsane maa, pilguga mõõtmatuid miile suur, seisab lahti meie ees, küllastamatult võime me ammutada tema ülevat võlu, joobumuseni kümmelda tema külluses, toituda piiramatult kõigest, mida ta pakub. Inimtühjana kuulub ta praegu jäägitult meile. Me võime neid imesid vaadelda, nagu oleksid nad meie omad, ja küllastunult võime iga tund ilma kahetsuseta lahkuda.

Ma ei tea, kas see on nii puhta õhu ja selle otse fantastilise värskuse mõju, kuid siin täidab inimest kosutav rõõm ja mujal tundmatu südikus.

Äkki müksab mind John ja osutab naabermäe nõlvale:

seal tihnikus vilksatas must kogu ja kadus. Hetk oli lühike, kuid piisav, et panna südant kiiremini põksuma ja tuua mulle uut tapahimu.

Mäenõlvale ilmus karu.

33. EMAKARU

Nagu kõrvetatult kargame murult ja klammerdame põnevil pilgud naabernõlvaku tihnikule. Ons karu meid märgates kadunud? See on kahtlane, sest tuul on meie kasuks looma poolt. Kuid asjata pingutame kõrvu. Karu on kadunud nagu tina tuhka. Kuused ja padrik varjavad teda.

Sõrm päästikul, võimalikult tasa astudes laskume üle kolmesaja sammu allapoole. Kohal, kus me karu nägime liikuvat, leiame mitmeid ja erinevaid jälgi. Püüame silma ja kõrva abil tihnikust läbi tungida. Ei midagi. Seisame poolel teel mäetipu ja järvekalda vahel. Vee valendav pind läigib all puuokste vahel. Aina sügav vaikus, kogu mäenõlval pole mingit liikumist.

Indiaanlased avastavad midagi tähtsat. Nad sosistavad elavalt omavahel ja uurivad taas jälgi. John seletab mulle, et mitte üks, vaid kolm karu olevat siit läbi läinud. Emakaru üsna priskete poegadega. Tuleb olla valvas. Emakaru on neil puhkudel ohtlik vaenlane ja ründab sageli inimest.

Ettevaatlikult, vargselt liigume puude all karujälgi mööda. Ühe puu alt leiame karu pabulaid, üsna suuri. John puudutab neid käega ja sedastab rahulolevalt:

«Soojad!»

Kuigi loom astub siinsamas meie ees ja arvatavasti ei ole ta hirmutatud, on millegipärast raske talle järele jõuda. Pisut hiljem suunduvad jäljed üle saja sammu laiusele luhale ja kaovad siis otse üle keskpaiga vastaspoolel asuvasse metsa. Me peatume luha veerel kindlas peidukohas.

Edasi jälitada pole mõtet, seletab John ja esitab järgmise jahiplaani. Karud liiguvad piki järve äärt, kalda ja mäeharjade vahel. Lisim jookseb kiiresti paadi juurde, sõuab järvele ning tubli miili võrra kaugemal tuleb mesikäppadele teele vastu. Haistes inimest endi ees, pöörduvad karud kindlasti tagasi ja tulevad oma jälgi mööda meie

juurde. Seda me ootamegi. Kõrvale nad kindlasti ei kääna, sest ühele poole jääb järv, teisele poole aga mäed oma kaugele nähtavate paljakutega. Nii et kui nad tagasi tulevad, siis metsarada mööda otse meie poole.

Plaan näib tore. Lisim tormab alla, ent meie, John ja mina, jääme metsaservale luhta silmas pidama.

Saabuvat vaikust katkestab äkki kauge ning salapärane hääl. Kord puuragin, siis jälle korduv tümin. John tõmbab mind kramplikult õlast ja sõnab kõlatult:

«Karud murravad puutüvesid ja otsivad puumardikaid! . . .»

Huviga kuulatan ma neid helisid, kuid veel suurema imetlusega vaatan indiaanlase värisevat kätt ja tema nägu. Teda valdab erutus. See tundub mulle mõistetamatuna, otse üllatusena. Kas karude lähedus tõesti täidab indiaanlast sel määral rahutusega?

Küsin ootamatult, et kas krii-indiaanlased usuvad veelgi, nagu oleks karudel inimese hing?

Johnil on äkki piinlik, ta tõmbab käe tagasi ja püüab oma kohmetust varjata. Ta vastab põiklevalt ning naljatades, et vanasti usuti mitmesugust nõidust, aga tänapäeval, ha-haa, on paljugi muutunud. John ise olevat esimesena ebausust loobunud ja näiteks ei pühenda aasta esimest kinnipüütud kobrast loodusjõududele, vaid koorib selle naha maha ja müüb soodsa hinna eest valgetele. Seejuures teatab John, et indiaanlasi ei seo koprapüügi keeld.

Tõsi küll, John osutub erakordseks indiaanlaseks. Seda rääkis mulle ka Frankland, kes iseloomustas teda kui edumeelset ja üht valgustatumat krii-indiaanlast.

Juba tükk aega kestab laanes sügav vaikus. Murduvate puude ragin on lakanud. Ainult ninakad vaablased sumisevad meie kõrva juures. Metsa vaikusest sugeneb piinav ebakindlus ja iga hetkega kasvab kahtlus, et vahest ootame asjatult ja et karud on läinud juba liiga kaugele ega tulegi enam tagasi.

Kõrgel taevas lendab kolm varest. Nad hõljuvad nagu näha sihitult ja kraaksuvad aeg-ajalt, koerte moodi klähvivalt. Sõna otseses mõttes «au-au».

Nad lendavad meist üle, siis tiirutavad luha peal ja pärast tolle metsa kohal. Otsekohe muutub midagi: linnud klähvivad veel mitu korda kiiresti, otsekui erutatult ja vaikivad siis hoopis.

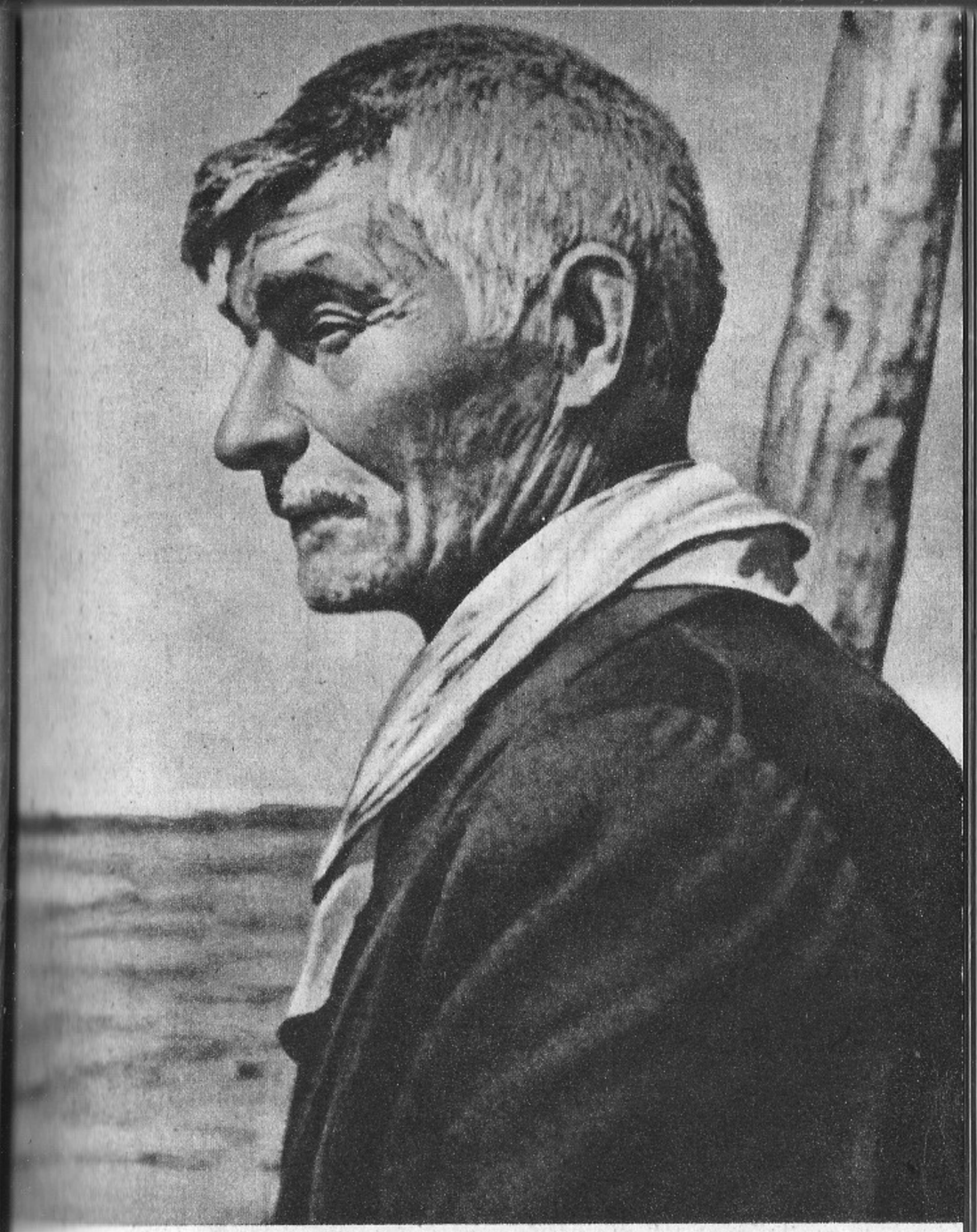

Tasasel kurguhäälel avab indiaanlane John mulle põtrade saladuse *(lk. 158)*

. . . Tihnikus vilksatas must kogu ja kadus (lk. 159)

John müksab mind, seekord kergelt ja vaevalt märgatavalt, viibates naeratades põgenevate lindude suunas:

«Varesed on karu märganud! . . .»

Tekib uus vaikus. See püsib tubli veerand tundi. Siis ilmuvad vareste lennuteele, meie peade kohale kaks Ameerika sininääri, *blue-jays*. Need on metsa huligaanid ja kisakõrid, kes röögivad alati täiest kõrist, kui maa peal midagi erilist märkavad. Me jälgime nende lendu ja kuulatame hoolikalt. Kuid linnud tüssavad: vist ei näe nad all midagi. Lendavad rahulikult ja vaikselt üle metsa. Kas nüüd karusid ei ole, või on nad end hästi peitnud.

Pärastlõunane päike veereb üha madalamalt läände. Sellel päevaajal mängivad puuokstel lõbusasti Kanada oravad. Iga hetk kostab nende vali «trrrr, trrrr». Üks oravatest on kuulda siinsamas madalal, üsna järve ääres, teine on veelgi lähemal, teisel pool paljakut, kuhu kadusid karujäljed.

Siis muudab lähem orav äkki häält. Ta hakkab kiiresti ning katkendlikult matsutama, siis turtsub ja vilistab vaheldumisi valjusti «puhh-tsiik, puhh-tsiik». Midagi on ta märganud. Loomake ärritub ja reedab kuuldavalt oma saladuse — suure looma lähedalolu. Ta sõimab ja kirub võõrast, hoiatab teisi. Orav vahutab vihast, mets on täis tema lärmi.

Minu süda peksleb kuuldavalt.

Metsa serval kasvavad lopsakad sõnajalad, mis ei võimalda kaugemale näha. Üks puhmas, mis ületab teisi oma uhke kahemeetrise tutiga, hakkab äkki tugevasti vabisema ja õõtsuma. Nüüd on selge — karud tulid tagasi. Nad peatusid paljaku ees. Möödub pikki põnevushetki — sõnajalg on ennast jälle sirgu ajanud ega liigu. Silmamunad tahavad meil peast välja hüpata, aga loomi pole ikka veel näha.

Justkui meie ootust tasudes hargnevad edasised sündmused välktempos.

Kerge oksa raksatus. Siinsamas vasakul, tunduvalt lähemal tollest kohast, kus me seda ootasime. Kolm musta villakera vilksatab puude vahel. Nad hiilivad kärmesti, külg meie poole. Ma tulistan esimest, kõige suuremat. Päästikule vajutades saan ise ühtlasi aru, et lasen mööda. Teine lask tuli parem. See tabab: nagu vikatiga niidetud variseb loom kokku ja hakkab kallakut mööda jõuetult alla veerema. Ise lõõtsutab raskelt.

Kaks ülejäänud karu, õigemini karupojukest, on hämmastusest arust ära, keerlevad meeletult ühe koha peal ja jooksevad siis minema.

Haavatud karu pureb juurt ja möirgab kohutavalt. Küüned kaabivad maad. Ma kargan mõneteistkümne sammu kaugusele ja kihutan talle kuuli kaela. Hetke pärast koletud käpad nõrkevad. Rögin lakkab. Viimses krambis surub loom oma kihvad puutüvve ja nõnda ta jääbki lebama: paljastatud hammaste ja ripneva keelega, must, kräsune, ähvardav ning aukartust sisendav.

Mul on karu, turgatab mul äkki rõõm pähe.

See on emaloom. Teine kuul purustas tal lülisamba.

Vahepeal ei jooksnud pojad kuigi kaugele, vaid peitsid end põõsaisse. Sealt kostab äkki nende kisa. See pole möirgamine ega urin, see on just nimelt kisa. Nad halisevad valjusti ja kaeblevad. Südantlõhestav, luikav nutt, mis käib närvidele.

Niisama haledasti nutavad ka inimlapsed, kui nendel midagi halba juhtub.

Algul kuulatan ma imestusega, pärast aga kustub minu rõõm. Südametunnistus tõstab häält, südamesse koguneb kibedus. Halvasti tegin, tont võtaks! Ei oleks pidanud ema tapma.

Karukesed ei vaiki, vaid uluvad kaeblikult edasi. Lõpuks valdab mind viha. Laskevalmis püssiga torman metsa. Õnneks on loomad valvsad. Nähtamatult lipsavad nad laane sügavusse ja alles kaugetelt mäenõlvadelt tänitavad nad uues ahastushoos. Ma jätan nad rahule.

Kui ma rusutult ja tujutult paljakule tagasi jõuan, jään kui tulp seisma: John! Hooples mehike äsja oma edumeelsusega ja ometi, näe, läks lahti. Kõnnib ümber emakaru mingil pidulikul, rituaalsel sammul, vehkides kätega korjuse suunas ja pomisedes midagi kiiresti. Muidugi salapäraseid nõiasõnu. Nägu on võtnud karm-tõsise ilme.

Köhatades astun rahulikult juurde — John vaikib ja tuleb tõsiellu tagasi. Ta on jälle John Iserhoff, Kanada dominiooni normaalne kodanik ja teejuht, kes naeratab leebelt ning häbelikult. Ta puudutab kiiresti karu ja hakkab asjalikult ning hoolikalt seletama:

«Kuul purustas ristluu. Siit tuli sisse, sealt läks välja . . . See oli tappev lask . . . Teise kuuliga . . .»

Ta räägib kõlavalt, ülemäärase õhinaga, justnagu tahaks end ise üle rääkida ja varjata oma häbenemist.

Ära varja, John. Mul endal on häbi!

Teadmata, et ta vastu tahtmist minu häbi suurendab, aimab indiaanlane õigesti minu südametunnistuse nurinat ja püüab seda vaigistada:

«Pole viga. Pojad, kes ära jooksid, on üsna suured . . . Saavad ise hakkama . . .»

Mitte selles ei seisa asi, John, mitte ainult selles!

Järgmisel hommikul sõidan ma varakult järvele kalu püüdma ja mul on tegemist suure haviga, kelle saan veest välja alles indiaanlaste abiga. Tulnud laagrisse tagasi, jagame omavahel karuliha, enne kui John ja Lisim meist lahkuvad. Nemad saavad lõviosa, endale jätame ainult ühe singi ja käpad.

«Meile aitab mitmeks päevaks,» seletab Stanisław. «Rohkem polegi vaja, sest soojaga läheb raisku . . .»

Mind rõõmustab, et võime indiaanlaste külale toidupoolist lisada.

Stanisław riputab liha lähema kuuse külge okste varju, nii et see oleks varjatud päikesekiirte ning vähemate röövloomade eest maapinnalt. Kõrval kuivab pargitav nahk. Hiljem, jätnud indiaanlastega hüvasti, sõidame me Stanisławiga jahile.

Ilm on lahke ja päikesepaistene: tüüpiline «indiaanlaste suvi». Me sõidame jälle sama teed mööda mis eilegi, üle Julge Havi järve kuni portaažini. Hommik on juba ammu läbi, nii et meid ei üllata, kui loomadest pole kusagil kippu ega kõppu. Portaaži juures ronime maale. Nii kaugele kui silm küünib, on Nimeta järv tühi. Otsustame laagrisse tagasi pöörata, kuid enne seda kavatseme puhata lopsakal aasal, kust avaneb vaade järvele.

Leebe vaikus ümberringi. Kaks jänest on tulnud aasale, meist sadakond sammu. Nagu meiegi naudivad nad päikest, ainult et kepsutavad ringi ja maitsevad rohtu.

Korraga teritavad mõlemad kõrvu ja tarduvad soolasammastena. Õhus vilksatab miski. Kull! Ründab! Jänesed pistavad liduma. Nad teevad võimsaid käänakuid, põgenevad kiskja eest paremale ja vasakule kareldes. Aga enne kui nad padrikusse jõuavad, haarab kull ühe neist oma küünte vahele. Taob jänest maapinnal nokaga ja tiivaga. Kostab kägistatava ahastavat piiksumist.

«Harilik lõpp,» ennustab Stanisław kaastundlikult.

Veel mitte! Teine hallkasuk, selle asemel et põgeneda võssa ja päästa oma elunatuke, käitub lausa pretse-

denditult. Ta ründab röövlit julgelt. Kargab üles ja paiskab linnu esikäppade tugeva löögiga maha. Vabanenud jänes pistab plehku. Kull lendab üles, et alustada uut rünnakut, kuid jääb sekundi võrra hiljaks: jänkud kaovad võssa.

«Arg nagu jänes,» ütlen mina. «See kõnekäänd kindlasti ei käi antud jänese kohta. See on ju kangelane!»

«Kanada jänesed,» väidab Stanisław mitte ilma uhkuseta, «on Euroopa omadest erinevad.»

Koduteel jutustab ta mulle lugusid siinsetest jänestest. Nad täidavad kõiki metsi ja talveti kannavad valget kasukat. Tohutult paljunedes on nad peatoiduseks väiksematele kiskjatele, nii tiivulistele kui ka neljajalgsetele: öökullidele, rebastele ja nugistele. Sellega arvatavasti seletubki võrdlemisi suur karusnahksete loomade hulk Kanada laantes. Teatud arvu aastate järele — mõned kinnitavad, et seitsme aasta takka — olevat jäneseid niivõrd palju, et nad kujunevad otse nuhtluseks. Trapperite meelehärmiks sattuvat nad sageli väärtuslikkude loomade jaoks seatud püünistesse, nii et mõnigi jahimees jääb pankrotti. Kus aga püünised on välja pandud, seal siplevad tüütavad närijad juba tund aega hiljem.

Kuid just selle rohke sigivuse perioodil tabab neid ränk epideemia. Peaaegu kõik jänesed hävivad, muutudes kõhnaks kui luukere. Igal sammul leiab inimene nende laipu tihedalt maas, vahel mituteistkümmend tükki kuhjas. Paaril aastal pole jäneseid näha ja veel vähem rebaseid, kuid siis paljunevad nad uuesti nuhtluseks ja — tsükkel kordub.

34. «KUS SIIS ON SEE IDÜLL?»

Olles jõudnud oma laagri läheduses kaldale, satume hämmeldusse. Seal lebab veest välja tiritud päramootoriga kanuu.

«Kas indiaanlased peaksid olema tagasi tulnud?» hüüatan ma segaduses.

«See pole nende kanuu!» seletab Stanisław. «Keegi teine on saabunud.»

«Niisiis on meil külaline?»

«Näib nõnda!»

Ei ole me veel jõudnud astuda neid mõndakümmend

sammu, mis meid laagrist eraldavad, kui puude alt ilmub inimene. Silmapilk võib prantslase ära tunda! Mustad, elavad silmad, keskmine kasv, nägu lõbusasti, pisut nagu piinlikult naeratlev, reipad liigutused. Külaline on tõenäoliselt neljakümne aastane. Üllatavad on pisut väljaulatuvad põsenukid ja kokkupigistatud huuled. Need on vähem prantsuse- kui indiaanipärased.

Võõras esitleb end viisakalt: Jean Maurepas. Ta on insener ja töötab St. Maurice'i alamjooksul suurte tammide ehituskompanii juures. Praegu on ta inspekteerimas jõge varustavaid järvi, mida tuntakse Gouini reservuaari nime all. Täna oli ta teel kohanud tuttavaid indiaanlasi Johni ja Lisimit, kes talle laagri asukohast teatanud. Mitu päeva ei ole ta saanud linnainimestega rääkida, siis otsustanudki siia sisse vaadata. Ega ta sega?

Muidugi ei sega; kinnitame talle, et ta on teretulnud — *le bienvenu.* Kutsume ta laagrisse ja lülitame otsemaid töösse: lõunat valmistame kolmekesi. Tähtsaim roog on karu.

John on talle vist jutustanud palju üksikasju meie kohta, sellest, et ma kirjutan raamatuid ja et suhtun sõbralikult indiaanlastesse.

«Minu vanaema oli indiaanitar,» usaldab mulle jutu sees Maurepas pisut nagu ujedalt. «Ma olen mestiits.» Siis lisab muiates:

«Niisama nagu Louis Riel.»

«Te mõtlete toda kuulsat mässajat XIX sajandist?»

«Jah, kuid mässajaks nimetasid teda üksnes vaenlased. Meie mitte.»

Ta ütles seda ilma solvumata ja lahkelt, kuid tõsiselt ja kindlalt.

Maurepas on pärit Manitobast. Noorena on ta tulnud läänest Quebeci õppima ja jäänudki siia. Ta on kenakesti lugenud ja mõistus on tal lahtine. Kiired läigatused tema silmis pole mitte juhuslikud. Tal on tähelepanuväärselt avaraid teadmisi Kanada ja selle ajaloo kohta, eriti indiaanlaste ja mestiitside minevikust, ja neid teadmisi ei hoia ta vaka all. Ta on küllaltki jutukas, kuid mitte tüütav. Ta paistab silma voorusega, mis sääraste jutumeeste puhul on haruldus: ta teab, millal vaikida.

«Me oleme purustatud rahvas!» hüüab ta äkki pärast pikemat pausi.

Keda ta õieti mõtleb? Prantslasi? Indiaanlasi?

«Ei neid ega teisi,» vastab tema. «Mestiitse.»

«Kas te nimetate mestiitse rahvaks?»

«Aga just!» vastab ta elavalt. «Möödunud sajandil oli ajajärk, millal Kanadas sündis uus rahvas, oma keha ja vaimuga, prantsuse mestiitsid. See sündis seal läänes, Manitobas ja Saskatchewanis. Kuid sel rahval ei lastud areneda. Tuldi brutaalse ülevõimuga, orjastati, ihu purustati, vaim tallati põrmu . . .»

«Kas te räägite mingis ülekantud mõttes?»

«Kus seda! Ma räägin täiesti reaalsetest faktidest.»

«Kes siis tuli brutaalse ülevõimuga?»

«Ontario inimesed. Maailm teab väga vähe nendest võitlustest, kuid ometigi olid need visad ning verised . . . Meid purustati, sest neid oli kui sipelgaid. Ainult väike hulgake inimesi, nagu näiteks mina, läks üle prantslaste ühiskonda ja muutus prantslasteks. Kõik ülejäänud mestiitsid hajutati nagu tolm metsadesse või määrati viletsusse ja maapakku . . . Teie näost võib näha, et teate sellest vähe . . .»

«Väga vähe,» möönan mina.

«Need asjad on meie jaoks liiga tähtsad, neid peab teadma. Vabandage, ma pean teile jutustama . . .»

Muistsete Kanada prantslaste pioneerlik hoog on üllatav. Vaevalt olid nad irokeeside abiga St. Lawrence'i jõel toime tulnud, vaevalt said nad kindlamini Suure Järvistu juures kanda kinnitada, kui juba nende metsarändurid edasi läände läksid, sõitsid Mississipi jõge mööda alla Mehhiko lahte, põhjas aga tungisid juba XVIII sajandi esimesel poolel preeriatesse ja nägid seal esimestena Kaljumägede lumiseid harju.

Varennes de la Vérandrye koos oma poegadega ja viiekümneliikmelise julgete meeste salgaga rajas 1731. aastal endale tee läbi Ontario metsade ja asutas Rivière Rouge'i (pärastise Red Riveri) juures prantslaste asunduse. Sõbralikud suhted indiaanlastega sõlmitud, ületas Varennes esialgsed raskused ja kui Kanada kolmkümmend aastat hiljem läks inglaste kätte, siis siin, Red Riveri basseinis, kaks ja pool tuhat kilomeetrit Quebecist eemal, eksisteeris elujõuline ning tragi pranstlastest elanikkond, kes elas mitmes asulas.

Inimesed juurdusid maa külge, kuigi põlluharimisest vaimustust ei tuntud. Kirglikult harrastati jahindust, püüti

kopraid ja muid loomi, kõige meelsamini aga longiti ringi mööda suguharusid ja osteti indiaanlastelt karusnahku kokku. Enamasti saabusid siia vallalised prantslased, kes siis kiiresti sõlmisid suhteid indiaanitaridega. Tekkis segarahvus. Saja aasta pärast koosnes elanikkond peaaegu eranditult mestiitsidest, kes siginesid rohkesti. Emakeeleks oli neil prantsuse keel. Quebecist saadi patriotismi ja kultuuri, kuid puhastverd prantslasi leidus nende seas vähe.

Neil mestiitsidel oli mehisust ja ürgmetsi tundsid nad nagu parimad *coureurs des bois* — trapperid. Nad olid külalislahked, nutikad, elavad, lõbusad ja suurteks tundeelamusteks võimelised, kuid valmis ka kirgedele. Kahjuks olid nad maiad joomagi ja, nagu nende indiaanlastest esivanemad, ei hoolinud palju homsest päevast. Primitiivse elulaadi poolest ei erinenud nad kuigivõrd ümbruskonna krii- või odžibve-indiaanlastest, kuid leidus selliseidki, kes olid saanud hariduse, koguni kõrgema hariduse Quebecis või Montrealis.

Karusloomade püük ja nahkadega kaubitsemine käis neil aegadel oma käe peal, hiljem aga kujunesid mestiitsidest «North-West Company» andunud kaastöölised. Kui kompanii 1821. aastal liitus Hudsoni lahe kompaniiga, siis töötasid nad ka uue juhtkonna all meelsasti ning ustavalt. «Hudson's Bay Company» omalt poolt tõi maale palju šoti agente, kelle järglased, verelt pooleldi indiaanlased, elasid prantsuse mestiitsidega heas läbisaamises.

Kuni XIX sajandi keskpaigani oli loodemetsades kõik suhteliselt rahulik. Iga perekond elas oma maalapil, mille ta isadelt ja emadelt pärinud. Käidi ümbruskonna laantes jahil ega olnud puudu ei toidust ega meelerahust.

Siis aga läks teisiti. 1867. aastal ühinesid neli idaprovintsi Kanada dominiooniks ja tekkis kuulujutt, et «Hudson's Bay Company» peab oma hiiglaslikud maa-alad uuele valitsusele loovutama. Red Riveri juurde pidid tulema võõrad inimesed ja looma siin uue korra. Missuguse? Mis inimesed need pidid olema? Muidugi inglased Ontariost, kes olid alati olnud vaenulikud kõigele sellele, mis oli prantsuslik, veel enam mestiitslik. Red Riveri aladel hakkas kihama, tõusis nurin.

Halvad aimused osutusid liigagi põhjendatuks. Politsei kaitse all ilmusid Ontariost maamõõtjate komisjonid ja hakkasid oodatavatele inglise asukaile mõõtma maid, mida

mestiitsid olid sugupõlvede jooksul harjunud omaks pidama. Kohalike peremeeste protestidele reageeriti jämedalt ja põlgliku pilkega või nõuti ametlike omandiürikute esitamist. Neid aga ei olnud: niisuguste üleliigsete paberilipakatega «Hudson's Bay Company», maa senine valitseja, endale tüli ei teinud.

Louis Riel, prantsuse mestiits, kuulus noorte sõjameeste hulka, kes andsid endale ohust aru. Kiiresti tõusis ta vastupanuliikumise juhiks, olles sütitav kõnemees ja mitte halb organisaator. Kahekümne kuue aastane Montreali ülikooli kasvandik, «avala, intelligentse ning kütkestava näoga mees» — nagu kaasaegne kroonik kirjeldab — paistis silma prantsuse mestiitside tunnuslike omadustega. Tal oli elav taip, kirglik süda ja lisaks oskas ta visalt oma eesmärke taotleda.

Maamõõtjate komisjoni kohalesaatmine kujunes nagu kaikaks herilasepessa, kuid asi muutus veelgi halvemaks: kurikuulsa MacDougalli nimetamine kuberneriks sellesse provintsi, mida veel olemaski ei olnud, valas õli tulle. Ninakas ning hoolimatu MacDougall oli tuntud kui prantslaste vihkaja.

Niipea kui sai teatavaks, et see mees on ametnike salga eesotsas, kes toovad suuri relva- ja laskemoonatagavarasid, tekkis nii prantsuse kui ka šoti päritoluga mestiitside õiguste kaitseks Rahvuskomitee ja piiriäärsete elanike hulgas loodi relvastatud üksused sissetungijate tagasilöömiseks.

MacDougall vihastus «ülbete metslaste» peale ja eelistas kokkupõrget vältida, taanduda Ühendriikide territooriumile. Kuid sinna ei läinud ta sugugi vett sõeluma. Ta saatis oma agendid Red Riverisse, et nad külvaksid seal tüli ja kihutaksid elanikke üksteise vastu üles, eriti prantsuse mestiitse šoti mestiitside ja inglaste vastu, kes olid sinna hiljuti Ontariost tulnud. See plaan läks MacDougallil täiesti korda.

Puhkes kodusõda. Selle tulemusena lagunes Rahvuskomitee ja prantsuse mestiitsid Rieliga eesotsas haarasid võimu enda kätte. Inglise elanikkond, keda toetas MacDougall, kuulutas neile «sõja elu ja surma peale», kuid kandis kõikjal kaotusi põliselanike marulise vastupanu tõttu. MacDougall katsus ülestõusnute vastu ka siuuindiaanlasi üles ässitada, kuid need ei lasknud end avantüüridesse segada.

Prantsuse mestiitside poolt loodud provisoorne valitsus ei taotlenud eraldumist Kanadast, tema sooviks oli ainult see, et tunnustataks Red Riveri ümber asuva elanikkonna loomulikke õigusi. Vastava sisuga ning mõõdukas toonis koostatud deklaratsioon saadeti Kanada valitsusele.

Siis aga tekkis Thomas Scotti afäär, mis päästis valla uue tormi. See juhtus aastal 1870.

Inglane Scott, fanaatiline protsessija ning kohtuskäija Red Riveri äärest, põlgas kohalikku elanikkonda kirglikult. Ühe kähmluse ajal võeti ta prantsuse mestiitside poolt vangi, kuid pääses põgenema ja hakkas siis inglastest elanikke prantslaste vastu metsikult üles ässitama. Sattunud teistkordselt vangi, tuli tal sõjakohtu ette minna. Kohus mõistis ta surma ja mees lasti maha.

Tema surm — ainult episood Red Riveri kodusõjas — sai ajendiks hüsteerilisele nördimusele Kanada inglaste keskel ja märguandeks suurele klaperjahile mestiitside vastu. Kanada valitsus määras autasu Rieli ja tema kaaslaste peade eest, kõrgi söör Garnett Wolseley juhtimisel aga saadeti välja tugev armee.

Ometigi alistati ülestõusnud mitte relva, vaid osava diplomaatia abil. Kiires korras tõi Kanada valitsus Roomast kohale piiskop Taché, kellel oli suur kuulsus prantsuse mestiitside hulgas. Libedal hingekarjasel õnnestus murda elanikkonna vastupanu seda hõlpsamini, et samaaegselt tõotas Kanada valitsus mestiitsidele kõigi nende õiguste tunnustamist ja sõdinuile amnestiat. Söör Garnett Wolseley võis kohale ilmuda, ilma et oleks kusagil leidnud vastupanu. Kõik strateegilised punktid võeti valve alla.

Pärast seda, kui võim Red Riveri juures oli läinud Ontario inimeste kätte, said mestiitsid tunda rasket võitjate iket. Paadunud vaenlased jälitasid neid igal moel, korraldati raevukaid otsinguid. Paljud mestiitsid hukkusid mõrvarikäe läbi, kohtud aga vabastasid tapja süüst. Ei tunnustatud mestiitside kõiki õigusi ega antud neile täit vabadust. Olles tõugatud mingisugusesse elanikkonna viimsesse kategooriasse, tuli mestiitsidel taanduda uustulnukate eest, kes olid eriti maiad nende viljakate maade peale. Louis Rieli, kes uue korra ajal valiti kaasmaalaste saadikuks Ottawa parlamenti, aeti looma moodi taga, nii et ta lõpuks pidi end päästma põgenemisega Ühendriikidesse. Ta jäi Montanasse lihtfarmerina elama.

Paljud mestiitsid ja indiaanlased kihutati brutaalselt Red Riveri äärest minema. Nad kolisid kaugemale läände, kus kohalike Saskatchewani suguharude ja sealsete mestiitside toetusel said endale abi, maid ja küttimisvõimaluse. Kuid juba mõniteistkümmend aastat hiljem tabas neid kolonisatsioonilaine ka siin. Uued ahnitsejad ida poolt, Ontariost, anastasid maid ja metsi ja jällegi ilmusid valitsuse saadetud maamõõtjate komisjonid täis põlgust kohalike elanike ja nende õiguste vastu. See tähendas avalikku röövimist ja hävitamist.

Mitte ammu enne seda olid valged kütid hävitanud preeriates viimsed piisonid. Selle tagajärjeks oli nälg ja viletsus Kanada indiaanlaste kui ka paljude mestiitside hulgas. Mõlemaid haaras arusaadav kibestus. Indiaanlased, keda väevõimuga aeti viletsale maapinnale reservaatidesse ja keda igal sammul peteti valitsuse agentide poolt, viidi äärmise meeleheiteni. Mitte paremini ei käinud ka mestiitside käsi. Vähe sellest, et nad tundsid end omal maal pidevalt ohustatuna, neil tuli taluda ka anastajate vaenu ja solvamisi.

Ahistatud põliselanikele meenus mees, kes kord Red Riveri juures nii vapralt oli kaitsnud nende õigusi ja nii saadeti tema juurde delegatsioon. Louis Riel ei öelnud ära. Ta ruttas Saskatchewani, korraldas suure nõupidamise mestiitsidega, oskas kokku leppida indiaanlastega ja isegi mõnede valgetega. Nende läbirääkimiste tulemusena esitati Ottawa valitsusele petitsioon, uus õiguste deklaratsioon. Selles meenutati lihtsaid endastmõistetavaid asju, nagu maa põlisomandiõigust, esindust parlamendis ja vastava suurusega maa-alade reserveerimist koolidele. Maad oli külluses, kuid head tahet valitsuse poolt palju vähem.

Et üldist rahulolematust indiaanlaste ja mestiitside hulgas vaos hoida, lõi Riel provisoorse valitsuse, kuna mestiits Gabriel Dumont asus relvastatud väeüksuste moodustamisele.

Mäss! — karjusid Kanada võimud ühes kogu reaktsioonilise ajakirjandusega ja et «mässajaid» korralikult õpetada, saadeti nende vastu kolonel Crozier oma kuulsa North West Mounted Police'i (Loode Ratsapolitsei) meestega. Kuid Duck Lake'i all sai politsei rängasti lüüa ja tekitas paanikas taganedes ärevust valgete asukate hulgas. Välja arvatud mustjalad, toetasid kõik selle Kanada osa

indiaanlaste suguharud prantsuse mestiitside algatust ja haarasid relvad pihku. 1885. aasta kevadel kuulusid Saskatchewani jõe äärsed metsad jällegi indiaanlastele.

Teade kohalike elanike võidukast ülestõusust ajas kihevile kogu Kanada. Dominicooni valitsus paiskas ülestõusu koldesse kõik käepärast olevad jõud. Aktsiooni juhtis briti armeekindral Middleton.

Ülestõusnute keskuse Batoche'i lähedal kaevasid mestiitsid kindlustatud kaevikuid. Kindel oma arvulisele ülekaalule, tahtis Middleton murda nende vastupanu frontaalrünnakuga. Küttide ja sõdurite tabava tule all lõid tema väed kõikuma ja taandusid. Ka korratud rünnak jooksis tühja: päev lõppes ülestõusnute võiduga.

Middleton võttis kaotusest õppust ja eelistas seekord uute abivägede saabumist oodata. Möödus kaks nädalat, enne kui ta uuesti ründas. Sedapuhku taandusid ülestõusnud päris Batoche'ini välja. Seal avaldasid nad sellist kangelaslikku vastupanu, et mitme päeva kestel paistis võit kindel olevat.

Kuid nad ei võitnud. Ebavõrdses tapluses tuli ülevõimule alla vanduda. Vaenlane tungis Batoche'i tagalasse ja oli mitmekordselt arvukam. Verises rünnakus, kandes tohutuid kaotusi, purustati mestiitside read ja paikkond vallutati.

Batoche'i vallutamine otsustas ülestõusu saatuse, kuid ei lämmatanud võitlusi mujal. Indiaanlased kaitsesid end metsades edasi inimeste meeleheitlikkusega, kes on aetud äärmuseni. Poundmakeri juhtimisel sõdinud purustasid kolonel Otteri väeüksuse, kuna väejuht Big Bear jagas anastajaile hulk nädalaid tagajärjekaid lööke oma metsaurgastes. Viimaks ei suutnud nemadki rõhuvale ülekaalule vastu seista.

Kanada ajaloolaste järgi olnud võitjad «leebed»: tabatud Louis Riel ja teised ülestõusu juhid hukkusid võllas või said seina ääres kuuli, paljud saadeti pikkadeks aastateks vangi, indiaanlaste suguharud pisteti reservaatidesse, mis viimaste sündmuste järele olid tugevasti piiratud, mestiitsid aga jäeti lihtsalt maast ilma, neilt võeti enam-vähem kõik, mis neil oli olnud . . .

«Kanada ametlikud ringkonnad kiitlevad, et nendel ei olevat kohalike elanikega olnud nii palju tegemist kui Ühendriikidel,» lõpetab Jean Maurepas oma jutustuse,

«ja et maa asustamine olevat läinud libedasti, ilma vastupanuta indiaanlaste ja mestiitside poolt. Nagu idüll. Aga kus siis on see idüll? Sündmused Red Riveri ja Saskatchewani jõe ääres tõendavad vastupidist. Vabaduse kaitsel on veri täitnud Kanada jõgesid . . .»

35. POOLA VÕITLEJA KANADA VABADUSE EEST

Järgmisel hommikul läheb Maurepas meie laagrist ära. Ta ütleb, et jääb meie lähedusse kogu päevaks järvede veeseisu uurima. Me kutsume meeldivat külalist järgmiseks ööks muidugi enda juurde, seda enam, et ka mina tahaksin temale ja Stanisławile jutustada erakordset lugu kellestki teisest Kanada vabadusvõitlejast, poolakast nimega Mikołaj Gustaw Szulc.

«Tulen kindlasti tagasi,» hüüab Maurepas ärasõidul veendunult.

Samal päeval lendavad metshaned tihedates ridades soojale maale, päikese poole. Nende tiibade kauge sahin, summutatud kaagatamine, siis juba pimeduses lahkuvate kurgede kluu-kluu ja lõkke lõbus pragin siinsamas — kas võib soovida veel paremaid saatehääli või elavamat virgutust jutustajale?

A. Rahutud, tujukad

Neid oli mitusada, kes kujutasid endast Suure Emigratsiooni haru. Pärast Atlandi ületamist, mis oli niisama tormine nagu nende eneste käekäik viimastel aastatel, tervitasid nad märtsikuus 1834. aastal New Yorki. Saatus oli neid kahel korral proovile pannud, nimelt sõjalise kaotusega Poolas ning hiljem kaheaastase vangipõlvega Austrias; nii et kui nüüd Austria neid Euroopast minema kihutas, siis rajasid nad oma ainsa ning viimase — ja selle tõttu nii särava, piiramatu ning roosa lootuse Ameerika sadamale.

Kummaline oli see seltskond. Tänini on säilinud sellest teekonnast koostatud päevikud, nii et pole raske mõista õnnetuid pagulasi ja nende meeleolu. Peaaegu kõik nad pärinesid poola mõisatest või taludest, paljud neist olid

kaadriohvitserid. Läbielatud viletsused olid jätnud neile oma haleda pitseri ja viinud nad tasakaalust välja. Rahutud, ärritatud, tülitsejad ja tujutsejad, kes vaakusid paremale ja vasakule «au ja isamaa» nimel, seesugustena kandsid nad endas üllatavat segu iseteadvusest ja pisaraist, kõrkusest ja kahetsusest. Kõigepealt aga iseloomustas neid otse käsitamatu saamatus elus. Need olid lapsed, vurrudega lapsed, kuid kõige lapsikumad olid nende kuldsed viirastused sellest, mida neile pakub Ameerika.

Vähesed kainemad hääled summutati kärsitu urahtusega või auküsimustega. Major Szulc, kes küll kaalukate sõnadega seltsimehi kainusele ja asjalikkusele manitses, oli tahtmatult pinnuks silmas kõigile laevalolijaile. Talle karjuti otse näkku:

«Nii et Ameerika, see revolutsiooni ja vabaduse maa, ei peaks väärikalt vastu võtma revolutsiooni sõdureid, kes on võidelnud vabaduse eest?»

«Küll ta võtab, aga mitte nõnda, nagu teie kujutlete,» vastas Szulc rahulikult.

«Soolakaevaja!» hakati teda tagaselja põlastavalt hüüdma.

Major Mikołaj Szulc ei olnud kaadriohvitser. Sünnilt Galiitsia poolakas, oli ta enne ülestõusnutega liitumist 1830. aastal töötanud Wieliczka soolakaevanduses nagu tema isagi. Nii vaadatigi emigrantide seltskonnas sellele «soolakaevajale» pisut ülalt alla ja pisut altkulmu, kuid isegi kõige suuremad tülinorijad — ei puudunud neidki laevalael — eelistasid oma kihke tema puhul maha suruda. Szulci sõjaline karjäär oli kulgenud liiga mõjukalt. Oma isa poolt juhitud väeüksusega oli ta osa võtnud mitmest lahingust ja taplusest, kui aga isa langes, võttis ta ise juhtimise üle. Ebatavalise võimekusega ja vaprusega kerkis ta esile lahinguis Jabłonna ja Waweri all, kus pälvis aukõrgenduse ja autasu. «Szulcil oli suuri teadmisi sõjanduse alal, tema iseloom oli meeldiv ja teda hindasid kõik, kes teda tundsid,» nii kirjutab temast aastaid hiljem Kanada šotlane Donald McLeod oma mälestustes. Nii et kuigi Szulc laevalael seltsimehi oma «liiga kainete» vaadetega pahandas, läks kogu reis siiski ilma suuremate viperusteta.

Kui siis viimaks New Yorki jõuti, ületas korraldatud vastuvõtt kõige julgemad ootused, niivõrd südamlik oli see. Ameeriklased olid peaaegu nahast välja ronimas, püü-

des saabujaile meele järgi olla. Asutati hulk komiteesid, kes tublidele vabadusvõitlejatele muretsesid kõike: nii rahalist abi, peavarju kui ka osavõtlikke südameid ja koguni kõrvu, kes olid valmis kuulama käsitamatuid jutustusi. Poolakad vajasid eelkõige head puhkust. Seda nad said.

Siis, mitme nädala möödudes, asuti järgmise kava teostamisele. Ameeriklased pakkusid veteranidele viisakaid töökohti, et pagulased endale jalad alla saaksid ja tunneksid end võrdseina võrdsete keskel. Just siis aga põrkasid imestunud jänkid ületamatule raskusele. Saabunud loobusid. Nad ei suutnud, ei tahtnud ega osanud töötada. Nad ei osanud lülituda praktilisse ameerika elulaadi. Pateetiliste inimestena tahtsid nad olla rahvuste kristuseks ja rahvaste inspireerijaiks, kui tarvitada ebameeldivaid hüüdnimesid, mida poolakaile anti hilisemail aastail.

Arusaamatus kasvas järgmistel kuudel, kuni jõudis oma piirini: pettunud ja kibestunud poolakad asusid laevale ja sõitsid Prantsusmaale, et lõplikult ühte sulada Suure Paguluse peavooluga.

Üksnes väga vähesed erandid jäid Ameerikasse ja nende hulgas oli ka Mikołaj Szulc.

B. Ameerikalik karjäär

Et õigesti mõista ja hinnata fantastilisi seiklusi, mis Szulci elus toimuvad nelja aasta vältel, tuleks mõnevõrra tunda tema vaimset palet, peaks vaatama tema eraelu.

Mikołaj Szulc ei olnud üksnes patrioot, vapper sõjamees ja veetleva karakteriga inimene, nagu sellest kõneleb Kanada kroonik, ta paistis silma ka võrratult terase mõistuse ja avatud südamega. Kevadised puhangud, mis tolleaegses Euroopas liikuma hakkasid, ei olnud talle võõrad. Ta omastas need täie rinnaga ja elas nendele kaasa. Leleweli edumeelsed ideed kangastusid võimsa vastukajana tema vaadetes. Vaimustusega ahmis ta endasse ka Ostroleka relvakaaslase, radikaali Maurycy Mochnacki* sõnu täis nooruslikku passiooni.

---

* Mochnacki, Maurycy — (1804—1834) publitsist, üks tsaarivastase ülestõusu algatajaid Poolas 1830. a. Emigreerunud Lääne-Euroopasse, libises reaktsioonilisse suunda. *(Tõlk.)*

Pärast kopitanud Euroopat, tollast despotismi ja vanglate mandrit näis Ameerika Szulcile vabaduse tõelise paradiisina. «Inimlikkuse asüül», nagu teda nimetas ameerika patrioot Tom Paine juba XVIII sajandi teisel poolel, osutus ka Szulcile mingiks hurmavaks varjupaigaks, tõotatud maaks, kus Leleweli vaated ja Mochnacki vannutused paistsid pagulasele kui kõige elava kehastis ja pulseeriv veri.

Mitte seda, et siin, Ameerikas oleksid valitsenud ideaalsed suhted. Ta nägi ka kriimustusi ja tagakülgi, kuid Ameerika oli tookord alles noor, suurte tühjade avarustega maa, kus avanesid mitmesugused võimalused. Rahvahulgad ei olnud veel lasknud end sarvist haarata.

Elevusega jälgis Szulc igal jalaastel, kuivõrd õige oli too — muide kulunud — Ameerika ühiskonna võrdlemine agara noorukiga, kes hindab oma vabadust, keeb energiast ja ehitab endale avarat eluhoonet. Sel noorukil oli mitmeid arhitekte, rohkem ja vähem häid, kuid ükski neist ei söandanud veel unustada konstitutsioonilisi õigusi. Ameerika sõltumatuse deklaratsioon ei olnud tollal veel tühi kõmin.

Varsti pärast saabumist Uude Maailma hakkas Szulc ringi vaatama ja oma kutsealast tööd otsima. Tal õnnestuski leida koht soolakaevanduses, kuigi amet oli teisejärguline. Tutvunud põhjalikult ameeriklaste soolahankimise menetlusega, ei jõudnud insener küllalt imestada, et see oli nii algeline ja vähetootlik, tunduvalt kehvem, kui need moodused, mida ta oli näinud Wieliczkas. Toodangu parandamiseks asus Szulc välja töötama omi meetodeid, mis oleksid kohandatud Ameerika oludele, ja ta saavutaski täie menu. Ülemused kiitsid teda, võtsid teda vastu oma kodudes ja usaldasid talle vastutusrikkamaid töökohti. Mees ei tõusnud mitte ainult oma kutsealal, vaid soetas endale ka kenakese kapitali, sest ta ei unustanud oma ideedele patente muretseda, orienteerudes kiiresti ja osavalt maa tavades.

Neljandal aastal pärast Ameerikasse saabumist kuulus Szulc juba jõukamate elanike hulka Salinase linnas Syracuse'i lähedal. Seal oli ta endale võitnud rea ustavaid sõpru. Vallates inglise keelt nagu päris ameeriklane, hakkas ta majanduslikult tõusma ja kasvas kõigi juurtega valitud kodumaa pinnasesse. Ta oli varakas ja temast

peeti lugu, ent peale selle võitis ta ka õilsa ning kauni naise armastuse, kellega peatselt kavatses abielluda.

Ainult ühes suhtes oli ta teistsugune kui tuhanded muud emigrandid: iirlased, sakslased, norralased, rootslased ja inglased. Oli nimelt see erinevus, et materiaalset heaolu taotledes oli Szulc osavõtlik vastuolulisusele inimsaatustes ja ülekohtule rahvaste elus. Poola lahinguväljadel oli ta ju võidelnud vabaduse eest. Sellest pärandist ei saanud ta enam lahti. Ameerika lahedas elus ei suutnud ta unustada, et kusagil mujal on inimesed vähem õnnelikud. Saatuse naeratus ei vaigistanud südametunnistuse häält ja terava kõrvaga kuulis ta kogu maailmast rõhutud inimeste kaebusi. Nii neid, mis tulid üle ookeani, kui ka teisi, mis kostsid üle Kanada piiri.

C. Revolutsioon Kanadas

Noil aegadel ei olnud elu Kanadas kerge, kuna seal valitses despotism. Kunagine prantslaste koloonia, mille inglased olid seitsmekümne aasta eest anastanud, pidi kakskümmend aastat hiljem vastu võtma suure inimeste juurdevoolu Ühendriikidest. Sinna rändasid nõndanimetatud lojalistid, kes Inglise kroonile ustavaina ei tahtnud tunnustada Ameerika revolutsiooni ega demokraatiat.

Meelestatud oli see element marurahvuslikult, kangesti konservatiivselt ja fanaatilise vaenulikkusega igasuguste progressimõtete vastu. Need lojalistid olid ka isekad. Toetatud Londoni keskvõimude poolt, tahtsid nad olla Kanada tõeline aristokraatia. Lühikese ajaga haarasid nad kõik tulusamad ametikohad endale ja kohtlesid maad kui oma isiklikku pärusmõisat. Kõikvõimas «perekonnapakt», sõlmitud ilmselt sel eesmärgil, et väiksem privilegeeritud grupp võiks lõas hoida kogu maad ühes selle poliitika ja finantsidega, kõlbab klassikaliseks näiteks valitseva klassi brutaalse künismi kohta, kes ei varjanud oma kiskjalikkust.

See asjaolu tõendas ka tolleaegsete Londoni riigimeeste poliitiliselt kitsast mõtlemist. Kanada üldsuse laiemad rahvakihid olid aastakümneid taotlenud valitsevate suhete reguleerimist. Nende külje all, teisel pool riigipiiri arenes ju ameeriklaste demokraatlik eksperiment, mis teistele paistis veetlev ja osutus seega nakatavaks. Inglismaa ei

soovinud seda mõista, sulges ohule silmad ja eelistas uskuda Wellingtoni sõnu, kes tähendas parlamendis, et «Kanada kohalikku omavalitsust ei saa kuidagi sobitada Suurbritannia suveräänsusega».

Nii kasvas Kanadas tormiline element ja seda nii inglaste Ontarios kui ka prantslaste Quebecis. Rahulolematute prantslaste juhiks kerkis Papineau, inglise keelt kõnelejatel aga Lyons Mackenzie. Mõlemad patrioodid võitlesid tuliselt maa demokratiseerimise eest. Nad oskasid rahvahulki kaasa kiskuda, aga kuigi nad taotlesid mõõdukaid poliitilisi reforme, ei tahtnud Briti kuberner ega ka lojalistid karvavõrdki järele anda.

1837. aasta suvel sai asi viimaks küpseks. Sügisel puhkes relvastatud ülestõus Torontos ja Montreali piirkonnas. Ülestõusnutel ei puudunud relvi ega inimesi, kuid organisatsioon oli logisev, nii et valitsuse politsei ja sõjavägi purustasid ülestõusu juba mõne nädalaga, olles olnud juba ammugi ootel.

Võitjad ei säästnud oma vastaste verd. Kes ülestõusu ajal ei hukkunud, seda ootas vangla, kuna juhte poodi avalikult võllasse. Paljud päästsid end põgenemisega Ühendriikidesse, kust otsis varjupaika ka Lyons Mackenzie.

Mackenzie ja tema kaaslased ei loobunud agiteerimast ka Ühendriikides, leides Ameerika avalikkuses muidugi elavat vastukaja. Nördimus oli sedavõrd üldine, et põhjapoolsetes osariikides hakati Kanada türanniaga võitlemiseks otsekohe salaväeüksusi looma. Need olid niinimetatud laskurloožid, mis 1838. aasta jooksul võimsalt kasvasid. Kuigi Washingtoni valitsusel oli nende loožide olemasolu kindlasti teada, ei hakanud ta sellesse esiotsa sekkuma.

Sama aasta septembris toimus Clevelandis kongress, kus Kanada põgenikud ja loožide juhid kiitsid heaks Kanada vabariigi põhiseaduse ja töötati välja plaan Kanada relvastatud ründamiseks. Kõik see toimus Lyons Mackenzie sütitavate kinnituste mõjul, et kogu Kanada tõusvat üles, niipea kui ainult esimesed väesalgad piiri ületavad.

Muidugi mõista, ei võinud Mikołaj Szulc kõige tema ümber toimuva puhul ükskõikseks jääda. Ta avas oma südame ja hinge rõhutuile ja soovis vabadusvõitlejaile siiralt edu. Oma maja Syracuse'is avas ta pagulastele ja

osutas mõni aeg külalislahkust Lyons Mackenziele, kellega ta oli sõbrunenud. Neil kahel oli pikki jutuajamisi. Szulc veendus, et asi seisis kõige pühamate inimõiguste kaitsmises, mille puhul tema, Szulc, ei saa jääda passiivseks. Olles ühinenud liikumisega, ohverdas ta revolutsionääridele suurema osa oma varast, sada tuhat dollarit, ise aga organiseeris ja varustas omal kulul sada kaheksakümmend vabatahtlikku ning hakkas nende väejuhiks.

Kanada sõjaväelased ja ajaloolased on keeldunud tunnustamast nende entusiastide au ning ausust, nimetades (võiks kibedusega lisada: muidugi!) neid harilikeks piiribandiitideks, kelle eesmärgiks oli ainult röövimine ja muud ei midagi.

Ometigi pole kahtlust, et enamik vabatahtlikke, peamiselt noorukesed, juhindusid õilsatest ajenditest. Mis aga puutub Mikołaj Szulci kavatsuste puhtusse, siis ei saa olla kaht arvamust: asi pidi olema tema silmis õilis, kuna ta ohverdas sellele nii vara kui ka mugava kodurahu ja isikliku õnne, lükates määramatuks ajaks edasi abielu armastatud naisega.

D. Sõjakad ning arad

Oma väeosaga siirdus Szulc põhja suunas, kus tal kästi ühineda sõjajõududega — kui sõjajõududeks võib nimetada neid lõtvu ameerika vabatahtlike salku, keda juhtis keegi «kindral» Birge. Kohtumine toimus novembrikuu algpäevil. «Szulci väärikas käitumine, tema mehine kuju, terane mõistus ja hääldus tagasid talle tänuliku vastuvõtu,» kirjutas E. A. Theller, Kanada iirlane. Ühtlasi selgus, et peale mainitud vooruste oli Szulcil kõigi nende sõjameeste hulgas kõige rohkem vaprust ja sõjaväelase vaimu.

Birge'i esimeseks taktikaliseks ülesandeks oli Prescotti asula vallutamine piirijõe St. Lawrence'i Kanada-poolsel kaldal. Seda pidi kindral tegema kolme väeosa abil, mille eesotsas seisid tema ise, Szulc ja kolonel Johnson. Karabiinidega varustatud vabatahtlikke oli alguses mitu tuhat, kui aga asi jõudis tegudeni, jäid neist järele ainult mõned sajad. Leiti, et Prescotti vallutamiseks jätkub sellestki.

Asi algas mõneti melodramaatilise trikiga, mida siiski kroonis edu. Birge laadis Oswegos, Erie järvel oma turis-

tideks rõivastatud mehed Ameerika aurikule ja kui laev oli jõudnud St. Lawrence'i jõele, palus pahaaimamatut kaptenit võtta seal sleppi kaks suurt purjekat, mis olid presentidega kaetud. Pärast seda tõid turistid relvad lagedale ja sundisid kapteni kuuletuma. Samal ajal ronisid mõlema purjeka presentide alt välja Szulci ja Johnsoni väeosad oma mitme suurtükiga.

Pärivoolu sõidul, Ameerika kallas paremal ja vaenuliku Kanada oma vasakul, kutsus Birge väeosa juhid viimasele nõupidamisele. Szulci hämmastuseks teatas Birge, et sedapuhku Prescotti ei rünnata, vaid esialgu suundutakse Ameerika asulasse Ogdensburgi, kust võetakse rohkem vabatahtlikke juurde.

«See on võimatu!» hüüdis Szulc. «Kui me täna ja nimelt kohe ei ründa, saab vaenlane retkest teada ja me kaotame üllatuse eelised.»

«Sellest pole midagi!» lõikas Birge kõigutamatult. «Prescotti võtame homme.»

«Homme on liiga hilja.»

Szulc avaldas valmisolekut võtta ülesande raskem osa endale ja rünnata Prescotti tormijooksuga, kusjuures Birge'i ja Johnsoni üksused oleksid kindlustanud ainult tema tiibu. See plaan aga leidis visa vastuseisu Birge'i ja teiste poolt, kuigi nõuanne oli mõistlik ja ajaloolaste poolt ainsaks otstarbekaks mooduseks tunnistatud.

Imestunult vaatas Szulc oma seltsimeestele otsa, nagu oleks ta neid esmakordselt näinud või — läbi näinud.

Lõpuks pani ta ette, et tema ja Johnson ründavad samal ööl Prescotti ise, kuna Birge oma meestega ruttab aurikul Ogdensburgi, võtab seal uusi vabatahtlikke peale ja pöördub viivitamatult tagasi.

Vähe enne kesköödd, see oli pühapäeval, 11. novembril, purjetasid kõik kolm hiivatud ankruga laeva igaüks oma sihtkoha poole. Kahjuks aga üks oma hukatusse, teised kaks häbisse.

Mingi salapärase juhuse läbi sattus Johnson oma purjekaga kohe madalikule, aga kuna see juhtus parajasti Ameerika kalda juures, siis ujusid sõjamehed maale ja hajusid pimeduses kuhugi laiali. Samal ajal sõitis Birge aurikuga edasi ja saabus esmaspäeva hommikul Ogdensburgi. Niipea kui Ameerika pind oli jalge all, tuli talle haigus kallale ja peale tema veel enamikule ohvitseridest ja meeskonnast, kes kõik pudenesid kodudesse. Ka see

väeosa, niisamuti nagu Johnsoni oma lakkas olemast väeüksus.

Ainult Szulc üksi oma purjekaga ruttas määratud kohale ja jõudis vastu hommikut Prescotti alla. Ta leidis linna juba alarmeerituna ja kaitsevalmis. Kuna ta päeva saabudes Johnsonit jõel ei näinud, siis loobus ta targu rünnakust ja sõitis umbes kolm kilomeetrit allavoolu, kus randus hüljatud tuuleveski juures Kanada-poolsel kaldal. Samas asetses mitu massiivset ehitust, mis olid kui loodud reduudi jaoks. Szulc paigutas sinna oma mehed ja asus hoolikalt kaevikuid valmistama, et luua sillapea, enne kui abiväed Ameerika kaldalt saabuvad. Ta uskus, et need on iga hetk tulemas.

Nõnda siis astus Kanadaga sõtta endine Poola sõjaväe major Mikołaj Szulc — jõudude avangard, kes pidid selle maa vabastama kütkeist ja ülekohtust.

E. Lahing tuuleveski pärast

Oodatud abiväed muidugi ei saabunud, sest raske on abiväeks nimetada neid väheseid mehi, kes südametunnistusest aetuna esmaspäeval paatidega Ogdensburgist siiski kohale tulid. Nemad need olidki, kes tõid Szulcile hiiobisõnumi abivägede kohta.

Juba tsiteeritud E. A. Theller kirjeldab olukorda järgmiselt: «Vähe on ajalugu kirja pannud näiteid sellisest otsustamatusest, argusest ja reeturlikkusest, mida ilmutas J. Ward Birge . . .»

Szulcile oli see raskeks löögiks, kuid miski ei suutnud teda panna loobuma otsusest vastu pidada ja paisata sõjatuli Kanada sügavusse. Selles otsuses peitus heroism, mitte hullus. Kogenud võitlejana hindas ta sõjalist situatsiooni kainelt. Ta oli kindlalt veendunud, et tema ilmumine orjastatud maale kujuneb märguandeks üldisele ülestõusule, nagu Lyons Mackenzie ja teised Kanada põgenikud kogu suvi läbi teda ja laskurlooze olid veennud. Ta uskus ka seda, et ameeriklastest relvavennad võtavad lõpuks aru pähe ja tulevad appi.

Nii möödus esmaspäev ja alles hilisõhtul ilmus jõele inglaste kahurpaat. See andis mõned paugud ehitiste pihta, kuid saanud sillapealt vastutervituse, taandus kiiresti. Vabatahtlikud teritasid kõrva maa poole, lootes sealt iga

hetk Kanada ülestõusnute saabumist, kuid maa oli tumm ega vastanud. Kogu öö kestel ei ilmunud ükski.

Teisipäeva varavalges kuuldi Ogdensburgist aurikut lähenevat ja kui patrioodid läbi hommikuhämaruse laevalael sõdureid märkasid, haaras neid meeletu rõõm:

«Abiväed tulevad, abiväed!»

Ei midagi. See oli Ameerika valitsusvägede üksus. Ühendriigid ei tahtnud diplomaatilisi sekeldusi ja tulid Szulcilt purjekat võtma, millelt oli veel maha laadimata osa laskemoona ja toidutagavara. See oli ränk kaotus. Vaevalt olid ameeriklased eemaldunud, kui saabusid mõned inglaste kahurpaadid ja avasid korrapärase kahuritule, millele aga, muide, energiliselt vastati.

Viimaks märgati maa poolt lähenevaid relvastatud mehi. Jällegi ebameeldiv pettumus! See oli Inglismaa ustav ning agar politsei, kes kandis viha «bandiitide» vastu, toosama, kes aasta varem oli himustanud ülestõusnuid puua. Kui politseinikke oli kogunenud umbes poole tuhande ümber, alustati rünnakut, paisates piiratuile tinarahet. Olles tagasi löödud, ründasid nad teist korda, kolmandat ja veel neljandatki korda, kindlana oma arvulises ülekaalus ning raevus. Alles tõsisemad kaotused ja pidev äpardumine õpetasid neid, et tegemist on tublide sõduritega, aga mitte bandiitide kambaga.

Ameerika vabatahtlike salk pidas tuleproovile mehiselt vastu. See oli ideeline, võrdlemisi distsiplineeritud noorus, kes mitme nädala kestel oli olnud Szulci mõju all. Kui vaenlane õhtupoolikul rünnakuist loobus, oli ta läbi pekstud ja löödud. Selgus aga, et ka Szulci väesalk oli kandnud suuri kaotusi, mis surnute ja haavatutega kokku ulatus ühe kolmandikuni, arvestamata mõndteistkümmet vabatahtlikku, keda vaenlane oli teistest eraldanud ja vangi võtnud.

Jõe laius, mis sellel kohal vist ei ületanud poolteist kilomeetrit, võimaldas lahingukäigu täpset jälgimist Ameerika kaldalt. Sinna oli kogunenud tuhandeid vahtijaid, teiste seas Birge'i ja Johnsoni sõjamehed. Tohutult erutas kõiki võitluse areng — «*it is a fine show*» («see on tore vaatepilt»). Sõlmiti kihlvedusid.

Sellel ööl kattis jällegi vaikus maad ja asjatult kuulatasid ümberpiiratud salapäraseid sahinaid mandri poolt. Kus on siis Kanada ülestõusjad? Neid ei olnud. Oli kurjakuulutav vaikus.

Szulc hakkas aimama traagilist tõde, et loodetud revolutsioon on luhtunud, et mullused võllad on nähtavasti oma töö teinud. Veel samal ööl läkitas ta usaldusväärse kulleri parvega Ogdensburgi, nõudes, et talle saadetaks laev väesalga äravedamiseks. Kuller ületas jõe õnnelikult, kuid närused vigurdajad ei osanud isegi sel korral seltsimehi aidata. Nad viivitasid, ja kui päästelaev alles kolmandal ööl jõele saadeti, oli liiga hilja. Jõgi kihas inglaste kahurpaatidest ja uljale väesalgale ei olnud enam tagasiteed.

Uljale, sest vahepeal, pärast teisipäevaseid kaotusi oli Kanada politsei kaks päeva oma haavu lakkunud ja neljandal pärastlõunal kogus ta end arvuliselt tugevdatult uuele ägedale rünnakule. Ja veel kord paisati ta veriselt tagasi, ülekaalust hoolimata.

Kui sõjakära õhtuks vaikis ja suits oli hajunud, jäi kaitsjaid vähem kui sadakond. Püssirohust mustad, magamata ning näljased, lohku vajunud nägudega, kuid leegitsevate silmadega laskurid põlesid metsikust hasardist.

Läbi oiete, mis kostsid lahinguväljalt haavatute suust, pingutasid vabatahtlikud ka veel öösi maa ning jõe poole kõrvu, jätmata lootust. Jõelt pidi saabuma abi ja pääs, maa poolt aga võrratult rohkem: märguanne, et nende visal võitlusel on üldse mõtet, et Kanada on nendega. Kuid nii jõgi kui ka maa jäid tummaks, ei vastanud; nagu vaenlanegi ei tundnud nad halastust.

F. Õilis viimse hetkeni

Järgmisel päeval, reedel, märgati varahommikust peale Prescotti poolt elavat liikumist: saabusid Inglise regulaarväeosad ja parved, lausa parved Kanada politseinikke. Samal ajal saabus ka kahurvägi. McLeodi poolt esitatud piirajate arvu — viis tuhat meest — peavad teised kroonikud liialdatuks, kuid sellest hoolimata oli saabujate arvuline ülekaal lihtsalt masendav. Tragi käputäie traagiline lõpuakt lähenes.

Inglise sõjaväe juht kolonel Dundas saatis Szulcile parlamentääri kaudu lakoonilise korralduse tingimusteta alistuda. Oma lootusetust nähes oli Szulc valmis alistuma tingimusel, et vaenlane tunnustab tema mehed võitlevaks pooleks.

«Ei, ainult mässajateks ja mõrvariteks, keda ei oota armega halastus!» vastas inglane karmilt.

See tähendas, et võllad lähevad uuesti käiku.

«Võitleme edasi!» vastas Szulc.

Siis nõudis Dundas ühetunnilist relvarahu, et matta reduudi ees langenud surnuid, kes sinna olid jäänud eelmisel päeval. «Mässaja» nõustus ja andis selle tunni sees Dundasele üle kõik haavatud Kanada vangid, keda ta viimaste võitluste kestel oli kinni võtnud. Isiklikus läkituses vaenlasele seletas Szulc seda inimlikku žesti järgmiselt: temal puuduvad sanitaarvahendid, nii et ei saa haavatuile esmaabi pakkuda, kuid vastutasuks palub head kohtlemist oma meestest vangidele, keda inglased kätte saavad. Lõpuks, otsekui nõustudes tingimusteta alistumisega ja soovides üksnes tagasihoidlikku pragu aukohaseks väljapääsuks, lisas Szulc kirja lõppu: «Kui Teie võite ausõnaga kinnitada, et Kanada elanikkond ei tervita meid kui vabastajaid, siis sõltub edasise verevalamise lõpetamine Teist.»

Kuid uhke inglise väepealik ei tahtnud laskuda ühessegi sobingusse ja vastas põlastavalt, et bandiitidega tema läbirääkimisi ei pea.

Marutuli suurtükkidest ja karabiinidest avas viimase võitluse. Vabatahtlikud kaitsesid end eeskujuliku mehisusega. Vihmana sadas neile rauda ja varemeprügi, kuid ka kivirusude vahelt andsid nad säru ja jagasid hoope. Ei lasknud vaenlast lähedalegi. Nad teadsid, et see on nende viimne vastupanu, kuid nad ei heitnud meelt. Szulc liikus kõikjal, teda nähti igas sillapea ohustatud lõigus. Ta õhutas oma eeskujuga teisi, oli erk juht ja kartmatu sõdur. Ent ikkagi on raske mõista, kuidas vabatahtlikud suutsid selles põrgus nii mitmeid tunde vastu pidada, keskpäevast õhtuni.

Alles õhtupoolikul hakkas nende tuli raugema. Kaitsjatele vaatas näkku sõduri painaja — laskemoona puudus. Hämarikus lasksid nad välja viimsed lasud. Seda märgates tormas Kanada politsei kahekordse raevuga kerge saagi kallale. Peaaegu vastupanuta langes nende valdusse üks ehitis teise järele, sees olevat elu oli vähe säilinud. Viimasena tehti võitlusvõimetuks Szulc ise. Võitluse lõpphetkedel toimusid jälgid stseenid. Metsistunud politsei mõrvas vabatahtlikke, tappis haavatuid. Vähe puudus, et oleks süttinud uus lööming, sedapuhku inglise sõdurite ja

politseinike vahel. Vaevu suutsid sõdurid pööraseid taltsutada.

Nõnda lõppes 16. novembril 1838. aastal Kanada ülestõusu tähtsaim võitlus, mida nimetatakse lahinguks tuuleveski pärast, *the Battle of the Windmill Point.*

Poolsurnult vangistatud Szulci päevad olid muidugi loetud. Maal, kus põeti ühiskondlikku palavikku, hävitas oma privileegide pärast muretsev võitja hoolimatult Szulci-tüüpi üksikisikuid, kes olid eriti vihatud ja ohtlikud Kanada lojalistidele. Mõni päev pärast vangistamist mõistis sõjakohus Szulci kui bandiidi surma, teadagi poomise läbi, ja otsus viidi täide 8. detsembril.

Vähe päevi enne Szulci surma lubati teda külastada noorel advokaadil John A. MacDonaldil (hiljem Kanada peaminister), et see paneks kirja hukatava viimsed soovid. Nii testamendi sisu kui ka vestlused Szulciga jätsid advokaadile sügava mulje. Päästa ta surmamõistetut ei suutnud, kuid tahtis kaitsta tema mälestust.

Nagu kogu Szulci elu oli kandnud mingi erakordse suuremeelsuse motiiv, ülevad tunded koos kaine arukusega, nii tähistasid tema viimseidki päevi õilis väärikus ja imetlusväärne enesevalitsemine. Pärast surmaotsuse kuulutamist jättis Szulc maailmaga rahulikult jumalaga, kirjutades oma sõpradele Ameerikas kirju täis mehist tasakaalu, peaaegu leplikkust, samuti koostas ta ka oma testamendi. Sellest ajajärgust maksab toonitada kaht juhtumit, mis valgustavad Szulci tõelist iseloomu ning rüütellikkust.

Szulci erksus iga inimlikkuse avalduse suhtes kasvõi vaenlase juures oli nii suur, et kui sõdurid võtsid vabatahtlikud kättemaksuhimulise politsei eest oma kaitse alla, tekitas see Szulcis tänutunnet. Teatades sellest kaitsmisest oma sõpradele Ühendriikides palus surmamõistetu, et see tehtaks teatavaks kõigile tema ideekaaslastele ja et kui selle väeosa sõduritega kokku saadakse, siis osutataks neile — kahekümne kolmanda Kanada jalaväepolgu sõduritele — südamlikkust ja külalislahkust. Sellele mõtles inimene hetkel enne võllasse minekut, kuhu teda saatsid needsamad sõdurid.

Veel paremini iseloomustab teda teine seik, mis osutub ainulaadseks kogu inimkonna sõdade ajaloos. Mõistes, et Kanada polnud veel küps vabaduseks ja et tema võitlus seega oli olnud enneaegne ja Kanada sõdurid, keda tema

väesalk oli hävitanud, surid tarbetult, võttis Szulc märkimisväärse aususe ning julgusega selle moraalse võla enesele ja avaldas seda kauni teoga: osa oma varandusest määras ta testamendis nende langenud sõdurite perekondadele.

Säärast suuremeelsuse eeskuju võiduka vastase suhtes, kes on end näidanud kättemaksjana ja karistanud vaenlast võllaga, pole ajaloos tõepoolest kerge leida.

G. Võit pärast surma

Meie võitleja tragöödias on kõige imeteldavam see, et lahingu tuuliku pärast võitis tegelikult siiski Szulc, tema vastased kandsid aga rasket kaotust. Tujukalt ristlevad inimeste võitude ja kaotuste teed.

Teade verisest kokkupõrkest ulatus Inglismaale. Ametivõimud püüdsid seda lämmatada ja näidata tühisena, kinnitades, et tegemist olevat olnud vaid piiriäärse bandiitliku afääriga. Need pingutused jäid aga tagajärjetuks, ei juurdunud. Ikka arvukamalt saabus teateid ülestõusnute juhi moraalsest laitmatusest. Probleem, missugune siis oli Szulci karakter, muutus poliitilises kemplemises kaaluvaks ja kuigi reaktsioonilised ringkonnad mustasid teda poriga, sellest Inglismaa rahutuks muutunud avalikule arvamusele enam ei piisanud. See oli arvamus, mis Briti impeeriumi kriitilistel hetkedel oli tavatsenud olla vägevam võim kui erakonnad ja ministrid ja mis taipas paremini kui paadunud mammutid asumaade ministeeriumis, millist ohtu tähendas Inglismaale korralage Kanada: koloonia äralangemist emamaa küljest ja Ühendriikide eeskuju järgimist.

Mõni kuu pärast Szulci surma saatis Inglise parlament Kanadasse suurte volitustega lordi Durhami, et see uuriks olukorda kohapeal ja esitaks aruande.

Durham ei olnud pime ega sõge ja esitas julge aruande vajaduse kohta taltsutada Kanadas seaduserikkumist ja tunnustada tema omavalitsust. Selle julguse eest olevat Durham maksnud oma poliitilise karjääriga, kuid koloonia oli Inglismaale päästetud. 1840. aastal omandas Kanada parlamentaarse korra algmed, mis oli esimeseks sammuks dominiooni statuudi kättevõitmisel.

Szulci ohver ja vabatahtlike võitlus aastail 1837—1838

ei jooksnud seega tühja. Szulc hukkus võllas niisamuti nagu pool sajandit hiljem keegi teine tuline Kanada võitleja — Louis Riel, kes sõdis mestiitside ja indiaanlaste parema saatuse eest. Kahjuks ei saavutanud Riel oma eesmärki, küll aga võitis Szulc, ehkki alles pärast surma.

36. VAMPIIRLIK KISKJALIKKUS

Ei ole piiri, ei leidu looduses võrdlust havide koledale, jubedale kiskjalikkusele. See tuleks otsekui luupainajalt või ilmutusraamatu elajatelt. Taltsutamatu, hull, pime kiskjalikkus: haug ei õgi mitte ainult teist havi, vaid tormab sama raevuga ka läikiva landi, ujuva puunoti või inimese kallale. See on jultunud, häbitu, ilma vähemagi piinlikkuseta, ilma maskita kiskjalikkus: haug ei tunne teesklust, ta ei peta, ei naerata, tema aplad silmad väljendavad alati julmust, ta laiu lõuapärasid ajab ilmselt laiali igavene nälg. Haug kargab ohvri kallale nagu välk ja neelab selle otsekohe, elavalt. Haug ründab korra, nagu suurtel kiskjatel kombeks. Kui vääratab, siis taga ei aja. Vääratab aga harva.

John räägib, et Marmette'i järves, mille juures me praegu laagris oleme, elavad päratu suured havid: siin elavad saja-aastased, kuni poolteise meetri pikkuseni ulatuvad koletised. Ma usun seda. Ilma suuremate raskusteta püüame kinni kümne-viieteistkümnenaelaseid eksemplare.

Veider asi, et mitte ainult ligi kakskümmend kilomeetrit pikas ja tohutult sügavas Marmette'i järves, vaid ka sellega ühendatud järvedes — nagu näiteks Chapmanis — ei ole näha mingisuguseid muid kalu kui ainult havisid. Puha havid. Ja mis veel imelikum, see on nende usutamatu, otse viirastuslik rohkus: tarvitseb vaid kuskil õng sisse visata, ükskõik mis päevaajal ja missuguse ilmaga, kui juba näkkab sügaviku röövel. Siinsed veed on havidele enneolematuks haudejaamaks, tõeliseks reservuaariks kiskjalikkusele.

Havisid me püüame paadist landiga, mida siin nimetatakse «troll». Nikeldatud plekitükk on käänatud propelleriks ja nii pöörleb see läikides oma telje ümber pika nööri otsas paadi taga. Landi külge on kinnitatud tugev konks.

Liikumine ja vilkuv sädelus avaldavad maagilist mõju; hasartselt sööstavad havid läikiva keha kallale ja neelavad selle koos reeturliku konksuga alla.

See on erutav hetk. Kuna käed on aeru küljes kinni, hoitakse nööri hammaste vahel. Otsekohe, vastu sinu tahtmist rebib jõuline, hääletu tõmme su pea kõrvale, — niivõrd võimas ja vastupandamatu on see. Nööri kummaski otsas asuvad teineteise vastas kaks vaenulikku maailma: seal kiskja hambad, siin — inimese omad, kes antud hetkel pole mitte vähem kiskjalik kui too seal veepinna all. Hammastest kuni ristluuni, kuni jalgadeni valdab püüdjat õndsus. See on koopaelaniku atavistlik õndsus, kes rebib oma saaki hammastega.

Nüüd asetatakse aer paati ja nöör tõmmatakse kätega välja. Haug kaitseb end meeleheitlikult, sukeldub sügavusse, sipleb ja raputab paati, võttes oma viimse jõu kokku. Vahel kargab ta kõrgele õhku. Kõik asjata. Kord juba lootsikus, on ta elu läbi.

Algul juurdlesin ma selle üle, millest elatub selline hulk havisid, kellel pole toiduks muid kalu. Nende magude uurimine aga tegi asja selgeks. Väikesed, sõrmepikkused havid kugistavad peamiselt vesikirpe, kellest järved kihavad. Ühe- või kahenaelased noorukid elatuvad nendest samadest havidest ja vähkidest, suuremad aga, mitme- või mitmeteistkümnenaelased neelavad ainuüksi teisi, endast mõnevõrra väiksemaid. Seega siis tugineb siin veealune maailm oma järglaskonna hierarhilisele õgimisele ja nähtavasti ainult tänu suurele sigivusele leidub siin järeltulijaid ikka külluses.

Järgmisel päeval pärast emakaru küttimist sõidan paadiga varakult havipüügile. Olen oma kanuusse otse armunud. Kui istun üksinda päras, kerkib nina veidralt veest välja ja siis piisab ühest ainsast aerulöögist, et noolena edasi paiskuda. Ometi aga piisab ka kergest kallutusest, et paati kummutada. Kanuu on kergesti ümberminev sõiduk.

Sel hommikul ei eemaldu ma laagrist liiga kaugele. Usna kalda ääres on järve põhjas sügav hauakoht ja see on havisid tulvil täis. Vesi omandab siin sügaviku süngelt granaatsinise värvingu. Siin aeglaselt liueldes tunnen hammaste vahel äkki tugevat tõmmet ja nöör põgeneb alla otsekui vinguv pillikeel: tubli havipõrakas on näkanud. Eluka väljasikutamisel — ta asub mitmeteistkümne meetri

sügavuses — läheb nöör kuidagi sassi ja põimub ümber jala. Katsun seda lahti harutada, aga just siis ajab kala võimas tõmme minu katse tühja. Veelgi halvem: elajas kisub mind jalast nii kõvasti, et pean kõigest jõust toetuma paadi servale ja hoidma kätega kinni, et mitte vette kukkuda. Olen liikumisvõimetu. Initsiatiivi on haaranud haug, nähtavasti hiiglane. Kanuu kõigub hirmuäratavalt, kisub aina küljeli ja ähvardab kummuli minna.

Ainus pääsetee ebameeldivast olukorrast on rabelda paadiga kaldale, aga kui tõstan pilgu, märkan jahmatades, et haviga heideldes olen kaldast tüki maad eemale sõitnud. Niisiis olen sattunud maatuulde, mis ajas kanuu järve keskele. Veest edevalt väljaulatuv paadinina — minu endine uhkus — mõjub nüüd pahaendelise purjena.

Haaran mõla ja löön ta vette, et kanuud kaldale pöörata, aga asjatu vaev: tuul on tugevam ega lase tagasi. Lisaks sellele hakkab haug samal hetkel kahekordse jõuga rebima. Kähku lükkan mõla kõrvale ja klammerdun paadi põhja, et mitte tasakaalu kaotada.

Silmapilkne rahuhetk lubab mul täiel määral tajuda ohtu, milles viibin. Arutlen, et vette kukkudes ei suudaks ma ujuda, kuna olen ju havi külge seotud. Haug tõmbaks mu otseteed sügavikku. Tuleb kramplikult kinni hoida paadist, peaaegu otseses mõttes viimsest lauajupist. Meenub nuga, kuid kahjuks on see kanuu ninas.

Ma loodan havi tüdimusele. Ta ei kisu enam nii visalt, puhuti tunnen nööri lõtvuvat. Ent vähimgi minu liigutus ajendab otsekohe tormi puhkemist ja tugevaid tõmblusi. Tugev haug valvab ikka veel.

Kui ma nõndamoodi rahutult mõtlen, et tuleb oma tubli kaks kilomeetrit vastaskaldani loksuda, teel igasugused üllatusvõimalused, saabub abi äkki sealt, kust ma seda õigupoolest ei oleks tohtinud unustada: meie laagrist. John ja Lisim on minu ebatavalisi liigutusi märganud, ajavad oma paadi vette. Juba ma kuulengi mootorimüdinat. Äpardus, millega ma lõikan kahtlase väärtusega loorbereid, leiab *happy end* lahenduse: üheskoos vinname havi veest välja. Kaalub ligi kakskümmend naela.

Ühel õhtul sõidan loojaku ajal Stanisławiga üle lõunapoolse järve, mis on laagri ligidal, meie poolsaare ja põtrade asukoha vahel. Mina aerutan kanuu ninas, kaaslane taga. Me püsime täiesti vakka, sest läheduses võib

leiduda jahiloomi. Äkki võpatan üllatusest, värin jookseb üle kogu ihu: üsna minu taga kostab kole lartsatus, justkui oleks keegi terve puutüve vette paisanud. Tagasi vaadates märkan veel viimasel hetkel Stanisławi lähedal päratu suure havi sabaotsa vette sukeldumas. Jultunud põrakas oli veest välja karanud, otsekui valmistudes Stanisławile kallale kippuma või siis vähemalt aerust napsama. Ei ta haaranud midagi, küll aga pritsis mehe üleni märjaks ja kadus. Sellest ajast peale kutsume seda järve Julge Havi järveks.

Nimeta järves on väike, aga sügav laht, mida kolmest küljest ümbritsevad tursked kuused. Kord heitis Stanisław seal spinningu välja ja otsekohe haaras priske kala landi suhu. Kahjuks sai ta end mõne tõmbe järel lahti kiskuda.

Stanisławi silmis peegeldub hämmastus.

«Mis siis see on?» hüüab ta rabatult.

«Kas ei olnudki haug?» pärin mina.

«Tiris nagu saatan . . . Vist ei olnud haug!»

Harjumust mööda viskab ta spinningu veel kord samasse paika ja vaevalt jõuab ta nööri kerima hakata, kui lööb ootamatult kõikuma ja hüüatab summutatud häälel, et näkkas. Ühtlasi hakkab pingutatud õngenöör järsult kõrvale vedama. Kähku ning kogu jõust asub Stanisław nööri kerima. Viivu pärast aga jätab järele.

«Jälle lippas minema!» teatab ta melanhoolselt ja ebavaimuka näoga, et siis spinningut pettunult kanuule asetada.

«Kolm korda on kohtuseadus!» naljatan mina. «Vahest ehk näkkab veel kord?»

Võtan ise spinningu ja heidan landi muheldes vette.

Tõepoolest näkkab! Ja veel pealegi kohe. Õige võimas sikutus ja siis metsik, hullunud vastupanu. Ma rebin märatseva kala siiasamasse veepinna lähedusse ja juba ongi näha heledą keha vilkumist, kui saak kaob uuesti, lant aga kargab vilinal õhku.

«See pole haug!» arvab kaaslane kindlalt. «Pealegi on see ju üks ja seesama elajas!»

«Et teda ka ära ei hirmuta!» imestan mina. «Ometi pidi ta ju konksu teravust tundma!»

Stanisławi näost märkan, et kõige meelsamini jätaks ta asja katki, nii pööraseks on kujunenud see püük. Pahameeleseguse jonniga haarab ta spinningu ja viskab veel

korra vette. Sedapuhku ei midagi. Nähtavasti on kala aru pähe võtnud ja minema lipanud. Stanisław toob landi veest välja ja proovib taas, kord siin, kord seal. Sügavik on nagu haud.

Siis aga, pärast neljandat või viiendat viset käänab kaaslane näo minu poole ja ütleb aeglaselt läbi hammaste ning võõra häälega: «Võttis!»

«Kas toosama?»

Mees ei vasta, kuid noogutab jaatavalt pead. Ettevaatlikult, koondades kogu oma rahu ja tõttamata hakkab Stanisław nööri rullile kerima. Veesügavuses rabeleb kala igasse külge, võitleb üleloomuliku sitkusega ja raevuga. Mees peab koondama kogu oma jõu, et kala kanuule tolltollilt lähendada. Viimaks on elukas siinsamas külje all. Ühisel jõul rebime saagi paati.

«Grey trout!» hüüatab Stanisław rõõmsalt. «Hall iherus!»

Kala, keda siin kutsutakse ka nimega *salmon trout* ehk põderiherus, on valgete tähnidega ja hõbedane. Meie oma kaalub kuus kilo, on seega väikesevõitu, kuid millise agarusega ta ennast kaitses!

Tubli veerandtunni vältel jätkame veel samas lahes püüdmist — ei näkka. Järelikult viibis siin kindlasti ainult see iherus üksi. Neli korda järjest, konksuhaavadest kohkumata, oli ta sööda kallale tormanud!

Veepind on nagu kardin, mis varjab salapärast maailma. Selles maailmas on vesi ja on havid. Oleme tundma õppinud vee keemiat ja füüsikat, kuid oma viie meele kogemustest väljapoole ei ole me jõudnud. Ei ole me tunginud sügavamale. Havide elu aga jääb meile isegi nende kogemustega käsitamatuks. Neil on isesugused harjumused ja nendest teame me vähe. Ei tunne me havide käike ega reflekse, nende instinkt jääb meil hämarusse. Üksnes haruharva, juhuslikult sähvatab säde, hämarus hajub viivuks ja üllatusega näeb pimestatud inimene äkki üht imede lüli. Kuid ainult ühtainukest. Teised jäävad ikkagi suureks, tumedaks mõistatuseks.

Ühel ööl aerutan Lisimi saatel. Taevas on täiskuu, järvedel valitseb vaikus; kuusädemete vööst kiirgav veepind on peaaegu täiesti liikumatu. Jahe. Järve keskpaigas tuleb meil sõita üle madaliku. Enam kui sajasammusel alal ei ulatu siin vesi põlvest kõrgemale. Siin kerkib mingi

veealune liivasaar, mida kõikjal ümbritseb märgatav sügavus. Seda paika tunneme hästi oma eelmistest sõitudest.

Kui jõuame madaliku kohale, toimub äkki midagi nõiduslikku. Paadi ees tormavad mingisugused hirmutatud torpeedod või siis lausa kuradid. Siinsamas veepinna all nad sumavad laineid kergitades; alatasa kargavad meie eest välja uued nooled, pentsikud, hirmuäratavad vöödid, tungivad veealused raketid, ise kohkunud ja kohutavad. Põgenedes tekitavad nad uut paanikat, äratavad suigatusest teisi olevusi ja suurendavad nõnda kasvavat koleduste laviini. Need on havid. Madalikul on neid parvede kaupa. Vahutavast veest, põgenevatest kehadest ja üldisest kabuhirmu hullusest tekib igal pool ümberringi nagu kihin pajas.

Mõne aja pärast lõpeb see surmatantsu meenutav jaht ja havid kaovad madalikult, peites end sügavusse. Järve pinnale jääb neist tükiks ajaks rahutu laine.

See paanika meie poolt kohutatud havide hulgas on arusaadav. Kuid mis varjatud loodusjõud oli nad välja meelitanud järvesügavusest, kus nad harilikult viibivad? Milline instinkt tõmbas neid nii erakordsetes hulkades madalikule? Kuhu oli jäänud nende kiskjalikkus? Kas nad olidki ärkvel või magasid? Aga võib-olla olid nad millestki uimasena joobunud, võib-olla kuukiirtest võlutult tardunud või haiged või unistasid nad?

Indiaanlased usuvad, et päikese, rõõmu ning headuse jumalale on vastandiks niisama võimas kuu, kurjuse ning koleduse jumal. Vahest ongi tema oma kiskjate malevad madalikule toonud ja havid, need öö ning kurjuse vangid, pidasid parajasti oma sünget kuupüha? . . .

Siinne maa on põhiliselt terve. Karge õhk, kõrge taevas, päikesepaistelised järvekaldad, heledad kaljud, metsade vaheldusrikas rohelus ja suurte loomade rahulik loomus — kõik see tähendab normaalset tervist ja korda looduses. Kust siis ometi tekib äkki vees nii palju kiskjalikkust?

Armastuse kõrval on tähtsamaks elufunktsiooniks nälg. Armastus ja nälg taotlevad looduses kõrgeimat eesmärki — liigi säilitamist. Kui nüüd havid oma arusaadamatus kiskjalikkuses õgivad iseeneste sigitist, hävitades iseenda sugu, siis toimub siin mingi looduse korra rikkumine. Mingi arusaamatus. Loodus on meeletu ja vägistab oma suurt õigust, sigimisõigust. Miks see nõnda toimub, see on ja küllap vist jääbki nende järvede tumedaks mõistatu-

seks. Ainult indiaanlased on leidnud endale seletuse, uskudes lihtsameelselt kurja jumaluse Tšakenapenoki olemasolu, kes on öö ja hävituse vaim, igasuguse korra õel segaja.

Mind huvitab, mida arvab sellest Marmette'i järve havide saladusest minu selja taga aerutav Lisim. Aga kahjuks on Lisim sõnaaher.

37. KÜLALISED LAAGRIS

Meie telgist ei ole palju maad lõkkeni — kuus sammu. Poolel teel, pisut kõrval kasvab noor kuusk, sale ning kaunis. Tema okstele riputaski Stanisław lihatükid, mis olid raiutud mahalastud emakaru küljest.

Kaks tundi hiljem lendab kohale lind, keda ma meie neemel seni ei ole näinud, istub liha otsa, nokitseb selle küljest tükikesi ja kugistab alla isukalt ja aplalt. Lind on musträsta perekonnast, tal on valkjasmust viirudega peake ja hele kõht. Ma tõusen lõkke juurest ja lähenen, aga linnuke ei lendagi ära. Astun veel ühe sammu, võiksin teda peaaegu puudutada, tema aga ei karda. Üllatunult silmitsen seda ülbet olevust, tema vahib mulle usaldavalt otsa. Silmakesed on tal mustad ning kelmikad. Hüüan Stanisławi.

«*Meat-bird!*» rõõmustab kaaslane, otsekui head tuttavat nähes.

Tõepoolest ongi ta teda sageli oma kodus Val des Bois's kohanud, seda «lihalindu». Tiivuline uljaspea on selle poolest kuulus, et ta armastab liha ja inimesi peaaegu ei karda. Ta olevat niisama pealetükkiv kui ustav kaaslane jahilaagrites.

Samal pärastlõunal toob lind kohale oma sõbra ja koos kargavad nad aplalt liha kallale. Kuid Stanisław valvab tagavarasid ja peletab õgardid minema. Hoolimata sellest ilmub järgmisel päeval kolmas lind, ülejärgmisel on neid isegi viis. Nüüd me karuliha enam ei valva: oleme teda küllalt söönud. Lindudel on palju süüa, meie aga oleme saanud lõbusad seltsilised. Hommikul äratavad meid armsad tuuletallajad kõneka sädinaga ja päev läbi rõõmustavad nad meid oma mängu, ilu ja lõbususega. Nad elustavad naaberpuude latvu ja ilmutavad küllastamatut isu: iga hetk lendab mõni noore kuuse otsa.

Uued kaaslased täidavad mu uhkuse ja suure rahuldustundega. Tekib südamlik sild meie, inimeste, ja metsa vahel; see on sild, mille puudumine andis end tunda. Minu jaoks on nad musträstad ja kallid külalised. Piinlik on ainult see, et tänu nende läheduse eest võlgneme kurvale ning piinavale karutapule.

Laagritutvused ei piirdu ainult lindudega. Nad tõmbavad laagri juurde ka teisi elulisi. Kohe esimesel ööl enne uinumist kuulen pea kohal salapärast krabinat. Mingi loomake ronib telgi otsa ja jookseb toimekalt mööda ülemist serva, nii et lõuend kõmiseb. Korraks seisatab, et kuulatada. Nähtavasti spioon, luuraja. Laseb siis edasi, libiseb külgepidi alla ja kaob.

Järgmisel ööl toimub seesama, ainult et loomakesi on juba mitu. Ajavad mööda telki ringi kui hullud, nagu ei leiduks teist teed, ja nagu valmistaks jalutuskäik mööda telki neile erilist naudingut. Hommikul enne valgenemist tungivad nad telgi keskele ja sooritavad galopiharjutusi üle meie kehade. Nad äratavad meid üles. Kui süütame tule, pole midagi näha.

Õhtul ilmuvad nad isegi lõkke juurde. Siinsamas meie taga, okste varjus kahistatakse, krõbistatakse, ronitakse ja luuratakse. Mitmes kohas korraga. Kui me aga hiljem telki siseneme ja asemeid kergitame, siis kargavad nad teki alt kohkunud hulkadena välja. Peame jahti, tabame kaks olevust ja saladus laheneb: metshiired.

Järgmisel päeval kogeme veel rohkem: tegemist on nuhtlusega. Nad on arvele võtnud meie tagavarad kartongides, lasevad hea maitsta kaerahelvestel, tangudel, makaronidel ja suitsuribil. Nad õgivad päeval meie äraoleku ajal, õgivad öösi, kui me magame. Me korraldame klaperjahi. Tapame neid iga päev neli-viis tükki. Abi ei ole. Riputame tagavarad nööriga kõrge oksa külge. Mõned hiired ronivad mööda oksa ja laskuvad nööripidi alla. Ei leia nende vastu mingit nõu. Arutleme, kas mitte laagriga mujale kolida.

Ühel ööl toimetab kustunud lõkke juures mingi uus salapärane loom. Telgis lamades kuuleme, et külaline paiskab kolinal ümber plekktoosi, mis oli välja jäänud. Karu? Meid valdab ärevus ja peame nõu, mida teha. Ent enam ei kosta ühtki häält. Telgi vahelt välja piiludes näeme ainult ööpimedust, ei muud midagi. Me ei lahku telgist.

Hiired — on neid välk tabanud? — istuvad sel ööl vakka, otsekui sukad. Ära on kohkunud.

Hommikul saame teada, kes neid on kohutanud: rebane, suur hiirte austaja. Ei ole kahtlust. Meie plekist suhkrutoosile on ta jätnud, teadagi rebase kombel, tuntud jälje oma väljaheite näol.

Sellest tunnist peale külastab hea vaim meid igal ööl. Seda märkame hiirtest. Neile on tulnud häda kätte, hirmuvärin on neid vallanud. Nende hulk väheneb järjest. Rebase visiite järeldame ka plekist suhkrutoosi abil. Igal hommikul, rabava järjekindlusega, leiame sellelt värske ning kujuka dokumendi, et rebase käsi käib hästi ja et ta suurepäraselt hävitab hiiri.

Nuhtlus kaob. Võidab looduse tark õiglus. Tugev on ta mõõk, mis taltsutab ülekäte läinud liialdust. Täitmatu on hiiri õgiva rebase isu! Kuigi me teretulnud külalist pole silmsi näinud, kiidame ja armastame teda ja ainult haruharva imetleme, mispärast see jonnakas kelm kükitab justament plekist suhkrutoosil. Jätame talle ööseks valida teisi topse, suuremaid, väiksemaid, laiu ja kitsaid, kuid tema reostab alati üksnes ühte, seda suhkru oma. Noh, mis parata, niisugune on meie heategija rebase tuju . . .

Neeme kohale ilmuvad suured mustad kaarnad, tiirutavad metsa kohal kaldast kaldani, uurivad meie laagrit. Edgar Allan Poe'l on kaarnad surmakuulutajaks, hüüdes «*never more*»; Marmette'i järve kohal hõikavad nad ainult «kluk, uk, kluk, uk», otsekui kolgakonn, kuid näib, et ka nemad ennustavad surma. Kindlasti on neile silma hakanud meie *meat-birds*, linnud, kes hulguvad laagris. Kaarna kisa kuuleme igal päevaajal, vahel kaugemal, peamiselt aga lähemal. Ujedate ning ettevaatlikkudena ei ole nad veel linnukeste avalikuks ründamiseks julgust võtnud, kuid siin nad on, valvavad, tiirutavad, hirmutavad ega tagane. Nagu varitseks alatine oht laagri kohal. Kas nad üldse sööstavadki ja ründavad? . . .

Ühel pimedal õhtul möödub laagri läheduses aeglane, raske loom mürarikkalt ja oksi murdes. Taskulambi ja püssiga jookseme metsa. Põõsa alt leiame müra põhjuse: okassiga. Sisistab hirmutuseks, tõmbub kerra ja ajab okkad püsti. Kui tuleme talle üsna lähedale, hakkab ta värisema nagu palavikus.

«Ettevaatust,» hoiatab Stanisław, «okkad tulevad kergesti lahti!»

«Mis sellest?»

«Neetult raske on neid välja tõmmata . . . Oi, kuidas ta hüppab!»

Tõesti, okassiga teeb kohmakaid hüppeid, nähtavasti selleks, et meid okastega torgata.

Ettevaatlikult lähenedes seome talle pika nööri jala külge ja sikutame ta siis laagrisse, kus kinnitame ta telgi ja lõkke vahele noore kuuse külge.

Okassiga, mägra suurune närija, on siin üsna harilik loom. Loodus on teda varustanud sarvjas-okkalise kilbiga, kuid on olnud kitsi energiat ja mõistust jagades. Ta on tuim, tönts, kohmakas ning vagur olevus. Oma ainsa usu ja lootuse rajab ta okastele ja need kaitsevad teda tõepoolest tunnustatavalt. Kuni mõniteistkümmend sentimeetrit pikad, tungivad nad kui nooled ründaja kehha ja haakidega aina sügavamale puurides tekitavad raskeid haavu. Häda kiskjale, kes tahab okassiga pureda: haavatud lõugadega kargab ta eemale ja sureb enamasti lämbumissurma, kui okkad liikudes kurku on jõudnud. Metsikud kiskjad ja targad koerad teavad seda ega puuduta teda miski hinna eest.

Okassiga elatub puukoortest ja hävitab metsa märgatavalt. Seetõttu ei salligi inimesed tema naabrust ja hävitavad teda oma asulate läheduses. Mõne aasta eest oli asi teine. Siis kaitses teda seadus ja looma jälitamist karistati. Selle eest võlgneb ta tänu oma saamatusele ja rumalusele, sest nii osutub ta ainsaks hõlpsasti tabatavaks loomaks, keda metsa eksinud relvatu inimene võib kätte saada. Okassiga etendab elava toidusahvri osa.

Mõne aja meie vang kössitab, nohiseb, ajab okkad puhevile ja teeb abituid ponnistusi vabanemiseks. Veerand tunni pärast lakkab ta võitlemast vabaduse eest ja vajub sügavasse vaikusse. Okaste varjust põrnitseb ta meid altkulmu oma rahulike, limajalt märgade silmadega. Pakume talle pisut õhtusöögist ülejäänud toitu. Meie suureks imestuseks asub okassiga pärast väikest tseremoonitsemist toidu kallale! Kui kergesti on ta oma saatusele alistunud. See on alles stoik. Meie rõõm saagi üle on segatud kerge põlastusega.

Öösi loom ei maga, vaid askeldab mõõdukalt. Alles vastu hommikut saabub vaikus. Telgist väljudes mõis-

tame, miks okasseast pole midagi kuulda: ta on ära jooksnud. Seega siis ikkagi ei leppinud saatusega. Teravate hammastega on ta noore kuuse tüve läbi saaginud ja kadunud.

Kuusk lamab maas. Pärast okassea põgenemist on see fakt põhjustanud rea fataalseid tagajärgi. Koos puuga kukkusid maha karuliha tagavarad ja öösi on keegi need jäägitult nahka pannud. Mitte midagi pole üle jäänud. Ennelõuna kestel hülgavad kõik *meat-bird*'id laagri, sest liha enam ei ole. Järgmiseks päevaks kolivad poolsaarelt ära ka kaarnad.

Ei koli ainult tema, süüdlane okassiga. Vahejuhtumist inimesega ei ole ta aru saanud ega seda endale südamesse võtnud. Igal õhtul kõnnib ta ümber laagri: me kuuleme teda pimedas. Oma saamatut keret lohistades murrab ta oksi, astub raskepäraselt ja aeglaselt, nohiseb aeg-ajalt. Nõnda tammub ta igal ööl kannatlikult poolsaare tippu, see muretu vooster, kindlana oma okaste tõhususele. Miski ei lähe talle korda, ta on tuim kõige vastu. Mitte ei saa aru: on's ta küünik või idioot?

38. NIAGAARA ALISTAJA

Mitu päeva on möödas Jean Maurepas' lahkumisest? Kas neli või viis? Ma ei mäleta enam. Stanisław ja mina, me elame täiesti muretult päevast päeva, pidades kõige kaunimat puhkust, mida võib kujutleda nii ilusas ümbruses.

Päeva läbi oleme looduse võlu all: korraldame jahiretki, kuigi suuremaid loomi kohtame vähe või siis kõhnakesi, priskemad ei tule veel padrikust välja. Me püüame havisid, käime Nimeta järvel iherusi toomas, soojendame end päikesepaistelistel aladel mustade marjade keskel, põgeneme vihmavalingute eest kuuskede alla, vaatleme igatseva pilguga järvede avaraid kaldaid, joovastume vaigulõhnast, tugevdame lihaseid sõudmisega, lühidalt — päeva kestel andume igasugustele looduse ahvatlustele.

Õhtul on midagi muud. Õhtul istume lõkke kütkeis ja vestleme inimestest. Endast ja teistest. Ujedalt avab Stanisław oma elumuresid, koob vaikseid unistusi. Järk-järgult õpin tundma tema ja ta naabrite elusaatust. Mäherdune kirjeldamatu nauding: pärast päeva täis selgeid

järvi, vete lõhnu ja kuuskede rohelust, kui silmis alles virvendavad laantemaastikud, puud, loomad, linnud ja kaljud, pöörduda lõkke ääres inimese juurde. Missugune nauding tõrjuda eemale see lehtede, kuuskede, vee solinate ja loksumiste, soolagamike ja loomajälgede tulv, et arutada liigutavaid lugusid inimestest.

See on lõkke maagiline toime. Vihinal paiskuvad leegid kõrgele, tormates rahutult kuhugi. Neist hoovav soojus ja punetus kisub kaugele rännule ka mõtted, äratab kergesti mälestusi inimestest. Kauguse tõttu ähmunud kujud omandavad kohe ilmekad piirjooned, hakkad inimest selgemalt nägema. Juba hargnebki jutulõng temale. Stanisław viskab tulele oksi juurde. Jutustus inimesest kujuneb vajalikuks täienduseks sellele loodusele, laagrielu paratamatuseks.

Oma lühikeses, ent tormilises ajaloos on Kanada rohkesti näinud uljaid pioneere ja suurte varanduste kogujaid, maale teenekaid, andunud patrioote, progressi mehi ja fantastilise karjääri mehi, aga kõiki neid omadusi ühes isikus ühendada õnnestus alles välismaalasel, kes saabus Ameerikasse vaese pagulasena, vaenlase poolt oma kodust väljaaetuna. Lühidalt, see oli poolakas Kazimierz Gzowski.

Niikaua kui tuntakse Kanadat, ei ole juhtunud, et mõni välismaalane oleks leidnud nii palju ülistust ja tunnustust, olgu siis Kanada üldsuse, valitsuse või ka Briti kuninganna Victoria poolt. Niisugune osa langes õilsa iseloomuga Gzowskile tema ustavuse eest valitud kodumaale, eelkõige aga väljapaistvate teenete eest Kanada ümberkujundamise ja tehnilise progressi alal.

Ta põlvnes Minskimaalt, aadlikust piirivägede ohvitseri perekonnast. Pärast Poola jagamist oli tema isa teeninud Peterburis, tsaari kaardiväes. Isa tahtis, et ka pojast saaks sõjamees ja saatis ta sellepärast Kamenets-Podolski sõjaväeinseneride kooli. Kui aga puhkes 1831. aasta ülestõus, purustas Kazimierz Gzowski, tollal alamlipnik, oma sidemed tsaari-Venemaaga ja astus relv käes võitlusse Poola kaitseks.

Pärast 1831. aasta ülestõusu luhtumist järgnes tavaline asjade kulg: Gzowski põgenemine Galiitsiasse, vangistus Austrias, pagu Ameerikas. Tal tuli läbida peaaegu samu saatuseteid, mis Mikołaj Szulcil, tema õnnetusekaaslasel.

Samuti nagu seegi, pidi Gzowski Ühendriikides läbi lööma. Kahekümneühesele noorukile meeldis jänkide pioneerlik maa korrapealt. Sellel põgenikul oli põhjalikum haridus ja liikuvam mõistus kui enamikul tema relvavendadest, ühtlasi aga oskas ta ka hambaid tugevamini kokku suruda. Musikaalse inimesena andis ta muusikatunde ja samuti õpetas vehklemist, teenides nõnda esialgu rasket leiba.

Hiljem, tundes teadusejanu, läks noormees õpilaseks advokaatide büroosse. Seal õppis ta üheaegselt maa keelt, seadusi ja tavasid. Need asjad omandas ta üllatavalt kiiresti ja sai juba mõne aasta pärast advokaadiks. Ees seisis Ameerika õigusteadlase hiilgav, normaalne karjäär.

Aga just siis välgatas Gzowskil õnnelik mõte oma kutsumusest, üks sääraseid mõtteid, mis sageli määravad, kas inimene sammub ülesmäge või alla, kas temast midagi saab või hajub ta hallusse. Gzowski taipas, et tema kutsumuseks on loov ehitamine, mitte aga protsessidega õiendamine, nii et ta jättis advokatuuri ja asus temale omase energiaga insenerialale, pöördudes tagasi oma kunagise kutse juurde Kamenetsi päevist.

Sooritades Kanada piiril töid oma firma ülesandel, peatus Gzowski ühel päeval Kingstonis, tolleaegse Kanada pealinna hotellis. Teisel päeval ilmus tema juurde kindralkuberneri adjutant ja küsis ametlikul toonil, kas insener on Stanisław Gzowski, kunagise Peterburi tsaari kaardiväeohvitseri sugulasi. Täis kurje aimusi tunnistas noor pagulane, et ta on kõnesoleva poeg, olles ise veendunud, et ta kihutatakse ka siit maalt välja osavõtu pärast Poola ülestõusust. Kuid sedapuhku noormees eksis.

Söör Charles Bagot, Kanada kindralkuberner, oli kunagi Peterburis viibides sõbrunenud Gzowski isaga ja tervitas nüüd vana sõbra poega rõõmuga. Heatahtlikus vestluses tundis Bagot huvi noormehe käekäigu ja tulevikuplaanide vastu, lõpuks aga pakkus talle tööd Kanadas.

«Teietaolisi on meie maal vaja.»

Gzowski ei vastanud midagi: kui mitu korda oli ta sedasama kuulnud Ühendriikide ameeriklastelt! Kuberner mõistis tema kõhklust ja lisas:

«Kanada on pioneerlikum maa kui Ühendriigid ja ülesehitamist vajab ta rohkem!»

Oma auahnes kujutluses nägi noor insener teid, sildu ja kanaleid, mida veel ei olnud, aga mida võis luua tema.

Ta nõustus. Teda ei tõrjutud minema, nagu ta oli kartnud, vaid just paluti tulla maale, kus teda ootas karjäär, mis saab osaks vähestele.

Vana Euroopa inimestel on raske mõista, mida tähendasid ühendusteed neitsilikule maale, nagu seda oli Kanada enam kui saja aasta eest. Ettevõtlik emigrant oli seal soovitav, kartmatu pioneerpõldur veel hinnatavam, kuid kõige tähtsam osa nende pioneeride elus oli teedel, ilma milleta inimeste tegevus metsarägastikus oleks tühja jooksnud. Ainult teed võitsid Kanada seni kasutu metsikuse elule.

Määratud Ontario lääneosa avalike tööde ülemjuhiks, pani insener Gzowski otsemaid kogu oma noorusliku innu ja temperamendi sellesse üritusse. See oli kangelaslik eepos täis ülistust, loodud Kanada kaardil mitte tavalise sõnaga, vaid sildade, maanteede, sadamate ja tuletornide lauluna.

Poola emigrant osutus fenomenaalseks töötegijaks, kes õpetas kanadalasi, kuidas maal tuleb juurutada kõige uuemaid tehnika saavutusi.

Vahel tulenes siit lõbusaid lugusid, nagu näiteks siis, kui Gzowski ehitas Thamesi jõe silda Londoni-nimelises paigas Ontarios. Selle kohakese auväärt elanikud kartsid silda kasutada: uueaegne raudkonstruktsioon paistis neile liiga kergena ja ebasoliidsena nagu ämblikuvõrk. Õnneks paiknes sealsamas kahurväeüksus ja Gzowski palus selle ülemat, et see proovi mõttes saadaks sillale kahuripatarei.

Suurte vurrudega sõjamees vaatas noorele insenerile rangelt otsa, mõõtis umbuskliku pilguga silda ja ta silmis lõi värelema kelmikas säde.

«*Well*, olen nõus,» vastas sõjamees, «kuid sellel tingimusel, et teie seisate silla all.»

Patarei läks õnnelikult üle, läks terve väeosa. Insener ja sild võitsid elanikkonna usalduse nii siin kui mujal.

Kuue aasta pärast ei leidunud Lääne-Ontarios kohta, kus noor insener poleks oma pingsast tegevusest jälgi jätnud. Seal oli uusi sadamaid suurtel järvedel, sildu jõgedel, tuhandeid kilomeetreid sillutatud maanteid. Need tööd tõid päevavalgele maa rüpes uinuvaid rikkusi ja kogu see viljarikas, kuid seni poolmetsik kolmnurk Huroni, Erie ja Ontario järve vahel oli suunatud kiirele õitsenguteele.

Igasuguseid uusi suundi jälgides oli Gzowski Kanadas üks esimesi, kes mõistis raudtee tähtsust, mis tookord, XIX sajandi keskel alustas oma võidukäiku Ameerikas. Teadmisjanune poolakas õppis uue valdkonna saladusi kiiresti tundma. Kui peainsener ehitas ta esimese raudtee Kanada ja Ühendriikide vahele.

Hiljem astus ta sammu edasi: asutas eraviisilise raudtee ehitusühingu ja selle juhina rajas maa ühe võimsama kompanii. Raudteed, mis kompanii ehitas, olid kuulsad korralikkuse poolest.

Nendest aegadest on säilinud riikliku inspektsiooni inseneri aruanne, mis heidab huvitavat valgust Gzowski meelsusele ja tema edu saladusele Kanadas. Kiites kohusetundlikku tööd, rõhutas insener tunnustavalt, et hindu tõstmata oli Gzowski teostanud rohkem, kui ta selleks oli kohustatud lepingu põhjal. Ei olnud tol ajal Ühendriikides ega Kanadas raudtee ehitamist ilma kuritarvitusteta või kaebusteta teostajate vastu, nii et poola inseneri ausus jättis sügava mulje.

Varsti oli väsimatule Gzowskile sellestki vähe. Roopad, nagu ta märkas, olid sageli viimasejärgulised. Nii rajas ta ise raudkonstruktsioonide tehase ja hakkas roopaid tootma, häid roopaid oma julgetele ettevõtetele.

Mõni aeg hiljem, 1860. aasta paiku on Gzowski mitte ainult väljapaistev insener, vaid ka osav tööstur, üks rikkamaid mehi Kanadas. Tuleb lisada: ühtlasi ka populaarsemaid, kuigi ta alles 1873. aastal sooritas oma suurima inseneritöö, nimelt ehitades silla üle Niagaara jõe.

See oli üldse teine sild Kanada ja Ühendriikide vahel. Tohutu ja erakordselt raske konstruktsioon nõudis inselnerilt taibukust, ebatavalist vaimujõudu ja energiat. See oli tulemuseks kolmeaastasele pingutavale võitlusele inimese ja loodusjõudude vahel, mis püüdsid hävitada kõike seda, mida alustas inimene. Kord ähvardasid jääkuhjad purustada aluseid, teine kord pidi kogu töö peaaegu hävitama miilidepikkune palgiparv. Insener ning võitleja Gzowski kaitses palavikuliselt oma tööd, tõrjudes loodusjõudude rünnakuid aina uute ideede visadusega. Lõpuks oli lahing silla pärast võidetud, takistused ületatud. Sild seisis ja inimeste kasutusse antuna tunnistati see üheks tolle aja imeks. Inseneride pimestatud armee, kes harilikult kalduvad pigem karmile kriitikale kui kiitmisele,

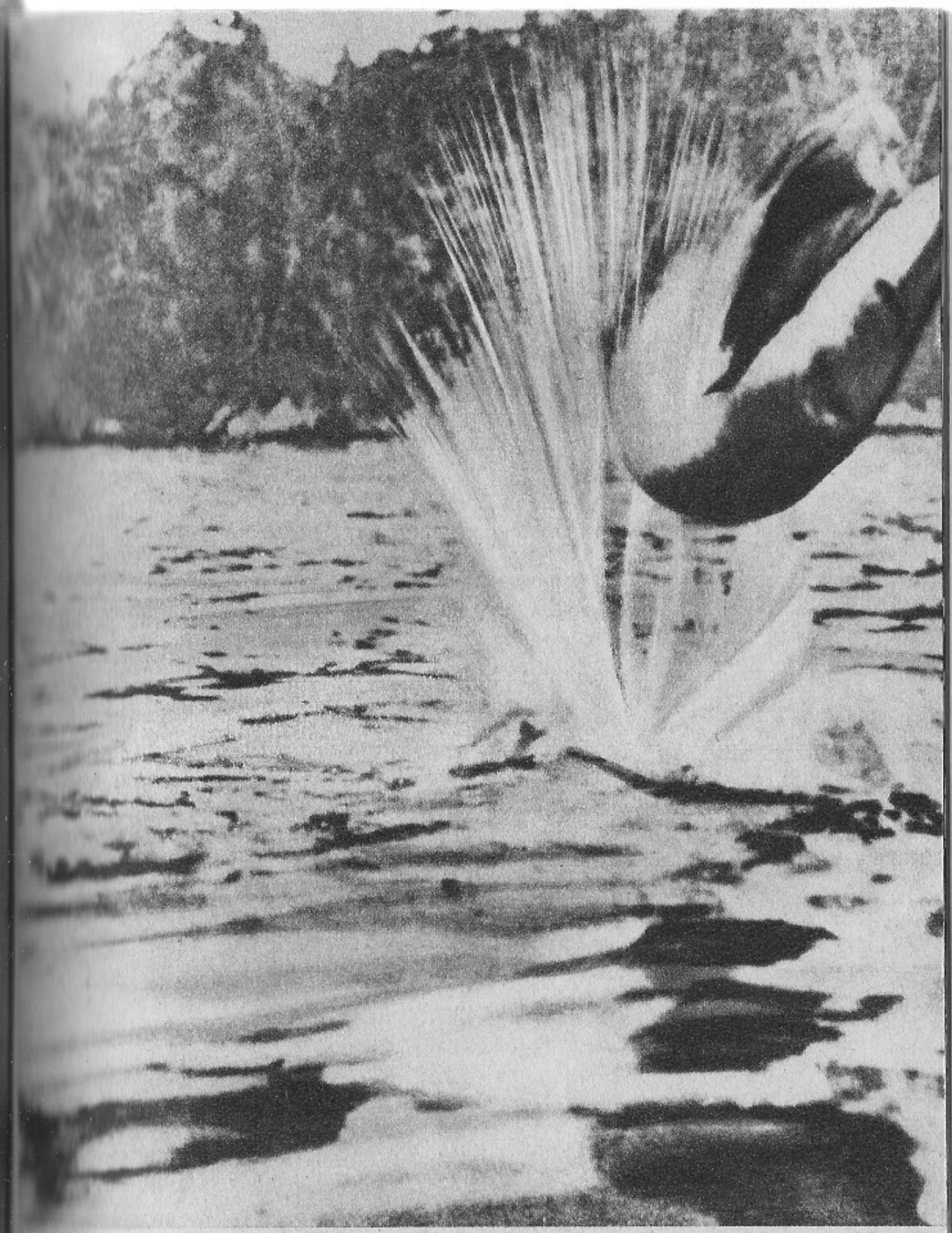

Vahel kargab ta kõrgele õhku (lk. 187)

Havi kaalub ligi kakskümmend naela (lk. 188)

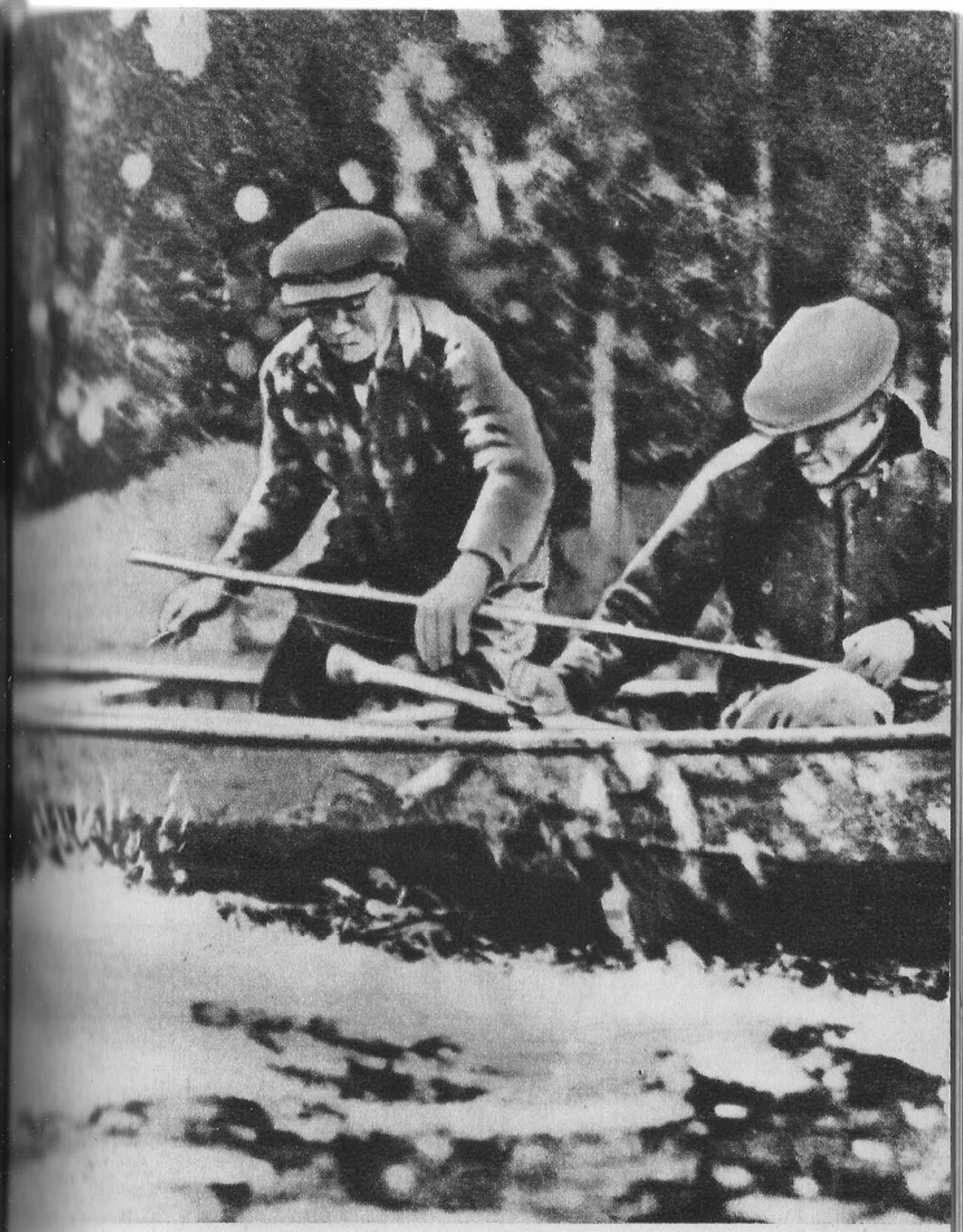

Havi pritsis meid üleni märjaks ja kadus (lk. 189)

Mitte ei saa aru: on's ta küünik või idioot (lk. 196)

tunnistas, et «see on üks gigantsemaid töid Ameerika mandril».

Seda silda nimetati rahvusvaheliseks, sest ta ühendas kaht rahvast, kuid see nimi sobib veel ühel põhjusel: loovaks ajendiks oli ju geniaalne poolakas, kolmanda rahva poeg.

Gzowski huvid ja teened olid väga mitmesugused. Esimesena andis ta endale aru Kanada rikkustest mineraalide alal ja esitas valitsusele kavandi nende ekspluateerimiseks.

Kanada sildade ja raudteede kaine mõistusega looja oli hakanud armastama Niagaara kose ümbruse ilu ja selle alatiseks kaitsmiseks rajas ta seal rahvuspargi. See ülevate plaanidega insener oli ühtlasi ka kirglik lillede armastaja ja rõõmustas lapsena, kui oli aretanud mõne uue krüsanteemide liigi, mille eest sai näitusel preemia.

Gzowski maruline lend ja karjäär toob mõttesse kontrastiga paeluva pildi: seal, sügaval Minskimaal esivanemad on saablikeste, pureluste, hobuste ja orjatöö kopitanud maailmakeses, siin aga nende järeltulija, võidukas insener-konstruktor, tehnika võidukäigu eestvedaja, kes isegi konkurentsis ajajärgu paremate inseneridega enese esikohale töötas.

Uut kodumaad tahtis ta ka sõjaväelasena teenida. Kui 1861. aastal suhete pinevus Ühendriikidega ähvardas tuua relvastatud konflikti, esitas Gzowski keskvõimudele üksikasjalise plaani maa kaitsmiseks, soovides arsenalide ja relvavabrikute ehitamist koguni finantseerida. Sellest ei tulnud midagi välja, küll aga organiseeris insener kogu Kanadas laskurliite, mis tema juhtimisel ja tunduval rahalisel toetusel arenesid alatiseks rahvuslikuks sõjaväeks.

Gzowski suri 1898. aastal kaheksakümne viie aastasena oma kuulsuse tipul, ümbritsetuna üldisest lugupidamisest ja leinatuna nii avalikkuse kui ka arvuka perekonna poolt. Ta oli abiellunud juba Ühendriikides sealse arsti tütrega ja tema järeltulijate hulka kuulusid lapsed, lapselapsed ja lapselapselapsed. Paljud tänapäeva Kanada perekonnad loevad uhkusega oma sugupuud sellest mehest peale. Mitmed tema nime kandjad on samuti kuulsad insenerid. Kuigi enamik neid perekondi kuulub silmapaistvamate hulka nii Kanadas kui ka Suurbritannias, ei võrdu ükski temaga ei oma tähtsuse ega võimete poolest.

Kas nii paljude voorustega mehel ei olnud ka mingi-

suguseid nõrkusi? Peale kõikide võimete oli Gzowskil eriline oskus kohaneda tingimustega. Seetõttu võiski ta kui edumeelne insener arenevas riigis elades jagada ka reaktsioonilisi vaateid: seepärast muutuski ta kiiresti kanadalaseks, unustades peagi poola keele ja vahetades isegi usku. Protestantlikus keskkonnas siirdus ta protestantismi. Kõik viitab sellele, et Gzowski ei valinud vahendeid, et vaid kiiremini teha karjääri.

Kui kohutava ebavõrdsusega oli neid saatus kohelnud: Mikołaj Szulci ja Kazimierz Gzowskit! Mõlemad olid võrdselt mehised, aktiivsed, auahned, andekad ja ometi poosid kanadalased ühe neist võllasse, teist aga kandsid kätel ja olid valmis talle taevast alla tooma. Aga seejuures — oh saatuse veidrust! — jääb teadmata, kumb neist kahest oli Kanadale suurem heategija: kas see, kes ehitas ta sildu, või too, kes äratas ta südametunnistuse.

Sada aastat pärast Szulci surma püstitas Kanada talle tema poomiskohas ausamba.

39. VÕIDUTSEDES, HOOGSALT, PUNETUSE FANFAARIDEGA

Hoogsalt, võimukalt ja punetuse fanfaaridega astub sügis meie laande. Ilma mornide ududeta, ilma kestvate sadudeta ja pimeduseta. Mitte miski ei kuuluta juba lähenevat talvist suremist. Loodus satub mingisugusesse liialdusse: ta on teatraalne, teda valdab naeratlev rahutus, ta on lopsakalt viljakas ja hoogu sattunud, otsekui valmis kõlvatusteks ja suurteks üllatusteks.

Ma imetlen ilmade enneolematut muutlikkust. Ööpäeva kestel on vihma, päikest, tuult, vaikust, külma ja soojust. Puudub ainult pakane. Jõulised tormid peksavad vahutavat järve, aga õhtuks silub vaikus järve puhtaks ja peeglina läikivaks. Vihma valab niredena, siis aga äkki sihib päikesekiir järve pihta, teeb kaldad valevaks ja muudab roheluse viherjaks. Päikesepaistesel keskpäeval valitseb kuumus ja tuleb lahti rõivastuda, õhtul aga terav kõledus ja tuleb lõkke ääres soojeneda. Taevapinnal kihavad ja kihutavad katkenud, kuid valged või värvilised pilveilmutused; taevas ise on kui nõiutud, safiirne ning tumesinine nagu mere põhjatus. Päikeseloojang on punane, fantastiline.

Pilvedes, päikeses ja vihmas peitub varjatud, pinev rahutus. Sügis, siin teistsugune kui kuskil mujal, salapäratseb oma äkiliste kramplike pursetega, teeb ärevaks, erutab ja vapustab. Õhus täis elektrit ja mässu hõljub mingi hiiglaslik, kirglik ettekuulutus. Teadagi, mis ennustus see on: talv. Enne aga kui talv algab, on loodus palavikus, kümbleb värvides ja ergutab jõude; ta pillab külvust, ta võlub, ohjeldamatu ning kirgas kui kangelasluule. Looduse joovastus kandub kõigile olevustele: loomadele, taimedele ja meile.

Vaablastele on keegi sosistanud, et meie juures on suur söömapidu. Nad lendasid parvedes kohale ja jäidki, aga ikka uued tulevad. Keskpäeval, kui laager on päikesest soe, sumisevad ja põrisevad nad õhus, katavad kollaste laikudena liuad, purgid ja meie võidunud püksid. Nad on näljased, kärsitud, erutatud ja söövad ära kõik meie toidujäänused, eriti magusad. See on tõsine ning kärarikas rünnak.

Me pakkusime neile relvarahu ja nad võtsid selle vastu. Võitlus nendega on lootusetu. Tõrjusime neid, kuid nemad viskusid meie kallale ja torkisid nõeltega. Rahule jäetuna osutusid nad mõistlikeks, rüütellikeks ja leplikeks. Vahel ronivad nad meil mööda käsi. Siis kohtleme neid kui nukke; peame ärevalt silmas, et me neid ei solvaks ega vihastaks, ja nõnda siis kuidagi ühiselt see elu läheb. Me kardame neid pisut. See putukas on türann nagu kõik teisedki: hea ja lahke, kui tema ees libitsetakse.

Ööks poevad paljud vaablased meie telki varjule. Algul tahtsid nad magada meie seljakottide all, millele asetame oma pea. Sellest tekkis hulk vaidlusi ja tülinat. Viimaks andsid vaablased järele. Nüüd magavad nad ülal, telgi lae all meie pea kohal. Seal moodustavad nad kollakaid kobaraid. Nendel on soe, meil aga mugav.

Ööd muutuvad üha külmemaks. Iga hetk on saabumas oodatud pakane. Lõikavast külmast on putukad täiesti tardunud, peaaegu surnud. Aga vaevalt on päike veidi soojendanud, kui nad uuesti ellu ärkavad ja pealegi kärarikkasse, marulisse ellu, täis nälga ja tormakust. Nad tekitavad mus varjamatut imetlust ja sümpaatiat. Need on isesugused vaablased: nad ei taha külma käes hukkuda. Neid vallutab ürgne kirg, seesama, mis on haaranud kogu loodust, paisates sügist ühest äärmusest teise.

Tugev tuul vihiseb sageli puutüvede vahel, undab jär-

vel ja, kergitades kõrgeid laineid, hoiab meid kogu päeva laagris. Neil kordadel on meil halb, külm ja kurb olla. Rebime lähedastelt kaskedelt koort, parimat ning kindlaimat süütevahendit, veame telgi juurde riida kuivi puutüvesid ja süütame tule. Paisutame selle suureks lõkkeks. Joome *Red Rose Orange Pecoe Tea*'d — head, aromaatset teed. Kuulame järve mühinat ja kõneleme vähe. Stanisław on samavõrd rõhutud kui mina ja igatseb oma onni Val des Bois's.

Kord ühel sellisel õhtul elame üle erilise seikluse. Üsna siinsamas, ühe lähima kuuse küljest eraldub äkki midagi elavat, hele loomakese kuju. Pikal aeglasel lennul liugleb ta üle lahtise õhuruumi meie lõkke kohal ja laskub lõpuks vastasasuva puu oksale. See ei ole lind ega ole see ka õige lend, vaid mingi imetaja väga aeglane, mitmeteistkümne meetri pikkune hüpe. Lõkkest alt valgustatuna paistab ta musta taeva taustal ebamaise ilmutisena.

«*Assapan,* lendorav!» ütleb Stanisław imestunult.

Lendorav on isesugune olevus: tema jalgu ühendab lai nahalest, mida loom kasutab oivalise langevarjuna. Seetõttu võibki ta sooritada nii võimsaid ning kaugeid hüppeid. Et aga see orav ilmub äkki vaimuna otse meie kohale ja kaobki vaimuna, loob see veel sügavama mulje.

Okste vahel ülal kostab lõikavkõlav hääl otsekui väljakutse. Sügava erutusega vaatame üles.

«See on öökull,» ütleb Stanisław.

Ta viskab rohkesti oksi tulle, et oleks nähtavam. Märkame pimeduses kaht helendavat valgusetäppi: silmad. Stanisław tunneb ära põhjamaa suure kassikaku. Lind istub lähedal kuuse otsas ja jõllitab meie poole silmi.

«Nüüd ma tean,» seletab kaaslane. «*Assapan* põgenes tema eest, seepärast ta hüppaski nii lähedal tulele.»

Kassikakk vahib meid kangekaelselt ega mõtlegi ära lennata. Mulle meenuvad Curwoodi jutustused, kus Uhumisiu esineb metsloomade kurja vaenlasena. Vahest peab seegi meid metsasaagiks? Pidevas meile vahtimises avaldub mingi kiskjalik jultumus. Vahest ehk tulistada?

«Kahju lasust,» lööb Stanisław käega.

Varsti on silmad kadunud.

Kuigi me istume tihnikust ümbritsetud lohus varjul, tormab vihur aeg-ajalt meiegi juurde ja kallutab tuleleegid külili. Sasib neid praginal ja visinal ja igakord pärast niisugust lõõtsutamist kerkivad leegid kõrgemale ja heledamalt. Siis näen ma selgesti Stanisławi kurnatud nägu, millel suu on sisse vajunud nagu hammaste puudumise tõttu. Näen ka tema hõõguvaid silmi.

Selga puhub lõikav külm. Stanisław värahtab ja hakkab rääkima:

«Te olete olnud Brasiilias; seal on vist kuum . . .»

«Väga kuum! Päike paistis otse pähe. Higi aina voolas . . .»

Meeldiv on sellel teemal peatuda, meenutada kauakaua, võimalikult kauem, et soojendada end mälestustega kookospalmidest, näha kauneid assaipalme, mis kummarduvad Amasoonase ääres.

Stanisław vajub mõttesse:

«Seal Brasiilias on linn, kus olevat kuuldavasti kõige rohkem kirikuid üle maailma. Linna nime olen unustanud . . .»

«See on vist Bahia. Seal olevat kuussada kirikut.»

«Oi, issand!» hüüab Stanisław äkki liigutatult ja vaimustusega. «Kuussada kirikut! Kuussada kirikut!»

«Seal kasvavad ka palmid, suurepärased palmimetsad,» lisan ma juurde. Stanisław aga ei lase end oma kirikutest lahti raputada, vaid hoiab kirikute visioonist kinni otse nõdrameelse visadusega.

Kurb on meil sel õhtul. Päeval ei näinud me metshaneseid. Mitte ükski parv ei lennanud põhja poolt. Lõkke juures valitseb niisugune tusk, et see kustutab kiiresti pildid kaugetest palmidest ja kirikutest. Hangunud mõte keerleb kui haavatud lind ja ei tahagi pöörduda mälestustele inimestest. Sellel õhtul ei ole jutuajamist.

Öösi määratseb kõige tigedam maru. Vete müha kuuleme poolsaare mõlemast küljest. Järve lained pekslevad vastu kaljuseid kaldaid niisuguse raevuga, nagu kavatseksid nad minema pühkida kogu poolsaart.

Aga hommikul on vaikne. Saabub kaunis päev. Soe, päikesepaistene päev, täis vaablaste suminat, taevasina ja säravat valgust. Unistuste, küttimise ja päikesekiirte päev.

Sama päeva pärastlõunal toimuvad meie poolsaarel suured nõidused. Neeme tipus, mõnikümmend sammu meie telgist kasvavad kaskede all metsmurelid, *black cherries.* Need on kidurad, tagasihoidlikud ning silmapaistmatud põõsaspuud, harilikult rohelised. Kui me hommikul kalale sõudsime, ei tõmmanud need puukesed endale millegagi

meie tähelepanu. Nagu alati, ei märganud me neid üldse. Aga kui me pärastlõunal tagasi tuleme, oleme jahmunud: ei usu oma silmi, ei taha poolsaart äragi tunda. Neem upub üleni heledalt kriiskavasse punasse. Metsmurelid on läinud marru — nende lehed on muutunud veripunaseks. Nüüd leegitsevad nad purpurselt, õhetavad eredalt, põlevad sarlakpunas.

Kuid see pole siiski tuli ega ka nõidus: lihtsalt sügis on astunud meie poolsaarele. Võidutsedes, hoogsalt, punetuse fanfaaridega.

40. JAN FLIS, KANADA LÜÜRIK

Metshaned muudkui lendavad ja lendavad. Tuhandetena lahkuvad nad põhjapoolsetest metsakolgastest, täites õhu kaagatamisega ja tiibade sabinaga. Taevast hoovab elustavat jõudu ning rõõmu, ent ühtlasi ka rahutust ja hõllandust. Lahti tahaks end kiskuda nendest metsadest ja lennata nõndasamuti lõunasse, päikese ja inimeste juurde.

Sääraseil päevil unistab jahimees õhtusest vestlusest ja rõõmustab, kui päike kustub. Taas avab lõke oma külalislahke, hurmava maailma. See maailm piirdub mõne hubase sammuga, väljaspool teda kaob kõik pimedusse. Ei ole enam ürgmetsa, oleme ainult meie üksi, on vaikus ja punaste leekide pahvatusi, on soov jutustada.

Stanisław, kas te tahate kuulda huvitavast inimesest, kes ei ehita raudteid, ei kogu rikkusi, ei saa inglise lordiks nagu Gzowski, kuid ometigi oskab elustada palju võimsaid tundmusi ja osutub nagu võidukaks inseneriks, kes ei ehita raudsilda üle Niagaara, vaid armastusesilda, mis ulatub Atlandi randadest kuni Vaikse ookeani randadeni?

A. Remmelgas Wisłoka ääres

Kus Kanada mail iganes poola keel kõlab, seal tuntakse ja meenutatakse sageli Jan Flisi nime. Selle mainimisel selginevad poolakate silmad igal pool: Uue Šotimaa kaevuritel, Montreali raudteelastel, Toronto metallitöölistel, Timminsi, Sudbury või Colemani kaevuritel, nii Beauséjouri ja Prince Alberti farmeritel kui ka puuraiujatel Frazeri jõe ääres ja aednikel Vancouveri lähistel — kõikjalt, üle kõigi Kanada hiigelalade voolab ühesugune tänutunne Hamiltoni, kus elab Flis.

Despootliku mateeria ning võimsate elektrikülmutusmajade riigis on see ennekuulmatu auavaldus. Nendele vägevatele jõududele vastandab Flis näiliselt nii hapraid, käsitlematuid ning ebapraktilisi asju nagu armastus kauge Poola vastu. Vaiksed, soojad sõnad, mis seda armastust väljendavad ja — ta saavutab täieliku võidu. Kuid ta saavutab selle veel ühel muul, märksa raskemal alal: löögid, mida temale kogu elu vältel halastamatult sadanud, oskas Flis oma südames sulatada mingiks rikkalikuks toitekeskkonnaks, mis tugevdasid nii teda ennast kui ka kõiki kaasmaalasi.

Flis tuli ilmale XIX sajandi lõpul Gawłuszowices, Wisłoka suubumiskohas Visla jõkke, seega kohas, mis oli kui loodud tundmuste maagiliseks pingutuseks. Kõik Visla lisajõed ja jõekesed sünnitavad ju inimesi, kes neid paiku eemal olles valuliselt ning visalt taga igatsevad. See oli kehvemate peremeeste küla, kes vaesusest hoolimata vaatasid põlastavalt endast veel vaesematele — maata kehvikutele. Jan Flisi isa, kes valmistas remmelgavitstest korve, oli üks neid õnnetuid ja nii kulges poisi noorus selle häbipleki varjus.

Kodunurga külakoolis õppis poiss usinasti, aga kui tuli aeg sõita kihelkonnakooli edasi õppima, ei saanud mõeldagi poisi väljakiskumisele kehvuse nõiaringist. Nii võis ta ainult kasinasti koguda neid teadmisepalukesi, mida talle kandsid kokku teised, õnnelikud eakaaslased, kes käisid linnagümnaasiumis ja vaheajaks tulid koduküla. Poiss aga korjas neid teadmisi niivõrd õhinal ja taibukalt, et oleks hõlpsasti võinud õiendada kolmanda gümnaasiumiklassi sisseastumiseksamid, kui vaid külanõukogu oleks sellega nõustunud ja isale andnud tarviliku vaesusetunnistuse. Nõukogu keeldus, arvates, et maatamehe poeg ei pea kippuma koolituse poole.

«Mida veel!» seletas foogt ilma pikemata. «Milleks saata kerjuste lapsi koolidesse. Tahab veel inseneriks saada!»

Ja nii see jäigi. Jan ei pääsenud gümnaasiumi paradoksaalse targutuse tõttu: Flisi omad olid liiga vaesed, et saada vaesusetunnistust.

Kui aga Jan hiljem, kaheksateistkümneaastasena jättis maha Gawłuszowice, siis peaks arvama, et noormees tegi

seda kibedustundega ja eluaegse, unustamatu solvumisega. Aga ei midagi sarnast. Just koduküla meenutamine kujunes järgmise kümne aasta vältel tema kõige hellemate hingeliigutuste lõpmatuks allikaks. Kodupaiga armastus panigi Flisi kirjutama hurmavaid följetone, kinkides niiviisi Kanada suguvendadele midagi, mida nende süda kõige rohkem vajas.

B. Kord üles, kord alla

Kaheksateistkümneaastasel Flisil olid olemas kõik neli tingimust, mis on vajalikud uude maailma pääsemiseks: tugev tervis, loov rahutus, aadress Kanadas ja piletiraha. Kolm esimest oli ta saanud isalt, aga raha teenis aastase tööga Moravská Ostrava kaevurina.

Kui Flis 1913. aastal Hamiltoni saabus, tervitas teda heatahtlikult kaasmaalane, isa sõber. Seevastu oli vähem heasoovlik võõras maa ise: selles dollarite paradiisis oli pööraselt raske tööd leida.

Nagu paljud teisedki, seisis Flis iga päev tundide kaupa vabrikute ees. Lääne-India koloniaalelu kujutavais värvifilmides juhtub sageli, et ebainimlik patroon heidab valju pilgu üle mustade vangide ja kellele ta pilk ning sõrm peatuma jäävad, häda sellele: vangi ootab raske töö. Flis, vastupidi, anus saatust, et mõni vabrikuametnik pööraks temale tähelepanu ja viipaks sõrmega. Seda privileegi ei jõudnud ta ära oodata.

Nädalad möödusid, tema aga nälgis.

Ühel päeval tuli ta mõttele põigata vabrikusse koos alaliste töölistega. See õnnestus, kuid sees ei osanud ta midagi peale hakata. Valvur märkas teda ja nüüd oli uus häda, sest Flis ei osanud rääkida inglise keeles. Mees aga osutus ise poolakaks ja juba ta küsiski torisedes, mida võõral tarvis.

«Tööd!» vastas süüdlane kartlikult.

Valvur sõimas ta põhjalikult läbi, kuid Flisil oli õnne, sest too oli hea inimene ja võttis ta vabrikusse vastu.

Esimese maailmasõja puhkemine põhjustas peaaegu kõikide vabrikute sulgemise ja Flis leidis end jällegi tänavalt. Ta proovis õnne Ühendriikides, kuid seal polnud parem. Ainult niipalju, et nelja kuu vältel oli ta abiliseks Chicago lähedal Hammondi «Sokoli» organisatsioonis. «Sokoli» aktiivne liige oli ta olnud juba vanal kodumaal.

Paatide kandmine jõelt jõele

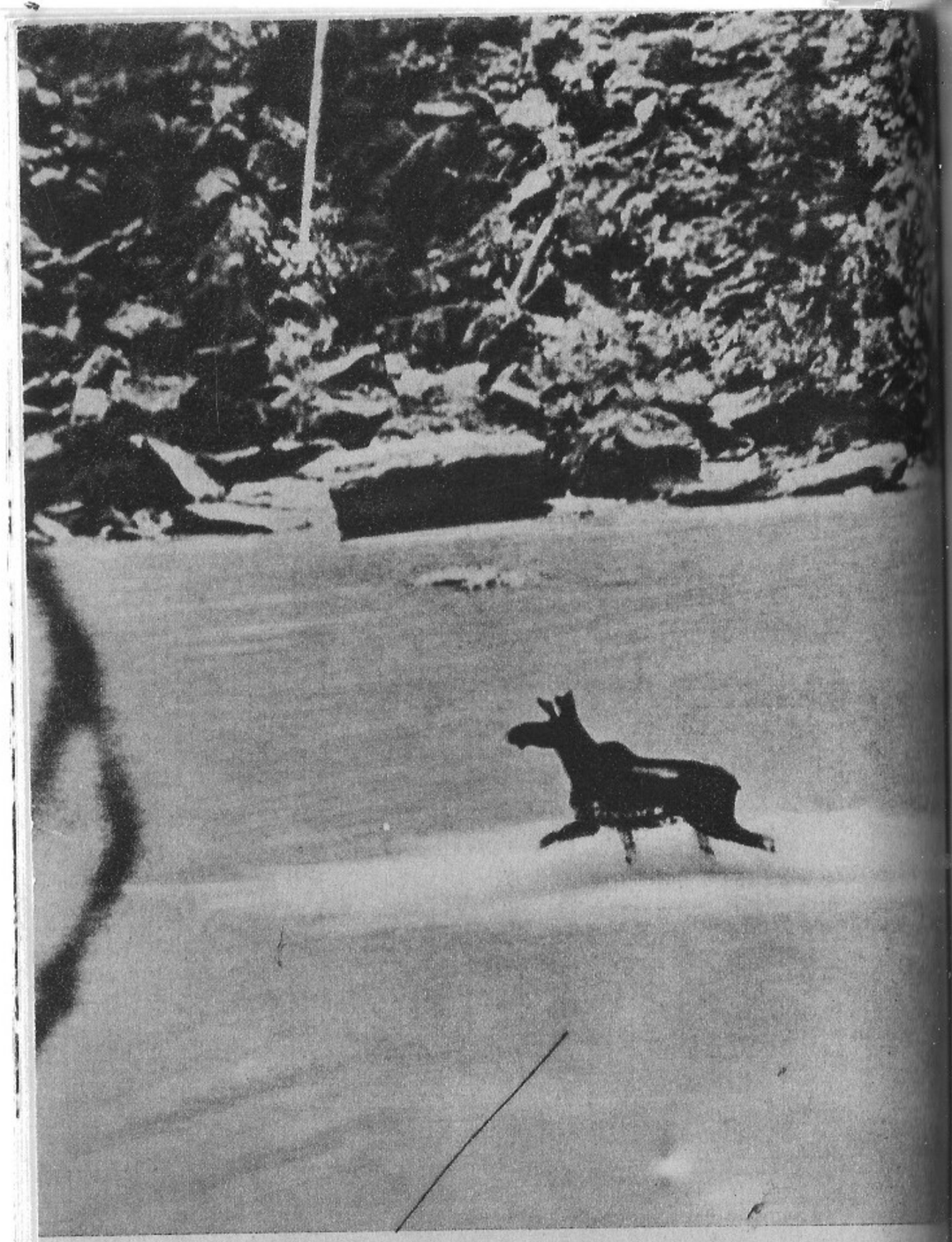

Samal ööl äratab meid unest veepladin. Põdrapull kappab läbi koolme *(lk. 218)*

Kanadasse tagasi jõudes peatus Flis Hamiltonis, suuremas poolakate keskuses. Siinsetes seltsides arenes elav tegevus ja 1917. aasta oli neil suur aasta: Niagara on the Lake nende läheduses kujunes poola sõjaväe sünnikohaks. Hamiltoni «Sokol» andis kõikidest poolakate keskustest suurima protsendi vabatahtlikke. Kuigi Flis oli naise ja lapse ülespidamiseks sõjaväekohustusest vabastatud, pühendas ta kogu oma jõudeaja ja kogu energia sõjaväele.

1918. aastal käis üle Kanada surmav influentsaepideemia. Inimesi suri nii palju, et neid ei jõutud matta. Haigestus ka Flisi noor naine. Sünnitas enneaegselt teise lapse, kes kohe suri, ja langes ka ise haiguse ohvriks. Leskmees jäi poolteiseaastase tütrekesega üksi. Tekkinud tühjust püüdis mees täita elatise teenimisega ja ühiskondliku tööga.

Nood sõja-aastad ja ka eelnevad pillutasid noort emigranti otsekui mingil julmal kiigel — kord üles, kord alla. Kanada tegi kord sõbralikke naeratusi, samas aga näitas vaenulikku grimassi.

C. Liikumine ja hoog

Kanada (kindlasti aga ka Ühendriikide) Polonia väline, organisatsiooniline elu tekkis ja tärkas kui võrsuv taim: ise nõrgukene, püüdis ta kõigepealt oma pisijuurtega võõrasse pinda tungida, suunates kõik pingutused ainult ühele hoolele, ja nimelt, et saatuse tujud ei hävitaks tema olemasolu. Mahlakas vars jäi kaugele, veel kaugemale õitseng, aga vili peaaegu väljapoole ulatust. See oli üksnes kaitseseisukord, aga enda kaitsmiseks kasutas Polonia suurema osa oma jõust.

1911. aastal elas Hamiltoni linnas üle saja poola perekonna. Nende kõige tugevam vaimne tõukejõud, mille nad olid vanalt kodumaalt kaasa toonud, religioon, käskis neil esmajoones rajada koguduse ja ehitada kiriku. Alles pärast kogudust — korraldada materiaalne kaitse. Järgmisel, 1912. aastal tekkis Vastastikuse Abistamise Ühing, mis väikeste panuste arvel kindlustas liikmeid haiguste, vigastuste või surmajuhtumite puhul. Peagi tekkisid kultuurivajadused ja kerkisid liikuvad «kõrvalehitised»: draamaring, laulukoor, poola raamatukogu.

Külluse aastal 1917 küpsesid tugevnevas poola ühis-

konnas kavatsused vabaneda kogudusest: selleks otstarbeks asutatud Poola Kodu Ühing ehitas endale iseseisva hoone. Sõja lõpul tekkis nende kahe keskuse, kiriku ja Poola Kodu ümber elav liikumine ja Hamiltoni Polonia astus sõjajärgsesse perioodi terve kasvuhooga, palju kaitstumana, tugevana ning korraldatult.

Sellel taustal paistis tänuväärselt välja Jan Flisi tegevus. Vaba väiklasest auahnusest, täis nooruslikkust, viskus ta kõikjale, kus vajati hoolsat tööd: olgu siis seltsi laekurina, isetegevusteatri juhina, koorijuhina või ka mujal. Kõige enam aga pani ta oma kooliõpetaja-südant poolakeelsesse kooli, mis avati 1917. aastal. Just siin hakkas õhtutundidel kasvama see tõeline, võrratu Flis, kes sai järjest teadlikumaks oma loovast armastusest Vislamaa ja sealsete inimeste suhtes ja kes oskas seda armastust väljendada vaiksete, kuid võimsate ning haaravate sõnadega.

Seejuures ei jätnud ta unarusse võitlust igapäevase leiva eest. Usinasti õppis ta põhilist — inglise keelt õhtukoolis, hiljem astus kõrgematele korrespondentsikursustele. Pärast sõda loobus Flis uitamisest mööda vabrikuid ja hakkas pangaametnikuks. Ta õppis ja arendas end edasi, kuulates loenguid inglise kirjandusloost, võttis osa ülikoolikursusest panga raamatupidamise alal.

Kui ilmnes, et pangas keeldutakse teda edutamast, läks Flis üle teise ettevõttesse, kus töötab tänini pearaamatupidajana. Kuivõrd soliidse asjatundja kuulsuse Flis endale on võitnud, seda tõendab asjaolu, et samal ajal töötab ta mitmes samalaadses vabrikus rahandusinspektorina. Ühiskondlik tõus emigrandi kohta, kes Ameerikasse saabus nii väikeste eeldustega, on erakordne.

D. Avar süda

Pärast Esimest maailmasõda ulatusid Hamiltoni uued poola emigrantide lained, kes oma temperamendilt ja elukogemustelt erinesid eelmistest: nad olid lihvitumad ja arenenumad, kuid ka rahutud ning tülitsevad. Nad tõid elustava puhangu ja suuremad ambitsioonid, rajasid uusi ringe ja seltse, ent kahjuks põhjustasid nad sageli käärimisi, kadedust ja sekeldusi. Poolakad tülitsesid, teadmata mille pärast.

Flis lepitas vaidlusi nagu suutis ja sellel perioodil hak-

kas ta ka kirjutama, otsekui selle kavatsusega, et meenutada riidlejaile üht suurt tundmust, mis ühendab neid kõiki. Kanada ja Ühendriikide poolakeelsetes ajalehtedes hakkavad ilmuma tema följetonid. Humoorikad, lõbusad ja reipad kirjutised Kanada läbilõikeinimese argielust, sagedamini siiski tõsisemal toonil, aga leebe mõtlikkusega ja heatahtliku naeratusega oma kodukülast Wisloka ääres. Ameerika poolakad õppisid Gawłuszowicet tundma nagu oma kodunurka (või pigem paremini) ja, lugedes pajatusi helesinisest kirikukesest, kaldaäärseist remmelgaist, õlgkatusega majadest, inimestest ja nende tavadest, olid suguvendade silmad pisaraist niisked.

Nendesse följetonidesse oli paigutatud kogu Flis — tagasihoidlik ja armastav. Ameerika pealetükkivas, ütleksin isegi — matslikult käratsevas ajakirjanduses paelusid tema följetonid rahuliku mahedusega, meisterliku sõnasäästlikkusega. Nad olid lausutud otsekui läbistava sosinaga ja vahest sellepärast kõnelesidki nad nii sügavale südamesse ja kujutlustesse. Nad panid liikuma kõige hellemaid igatsusi kõva südamega inimestes, kes olid karmistunud võõras ning neile karedas maailmas, osutades nõnda suure teene.

Flisi temaatika laia haaret tõendavad kasvõi niisugused följetonide pealkirjad: «Lihavõtted Gawłuszowices», «Lõikuse lõpupüha Poolas», «Poola kauneid rahvakombeid suvel», «Sünniküla», «Minu kohtumised lapselapsega», «Mälestusi kolmekümneaastasest pagulaselust», «Pühade laupäeva õhtu», «Sinu poeg on hukkunud», «Pelgus-kartus-hirm», «Unistusi «rikkustest»», «Kas mänguasju vajatakse?», «Naised ja ilu» jms.

Flisi määratu populaarsus ilmnes kõige paremini Kanada-Poola Seltside Liidu kongressil, mis toimus Hamiltonis 1934. aastal. Ühiskonnategelased tulid kokku kõigist dominiooni äärtest ja väljendasid talle südamlikes käepigistustes, visiitides ja mitmesugustes kõnedes, mida tundis kogu Polonia selle mehe suhtes: tänu ja sügavat lugupidamist.

Kõigest hoolimata ei sadanud tema teele roose. Poola aguliõue tülid ulatusid temanigi. Flisi lemmikharrastuseks oli poola keele õpetamine lastele. Ta oskas sadadesse noortesse südametesse sisendada nii suurt poola keele ja meele armastust, et see jäi neisse juba igavesti püsima. Ta tegi seda peaaegu ilma hüvituseta — kõige väär-

tuslikumaks tasuks olid talle laste silmad, milles säras vaimustus.

Väiklased ning kadedad hinged panid talle sedagi pahaks ja põhjustasid Flisi vallandamise poola kooli juhataja ametist. See oli jõhker ning ebamõistlik tegu, sest sellega löödi oma noorsugu, kellel juba mõne nädala pärast langes ära poola keele õpetus. Muidugi tuli Flis meelsasti kooli juurde tagasi, kui temalt vabandust paluti ja ametikoht taastati. Ta andestas kõik: nii selle kui muudki torked, kuid tema — ka füüsilises mõttes — hell süda oli selle läbi kannatanud.

Varandust ta endale ei ole teeninud, liiga palju on ta ennast teistele pühendanud. Tal on pisuke armas maja ja see ongi kõik. Selle eest on tal märksa hinnalisem rikkus — perekonnaõnn. Tema kõrval seisab tragi ning tore abikaasa, kellega ta abiellus neli aastat pärast esimese surma. Paremat elukaaslast ei oleks ta saanudki leida.

E. Rukkileib

Nii mõnigi Kanada või Ühendriikide emigrant on haaranud sule, et panna paberile seda, mida süda dikteerib, kuid vist mitte keegi teine ei ole osanud väljendada nii siiralt ja nii veenvalt emigrantide igatsusi nagu Flis. Võtkem näiteks esimesed juhuslikud sõnad vestest lapsepõlveküla kohta vanal kodumaal. Need sõnad on emigrante pisarateni liigutanud:

«. . . Rukkijahust leib maitses viimse palukeseni, ka kahenädalases vanuses. Aga kui emake lisas sellele veel juustuviilu, kohupiima või kattis leiva krobeduse näputäie võiga, siis ei maitse ka biifsteek praegu nõnda, nagu tookord leib . . .»

Kui palju siirast naljatlust on järgmises visioonis, kui mahlakalt, kui kapitaalselt see on nähtud:

«. . . Põudkuumal päeval jumalateenistuse ajal kükitasid Gawłuszowice inimesed väljaspool kirikuliste tulva pärna vilus ja, ühinedes kirikurahvaga, palusid hardalt. Ühed soovisid kuiva, sest hein oli niidetud, teised aga vihma, sest kapsad ja peedid olid kuivamas. Sala kahisevad pärnad korrutasid kaasa inimlaste palvetele ja eks läinudki kõik nõnda, nagu neile kõige parem. Oli vihma, oli kuiva . . .»

Oli vihma, oli kuiva, aga Flisil olid vihmad väljas, selged päevad südames. Seetõttu võitiski ta endale nii palju Kanada poolakate südameid.

41. RAJAD

Mõned aastad enne Esimest maailmasõda, kui ma kandsin alles lühikesi pükse, oli mul isaga Rogalinis Warta jõe ääres tähtis kõnelus. Tulime parajasti kalalt üle vainuraja, mis oli sügavale rohtu tallatud. Ümberringi kasvasid hõredalt hiigeltammed.

Äkki lausus isa:

«Pea meeles, et iga rada, ka kõige märkamatum, viib suurde maailma.»

«Kuidas nii, suurde maailma?» küsisin ma imestunult. «Iga rada? Isegi see siin Warta ääres?»

«Jah, ka see.»

Minule oli see tõeline ilmutus. Ma unistasin tollal Beniowskist* ja laiast maailmast, uduselt kaugest ning keerulisest, kuid ma ei teadnudki, et ka sellelt, minule nii hästi tuntud Rogalini rajalt võib pääseda maailma. Äkki tundus mulle suur maailm teistsugusena: lähedasena ning haaratavana.

Sellest mälestusväärsest kõnelusest peale käsitan radu teisiti. Nad osutuvad sageli millegi tähtsama kajastuseks kui seda on jalad. Radades kajastub inimese vaist. Rajad on elustunud ja omandavad sisu. Nad on mulle lähedased. Võõrad ja tummad on minule suured maanteed ja kihavad tänavad, aga radu ma armastan, sest nad kõnelevad mulle. Neile võlgnen ma oma elus palju, hulk elu olen kulutanud nendel.

Maandudes oma neemel esmakordselt, asetasime oma kompsud ja püssid algul kaldale, pärast aga kandsime nad laagripaigale. Üksteise kannul astume hanereas, John, Lisim, mina ja Stanisław. Tagasi läheme samas järjestuses. Kolmandal korral märkan, et astume mööda jäljerida,

---

* Beniowski, Mauryvy (1741—1786) — poola väikeaadlik, seikleja, sattunud tsarismi vastasena Kamtšatkale sõjavangi, põgenes sealt Madagaskari saarele, kus valiti kuningaks; on avaldanud oma mälestused prantsuse keeles. *(Tõlk.)*

mis on liivale ja sõmerale nähtavalt sisse sõtkutud: oleme tallanud raja. «Indiaanlaste rada» — sest alustanud olid selle John ja Lisim.

Rada ei kulge sirgelt, vaid loogeldes. Ta põikab saluveerel ümber tihniku. Peale selle, viies läbi liivase rannavöö, lookleb ta veidralt siksakkides ja väldib mitmeid takistusi: kord kuivanud puid ja varisenud tüvesid, kord kivirahne. Otse ime, kui palju tõkkeid nii lühikesel vahemaal, kui raske on käia sirget teed!

Mitu päeva kahtlustasime Johni fantaasias ja suvas. Raja oli ta tallanud ümber avara kiviplaadi, selle asemel, et minna otse mööda kivi ja nõnda meile ning endalegi teed kärpida. Siin on John küll tarbetult käimist pikendanud, naeran endamisi seda vahet astudes iga kord; siin on ta küll lollisti teinud, kirun mõttes. Aga kui vihma hakkab sadama, muutub kiviplaat ligelibedaks nagu jää. Löön ära oma põlve ja tunnustan sedamaid Johni rada ja omaenda eksitust. Möödun kivist hoolikalt.

Aja jooksul imeb rada endasse tundeid, seostub mitmesuguste meeleoludega. Hommikul viib ta meid vaimustusse esimese vaatega järvele, kui astume täis südikust paadi juurde. Õhtul, kui pöördume väsinuna jahilt tagasi, tõotab meile rada ikka suurt meeldivust: lõket läheduses, õhtusööki, vestlust, telki ja und. Mul on nõrkus raja vastu.

Teisiti on Stanisławiga. Ta ei salli seda, kirtsutab nina, aga kui indiaanlased ühel päeval ära sõidavad, tõstab ta avalikult mässu. Ta otsib uut, lühemat rada. Selle ta leiabki, kuid võimatuma: see on ebamugav, täis lohke ja puujuuri, läbib tiheda metsa. Stanisław aga kiidab tee voorusi. Samal ööl kukub ta juure tõttu maha. Hoolimata sellest vaidleb ta vastu. Hiljem komistab ta ja läigatab vee ämbrist maha, kuid oma arvamust ei muuda. Ülistab edasi oma rada, muutudes äkki auahneks ja jonnakaks. Nõnda kestab see mitu päeva. Väike asi, aga suur jonn.

Mina püsin indiaanlaste vana raja küljes.

Kogu Marmette'i järve ümbruses on need ainsad inimeste teerajad. Neid on vähe: nelikümmend sammu neljakümne kilomeetri kohta.

Küll aga märkame laanes sageli muid radu — loomade omi. Nagu inimestel, on ka loomadel omad kindlad teed, mida igipõlised tavad tallanud. Mõned teed meie laagri lähedal on lihtsalt nõgusad, sügavad vaod: tuhanded kabjad, tuhanded käpad on neid pikki aastaid vajutanud. Meie teame, et seal, oru põhjas, kõige tihedamas padrikus läheb karutee, mügerikel piki servi kulgeb põtrade rada. Peale selle ei tea me aga mitte midagi. Rajad kaovad päratusse metsa. Tundmatust kohast viivad nad tundmatule eesmärgile. Need on laaneelu sümbolid, ühtlasi aga ka loomasaladuse ja tihnikusse peidetud hea ning kurja saatuse sümbolid.

Julge Havi järve taga kohtame sageli emapõtra oma imikuga. See on tuttav, tõsine ema ja vigurdaja, sümpaatne imik. Iga päev ühel ning samal tunnil ilmuvad nad vee äärde, kujutades nõnda maastiku lahutamatut ehet. Nad lähenevad piki künkaharju ja eemalduvad sama teed mööda — piki vana, tallatud rada.

Emapõdra käitumisest järeldame, et pulmaaeg pole veel käes. Proua on rahulik ning tasakaalukas; oma maimukest ümbritseb ta millestki tumestamatu armastusega. Meie ei hirmuta neid. Me sõidame vaiksetest paikadest paadiga kaugelt mööda, rõõmustudes ilusate loomade nägemisest. Lustaka põdrapoja ja ta andunud ema võlu liigutavad meid. Me jälgime nende õnne, tore on meil olla ses heatahtlike hooldajate osas.

Ühel päeval loomi ei ole. Kui nad ka järgmistel päevadel ei ilmu, aimane kurbusega, et nähtavasti on nad ehmatusest selle koha maha jätnud. Külastame nende teerada. Tüüpiline põdratee, kulgeb lõpmatult kingult kingule ja kuuskede vahelt laane sügavusse. Rada on tublisti sisse tallatud, võimaldab meil mugavasti astuda isegi läbi tihedate põõsaste.

Stanisław vilistab tasa imestuse märgiks ja vaatab maha. Ta näitab mulle hiigelkaru jälgi. Loom oli tahtnud minna risti üle põdraraja, siis aga seisatanud, mõelnud pisut ja muutnud suunda: läks radapidi põtradele järele. Sellest on möödunud päevi.

«See on halb!» seletab Stanisław. «Tema hirmutaski põdrad ära.»

Ürgmetsas valitsevat kuulu järgi üldtunnustatud ja ammust aega juurdunud tava, et loomad austavad võõraid radu. Karu ei austanud põtrade oma. Selles peitus kuri tahe. Karul olid õelad kavatsused.

Juba mõnikümmend sammu eemal tuleb ilmsiks, mis kavatsused need olid. Risti üle raja lamab emapõdra surnukeha, kaelal ja kõhul hirmsad haavakriimustused.

Jälgedest loeb Stanisław välja tragöödia käigu. Kui karu jalgrajale lähenes, pidi emapõder pojaga temast kindlasti mööduma, ja karule tuli äkki lihaisu peale. Läks siis nendele järele ja kargas pojukesele kallale. Ema astus kaitseks välja, kuid karu pidi eriti tugev olema: tal õnnestus loomale vastu kaela hoop anda ja teda nõnda maha paisata. Seejärel kiskus ta soolikad välja ja kadus ühes noorega. Lohistas mööda maad.

Õnnetu emapõdra silm on ikka veel pärani lahti ja jubedalt tühi. See surmatardumus läbistab õudusega. Katkenud on äkki emapõdra rada, paratamatult ning igavesti.

Koos põdra eluga lõpeb ka raja olemasolu. Peagi rohtub ta ja vajub unustusse.

Ma tean laanes mitu sellist kustunud rada.

Sama päeva hilisõhtul randume poolsaarel ja astume indiaanlaste rajale. Meie sammud kõmisevad maapinnal tugevasti ja kolksuvad kuuldavalt. Rada on tardunud — jäätanud.

«Külm!» hüüatab Stanisław rõõmsalt.

Sellel õhtul ennustab rada peale lähedase tule, vestluse ja une ka jahi lähedust.

42. PÕDRAD ON LIIKVEL

Kogu päeva jooksul kostis ainult kaks häält: veepladin ja puukohin. Kella kolmest peale saabus pidulik vaikus, tuul vaikis sootuks. Järv muutus liikumatuks.

Kella kuue paiku kostis sealtpoolt äkki möiratus. Kaugusest nõrk, vaevu kuuldav hääl mõjus sügava ohkena, otsekui kume oie.

Marmette'i järve kohal on lausunud esimene põder, et igatseb armastust. Ta on virgunud ja pulmaaeg algab.

Pärast sügise marulist prelüüdi — loendamatud tuuled, veretavad loojakud, vallandunud rahutus — puhkeb kõige tähtsam rahutus, tormitseb võimsaim ürgjõud: isapõdra iha. Läbi suurte Kanada metsade, Labradorist Alaskani käib üle salapärane värahtus: isapõder otsib emapõtra. Majesteetlik loom väljub urust võimsalt, nälginuna, vaevatuna põletavast tulest ja kurdina ohtudele. Ka ise ohtlik ja pime takistuste ees, murrab ta põõsaid oma pööra-

suses, vajades armastust. Looduse suur müsteerium, käärivate meelte segadus, kirehullus: põder tahab armastada.

Pulbitseva vere kohinas ei näe põder palju, ei kuule palju. Tema nõrkusehetki kasutavad iga liiki kiskjad: karu, hunt, ilves, inimene.

Hämaruse saabudes sõidame üle lahe. Vargselt hiilides, ettevaatliku aerulöögiga luurame vee peal. Randume.

Kaldal on liivaküngas mõne kuusega harjal. Künka taga algab lai vainu, vainu taga mets. Metsa võib näha, kuigi on pime. Siin kuskil möiratas põder. Varjame end kaldaäärsete kuuskede taha. Tuult ei ole.

Pärast lõunat oli Stanisław rebinud lahti suure tüki kasetohtu ja keeranud selle pasunaks. Nüüd asetab ta selle suu juurde, kuid ei puhu. Ta kõhkleb: vale toon võib loomi hirmutada ja jahi nurja ajada. Annan kaaslasele sõbraliku müksu julgustuseks, Stanisław ohkab. Vaatab taevasse ja viimaks . . .

Läheb korda. Summutatud hääl kõlab nagu maa alt: ueee. See jäljendab emahirve igatsushüüdu kaasa järele. Nõnda meelitatakse pulli.

Häirimatu vaikus, ei mingit vastust. Kas isapõder peaks olema lahkunud? Mõne minuti pärast puhub Stanisław veel ja valjumalt.

Seekord tagajärjekalt. Soo kaugustest kostab norskav hääl nagu lämbuv mõmin. Pull! Seni kui surnud põhjatus, täitub vainu äkki elava sisuga. See on teadmine, et kusagil seal, selle serval seisab soovitud loom. Stanisław puudutab tähendusrikkalt minu püssi. Olen valmis! — vastan peanoogutusega.

Kaaslane tuututab uuesti. Isapõder vastab pimedusest, kuid imeliku tagasihoidlikkusega, otsekui vastu tahtmist. Teatud vaheaegade järele proovib Stanisław jõudu säästmata uuesti. Kuid visa ahvatlus jääb asjatuks. Isapõder püsib külmana ja mõmiseb ainult tasakesi. Stanisław jääb hüüdjaks hääleks kõrbes.

Kummaline on see dialoog: ühelt poolt peibutused, kutsed, palved, teiselt poolt mõõdukus, ükskõiksus, tahtmatus. Siit tuline «ueee», sealt laisk «oooo». Pisut naljakas on see keskustelu, kuid iga hetk on ta valmis muutuma draamaks: remington on laskevalmis.

Äkki sekkub keskustellu kolmas hääl. Peale isapõdra hääle kuuldub veel mingi summutatud, väljakutsuv nuuksatus «uee» ja nüüd selgub kogu asi. Isapõdra juures on

tema abikaasa. See hoiabki teda kinni. Sellepärast ei kibelegi abielumees nii väga Stanisławi pasuna peale.

«Küllalt tänastest soovitustest!» sosistab kaaslane. «Tuleme siia homme.»

Laskume hiljukesi kaldale ja pöördume laagrisse tagasi.

Ei ole kahtlust — põdrad on liikvel. Samal ööl äratab meid unest veepladin. Põdrapull kappab meie laagri lähedalt läbi koolme. Liiga hilja jookseme välja: põder kaob padrikusse, ajades vee lainele.

Kogu järgmisel päeval on vainul vagune. Kui me aga õhtul sinnasamasse tagasi sõidame, kuuleme juba eemalt isesuguseid hääli. Aeg-ajalt korduvad tugevad löögid. Mingi müdin, mingi enneolematu elevus.

Lakkame sõudmast ja kuulatame teraselt. Äkki hüüab Stanisław:

«Seal on kaks pulli, jumala eest kaks pulli!»

Ja me aerutame edasi, nii ettevaatlikult kui saame. Randume metsa serval, kus algab vainu.

Pime; taevas siravad tähed. Maa peal ei näe midagi. Maa pealt on ainult kuulda. Ons õige põrguväravad avanenud? — niisugune müra! See on kõige vapustavam kuuldemäng: murduva puu ragin, metsik norskamine, äkiline müdin; kord ähkivad korinad, kord puhkev sööst, vahetevahel aga kuivad, tugevad löögid, sarvede kohutav klõbin. Me teame, et kaks pulli võitlevad isekeskis, kuid pilkases pimeduses, selles ümbruses ning üldises vaikuses omandaks nende võitlus nagu viirastusliku jõu. Need ürgmetsas varjatud jõud on pääsenud valla ja põrkuvad teineteise vastu; nad kemplevad, sasivad ja sakutavad.

Mina lõdisen kogu ihust, püüan värinaid maha suruda, kuid asjatult. Stanisławi kannul sammudes asetan jalad ettevaatlikult maha, et mitte oksi murda. Liigume metsa veerel kuulmise järgi. Nüüd pöördub Stanisław ümber ja annab viimaseid näpunäiteid:

«Tulistage teie parempoolset looma, mina võimaluse korral vasakut.»

«Hüva!» vastan mina ja äkki leian end rahulikuna, justnagu oleks lausutud sõna maagiliselt kergendav.

«Ettevaatlikumalt!» meenutab mulle Stanisław iga hetk sosinal.

Juba mitu minutit on vainul kõik tasa, ühtlasi aga on ka õhus toimunud märgatav muudatus: on läinud valgemaks. Vaatan taevasse — põhja poolt kerkib helesinine kuma. Põhjavalgus. See on hea: näeb paremini ja saab hästi sihtida.

Jälle on kuulda põtru, nende müdinat ja vilistavat hingamist. Nüüd võib neid nähagi. Kaks ebamäärast varju vilguvad. Nad on väga ähmased ja näiliselt kaugel. Jooksevad ja tormavad hooga teineteise kallale. Kõva löögi kolin. Nagu kokku sulades näivad nad nüüd üheainsa liituva massina. Raginal pekslevad sarved, kuuldavalt lõõtsuvad kopsud.

Ülev pilt looduslikust ürgsusest: loomalihastes kogunenud jõuküllus ja taltsutamatu vägivald. Suurepärane on see vallandunud elementide purse. Nende kõrval on inimene kui väeti ning nõrgukene vaglake, kidura keha ja hädiste liikmetega olend. Jookseks minema hirmust oma elu pärast, kui poleks seda salakavalat liitlast — püssi. Ilma selleta ja ilma kuulideta poleks inimesel siin mingit õigust olla. Nüüd aga küll. See on kindel ning võimas liitlane, kuid barbaarne ja koledasti võõras. Võõras käimasoleva võitluse olemusele; võõras ümbritsevale metsale; võõras põhjavalgusele, mis kerkib üha kõrgemale taevasse.

«Läheneme veel!» kuulen Stanisławi sosinat.

Hiilime põõsa juurest teise juurde, puu tagant teise taha. Ülesanne on lihtne, sest märatsevad pullid ei näe midagi peale teineteise. Kuid äkki, siinsamas meie ees kargab tihnikust välja kolmas loom, põgeneb paanilise müraga ja saadab õhku läbilõikava hoiatushüüde:

«Uuu!»

Emapõder! Sellal kui isaloomad võitlesid tema soosingu pärast, seisis õrnem pool kõrval ja valvas.

Justkui piksest rabatult tulevad pullid mõistusele. Haagivad end lahti ja tormavad suurte hüpetega metsa, kadudes kui viirastused. Sügav vaikus katab vainu ja metsa; nii sügav ja pidulik, nagu poleks miski teda kunagi häirinud.

Meie oleme sellest jahmunud.

Siis tuleb Stanisław julgelt tihnikust välja ja kirub valjult ning pahaselt:

«Vastik mära!»

Kummaliselt ja sobimatult kajab tühjal vainul inimese hääl.

43. INDIAANLANE JOHN

Marmette'i järvel, loodepoolsel silmapiiril paistab lähenev kanuu. Vaatame läbi binokli ja tunneme rõõmuga ära tuttava kuju:

«John! Indiaanlane John!»

«Kahutus ajab ta meie juurde. Nii nagu lubas.»

«Kuid ta sõidab üksi? Ilma Lisimita?»

«Üksi jah!»

John möödub kohast, kus meie poolsaar laskub kiviplaatidena laugjalt järve ja otsekohe tervitame üksteist sõbralikult. Tulija seletab, et kõik on korras, Lisim aga saabuvat laagrisse homme või ülehomme. Meie teateid põtradest kuulab John küllalt ükskõikselt.

«Aega on,» ütleb ta.

Me avame konservikarbid ja hakkame sööma. Värsket liha enam ei ole, on üksnes havid. John, kes ei ole nii sõnaaher nagu Lisim, jutustab kehakinnituse ajal pikalt ja laialt, kui vilets tal eilsest peale sõita olnud, sest tuul puhunud vastu ja kõik Haiavata koerad olla lahti lastud. Ma ei tea, mida niisugune ütlus tähendab, kuid ma ei taha Johni head söögiisu katkestada. Alles hiljem, kui suitsu tõmbame, tulen selle juurde tagasi. Mis koerad need on?

«Ahah!» muheleb indiaanlane naljatleva pahameelega. «Või sinna on koer maetud! Just — Haiavata koerad.»

«Kas mõne elava inimese või tolle legendaarse Haiavata koerad?»

«Selle teise omad. Kui sigareti annad, siis jutustan,» õrritab John.

Teatavasti oli Haiavata indiaanlaste suur prohvet, mees paljude voorustega ja väsimatu kasvataja, kellest algab kõik, mida indiaanlastes on ülevat ning õilsat. Ta õpetas inimestele täiuslikkust, võitles vennatapusõdade vastu ja soovis, et kõik armastaksid üksteist kui vennad. Haiavata ei tarvitse olla kujutluse looming; tõenäoliselt on niisugune indiaanlane elanud, ainult hilisemad põlvkonnad on teda ümbritsenud väljamõeldiste ja legendide pilvega.

Legend jutustab, et nähes esimesi valgenahaliste saabujate purjesid, aimanud Haiavata punanahaliste karmi, kuid vältimatut saatust. Sügavas nukruses kutsunud ta kokku oma koerad, hundid, põdrad, koprad ja linnud,

kellega oli elanud nagu võrdne võrdsetega, istunud kõigi nendega suurde kanuusse ja hüljanud inimesed igaveseks. Sõitis sügavale koopasse ja heitis loomade keskel pikale unele, et kord, kui tuleb õige aeg, pöörduda maa peale tagasi ja vabastada orjastatud vennad.

Aga üks kord aastas, sügisel, ärkab Haiavata lühikeseks ajaks ja jookseb läbi põhjalaante. Koos temaga tormavad ka tema loomad, koerad, kes muutuvad uluvateks tuulelilideks, hundid — hirmsateks pilvedeks ja linnud — puukohinaks. Kui metsatihnikuis uluvad hundid, siis arvavad indiaanlased, et need on Haiavata kaaslased.

Pärast seda hullupöörast tormamist teeb Haiavata iga aasta kindlaks, et vabastamisaeg pole veel käes ja läheb oma kaaskonnaga koopasse unele. Pärast sügisesi torme aga saabub talvine valge vaikus.

«Nüüd sa tead,» lõpetab John naeratades, «miks mul nii raske oli aerutada: Haiavata koerad jooksevad õhus ringi.»

«Leidlik variant,» pöördun mina Stanisławi poole: «meie magavad rüütlid Tatra mägedes . . .»

Haiavata legendi jutustamine ei irruta Johni maistest asjadest ega uinuta tema valvsust metsast kostvate häälte suhtes. Indiaanlase kõrv püüab sealt midagi erilist. Kui jutt saab läbi, pöördub ta meie poole küsimusega, kas me sooviksime värsket liha süüa. Ta veel küsib!

«Siis John muretseb liha!» ütleb indiaanlane asjalikult ja, haaranud Lisimi väikesekaliibrilise vintšesteri, seab end minekule.

Lähen temaga kaasa.

Algul sammume kiiresti, pooljoostes. Umbes kahesaja sammu järele astume ettevaatlikumalt ja John vahib tähelepanelikult tihnikusse. Kuuskede vahel kasvab siin palju noori pöök- ja lehtpuid. Äkki indiaanlane seisatab ja osutab enda ette.

Seal on linde. Terve parv «rumalaid kanu» — *fool hens*, keda vähem rahvalikus keeles nimetatakse ka *spruce partridge* ehk kuusepüü. Me näeme neid seitse-kaheksa tükki. Mõned toidavad end maas, rohu sees, teised istuvad põõsastel ja madalamatel puuokstel.

«Mitu tükki lasta?» küsib John, justkui oleks tegemist mingisuguste esemete ostmisega kauplusest, aga mitte küttimisega. «Kas viiest aitab?»

Pisut uskumatuna näib mulle, et ühest parvest võiks ühi

palju maha lasta, kuid John tõlgendab minu kahtlusi teisiti.

«Viis ei ole palju,» räägib ta, «pea meeles, Lisim tuleb.»

Me läheneme parvele senisest suurema ettevaatlikkusega. Jõuame lähimatele püüdele kolmekümne sammu kauguseni. John tulistab kuusetüve tagant. Ta tabab hästi, otse pähe. «Rumal kana» langeb jalapealt. Teised, paugust kohkumata, käituvad otsekui ei läheks see asi neile sugugi korda.

Teine tabav lask rabab linnu põõsalt, nii et see tumeda mütsuga maha lajatab. Kõrval istuv kana imestab: vaatab kukkunud naabrinnat ja kaagutab nagu pahaselt «gok-gok», mis kõlab peaaegu niisama kui «tohoh»!

Kaks uut lasku, kiiresti teineteise järel, ja veel kaks lindu: seega juba kolmas ja neljas. Neljas sai kuuli kaela ja vähkreb maas. Sellisest iseäralikust nähtusest huvitatuna avaldab ülejäänud parve liikmeskond oma imestust «gok-gok», kuid ära lennata ei mõtlegi.

Kõige harilikuma eluinstinkti, ettevaatuse hämmastav kadu! Raske uskuda, et säärased muretud imeelukad elavad ürgmetsas, mis on täis kiskjaid ja et kohati on neid linde palju.

Pärast viiendat pauku väljume kuuse tagant, et saaki koristada. Kõva kanonaad ei läinud teistele lindudele korda ja nad ei põgene varem, kui näevad meid lähenemas. Lendavad mõnekümne sammu kaugusele.

Viis lasku — viis lindu.

Vanadel aegadel, kui XVIII sajandil indiaanlased võitlesid mehiselt valgete anastajate vastu ja omasid ka tulirelva, peeti neid üldiselt kehvadeks tabajateks, nii et nende vilets laskurisilm muutus peaaegu kõnekäänuks. Missugune arusaamatus! Indiaanlastel on alati olnud terav nägemine, kuid selle eest häbemata vähe püssirohtu, mida neile valged kitsilt hankisid. Oma püsse laadisid indiaanlased nõrgalt ja — muidugi vääratasid.

«Suurepärane!» kiidan ma Johni tabavust ja annan talle autasuks paki sigarette.

John rõõmustab, kuid naerab seejuures iseäralikult, peites sigaretid ära. Midagi lõbusat on talle meelde tulnud.

Alles tund aega hiljem, kui me jälle mugavasti lõkke ääres istume, seletab ta oma lõbusa tuju põhjuse sigarettide saamisel.

«Grey Owl,» räägib John nina hõõrudes, «Grey Owl jutustas mulle, et . . .»

«Sa siis tundsid Halli Öökulli isiklikult?» katkestan ma.

«Tundsin, kuidas siis! Sageli olime koos juhtideks ameeriklastele, kes siin jahti pidasid . . . Kaua aega tagasi, muidugi mõista . . .»

«Aga kes ta oli? Kas tõesti mestiits? Või põlvnes ta indiaanlastest?»

Kimbatusest venib Johni nägu pikaks, silmis aga välguvad pilklikud sädemed.

«Tont seda teab! Ei ma tundnud tema ema ega vahtinud hälli . . .»

«Kuid poisina elas ta indiaanlaste keskel?»

«Elas küll, see on õige ja harjus meiega nõnda ära, et hiljem oli rohkem indiaanlane kui meie kõik kokku . . . See meeldis talle väga ja ameeriklastele samuti!»

John osutab kahetsusega oma vanadele pükstele ning kulunud villasele kuuele, mida kantakse laialdaselt kõikide kanadalaste seas, ja kirtsutab nina:

«Sellistes rõivastes poleks Grey Owl ennast kunagi näidanud . . . Eriti veel sinusuguse külalise ees . . .»

«Kuidas ta siis rõivastus?»

«Just nagu indiaanlaste püha puhul, otsekui peole. Alati kandis ta põdranahkset ülikonda, mis oli täis nahkseid ilunarmaid, rinnal, õlgadel ja käistel rikkalikult narmaid. Armastas hiilata . . . Sellepärast lasksidki ameeriklased ennast meelsasti koos temaga pildistada.»

«Aga sisemiselt . . . kas ta oli tühine?»

John mõtleb hetke.

«Raske ütelda. Puhuti oli tühine, vahel paistis teistsugusena.»

«Aga metsa tundis täiuslikult?»

«Täiuslikult,» kinnitas John tunnustavalt, «vahest paremini kui mõnigi indiaanlane . . . Aga nüüd kuula, mida Grey Owl mulle kord jutustas.»

Enne oma kobrastele pühendumist elanud Grey Owl teatavasti jahimeeste juhina. Tema klientideks olid peamiselt ameeriklased ja iga päev teeninud ta oma kuusseitse dollarit. Kuid sageli sai ta veel lisatasusid, sest Kanadat oivaliselt tundes tegeles ta ka niinimetatud noidlejana: juhtis jahimehi teenistusvalmilt suurematele loomadele, põdra või karu jälgedele.

Ühekorra juhtinud ta kedagi ameeriklast, kes olnud väga maias loomadele, kuid jahimehena hädavares. Olnud rikas jänki, ülikond otse nõelasilmast ja taskus raske kuldportsigar. See mees tõotanud Hallile Öökullile kullamägesid, kui see teda mõnele korralikule loomale juhib.

«Kui ma midagi korralikku kätte saan, siis tasun sulle kuninglikult!»

Mehel olnud Ühendriikides mõrsja, kellele ta tahtnud hiilgava trofeega imponeerida.

Hall Öökull katsus, kuidas sai jänkile meeldida, aga äbarik kas hirmutas põdrad ära või laskis mööda, olles ise hirmsas hasardis. Lõpuks õnnestunud tal tubli sarvekandja maha lasta. Kui siis jänki lamava saagi juurde jooksis, vallanud teda nii suur rõõm, et ta jätnud õnnest hullunu mulje. Visanud vintšesteri maha, rebinud looma sarvist, patsutanud Grey Owli õlale ja sülelnud teda katkendlikke tänusõnu pomisedes. Siis aga, otsekui oma tasulubadust meenutades, hakanud närviliselt taskuis sorima.

«Noh, *goddam you*, kus siis see neetud suitsutoos on!» hingeldas jänki, nägu punalapiline. «Olen sulle võlgu, Grey Owl, noh, sulle tuleks . . . -oled ju ära teeninud . . .»

Oma tagasihoidlikkuses tahtis Hall Öökull juba protesteerida säärase kalli kingituse vastu, kuid ähmi täis jänki ei lasknud tal sõnagi suust. Saanud lõpuks portsigari kätte, avas selle kaane ja torkas siis juhile suures kaares nina alla.

«Võta!» karjus jänki südamlikult sundides, «võta kõik! Võta kõik sigaretid, ära häbene! Julgelt, Grey Owl!»

Kui aga Hall Öökull sellest mõnevõrra jahmudes pisut kõhkles, aitas teda ameeriklane ise: haaras hoogsalt oma kuldportsigarist sigaretid ja pistis juhile tasku, ise üliõnnelik oma heldusest. Siis pani ta portsigari kinni ja pistis taskusse . . .

«Just see tuligi mulle meelde,» lõpetas John minu poole pöördudes, «kui sa mulle nende «rumalate kanade» eest sigarette andsid.»

Me korjame kütust õhtusele lõkkele, loendame lahkuvate haneparvede rivisid. John seletab, et õige põdrajaht algab alles Lisimi saabudes. Laanepüüd küpsetab John

Elupäevil võimu embleem, nüüd aga ainult kaunis trofee . . . (lk. 229)

Autor põdraga Marmette'i järve ääres

tuhas tükkis sulgedega ja on rahul, et küpsed linnud meile maitsevad. Pärast pakub ta meile oma pakist sigarette ja teatab, et mestiits Maurepas, keda ta veel kord kohanud, käskinud meid tervitada, temale, Johnile, aga pannud südamele, et see jutustaks minule, raamatute kirjutajale, palju huvitavaid lugusid.

«Aga mis sa siin jutustad?» arutleb indiaanlane.

Hiljem esitab ta meile küsimuse:

«Kas te usute, et hing rändab pärast surma?»

«Muidugi usume!» vastab Stanisław kärmesti.

«Ka mina usun,» kinnitab John.

Ta haarab tapetud emakaru kolju ja, puistanud sellesse pisut tubakat, riputab siis lähedase kuuse oksa külge.

«See on vana komme,» seletab John meile, «et andeks paluda ja austada emakaru hinge . . .»

Stanisław ei varja oma pettumust, sest ta oli oletanud, et John mõtleb inimhinge.

Vahepeal kükitab indiaanlane meie kõrvale. Tema tõsiste silmade nurgakestes näivad tõmblevat sädemed. Kas see on läige varjatud pilkest? John on ju kuratlikult tähelepanelik ja taibukas. Ta teab ju, millise mulje jätsid tema eelviimased sõnad ja Stanisławi pettunud ilmet oli ta märganud. Nüüd pöördubki John tema poole, otsekui arusaamatust selgitades.

«Sul on õigus, Stanley. Ma mõtlesin inimese hinge . . .»

«Ja kindlasti tahad jutustada midagi huvitavat?» oletan mina.

«Tahangi.»

Sada aastat tagasi oli keegi noor indiaanlane varsti pärast kristlaseks hakkamist hinge heitnud. Rahutus valdas kogu laagrit: surnu hing, nagu ikka hukkamõistetuil, eksles telkide vahel, kahetses indiaanlaste keskel oma süüd, piinutas neid, aga kõige sagedamini kolistanud oma vanemate vigvamite ümber. Kord aga õnnestunud vanematel teda kinni pidada ja rääkima panna. Ja näe, mida poja hing neile jutustanud:

Kristlase hingena lennanud ta paradiisi, aga valvur uurinud teda lähemalt ega lasknud sisse.

«Sa oled punanahalise hing,» teatanud valvur. «Mine ära! Siin on ainult valgete paradiis!»

Kadunud hing kukkunud sügavale kuristikku, nii et löönud ennast vastu põrguväravat ära. Seal aga valitsenud saatan.

«Mis. häbematu sissetükkimine see olgu?» käratanud Peltsebul. «Punane inimene? Kao! Siin on kohta ainult valge rassi patustele!»

Siis tulnud indiaanlase hingele meelde isade paradiis ja ta tõtanud igaveste jahimaade õndsuse poole. Aga oh kurja saatust! — ristimärk reetis ju hinge ja Suur Manitu ajanud õnnetu minema.

«Näete nüüd,» pihtis poja hing vanemaile, «miks olen ära tõugatud valgete jumala poolt ja punaste jumala poolt ja ekslen siin teie vigvamite vahel, ega leia niikaua rahu, kuni teie palved ja teie ustavus vanadele kommetele ei tee pahase Suure Manitu meelt härdaks . . .»

Kui John vaikib, ei ole kellelgi meist tule ääres tükil ajal rääkimisega kiiret. Näiliselt naiivse legendi taga tunneme indiaanlaste tragöödia sügavat tõde. Nad on jäänud sügavasse tühjusesse oma vana, kaotatud maailma ja võõra ning vähe ligipääsetava maailma vahele, mis kuulub valgetele.

44. LASE SINA!

Tugev mootoripõrin järvel. Jookseme telgist välja — hurraa! Lisim saabus. Viimaks ometi. Kivi langeb meil südamelt.

Indiaanlane muheleb südamlikult meid tervitades ja on, nagu ikka, sõnakehv. Endasse kiindunud, toimekas, vaikiv ning salapärane. Tema mõtteid tuleb pidevalt aimata. Kui Stanisław näitab talle kasetohust valmistatud jahisarve, vaatab Lisim seda tähelepanelikult, siis veel tähelepanelikumalt Stanisławile otsa, kuid ei ütle midagi. Läheb metsa, toob kasetohu ja keerab sellest uue toru — kaks korda suurema kui Stanisławi oma.

Seejärel sööb Lisim kahe mehe lõuna ja heidab telki magama. Magab õhtuni, sööb õhtueinel kolme eest ja teatab, et me läheme jahile. Mina ja tema, Stanisław jääb laagrisse. Ma katsun lähemaid üksikasju teada saada.

«Kas sõidame kauaks?»

«Pane kõvasti riidesse!» vastab selle peale Lisim leebelt oma inglise-prantsuse keeltesegus.

Panen enda siis kõvasti riidesse ja me sõidame pimedale järvele.

Aerul on kütkestav rütm, vaikse sulpsuga tungib ta

vette, järgneb pikk nõrk sulin, siis äkki väljarebimisel veest hüpe tagant ette — tilkade mänglev kaskaad — ning taas seesama: aerukaba sukeldub vette, paat aga tormab kümme sammu. Järelejätmatu rütm sisendab meelele laulvaid, tuliseid sõnu. Kerkib mingi kaootiline laul. Millest? Armastusest ja sangarlusest laulsid kahesaja aasta eest kuulsad prantsuse *coureurs des bois*, väsimatud sõudjad, kes tungisid Kanada laante sügavusse.

Täna pole ei minul ega Lisimil armastuse või sangarluse sõnu; me tahame tappa põtra. Iga veerandtunni järele lakkame sõudmast ja Lisim paiskab pimedasse ürgmetsa oma väljakutse. Kõlavalt madal möire pikast torust jäljendab emapõdra hüüdu sügavamal toonil kui eilne Stanisławi hääl. Lisimi põder meelitab ahvatlevamalt.

Juba ammugi oleme lahkunud Marmette'i järvelt. Kahe tunni kestel sõidame tundmatu põlismetsa veekäärude ja lagamike labürindis. Tähed paistavad meile, kuid ei ole palju näha. Ma kardan lasu tabavuse pärast. Kuulatame pinevalt ööd, kas Lisimi antud märguandele järgneb vastus.

Tuleb. Kuskilt kõrvallahe tagant vastab isapõder. Kuid õnne meil ei ole. Loom avastab meid haistmisega ja põgeneb. Inimese lõhn on ürgmetsa košmaar. See jahutab isegi armukuumuse.

Miili võrra kaugemalt on kuulda teist pulli. Lisim elavneb ja seletab, et see olevat suur loom: «*Big moose!*»

Tuleme vainule. Mõnikümmend sammu meist — must metsamüür. Tihnikust kostab bassihäälne ohe. Me seisame üsna vee ääres väikese põõsa taga. Ootame.

Lisim ahvatleb. Alles nüüd tunnen ära tõelise meistri. Emapõdra hüüdu olen juba korduvalt looduses kuulnud ja tunnen seda häält. Lisim jäljendab loodust võrratult, kuid — tõepoolest — ta häälitseb paremini kui elav loom. Ta õhkab kirglikumalt, väljendab janu kuumemalt, kuulutab selgemini veremässu. See kõlab kokku kui «uooauu-hh».

See kostab ületamatult, kärsitusest pakatav kiusatus: emapõder nõuab valjult pulli. Lisim mängib toredasti.

Seal metsas aga on pull aru kaotamas. Ta on marru minemas, seda kuuleb selgesti. Võlutud. Oksad raksuvad. Iga meie puhumise peale ta vastab. Meie hääl vapustab teda. Tema möirges on nii palju ilmset, taltsutamatut iha, et looma hääl omandab mingi erilise kaalu. Ütleks —

kogu ürgmetsa vastukaja, universaalseks kehastunud armastus hüüab meile vastu ja läheneb. See on looduse leegitsev purse, tema võimsaim instinkt, sügavaim vool, mis tormab meie poole. Tuleb armastusest pimestunud isapõder.

Vaevaselt sõnu leides seletab mulle Lisim sosinal, kunas mul tuleb lasta. Mitte liiga ruttu. Siis, kui pull jõuab vainu keskkohta, kahekümne sammu kaugusele meist. Mitte varemini, aga ka — jumal hoidku — mitte hiljemini!

«Aga kui ma ei lase?»

«Pead laskma!» uriseb indiaanlane ähvardavalt. «Pull tuleb ja tallab meid surnuks.»

Aga kui ma siiski ei lase? Vaatlen remingtoni. Selle toru peegeldab tuhmilt tähtede valgust. Lihtne, minule tuntud metalltoru on suunatud metsa poole. Tubli relv. Ma proovin, kas mu käed ka värisevad erutusest. Ei värise.

Aga kui ma ei lase?

Midagi on minus toimumas. Kõik ümberringi on korras; remington — täpne riist; oma kohustust täitev Lisim — korras; ihast aetud põdrapull — korras. Ainult minus on miski murdumas. Kusagil sügavas hingepõhjas kerkib mäss, alles hämar, alles ebateadlik, kuid juba mõru. Ärkab vastikus.

Kui täiuslikult ometi see Lisim jäljendab emapõtra! Tema pettuses kätkeb saatanlik pöörasus: külma kaalutlusega, pettekunstiga produtseerib ta looduse kauneima impulsi illusiooni. Selles peitub meelte tulisust, kirge ja — nurjatut kelmust. Lisim petab oivaliselt, kordumatu tulemusega, külgetõmbe takistamatu jõuga.

Minus hakkab miski mässama.

Kuid põder läheneb pimesi kui võrku mässitu. Nõdrameelne pimesikk, võrgutatud ohver. Möirates rabeleb ta lärmakalt läbi kõrvalasuva padriku. See peab olema kolossaalne pull: kumeda kolinaga peksavad sarved vastu puud. Tal on meie juurde kiire. Juba jõuab ta metsa servale.

Ei, ma ei lase. Looma kõrvetav tuli — see on ürgmetsa ülim joobumus. Loodus on siin süüdanud oma õilsama uritule. Seda ei tohi alatusega kustutada. Samale õigusele allub ülimas ekstaasis nii inimene kui ka loom. Kumbki ammutab samast lättest, mõlemaid kihutab sama ajend.

Põder on mulle lähedane. Ta on lähedasem kui teda salakavalusega pettev inimene. Ma ei lase.

«Lase!» hüüab minus jahimees. «Vahest on see ainus juhus elus?!»

Loom on väljunud vainule. Vägev, tore, uhke. Pimeduses kasvab ta sarvestik otse ebamaiseks, omandades nagu usutamatud mõõtmed. Need on võimsad sarved. Tubli tükk. Ta läheneb kiiresti ja muutub mu silmis hiiuks.

«*Shoot* — tulista!» sosistab Lisim mulle kõrva.

Samal silmapilgul tajun eneses kibedustunnet, mida mõne päeva eest kogesin emakaru tappes. Ma ei lase.

Põder kasvab vainul kui majesteetlik raidkuju. Nähtavad on juba kõrged jalad, tugev turi, kummardunud pea. Meid eraldab mõnikümmend sammu.

«*Shoot!*» nõuab Lisim ahastusega ning kuuldavalt.

Põder langetab juba rünnakuks pead. Kuid ma ei saa, ei taha lasta. Kahjuks on juba liiga hilja, teist pääseteed ei ole.

Surun püssi Lisimile pihku ja hüüan:

«Lase sina!»

Indiaanlane heidab mulle hämmastunud pilgu, nagu oleksin ma arust ära. Haarab relva ja tulistab viimsel hetkel. Kaks korda välkkiirelt, asetades püssi loomale peaaegu pähe.

Tume mütsatus, vali oie, jalgade värahtus ja vaikus.

Kõrgel looma surnud keha kohal paistavad võralised hiigelsarved. Elupäevil võimu embleem, nüüd aga ainult kaunis trofee.

Lisim on ikka veel hämmelduses. Ta silmitseb mind vargselt, uudishimulikult, kuidagi rahutult, ebakindlana ning isesugusena. Kindlasti koidab midagi indiaanlase hinges. Vahest hakkab indiaanlane mõistma valget inimest!

Pöördume tagasi. Jällegi mõlarütm. Ma ei tunne ära sõnaahtrat Lisimit: ta laulab. Laulab rõõmsat, hoogsat laulu saagist ja võidust. See laul on lihtne ja karm nagu mõlalöök, võimas ning uhke nagu võidulipp.

Põhjataevas kumab polaarvalgusest. Keegi — suur nõidur — avab silmapiiri taga värvide lehviku. Lehvik paiskub kõrgele ja ulatub peaaegu üle meie peade, levitades ebamaist ilu. Purskuvad helesinised, rohekad, roosad ja punased joad. Maagiline lehvik on pidevalt liikumas, ikka värelemas, kord kinni, kord laialt lahti. Kiirtevihud

rändavad üle taeva, kobavad seniiti, siis aga vajuvad äkki, et uuesti sirutada välja kiirgust, sära ja mänglust. Nii voogab ühest taevarannast teise see salapärane, otsatult ülev vaatepilt. Tantsleva valguse suur hümn.

Ma ei suuda taevalt silmi pöörata. Indiaanlase laulust ei saa hoida oma kõrvu.

Nii mänglevas taevas kui ka uljas laulus tunnen haaravat, ohjeldavat jõudu. Ja nüüd tundub mulle, nagu oleks selles nõiutud ringis keerelnud kõik põhjametsade sündmused. Otsekui kümbleks sellessamas maagilises helgis kõik: murdumatu La Salle ja õnnetu Logan; raevunud Pierre Radisson ja vaeseke Pokahontas; miljonär Szyszka ja vana indiaanlane John Iserhoff; ja veel haski, targad koprad, armastav emakaru, nutvad karulapsed ja vaigust lõhnavad kuused; kaljused saared ja täis kiskjaid havisid imekaunid järved ja lõpuks hullunud, majesteetlikult traagiline põder, kes joobnuna armastuse otsinguist leidis nii halastamatult surma.

Neid kõiki — nii tundub — köidab maagiline helk, ühendab ühine ring. Põhjamaa laante nõiutud ring.

EESSÕNA VENEKEELSELE VÄLJAANDELE

Meie kirjanduses on vähe Kanadale pühendatud raamatuid. Võib nimetada mõnda teaduslikku tööd Kanada geograafia, ajaloo ja majanduse kohta, kuid populaarses vormis kirjutatud kunstipärased teosed praktiliselt puuduvad. Ometi on Kanada väga omapärane, mitmes suhtes tähelepanuväärne maa ja selle tundmaõppimine pakub suurt huvi.

Kanada on määratu suur maa (tema pindala on umbes 10 miljonit ruutkilomeetrit), mis laiub ligi 6500 km ulatuses idast läände ja 5000 km lõunast põhja. Tema territooriumil asuvad mitmed maastikuvööndid — preeriad ja metsad, tundrad ja arktilised jääväljad. Ligi kolmveerand Kanada territooriumist on peaaegu asustamata: seal elab kõigest 300 000 — 400 000 inimest; peaaegu kogu elanikkond (1958. aastal 17 miljonit inimest) on koondunud suhteliselt kitsasse ribasse lõunas. Mitte kusagil väljaspool Nõukogude Liitu pole niisuguseid määratuid taiga- ja tundrapiirkondi nagu Kanadas. Taigapiirkond kulgeb läbi kogu maa idast läände. Tuhande — poolteise tuhande kilomeetri pikkuselt levivad metsamassiivid, kus kasvavad kuusk, nulg, haab, pappel. Neid massiive tükeldab omavahel põimunud arvukate jõgede ja järvede võrk. Kõikjal on väga rikkalik loomastik — imetajad, linnud, kalad. Sellest vööndist põhja pool laiub niisama lai metsatundra- ja tundravöönd.

Kanadal on omapärane ajalugu. Prantslaste järel, kes hõivasid maa XVII saj. alguses, ilmusid sinna varsti inglased. Prantsusmaa ja Inglismaa võitlus uute territooriumide, karusnahakaubanduse ja poliitilise ülevõimu pärast lõppes Kanada üleminekuga Inglismaa kätte 1763. aastal. Inglismaa, kus valitses progressiivsem, kodanlik kord, võitis Prantsusmaa, kes juurutas Uues Maailmas koloonia arengut pidurdavaid feodaalseid tavasid. Maa koloniseerimisega eurooplaste, nii inglaste kui

ka prantslaste poolt kaasnes julmus ja vägivald indiaanlaste, Kanada metsade päriselanike suhtes, vaenu õhutamine indiaanlaste suguharude vahel.

Sedamööda, kuidas väljarändajad Euroopast Kanadat asustasid, kasvas järk-järgult töötava elanikkonna rahulolematus nii Kanada kodanluse poolt organiseeritud koloniaalse ikke kui ka metropoli poolt tehtavate kitsenduste vastu. Maal puhkesid korduvalt ülestõusud. Alles 1867. aastal saavutas Kanada suhtelise iseseisvuse, saades Inglismaa dominiooniks. Kuid ka pärast seda jäi ta sõltuvaks Inglismaast, millele lisandus veel üha tugevnev sõltuvus Ameerika Ühendriikidest.

Kuigi eurooplased alustasid Kanada kolonialiseerimist kolme ja poole sajandi eest, toimus tema kiire asustamine ja majanduslik arenemine alles viimasel 40—50 aastal. Lühikese ajaga jõudis Kanada kõrgestiarenenud riikide hulka, saades üheks kapitalistliku maailma suuremaks põllumajandusliku ja tööstusliku tooraine tootjaks. Ta on teisel kohal (pärast Ameerika Ühendriike) maailma nisuekspordis, kapitalistlike maade hulgas esikohal nikli kaevandamise ja paberi tootmise alal, teisel kohal kulla, uraani ja tsingi tootmise alal.

Kanada kõrget arenemistempot soodustas rida tähtsaid asjaolusid: feodalismi igandite puudumine suurel osal territooriumist, mitmesuguste looduslike ressursside erakordne küllus, kapitali juurdevool, soodus geograafiline asend — lähedus tooraineturgudele Ameerika Ühendriikides ning hea mereühendus Euroopa ja Aasiaga.

Kanada kaasaegse poliitilise ja majandusliku olukorra määrab suuresti tema sõltuvus inglise ja eriti ameerika kapitalist. Ameerika Ühendriikide valitsevad ringkonnad ei teosta mitte ainult majanduslikku ekspansiooni, vaid piiravad ka Kanada poliitilist suveräänsust, muutes teda Ameerika Ühendriikide sõjaliseks platsdarmiks.

Kanada pakub nõukogude lugejatele huvi veel selle poolest, et tema looduslikud tingimused sarnanevad nende tingimustega, mis valitsevad suurel osal Nõukogude Liidu territooriumist, eriti Siberis, Kaug-Idas ja põhjas. Tehnilis-majanduslikud kogemused, mida saadakse Kanadas uute rajoonide asustamisel, on kasulikud ka nõukogude inimestele, kes asustavad oma maa põhjaosa.

Kõike seda arvestades võib eeldada, et nõukogude lugejad võtavad rahuldustundega vastu iga hea raamatu, mis jutustab Kanadast, tema loodusest, inimestest, minevikust. «Vaigust lõhnav Kanada» on kahtlemata üks sellistest raamatutest.

Arkady Fiedler on poola looduseuurija ja kirjanik; mõned tema raamatud on nõukogude lugejale juba tuntud ja teenitult populaarsed. Fiedleri raamatuid on tõlgitud paljudesse keeltesse.

«Vaigust lõhnava Kanada» kirjutas Fiedler pärast reisi sellele maale 1935. a. Elavalt ja kaasakiskuvalt jutustab Fiedler Kanada loodusest, tema elanikest, tema minevikust. Pretendeerimata süstemaatilisele kirjeldamisele, kujutades endast vaid «reisipildikesi», on teos sellest hoolimata kujukas ja mitmekülgne jutustus Kanadast.

Suurema osa oma raamatu lehekülgedest pühendab Arkady Fiedler loodusele ja ajaloole, samuti aga ka küttidele ja talupoegadele — laante ja põldude asukaile. Industriaalsele, «bensiinist lõhnavale Kanadale» on jäetud vaid mõned read.

Meisterlikud jutustused suurepärasest ja mitmekülgsest Kanada loodusest kõrvutavad Fiedleri Curwoodi ja Seton-Thompsoniga, kelle raamatud Kanada metsadest ja loomadest on laialt tuntud paljudes maades. Autor armastab väga suurt looma- ja linnuriiki, kes asustab Kanada lõputuid metsi, tajub Kanada karge maastiku võlu. Tema jutustustest õhkub tähelepanelikkust metsade vastu, nad on täis õrnust. Selles vist peitubki Fiedleri looduspildikeste erakordse lüürilisuse saladus.

Autor annab leidlikult edasi vahelduvaid muljeid rännakute ajal; väga väljendusrikkad on autori enese ja tema kaaslaste jahielamused. Fiedleri jutustused on küllastunud teravmeelsusest, neid läbib pehme huumor.

Fiedleri emotsionaalsed jutustused sunnivad uskuma Põhja-Kanada imepärase looduse külgetõmbejõusse, nad ülistavad metsade ja järvede romantikat, mille inimtühjust ainult harva katkestavad faktooriate või kaevuriasulate majakesed. Tõsi küll, veerand sajandi jooksul, mis on möödunud autori matkast, on Põhja-Kanadasse tekkinud palju rohkem kaevandusi ja tehaseid, on ilmunud uusi maanteid, ehitatud palju sõjaväelennuvälju, raadiolokatsioonijaamu. Kuid lõppkokkuvõttes pole see siiski kuigi tugevasti muutnud tuhandeid kilomeetreid laiuvate avaruste ilmet.

Fiedler jutustab pahameelega Kanada metsade ja loomastiku röövellikust hävitamisest, mis on kestnud palju aastakümneid. Ta astub välja tarbetu julmuse ja hasardi vastu jahil, salaküttimise vastu.

Röövmajandamine, ebamõistlik suhtumine looma- ja taimerikkustesse tekitasid Kanada loodusele suurt, paljudel juhtudel parandamatut kahju. Paljude loomade — piisonite, põtrade, karude, muskusveiste, koprade arv väheneb tunduvalt. Inimeste hooletusest tekkinud tulekahjud hävitavad iga aasta tuhandeid hektareid väärtuslikku metsa.

Erafirmade huve arvestades, kes röövivad maa-ressursse ja kardavad seda sissetulekuallikat kaotada, aga samuti avaliku arvamuse survel on Kanada valitsus eriti viimasel kahel-kolmel aastakümnel rakendanud rea tõsiseid abinõusid loomastiku ja taimkatte kaitseks. Kuid peremeeste ahnus ja trapperite meeleheitlik olukord raskendavad sageli

nende abinõude rakendamist. Inglise kirjanik J. Aldridge näitas oma romaanis «Kütt» veenvalt Kanada küttide — valgete ja indiaanlaste tragöödiat, kes on sunnitud raskest puudusest väljapääsu otsides tegelema salaküttimisega.

Huvitav on lugeda raamatu neid osi, mis on pühendatud Kanada minevikule. Fiedler jutustab paljudest tähtsatest sündmustest Kanada ajaloos: poollegendaarsetest pioneeridest — maa esimestest asustajatest, Inglismaa ja Prantsusmaa võitlusest ülevõimu pärast Põhja-Ameerikas, töörahva võitlusest oma vabaduse eest, võõramaiste anastajate salakavalast poliitikast ja ebaõiglusest Kanada põliselanike indiaanlaste suhtes. Autor näitab kohaliku, Kanada kodanluse arenemisprotsessi, Ameerika Ühendriikide kapitali ekspansiooni ja ameerika tavade sissetungi maale. Vaatamata ajalooliste märkmete fragmentaarsusele loovad nad väga elava ja küllalt tervikliku pildi kaasaegse Kanada kujunemisest.

Ajalooliste märkmete suhtes tahaks väljendada veel mõningaid mõtteid. Kas ei idealiseeri ja romantiseeri autor liigselt mõnd eurooplast, kes sooritasid esimesi retki Kanada tundmatuisse tihnikuisse? Sest sõltumata niisuguste pioneeride nagu de la Salle, Radisson ja Groseilliers ebatavalistest isiklikest võimetest ja kurvast, sageli tänamatust saatusest, läksid nad kõik Kanada laante sügavusse oma peremeeste — Prantsusmaa ja Inglismaa aadlike ja kaupmeeste — käsul vallutama, rööVima, rikastuma. Meie arvates võib liigset üksikute ajalooliste isikute isiklike omaduste ülistamist märgata ka jutustuses Gzowskist — «reaktsiooniliste vaadete pooldajast», «väljapaistvast insenerist ja osavast töösturist». Mitte kõikjal ei valgusta autor vajaliku sügavusega ajalooliste sündmuste tõelisi, klassimotiive (näiteks jutustuses Rieli ülestõusudest).

Raamatu lehekülgi ei läbi kuigi palju inimesi kaasaegsest Kanadast, kuid nende kujud on tüüpilised ja jäävad meelde. Suure soojusega on kirjeldatud Kanada indiaanlasi — rahvast õilsate, rüütellike iseloomujoontega, kes on nüüd surutud kiratsemise ja degradatsiooni tingimustesse. «Valget» Kanadat esindavad raamatus peaaegu erandita autori kaasmaalased poolakad: kütid ja talupojad. Nende elujõud, oskus säilitada oma rahvuslikku kultuuri ja omapära äratab tahtmatult sümpaatiat. Kuid autorile võib ette heita poola kogukonna ja katoliku vaimulikkonna teatud idealiseerimist.

Vaatamata sellele et «tsiviliseeritud» Kanada majanduslikult kõrgestiarenenud rajoone on puudutatud lühidalt, näitab autor ka maa selle osa peamisi jooni: kõrvuti eksisteerivad pillamine ja viletsus, rikkuste kuhjumine väheste kätte, tööpuudus, tööliste olukorra ebakindlus. Fiedler nägi maad 1935. aastal, ent sellest saadik on need kapitalistliku Kanada vastuolud veelgi teravnenud.

Arkady Fiedler on püüdnud suhteliselt väikeses raamatus mitte ainult edasi anda isiklikke muljeid Kanadast, vaid maalida ka pilti maa kaasaegsest elust ja minevikust. See on raske ülesanne. Seepärast ei või ka autori üle rangelt kohut mõista selle eest, et ta paljust üldse pole rääkinud või on rääkinud vähe.

«Vaigust lõhnav Kanada» suurendab kahtlemata selle andeka poola kirjaniku populaarsust Nõukogude Liidus.

G. A. Agranat

SISUKORD

ESIMENE OSA

1. Labradori tuul 5
2. Bensiinist lõhnav Kanada 8
3. Rikkus ja vaesus 12
4. Voltaire unustas 16
5. Laane ja jumala vahel 19
6. Naabrid 23
7. Robert Cavelier, sieur de la Salle 27
8. Koprad 31
9. Hall Öökull ja koprad 36
10. Valge hurooni saatus 42
11. Pon-pon 50
12. Ohtlikud karupojad 54
13. Kolmekümneaastane sõda varblastega 58
14. Irokeesid — indiaanlased indiaanlaste seas 62
15. Logan, valgete laste õnnetu sõber 70

TEINE OSA

16. Sõuame põhja poole 75
17. Kaljud, kuused ja mustad silmad 80
18. Ürgmets leekides 85
19. Leian uue sõbra 89
20. Neli lasku huntide pihta 95
21. «Siscoe-Gold-Mine» 99
22. Ürgmetsa narkootikum 105
23. Salapärane lind 110
24. Rahvarohke küla inimtühjas põlismetsas 115
25. Kaks vaprat satuvad raevu 119
26. «Hudson's Bay Company» 125

27. Krii-indiaanlased 130
28. Vaese Pokahontase armastus 134
29. Indiaani lapsed, nende koerad ja minu koer 139

KOLMAS OSA

30. Jäljed... ainult jäljed 144
31. Vilno Ontarios 148
32. Jahimeeste paradiis 154
33. Emakaru 159
34. «Kus siis on see idüll?» 164
35. Poola võitleja Kanada vabaduse eest 172
36. Vampiirlik kiskjalikkus 186
37. Külalised laagris 192
38. Niagaara alistaja 196
39. Võidutsedes, hoogsalt, punetuse fanfaaridega 202
40. Jan Flis, Kanada lüürik 206
41. Rajad 213
42. Põdrad on liikvel 216
43. Indiaanlane John 220
44. Lase sina! 226

Eessõna venekeelsele väljaandele 231

Laager
Marmette'i järve
ääres